यदुत—अरे दुरात्मन्! निर्लज्ज त्वं मां बालकल्पं कल्पयसि, तथाऽचिन्त्यप्रभावोपेतं परमोपकारकमन्तरङ्गभूतं मे वैश्वानरं तथाविधदुष्टस्पर्शनोपमं मन्यसे, अददानस्य च प्रत्युत्तरं विदुरस्य मया दत्ता कपोलदारणी चपेटा गृहीत्वा महत्फलकं प्रहर्तुमारब्धोऽहं, ततो भयातिरेकप्रकम्पमानगात्रयष्टिर्नष्टो विदुरः गतस्तातसमीपं कथितः समस्तोऽपि वृत्तान्तः, ततो निश्चितं स्वमनसि तातेन, यथा 'न शक्यत एव कथञ्चिदपि कुमारो वियोजयितुमेतस्माद्वैश्वानरपापमित्रादिति' तदेवं स्थिते 'यद्भविष्यत्तामेवावलम्ब्यास्माभिर्मौनेनैव स्थातुं युक्त'मिति स्थापितस्तातेन सिद्धान्तः । इतश्च निःशेषितं मया कलाग्रहणं, ततो गणितं प्रशस्तदिनं आनीतोऽहं कलाशालायास्तातेनात्मसमीपं पूजितः कलाचार्यो दत्तानि महादानानि कारितो महोत्सवः अभिनन्दितोऽहं तातेनाम्बाभिः शेषलोकैश्च वितीर्णो मे पृथगावासकः यथासुखमास्तामेष इतिकृत्वा तातेन नियुक्तः परिजनः समुपहृतानि मे भोगोपभोगोपकरणानि स्थितोऽहं सुरकुमारवल्ललमानः, ततस्त्रिभुवनविलोभनीयोऽमृतरस इव सागरस्य सकललोकनयनानन्दजननश्चन्द्रोदय इव प्रदोषस्य बहुरागविकारभङ्गुरः सुरचापकलाप इव जलधरसमयस्य मकरध्वजायुधभूतः कुसुमप्रसव इव कल्पपादपस्य अभिव्यज्यमानरागरमणीयः सूर्योदय इव कमलवनस्य विविधलास्यविलासयोग्यः कलाप इव शिखण्डिनः प्रादुर्भूतो मे यौवनारम्भः संपन्नमतिरमणीयं शरीरं विस्तीर्णीभूतं वक्षःस्थलं परिपूरितमूरुदण्डद्वयं अगमत्तनुतां मध्यदेशः प्राप्तः प्रथिमानं नितम्बभागः प्रतापवदारूढा रोमराजिः वैशद्यमवाप्ते लोचने प्रलम्बतामुपागतं भुजयुगलं यौवनसच्छायेनैवाधिष्ठितोऽहं मकरध्वजेन, इतश्च स्वभवनात्रिसन्ध्यं व्रजामि साहं राजकुले गुरूणां पादवन्दकः, ततोऽन्यदा गतः प्रभाते कृतं तातस्याम्बादीनां च पादपतनं अभिनन्दितस्तैराशीर्वादेन स्थितस्तत्समीपे कियन्तमपि क्षणं समागतः स्वभवने निविष्टो विष्टरे यावदकाण्ड एवोल्लसितो राजकुले बहलः कलकलः, ततः किमेतदित्यलक्षिततन्निमित्ततया जातो मे संभ्रमः, प्रस्थितस्तदभिमुखं, यावत्तूर्णमाग-

नन्दिवर्धनस्ययौवनं

कनकशेखरागमः

भिहितं—भद्र! सुन्दरमनुष्ठितं, यतोऽतिरमणीयकमिदं कथानकं, बुध्यत एव श्रोतुम्, अहो अत्यन्तदुरन्तः पापमित्रसम्बन्धो यतस्तस्य बालस्य स्पर्शनसम्पर्कादिहामुत्र च निबिडविडम्बनागर्भा दुःखपरम्परैव केवलं संपन्ना नान्यत्किञ्चनेति, विदुरेण चिन्तितं—बुद्धस्तावदनेन कथानकतात्पर्यार्थ इति भविष्यति मे वचनावकाशः, इतश्च तत्रावसरे मत्तो नातिदूरे वर्तते वैश्वानरः श्रुतं तेन मामकीनं वचनं, चिन्तितमनेन—अये! विरूपको नन्दिवर्धनस्योल्लापो व्युत्पादितप्रायोऽयमनेन विदुरेण तन्न सुन्दरमिदं वर्तते, धृष्टः खल्वेष विदुरो, ज्ञापयिष्यत्यस्य मदीयस्वरूपमिति साशङ्कः संपन्नो वैश्वानरः, विदुरेणाभिहितं—कुमार! सत्यमिदं, सम्यगवधारितं कुमारेण, अन्यच्च—प्रकृतिरेषा प्रायः प्राणिनां यथा यत्र कुत्रचित्किञ्चन दृष्टं श्रुतं वा सर्वमात्मविषये योजयन्ति, ततो मयाऽपीदं कथानकमनुश्रुत्य स्वहृदये चिन्तितं यदुत—यदि कुमारस्य कदाचिदपि पापमित्रसम्बन्धो न भवति ततः सुन्दरं संपद्यते, मयाऽभिहितं—भद्र! किमत्र चिन्तनीयं?, नास्त्येव मे नापि भविष्यति पापमित्रसम्बन्धगन्धोऽपीति, विदुरः प्राह—वयमप्येतावदेवार्थयामहे, ततः स्थितो मदीयकर्णाभ्यर्णे विदुरः, शनैः शनैरभिहितं चानेन यदुत—केवलमेषोऽपि वैश्वानरो लोकवार्त्तया दुष्टप्रकृतिः श्रूयते, तदयं सम्यक् परीक्षणीयः कुमारेण, मा भूदेष स्पर्शनवद्बालस्य पापमित्रतया भवतोऽनर्थपरम्पराकारणमिति, निरीक्षते च तस्मिन्नवसरे वैश्वानरः साकूतः सन्नभिमुखो मदीयवदनं, लक्षितोऽहमनेन मुखविकारतस्तैर्विदुरवचनैर्दूयमानः, ततः कृता वैश्वानरेण मां प्रति सा पूर्वसाङ्केतिका संज्ञा, भक्षितं मया क्रूरचित्ताभिधानं तद्वटकं, ततस्तत्प्रभावान्मे क्षणेन वृद्धोऽन्तस्तापः समुल्लसिताः स्वेदबिन्दवो जातं गुञ्जार्धसन्निभं शरीरं संपन्नं विषमदष्टोष्ठं भग्नोमभृकुटितरङ्गमतिकरालं वक्त्रकुहरं, ततो भद्रे अगृहीतसङ्केते! तथा वैश्वानरवटकप्रभावाभिभूतात्मना मया पापकर्मणाऽनाकलय्य तस्य वत्सलतामनालोच्य हितभाषितामविगणय्य चिरपरिचयं परित्यज्य स्नेहभावमुररीकृत्य दुर्जनतां सर्वथा निष्ठुरवचनैस्तिरस्कृतोऽसौ विदुरः,

हितदेशके द्वेषः

महाभागः, प्रशान्तो मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥ क्षीरसागरगम्भीरस्तापनीयगिरिस्थिरः । दिवाकरमहातेजाः, शुद्धस्फटिकनिर्मलः ॥ ४ ॥ ततः प्रादुर्भवद्भक्तिरहं गत्वा तदन्तिकम् । प्रणम्य चरणौ तस्य, निषण्णः शुद्धभूतले ॥ ५ ॥ वयस्या अपि मे सर्वे, प्रणिपत्य मुनीश्वरम् । उपविष्टा मदभ्यर्णे, विनयानम्रमस्तकाः ॥ ६ ॥ उपसंहृतसद्ध्यानः, स साधुर्दत्तनामकः । दत्ताशीर्मधुरैर्वाक्यैः, समस्तान् संमभाषत ॥ ७ ॥ तदीयवाक्यप्रीतेन, मयोक्तं प्रह्वचेतसा । भदन्त! कीदृशः प्रोक्तो, धर्मस्तावकदर्शने ? ॥ ८ ॥ अथ प्रह्लादयन्नुच्चैर्मनो मे कलया गिरा । धर्ममाख्यत्प्रपञ्चेन, जैनचन्द्रं स मे मुनिः ॥९॥ तत्रापि प्रथमं तेन, साधुधर्मो निवेदितः । ततस्तदनु विस्तार्य, गृहिधर्मः प्रकाशितः ॥१०॥ ततश्च—सम्यग्दर्शनसन्मूलो, व्रतस्कन्धो महाफलः । शमादिशाखो गृहिणां, धर्मः कल्पद्रुमोपमः ॥ ११ ॥ गृहीतः सवयस्येन, गतोऽन्यत्र महामुनिः । धर्मं पालयतो मेऽसावन्यदा पुनरागतः ॥ १२ ॥ इतश्च—व्युत्पन्नबुद्धिः संजातस्तदाऽहमपरापरैः । श्रावकैः सह संसर्गं, कुर्वाणो धर्मकाम्यया ॥ १३ ॥ अथासौ वन्दितो भक्त्या, गत्वोद्यानं महामुनिः । पृष्टश्चेदं भदन्तेह, किं सारं जिनशासने ? ॥ १४ ॥ मुनिरुवाच—**अहिंसा ध्यानयोगश्च, रागादीनां विनिग्रहः । साधर्मिकानुरागश्च, सारमेतज्जिनागमे** ॥ १५ ॥ मया चिन्तितम्—सर्वारम्भप्रवृत्तानां, मादृशां सुपरिस्फुटम् । अहिंसा प्राणिनां तावद्विधातुमतिदुःशका ॥ १६ ॥ निष्प्रकम्पमनःसाध्यो, ध्यानयोगोऽपि मादृशाम् । विषयामिषमूढानां, दूराद् दूरतरं गतः ॥ १७ ॥ रागादिनिग्रहोऽप्यत्र, तत्त्वाभ्यासपरायणैः । अप्रमादपरैः शक्यः, कर्तुं पुम्भिर्न मादृशैः ॥ १८ ॥ साधर्मिकानुरागस्तु, यो भदन्तेन साधितः । स कदाचिद्विधीयेत, मादृशैरपि जन्तुभिः ॥ १९ ॥ तदत्र यत्नः कर्तव्यो, यथाशक्ति मयाऽधुना । **यतः सारमनुष्ठेयं, नरेण हितमिच्छता** ॥ २० ॥ एवं निश्चित्य चित्तेन, वन्दित्वा तं मुनीश्वरम् । प्रवर्धमानसंवेगस्ततोऽहं गृहमागतः ॥ २१ ॥ इतश्चैकसुतत्वेन, जीवितादपि वल्लभः । अहं तातस्य सर्वत्र, यथेच्छाकरणक्षमः ॥ २२ ॥

दत्तसाधुदर्शनं

जिनशासनसारं

ष्टश्चालोकितो मया धवलाभिधानः सबलो बलाधिकृतः प्राप्तो मदन्तिकं, प्रणतोऽहमनेन, आह च—कुमार! देवः समादिशति, यदुततो निर्गतमात्रस्य ते प्रविष्टो मत्समीपे दूतो, निवेदितं च तेन—यथा कुशावर्त्तपुरात् कनकचूडराजसूनुः कनकशेखरो नाम राजकुमारो जनकापमानाभिमानाद्भवत्समीपमागतो गव्यूतमात्रवर्तिनि मलयनन्दने कानने तिष्ठति, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणमिति, ततोऽहं स्वगृहागततया प्रत्यासन्नबन्धुतया महापुरुषतया च प्रत्युद्गमनमर्हति कनकशेखरः कुमार इति आस्थानस्थायिभ्यो राजवृन्देभ्यः प्रख्याप्य एष समुच्चलितः स्वयं तदभिमुखं, कुमारेणापि शीघ्रमागन्तव्यमित्यहं प्रहितो युष्मदाह्वानाय तत्तूर्णं प्रस्थातुमर्हति कुमारः, ततो यदाज्ञापयति तात इति ब्रुवाणश्चलितोऽहं सपरिकरो, मीलितस्तातबले, पृष्टो मया धवलः, कथमेष कनकशेखरोऽस्माकं बन्धुरिति, धवलेनाभिहितं—यतो नन्दायाः कनकचूडः सहोदरो भवति, तेन ते मातुलसूनुरेष भ्रातेति, प्राप्तास्तत्समीपं कृतं कनकशेखरेण तातस्य पादपतनं समालिङ्गितमातेन मया च कृतोचिता प्रतिपत्तिः प्रवेशितो नगरे महानन्दविमर्देन, अभिहितश्च तातेन अम्बया च कनकशेखरो, यथा कुमार! सुन्दरमनुष्ठितं यदात्मीयवदनकमलदर्शनेन जनितोऽस्माकं मनोरथानामप्यगम्यो महांश्चित्तानन्दः, तदेतदपि कुमारस्य पैतृकमेव राज्यं तस्मादत्र कुमारेण तिष्ठता विकल्पो विधेय इति, अभिनन्दितं तातम्बावचनं कनकशेखरेण, समर्पितस्तातेन मदीयभवनाभ्यर्णवर्ती कनकशेखरस्य महाप्रासादः, स्थितस्तत्रासौ, जातोऽस्य मया सह स्नेहभावः, समुत्पन्नो विश्रम्भः, अन्यदा रहसि पृष्टोऽसौ मया यदुत मयाऽऽकर्णितं किल जनकापमानाभिमानाद्भवतामिहागमनमभूत्, तत्कीदृशो जनकेन भवतोऽपमानो विहित इति श्रोतुमिच्छामि, कनकशेखरेणाभिहितम्—आकर्णय—तातेन चूतमञ्जर्या, जनन्याऽत्यन्तलालितः। कुशावर्त्तपुरे तावदहमासं कुमारकः ॥ १ ॥ अन्यदा मित्रवृन्देन, युक्तः केलिपरायणः। गतः शमावहं नाम, काननं नन्दनोपमम् ॥ २ ॥ तत्र साधूचिते देशे, रक्ताशोकतलस्थितः। दृष्टो मया

न्यचात्राधुना भूरिलोको जैनमते स्थितः । कः कुमारप्रसादार्थी, नाश्रयेत्तत् सकर्णकः ? ॥ ४२ ॥ एवं च—करहीने जने जाते, यथेष्टप्रविचारिणि । कस्मात्र यूयं राजानः, किं वा राज्यं विनाऽऽज्ञया ? ॥ ४३ ॥ तदिदं यत् कुमारेण, देव! प्रारभ्य लौकिकम् । राजनीतेः समुत्तीर्णं, बुध्यते तन्न सुन्दरम् ॥ ४४ ॥ तातः प्राहार्य! यद्येवं, स्वयमेवोच्यतां त्वया । कुमारो न वयं तस्य, सम्मुखं भाषितुं क्षमाः ॥ ४५ ॥ ततश्च—तातानुज्ञामवाप्यैवं, दुर्मुखो मामभाषत । कुमार! नेदृशी नीतिर्नृपतेर्लोकपालने ॥ ४६ ॥ यतः—करापीतजगत्सारो, महसा व्याप्तभूतलः । राजा दिनकराकारो, लोकस्योपरि तिष्ठति ॥ ४७ ॥ यस्तु प्राकृतलोकस्य, वशगः स्यान्महीपतिः । तस्य स्यात्कीदृशं राज्यं ?, को वा न्यायस्तदाज्ञया ? ॥ ४८ ॥ राजदण्डभयाभावात्ततो लोका निरङ्कुशाः । दुष्टचेष्टितमार्गेषु, प्रवर्तन्ते यथेच्छया ॥ ४९ ॥ तदेवं स्थिते—आदितः करदण्डाभ्यां, यस्तान्नो शास्ति भूपतिः । तेनैव परमार्थेन, सत्कृतो धर्मसम्प्लवः ॥ ५० ॥ कुमार! तदिदं ज्ञात्वा, राजधर्मव्यतिक्रमात् । नालीकं धर्मवात्सल्यं, युक्तं कर्तुं भवादृशाम् ॥ ५१ ॥ ततः प्रादुर्भवत्कोपविह्वलीभूतचेतसा । आकारसंवरं कृत्वा, मया तं प्रति भाषितम् ॥ ५२ ॥ आर्य! युक्तमिदं वक्तुमेव मां प्रति यद्यहम् । दुष्टवष्टादिलोकस्य, कुर्यां सन्मानपूजनम् ॥ ५३ ॥ ये तु स्वगुणमाहात्म्याद्देवानामपि पूजिताः । तेषां यथेच्छदानेऽपि, नैतत्संबध्यते वचः ॥ ५४ ॥ तथाहि—ये चौर्यपारदार्यादेः, सर्वस्माद्दुष्टचेष्टितात् । स्वत एव महात्मानो, निवृत्ताः सर्वभावतः ॥ ५५ ॥ तेषां जैनेन्द्रलोकानां, दण्डः स्यात् कुत्र कारणे ? । दण्डबुद्धिर्भवेत्तेषु, यस्यासौ दण्डमर्हति ॥ ५६ ॥ करोऽपि रक्षणीयेषु, लोकेषु ननु बुध्यते । तस्यापि नोचिता जैना, ये गुणैरेव रक्षिताः ॥ ५७ ॥ अतः किङ्करतां मुक्त्वा, नान्यत्किञ्चन भूभुजाम् । विधातुं युक्तमेतेषां, सैवास्माभिर्विधीयते ॥ ५८ ॥ येषां नाथो जगन्नाथो, भगवांस्तेषु किङ्करः । यः स्याद्राजा स एवात्र, राजा शेषास्तु किङ्कराः ॥ ५९ ॥ एवं चाचरता ब्रूहि, राजनीतेर्विलङ्घनम् । किं मया

दाने करमुक्तौ च हेतुः

विनयं राजनीतिं च, अनुवर्तयता मया । तथापि तातः प्रच्छन्ने, प्रार्थितो नतया गिरा ॥ २३ ॥ तद्यथा—करिष्येऽहं यथाशक्ति, वात्सल्यं जैनधर्मिणाम् । तात! तत् कुर्वतो यूयमनुज्ञां दातुमर्हथ ॥ २४ ॥ इतश्च—मत्सङ्गेनैव तातोऽपि, भद्रको जिनशासने । ततः सा मामिका तस्य, प्रार्थना रुचिरा मता ॥ २५ ॥ आह च—राज्यं पुत्र! तवायत्तमायत्तं तव जीवितम् । स्वाभिप्रेतमतः कुर्वन्न त्वं मां प्रष्टुमर्हसि ॥ २६ ॥ ततोऽहं हर्षपूर्णाङ्गः, पतितस्तातपादयोः । महाप्रसाद इत्येवं, ब्रुवाणः प्रीतमानसः ॥ २७ ॥ ततःप्रभृति सर्वोऽपि, यो नमस्कारधारकः । सोऽन्त्यजोऽपि निजे देशे, बन्धुबुद्ध्या मयेक्षितः ॥ २८ ॥ भोजनाच्छादनैर्दिव्यैरलङ्कारैः सरत्नकैः । धनेन च यथाकामं, भृतः साधर्मिको जनः ॥ २९ ॥ अन्यच्च—अर्हतो यो नमस्कारं, धत्ते पुण्यधनो जनः । स देशे घोषणापूर्वं, विहितोऽकरदो मया ॥ ३० ॥ साधवः परमात्मानः, साध्व्यः परमदेवताः । गुरवः श्रावका लोका, ममेति ख्यापितं मया ॥ ३१ ॥ जिनेन्द्रशासने भक्तिं, यः कश्चित् कुरुते जनः । आनन्दजलपूर्णाक्षस्तमहं बहुशः स्तुवे ॥ ३२ ॥ यात्रास्नात्रमहोत्सर्गे, प्रमोदमुदिताशयाः । विचरन्ति स्म जैनेन्द्रास्ततः सर्वत्र सज्जनाः ॥ ३३ ॥ तथाभिनवधर्माणो, ये मौनीन्द्रमते स्थिताः । कृता विशेषतस्तेषां, सपर्या भावतो मया ॥ ३४ ॥ ततो मदनुरागेण, लोका धर्मपरायणाः । बहवस्तत्र संपन्ना, **यथा राजा तथा प्रजा** ॥ ३५ ॥ अथ तं तादृशं वीक्ष्य, प्रमोदं जिनशासने । अमात्यो दुर्मुखो नाम, पापः प्रद्वेषमागतः ॥ ३६ ॥ ततो रहसि तताय, स दुरात्मा हितः किल । युष्मभ्यमहमित्येवं, प्रख्याप्य शठमानसः ॥ ३७ ॥ इदं न्यवेदयद्देव!, नैवं राज्यस्य पालना । उच्छृङ्खलीकृताः सर्वे, कुमारेण यतो जनाः ॥ ३८ ॥ नातिक्रामन्ति मर्यादां, लोका हि करभीरवः । ते मुक्ता मुत्कलाचाराः, कमनर्थं न कुर्वते? ॥ ३९ ॥ राजदण्डभयादेव, देव! लोको निरङ्कुशः । उन्मार्गप्रस्थितस्तूर्णं, करीव विनिवर्तते ॥ ४० ॥ उद्दण्डोऽनार्यकार्येषु, वर्तमानः स केवलम् । प्रतापहाने राज्ञोऽपि, लाघवं जनयत्यलम् ॥ ४१ ॥ अ-

साधर्मिकवात्सल्यारंभः

दुर्मुखस्य तापोद्भवः

मिदमकरिष्यत्ततोऽहमदर्शयिष्यमस्य यदीदृशस्याविनयस्य फलं, यदा तु परकृतमनुमतमप्रतिषिद्धमिति न्यायात् तातेनापीदं गजनिमी-
लिकां कुर्वताऽभिमतमेव तदा किमत्र कुर्मः?, यतो दुष्प्रतिकारौ मातापितरावित्याख्यातं भगवता, ततो न युक्तं तावत्तातेन सह
विग्रहकरणं, नापीदृशमिदानीं द्रष्टुं शक्यं, तस्मादितोऽपक्रमणमेव श्रेयः, इत्यालोच्य कस्यचिदप्यकथयित्वा आप्तमित्रवृन्देन सहापक्रा-
न्तोऽहं समागतोऽत्रेति, तदेष मे जनकेनापमानो विहित इति, मयाऽभिहितं—कुमार! सुन्दरमनुष्ठितं भवता, न युक्त एवाभिमानशा-
लिनां पुरुषाणां मानम्लानिकारिभिः सहैकत्र निवासः, तथाहि—भास्करस्तावदेवास्ते, गगने तेजसां निधिः। निर्धूय तिमिरं यां-
वत्, कुरुते सज्जनोत्सवम् ॥ १ ॥ यदा तु लक्ष्यलेप, तमसोऽपि महोदयम्। तदाऽपरसमुद्रादौ, गत्वा कालं प्रतीक्षते ॥ २ ॥ तत-
स्तुष्टो मद्वचनेन कनकशेखरः, तदेवं परस्परप्रीत्या गतं दशरात्रं, अत्रान्तरे मद्भवने तिष्ठतोरावयोः समागतो वेदकः, प्रणतिपूर्वकमभिहि-
तमनेन—यदुत कुमारौ! देवः समाज्ञापयति—शीघ्रमागन्तव्यं कुमाराभ्यामिति, ततो यदाज्ञापयति तात इत्यभिधायावां गतौ तातसमीपे
यावत्तावदतिरभसवशेन तातास्थानादुत्थाय गलदानन्दोदकप्रवाहप्लावितनयनयुगलास्त्रयः प्रधानपुरुषाः समागत्य सपरिकराः पतिताः कनकशे-
खरचरणयोः, ततः साकूतम्—अये! क्वैते सुमतिवराङ्गकेशरिण इति वदता सस्नेहमूर्ध्वीकृत्य समालिङ्गिताः कनकशेखरेण, मयोक्तं—कुमार!
क एते?, कनकशेखरः प्राह—मदीयजनकमहत्तमा इति, ततः कृतप्रतिपत्तयः समुपविष्टाः सर्वेऽपि ताताभ्यर्णे, तातः कनकशेखरं प्रत्याह
—कुमार! एतैस्त्वदीयजनकमहत्तमैराख्यातं यथा—यतःप्रभृति कुमारोऽनाख्याय निर्गतो गेहात् तत आरभ्य राजा कनकचूडः परि-
जनसकाशान्न दृश्यते क्वापि कुमार इत्याकर्ण्य सहसा वज्राहत इव पिष्ट इव परायत्त इव मत्त इव मूर्च्छित इव न किञ्चिच्चेतयते स, देवी
च चूतमञ्जरी प्रविष्टा महामोहं मृतेव स्थिता मुहूर्तं कृतं परिजनेन द्वयोरपि व्यञ्ज(ज)नचन्दनादिभिराश्वासनं, ततो हा पुत्रक! क्व गतोऽ-

कनकशे-
खराह्वा-
नम्

विहितं येन, भवानेवं प्रजल्पति ? ॥ ६० ॥ किं च—अलीकधर्मवात्सल्यं, मदीयं वदता त्वया । परिस्फुटीकृतं नूनं, दुर्मुखत्वमिहात्मनः ॥ ६१ ॥ एवं च वदति मयि लक्षितो दुर्मुखेण मदीयोऽभिप्रायः, चिन्तितमनेन—अये ! अर्हद्दर्शने निर्भरोऽस्यानुरागः अनिवर्तकश्चित्तप्रसरः कुपितश्चायं मदीयवचसा तदलमनेनाधुना गाढतरमुद्वेजितेन, प्रगुणीकृत एवात्रार्थे मया राजा, ततः स्वयमेव स्वाभिमतमनुष्ठास्यामि साम्प्रतं पुनरेनमनुलोमयामीति संचिन्त्याभिहितमनेन—साधु कुमार ! साधु, सुन्दरस्ते सद्धर्मस्थैर्यातिरेकः, मया हि भवतश्चित्तपरीक्षणार्थं सर्वमिदमुपक्रान्तं, ततश्च सुनिश्चितमधुना यदुत—तावकीनं मनः स्थिरतया मेरुशिखरमप्यधरयति, तन्नेदं मदीयवचनं कुमारेणान्यथा सम्भावनीयं, मयाऽभिहितम्—आर्य ! किमत्र वक्तव्यं ?, अविषयो भवादृशाम(शोऽन्य)न्यथासम्भावनायाः, ततो निर्गतो मत्समीपाद्दुर्मुखः, मया चिन्तितं—शठप्रकृतिरेष दुर्मुखः पापात्मा च तन्न विज्ञायते किमयमाचरिष्यति ? यतो महताऽऽकूतेन प्रथममनेन मन्त्रितं पश्चादतित्वरया कृतमाकारसंवरणम्, अतो निरूपयामस्तावत्, ततः प्रयुक्तो मया प्रणिधिश्चतुरो नामाप्तदारकः, गतेषु कतिचिद्दिनेषु समागतोऽसौ मत्समीपं, निवेदितमनेन—यथा स्वामिन् ! तावदितो निर्गतोऽहं, विनयेनाराध्य दुर्मुखं संपन्नस्तस्याङ्गरक्षकः, ततो दुर्मुखेण रहसि समाहूय समस्तस्थानेभ्यः प्रधानश्रावकानिदमभिहितं यदुत—अरे एष कनकशेखरकुमारोऽलीकधर्मग्रहगृहीतो राज्यं विनाशयितुं लग्नः, ततो युष्मभ्यमितः प्रभृति यदेष किञ्चित् प्रयच्छति यश्च राजभागसद्भूतो भवतां करस्तद्द्वयमपि पच्छन्नमेव मम समर्पणीयं, न च कुमाराय निवेदनीयमितरथा नास्ति भवतां जीवितमिति, श्रावकैरुक्तं—यदाज्ञापयति महामात्यः, ततो निर्गतास्ते, मयाऽभिहितं भद्र ! अपि ज्ञातमेवत्तातेन, चतुरः प्राह—ज्ञातं, मयोक्तं—कुतः सकाशात् ?, चतुरेणोक्तं—तत एव दुर्मुखात्, मयाऽभिहितं—ततः किमाचरितं तातेन ?, चतुरः प्राह—न किञ्चित्, केवलं कृता गजनिमीलिका, ततो मया चिन्तितं—यद्येष दुर्मुखः केवल एव तातस्यानभिप्रेत-

आकारसंवरः

निर्वासितेव देवाङ्गनिका मानससरःसमुत्कण्ठितेव कलहंसिका ग्लहविरहितेव द्यूतकरी शून्यहृदयतया न वादयति वीणां न विलसति कन्दुकलीलया न विधत्ते पत्रच्छेद्यादिकं नाभ्यस्यति चित्रादिकलाः न कुरुते शरीरस्थितिं न ददाति कस्यचिदुल्लापं न लक्षयति रात्रिन्दिनं केवलं निष्पन्दमन्दनिश्चललोचना परमयोगिनीव निरालम्बनं किमपि ध्यायन्ती तिष्ठति, ततः पर्याकुलीभूतः परिकरो न जानीते तादृशविकारस्य कारणं, ततोऽतिवल्लभत्वेन सदा सन्निहितया लक्षितोऽसौ रत्नवत्या विकारहेतुः, यतश्चिन्तितं तया—अये! कनकशेखरकुमारनामग्रहणादनन्तरमिदमवस्थान्तरमस्याः संपन्नं, अतो निश्चितमेतत्—तेनैव प्रियभगिन्या मनश्चोरितं, तदिदमत्र प्राप्तकालं, निवेदयाम्येवंस्थितमेव ताताय, येन तात एव तस्य प्रियभगिनीचित्तचौरस्य निग्रहं करोतीतिविचिन्त्य निवेदितं तया सर्वं नन्दननरपतये, चिन्तितमनेन—दत्तैवेयं जनन्या विभाकराय, तथापि नान्यथाऽधुनाऽस्या जीवितमितिकृत्वा प्रेषयामि तस्यैव कनकशेखरस्य स्वयंवरामेनां, यतो नेदृशावस्थायामस्यां युक्तः कालविलम्बः, पश्चादेव विभाकरं संभालयिष्यामः, ततो वत्से! धीरा भव मुञ्च विषादं गच्छ कुशावर्त्ते कनकशेखरायेति मधुरवचनैरालप्य देवेन सह महापरिजनेन प्रस्थापिता तत्र विमलानना, रत्नवत्यापि विज्ञापितो देवः, यथा तात! नाहमनया रहिता क्षणमपि जीवितुमुत्सहे, ततो मयाऽपि यातव्यमित्यनुजानीत यूयं, केवलं न मम कनकशेखरो भर्ता, यतः सापत्न्यं नारीणां महदेव स्नेहत्रोटकारणं ततो मया तदिष्टस्य वयस्यस्य कस्यचिद्भार्यया भाव्यमिति, देवेनाभिहितं—वत्से! यत्ते रोचते तदेव समाचर, न खलु वत्सा स्वयमेवानुचितमाचरिष्यति, ततो महाप्रसाद इतिवदन्ती प्रवृत्ता रत्नवती, ततोऽनवरतप्रयाणकैः प्राप्ते ते विमलाननारत्नवत्यौ अद्यास्मिन्नगरे, स्थिते बहिरुद्याने, प्रहितोऽहममुमर्थं विज्ञापयितुं देवपादमूलं, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणमिति, ततस्तद्दूतवचनमाकर्ण्य कनकचूडराजा हर्षविषादपूरितहृदयः कन्यावासकदानार्थं व्यापार्य शूरसेनबलाधिकृतमस्मान् सुमतिवराङ्गकेसरिणः प्रधानमह-

विमलानना रत्नवत्योरागमः

सीति प्रलपितुं प्रवृत्तौ तौ देवीनृपौ, ततः परिजनस्यापि समुल्लासितो महानाक्रन्दरवः, मिलितं मन्त्रिमण्डलं, अभिहितमनेन—देव! नायमत्रोपायः, ततो मुञ्च विषादं अवलम्बस्व धैर्यं क्रियतां यत्नः कुमारान्वेषणे, राजा न तद्वचनं वेदयते स्म, ततश्चतुरेण चिन्तितं—शोकातिरेकेण त्यक्ष्यति देवः प्राणान् ततो नाधुना ममोपेक्षा कर्तुं युक्ता ततः पादयोर्निपत्य तेन राज्ञे निवेदितं सकारणं तदीयमपक्रमणं, ततो जीवति कुमार इतिकृत्वा प्रत्यागता राज्ञश्चेतना, पृष्टश्चतुरः, क्व पुनर्गतः कुमार इति, चतुरेणाभिहितं—न मे किञ्चिदाख्यातं कुमारेणापक्रमणकारणमिति, चतुरतया मया लक्षितं केवलमेतावद्वितर्कयामि यदुत—जयस्थले पितृष्वसुः समीपे गतो भविष्यति, वल्लभा हि नन्दा कुमारस्य, वत्सलः पद्मराजः, कुमारपरिचयादेवावगतमिदं मया, इतो निर्गतस्य तत्रैव चित्तनिर्वाणं नान्यत्रेति, ततः साधु चतुर! विज्ञातं साध्विति वदता दापितं चतुराय पारितोषिकं महादानं राज्ञा, अयमस्यानर्थव्यतिकरस्य हेतुरितिकृत्वा निर्वासितः स्वविषयात्सगोत्रो दुर्मुखः, प्रतिज्ञातं च देवीनृपाभ्यां यथा 'यावत् कुमारवदनं साक्षान्नावलोकितं तावन्नैवावाभ्यामाहारशरीरसंस्कारादिकं करणीय'मिति। इतश्च तत्रैव दिने प्रविष्टो दूतः, तेन च विहितोचितप्रतिपत्तिना निवेदितं कनकचूडाय, यथा देव! अस्ति **विशाला** नाम नगरी, तस्यां **नन्दनो** नाम राजा, तस्य च द्वे भार्ये—प्रभावती पद्मावती च, तयोश्च यथाक्रमं द्वे दुहितरौ—विमलानना रत्नवती च, इतश्च **कनकपुरे** प्रभावत्याः सहोदरोऽस्ति **प्रभाकरो** नाम राजा, तस्य **बन्धुसुन्दरी** नाम भार्या, तस्याश्च **विभाकराभिधानस्तनयः**, तयोश्च प्रभाकरप्रभावत्योः पूर्वमजातयोरेव विभाकरविमलाननयोः परस्परमभूज्जल्पः यदुत—आवयोर्यस्य कस्यचिद्दुहिता जायेत तेनेतरसम्बन्धिने सुताय सा देयेति, अतः पूर्वप्रतिपन्ना सा विमलानना विभाकरस्य, अन्यदा गुणसंभारगर्भनिर्भरं वन्दिभिरुद्घुष्यमाणं श्रुतं तया कनकशेखरकुमारनामकं, ततस्तदाकर्ण्य सा विमलानना कुमारे विजृम्भितानुरागातिरेका निजयूथपरिभ्रष्टेव हरिणिका सहचरवियुक्तेव चक्रवाकिका नाक-

विमलानना रत्नवत्योरागमः

निर्वासितेव देवाङ्गनिका मानससरःसमुत्कण्ठितेव कलहंसिका ग्लहविरहितेव द्यूतकरी शून्यहृदयतया न वादयति वीणां न विलसति कन्दुकलीलया न विधत्ते पत्रच्छेद्यादिकं नाभ्यस्यति चित्रादिकलाः न कुरुते शरीरस्थितिं न ददाति कस्यचिदुल्लापं न लक्षयति रात्रिन्दिनं केवलं निष्पन्दमन्दनिश्चललोचना परमयोगिनीव निरालम्बनं किमपि ध्यायन्ती तिष्ठति, ततः पर्याकुलीभूतः परिकरो न जानीते तादृशविकारस्य कारणं, ततोऽतिवल्लभत्वेन सदा सन्निहितया लक्षितोऽसौ रत्नवत्या विकारहेतुः, यतश्चिन्तितं तया—अये! कनकशेखरकुमारनामग्रहणादनन्तरमिदमवस्थान्तरमस्याः संपन्नं, अतो निश्चितमेतत्—तेनैव प्रियभगिन्या मनश्चोरितं, तदिदमत्र प्राप्तकालं, निवेदयाम्येवंस्थितमेव ताताय, येन तात एव तस्य प्रियभगिनीचित्तचौरस्य निग्रहं करोतीतिविचिन्त्य निवेदितं तया सर्वं नन्दननरपतये, चिन्तितमनेन—दत्तैवेयं जनन्या विभाकराय, तथापि नान्यथाऽधुनाऽस्या जीवितमितिकृत्वा प्रेषयामि तस्यैव कनकशेखरस्य स्वयंवरामेनां, यतो नेदृशावस्थायामस्यां युक्तः कालविलम्बः, पश्चादेव विभाकरं संभालयिष्यामः, ततो वत्से! धीरा भव मुञ्च विषादं गच्छ कुशावर्त्ते कनकशेखरायेति मधुरवचनैरालप्य देवेन सह महापरिजनेन प्रस्थापिता तत्र विमलानना, रत्नवत्यापि विज्ञापितो देवः, यथा तात! नाहमनया रहिता क्षणमपि जीवितुमुत्सहे, ततो मयाऽपि यातव्यमित्यनुजानीत यूयं, केवलं न मम कनकशेखरो भर्ता, यतः सापत्न्यं नारीणां महदेव स्नेहत्रोटकारणं ततो मया तदिष्टस्य वयस्यस्य कस्यचिद्भार्यया भाव्यमिति, देवेनाभिहितं—वत्से! यत्ते रोचते तदेव समाचर, न खलु वत्सा स्वयमेवानुचितमाचरिष्यति, ततो महाप्रसाद इतिवदन्ती प्रवृत्ता रत्नवती, ततोऽनवरतप्रयाणकैः प्राप्ते ते विमलाननारत्नवत्यौ अद्यास्मिन्नगरे, स्थिते बहिरुद्याने, प्रहितोऽहममुमर्थं विज्ञापयितुं देवपादमूलं, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणमिति, ततस्तद्भूतवचनमाकर्ण्य कनकचूडराजा हर्षविषादपूरितहृदयः कन्यावासकदानार्थं व्यापार्य शूरसेनबलाधिकृतमस्मान् सुमतिवराङ्गकेसरिणः प्रधानमहु-

विमलाननारत्नवत्योरागमः

रमान् प्रत्याह—पश्यताहो परमानन्दकारणमपीदमस्माकं नन्दनराजदुहित्रोरागमनं कुमारविरहानलसर्पिष्प्रक्षेपकल्पतया क्षते क्षारनिषेकतुल्यं प्रतिभासते, तद्गच्छत शीघ्रं यूयं जयस्थले निश्चितमेतत्तत्रैवास्ते कुमारः निवेदयत पद्मराजनृपतये मदीयावस्थां कन्यागमनं च कारणद्वयमवगम्य प्रहेष्यत्येव कुमारं पद्मराजः, अन्यच्च नन्दिवर्धनकुमारोऽपि पद्मराजमनुज्ञाप्य युष्माभिरानेयः, यतः स एवोचितो वरो रत्नवत्याः, ततोऽस्माभिरभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततश्चेहामुना प्रयोजनेन समागता वयमिति । तदिदं सर्वमस्मभ्यमेतैराख्यातं, तदेवं स्थिते यद्यपि युष्मद्विरहकातरहृदयतया नेदमस्माभिरभिधातुं शक्यं तथाऽपि महाप्रयोजनमित्याकलय्याभिधीयते यदुत—मा कुरुताधुना कालविलम्बं गच्छतातित्वरया कुशावर्ते जनयतं द्वावपि युवां कनकचूडराजचित्तानन्दमिति, ततः शोभनमाज्ञापितं तातेन, भविष्यत्येव कनकशेखरेण सह ममावियोग इति चिन्तयता मया कनकशेखरेण चाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, ततस्तोषनिर्भरेण तातेन तस्मिन्नेव क्षणे सज्जीकारितं प्रस्थानोचितं चतुरङ्गं बलं नियुक्ता महत्तमाः कारिताशेषमाङ्गलिककर्तव्यौ प्रस्थापितावावामिति, प्रवृत्तोऽन्तरङ्गपरिजनमध्ये मया सहाभिव्यक्तरूपो वैश्वानरः, पुण्योदयोऽपि प्रवृत्त एव केवलं प्रच्छन्नरूपतया, ततो दत्तं प्रयाणकं लङ्घितः कियानपि मार्गः । इतश्च—निवासस्थानं दुष्टलोकानां उत्पत्तिभूमिरनर्थवेतालानां द्वारभूतं नरकस्य कारणं भुवनसन्तापस्य तस्करपल्लिप्रायमस्ति रौद्रचित्तं नाम नगरं, तथाहि—उत्कर्तनशिरश्छेदयन्त्रपीडनमारणैः । ये भावाः सत्त्वसङ्घस्य, घोराः सन्तापकारिणः ॥ १ ॥ ते लोकास्तत्र वास्तव्या, रौद्रचित्तपुरे सदा । तस्मात्तद्दुष्टलोकानां, निवासस्थानमुच्यते ॥ २ ॥ कलहः प्रीतिविच्छेदस्तथा वैरपरम्परा । पितृमातृसुतादीनां, मारणे निरपेक्षता ॥ ३ ॥ ये चान्येऽनर्थवेताला, लोके सम्भावनाऽतिगाः । ते रौद्रचित्ते सर्वेऽपि, संपद्यन्ते न संशयः ॥ ४ ॥ उत्पत्तिभूमिस्तत्तेषां, पत्तनं तेन गीयते । यथा च नरकद्वारं, तथेदानीं निगद्यते ॥ ५ ॥ ये सत्त्वा नरकं यान्ति, स्वपापभरपूरिताः ।

कनकशेखरनन्दिवर्धनयोः प्रयाणं रौद्रचित्तपुरे दुष्टाभिसन्धिनिष्करुणापुत्री हिंसा

रौद्रचित्तपुरे दुष्टाभिसन्धिनिष्करुणापुत्री हिंसा

ते तत्र प्रथमं तावत्प्रविशन्ति पुराधमे ॥ ६ ॥ अतः प्रवेशमार्गत्वात्तस्य निर्मलमानसैः । गीतं तन्नरकद्वारं, रौद्रचित्तपुरं जनैः ॥ ७ ॥ ये जीवाः क्लिष्टकर्माणो, वास्तव्यास्तत्र पत्तने । ते स्वयं सततं तीव्रदुःखग्रस्तशरीरकाः ॥ ८ ॥ तथा परेषां जन्तूनां, दुःखसङ्घातकारिणः । अतो भुवनसन्तापकारणं तदुदाहृतम् ॥ ९ ॥ किंचात्र बहुनोक्तेन ?, नास्ति प्रायेण तादृशम् । रौद्रचित्तपुरं यादृग्भुवनेऽपि पुराधमम् ॥ १० ॥ तत्र रौद्रचित्तनगरे सङ्ग्रहपरश्चौराणां परमशत्रुः शिष्टलोकानां विषमशीलः प्रकृत्या विलोपको नीतिमार्गस्य चरटप्रायो दुष्टाभिसन्धिर्नाम राजा, तथाहि—मानोग्रकोपाहङ्कारशाठ्यकामादितस्कराः । दुष्टाभिसन्धिं सर्वेऽपि, नरेन्द्रं पर्युपासते ॥ १ ॥ अतोऽन्तरङ्गचौराणां, तेषां पोषणतत्परः । स राजा गीयते लोकैश्चौरसङ्ग्रहणे रतः ॥ २ ॥ सत्यशौचतपोज्ञानसंयमप्रशमादयः । ये चापरे सदाचाराः, शिष्टलोका यशस्विनः ॥ ३ ॥ दुष्टाभिसन्धिः सर्वेषां, तेषामुन्मूलने रतः । अतोऽसौ परमः शत्रुः, शिष्टानामिति गीयते ॥ ४ ॥ बह्वीभिर्वर्षकोटीभिर्धर्मध्यानं यदर्जितम् । लोकेन तद्दहत्येष, क्षणमात्रेण दारुणः ॥ ५ ॥ न चास्य तोषणोपायो, मुग्धलोकैर्विभाव्यते । अतो विषमशीलोऽसौ, प्रकृत्या प्रतिपाद्यते ॥ ६ ॥ सर्वाः सन्नीतयस्तावत्प्रवर्तन्ते जगत्त्रये । दुष्टाभिसन्धिर्नो यावत्तासां विघटको भवेत् ॥ ७ ॥ प्रादुर्भावे पुनस्तस्य, क धर्मः क च नीतयः ? । तेनासौ नीतिमार्गस्य, धीरैर्गीतो विलोपकः ॥ ८ ॥ तस्य च दुष्टाभिसन्धिनरेन्द्रस्यानभिज्ञा परवेदनानां कुशला पापमार्गे वत्सला चरटवृन्दस्यानुरक्तचित्ता निजे भर्तरि पूतनाकारा **निष्करुणता** नाम महादेवी, तथाहि—दुष्टाभिसन्धिना तेन, नानाकारैः कदर्थनैः । चिरं कदर्थितं दीनं, लोकमालोक्य सस्मिता ॥ १ ॥ सा निष्करुणता देवी, दुःखं गाढतरं ततः । जनयेत्तस्य नो वेत्ति, तेन सा परवेदनाम् ॥ २ ॥ नेत्रोत्पाटशिरश्छेदनासिकाकर्णकर्तनम् । उत्कर्तनं त्वचोऽङ्गस्य, खदिरस्येव कुट्टनम् ॥ ३ ॥ ये चान्ये जन्तुपीडायाः, प्रकारास्तेषु कौशलात् । सा निष्करुणता देवी, पापमार्गे विचक्षणा ॥ ४ ॥ ये ये भुवनसन्ताप-

समान् प्रत्याह—पश्यताहो परमानन्दकारणमपीदमस्माकं नन्दनराजदुहित्रोरागमनं कुमारविरहानलसर्पिष्प्रक्षेपकल्पतया क्षते क्षारनिषेकतुल्यं प्रतिभासते, तद्गच्छत शीघ्रं यूयं जयस्थले निश्चितमेतत्तत्रैवास्ते कुमारः निवेदयत पद्मराजनृपतये मदीयावस्थां कन्यागमनं च कारणद्वयमवगम्य प्रहेष्यत्येव कुमारं पद्मराजः, अन्यच्च नन्दिवर्धनकुमारोऽपि पद्मराजमनुज्ञाप्य युष्माभिरानेयः, यतः स एवोचितो वरो रत्नवत्याः, ततोऽस्माभिरभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततश्चेहामुना प्रयोजनेन समागता वयमिति । तदिदं सर्वमस्मभ्यमेतैराख्यातं, तदेवं स्थिते यद्यपि युष्मद्विरहकातरहृदयतया नेदमस्माभिरभिधातुं शक्यं तथाऽपि महाप्रयोजनमित्याकलय्याभिधीयते यदुत—मा कुरुताधुना कालविलम्बं गच्छतातित्वरया कुशावर्त्ते जनयतं द्वावपि युवां कनकचूडराजचित्तानन्दमिति, ततः शोभनमाज्ञापितं तातेन, भविष्यत्येव कनकशेखरेण सह ममावियोग इति चिन्तयता मया कनकशेखरेण चाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, ततस्तोषनिर्भरेण तातेन तस्मिन्नेव क्षणे सज्जीकारितं प्रस्थानोचितं चतुरङ्गं बलं नियुक्ता महत्तमाः कारिताशेषमाङ्गलिककर्तव्यौ प्रस्थापितावावामिति, प्रवृत्तोऽन्तरङ्गपरिजनमध्ये मया सहाभिव्यक्तरूपो वैश्वानरः, पुण्योदयोऽपि प्रवृत्त एव केवलं प्रच्छन्नरूपतया, ततो दत्तं प्रयाणकं लङ्घितः कियानपि मार्गः । इतश्च—निवासस्थानं दुष्टलोकानां उत्पत्तिभूमिरनर्थवेतालानां द्वारभूतं नरकस्य कारणं भुवनसन्तापस्य तस्करपल्लिप्रायमस्ति रौद्रचित्तं नाम नगरं, तथाहि—उत्कर्तनशिरश्छेदयन्त्रपीडनमारणैः । ये भावाः सत्त्वसङ्घस्य, घोराः सन्तापकारिणः ॥ १ ॥ ते लोकास्तत्र वास्तव्या, रौद्रचित्तपुरे सदा । तस्मात्तद्दुष्टलोकानां, निवासस्थानमुच्यते ॥ २ ॥ कलहः प्रीतिविच्छेदस्तथा वैरपरम्परा । पितृमातृसुतादीनां, मारणे निरपेक्षता ॥ ३ ॥ ये चान्येऽनर्थवेताला, लोके सम्भावनाऽतिगाः । ते रौद्रचित्ते सर्वेऽपि, संपद्यन्ते न संशयः ॥ ४ ॥ उत्पत्तिभूमिस्तत्तेषां, पत्तनं तेन गीयते । यथा च नरकद्वारं, तथेदानीं निगद्यते ॥ ५ ॥ ये सत्त्वा नरकं यान्ति, स्वपापभरपूरिताः ।

कनकशेखरनन्दिवर्धनयोः प्रयाणं रौद्रचित्तपुरे दुष्टाभिसन्धिनिष्करुणापुत्री हिंसा

भवति, सा च केनचित्प्रयोजनेन ततस्तामसचित्तान्नगराद्वर्भस्थिते सति वैश्वानरे तत्र रौद्रचित्तपुरे समागताऽऽसीत्, यादृक् तत्तामसचित्तं नगरं यादृशोऽसौ द्वेषगजेन्द्रो राजा यादृशी साऽविवेकिता यच्च तस्यास्तामसचित्तनगराद्रौद्रचित्तपुरं प्रत्यागमनप्रयोजनमेतत् सर्वमुत्तरत्र कथयिष्यामः, केवलं भद्रेऽगृहीतसङ्केते! न तदाऽस्य व्यतिकरस्याहं गन्धमपि ज्ञातवान्, इदानीमेवास्य भगवतः सदागमस्य प्रसादादिदं समस्तं मम प्रत्यक्षीभूतं, तेन तुभ्यं कथयामि, ततः साऽविवेकिता तत्र रौद्रचित्तपुरे स्थिता कियन्तमपि कालं, जातो दुष्टाभिसन्धिना सह परिचयः, यतो द्वेषगजेन्द्रप्रतिबद्ध एवासौ दुष्टाभिसन्धिश्चरटनरेन्द्रः, ततोऽविवेकितायाः किङ्करभूतो वर्तते, ततः साऽविवेकिता मां मनुजगतौ समागतमवगम्य ममोपरि स्नेहवशेनागत्य ततो रौद्रचित्तपुरात् स्थिता सन्निहिता, जातोऽस्या मम जन्मदिने वैश्वानरो, वृद्धिं गतः क्रमेण, कथितस्तया तस्मै सर्वोऽप्यात्मीयः स्वजनवर्गः, ततस्तस्य वैश्वानरस्य तत्र मार्गे मया सह गच्छतः समुत्पन्नैवम्भूता बुद्धिः यदुत—नयाम्येनं नन्दिवर्धनकुमारं रौद्रचित्तपुरे, दापयाम्यस्मै दुष्टाभिसन्धिना तां हिंसाकन्यकां, ततस्तया परिणीतया ममैष सर्वप्रयोजनेषु गाढतरं निर्व्यभिचारो भविष्यति, ततो विचिन्त्य तेनैवमभिहितोऽहं तत्र गमनार्थं, मयोक्तं—कनकशेखरादयोऽपि गच्छन्तु, वैश्वानरः प्राह—कुमार! नामीषां तत्र गमनप्रसरो, यतोऽन्तरङ्गं तद्रौद्रचित्तं नगरं, ततो विना परिजनेन मत्सहाय एव कुमारस्तत्र गन्तुमर्हति, ततस्तदाकर्ण्याहमलङ्घनीयतया तद्वचनस्य गुरुतया तत्र स्नेहभावस्य अज्ञानोपहततया चित्तस्यानाकलय्य तस्य परमशत्रुतां अपर्यालोच्यात्महिताहितं अदृष्ट्वाऽप्यागामिनीमनर्थपरम्परां गतो वैश्वानरेण सह रौद्रचित्तपुरे दृष्टो दुष्टाभिसन्धिः दापिता वैश्वानरेण मह्यं तेन हिंसा परिणीता क्रमेण कृतमुचितकरणीयं ततः प्रहितो दुष्टाभिसन्धिना सहितो हिंसावैश्वानराभ्यां, मिलितोऽहं कनकशेखरादिबले, गच्छतां मार्गे प्रारब्धः सहर्षेण वैश्वानरेण सह जल्पः यदुत—कुमार! कृतकृत्योऽहमिदानीं, मयोक्तं—कथम्?, स प्राह—यदेषा परिणीता कु-

नन्दिवर्धनेन हिंसाया विवाहः

कारिणो दुष्टवष्टकाः । रौद्रचित्तपुरे लोकाः, सन्ति द्रोहादयः खलाः ॥ ५ ॥ ते तेऽतिवल्लभास्तस्यास्ते ते सर्वेस्वनायकाः । अतश्चरटवृन्दस्य, देवी साऽत्यन्तवल्लभा ॥ ६ ॥ युग्मम् ॥ दुष्टाभिसन्धिराजेन्द्रं, तं भर्तारं दिवानिशम् । मन्यते परमात्मानं, सा शुश्रूषापरायणा ॥ ७ ॥ न मुञ्चति च तद्देहं, संवाहयति तद्बलम् । अनुरक्ता निजे पत्यौ, सा देवी तेन वर्ण्यते ॥ ८ ॥ तस्याश्च निष्करुणताया महादेव्या अभिवृद्धिहेतुस्तस्य रौद्रचित्तपुरस्य वल्लभा तन्निवासिजनानां विनीता जननीजनकयोरतिभीषणा स्वरूपेण साक्षात्कालकूटसम्पुटघटितेव हिंसा नाम दुहिता, तथाहि—यतः प्रभृति सा जाता, कन्यका राजमन्दिरे । तत आरभ्य तत्सर्वं, पुरं समभिवर्धते ॥ १ ॥ राजा पुष्टतरीभूतो, देवी स्थूलत्वमागता । अतोऽभिवृद्धिहेतुः सा, पत्तनस्य सुकन्यका ॥ २ ॥ ईर्ष्याप्रद्वेषमात्सर्यचण्डत्वाप्रशमादयः । प्रधाना ये जनास्तत्र, पुरे विख्यातकीर्तयः ॥ ३ ॥ तेषामानन्दजननी, सा हिंसा प्रविलोकिता । स्थिता परापरोत्सङ्गे, संचरन्ती करात्करे ॥ ४ ॥ चुम्ब्यमाना जनेनोच्चैर्वम्भ्रमीति निजेच्छया । सा तन्निवासिलोकस्य, तेनोक्ताऽत्यन्तवल्लभा ॥ ५ ॥ दुष्टाभिसन्धिनृपतेर्वचनं नातिवर्तते । सा निष्करुणतादेव्या, वचनेन प्रवर्तते ॥ ६ ॥ शुश्रूषातत्परा नित्यं, तयोर्हिंसा सुपुत्रिका । जननीजनकयोस्तेन, सा विनीतेति गीयते ॥ ७ ॥ भीषणा सा स्वरूपेण, यथाभिहितमञ्जसा । तदिदानीं मया सम्यक्कथ्यमानं निबोधत ॥ ८ ॥ अपि सा नाममात्रेण, त्रासकम्पविधायिका । सर्वेषामेव जन्तूनां, किं पुनः प्रविलोकिता ? ॥९॥ साऽधोमुखेन शिरसा, नरकं नयति देहिनः । सा संसारमहावर्तगर्तसंपातकारिका ॥१०॥ सा मूलं सर्वपापानां, सा धर्मध्वंसकारिणी । सा हेतुश्चित्ततापानां, सा शास्त्रेषु विगर्हिता ॥ ११ ॥ किंचेह बहुनोक्तेन ?, नास्त्येव ननु तादृशी । लोकेऽपि दारुणाकारा, सा हिंसा हन्त यादृशी ॥ १८ ॥ इतश्चास्ति **तामसचित्तं** नाम नगरं, तत्र महामोहतनयो **द्वेषगजेन्द्रो** नाम नरेन्द्रः प्रतिवसति, इतश्च या प्रागाख्याता वैश्वानरस्य जननी मम धात्री **अविवेकिता** नाम ब्राह्मणी, सा तस्य द्वेषगजेन्द्रस्य भार्या

तामसचित्ते द्वेषगजेन्द्रभार्याऽविवेकिता

भवति, सा च केनचित्प्रयोजनेन ततस्तामसचित्तान्नगराद्गर्भस्थिते सति वैश्वानरे तत्र रौद्रचित्तपुरे समागताऽऽसीत्, यादृक् तत्तामसचित्तं नगरं यादृशोऽसौ द्वेषगजेन्द्रो राजा यादृशी साऽविवेकिता यच्च तस्यास्तामसचित्तनगराद्रौद्रचित्तपुरं प्रत्यागमनप्रयोजनमेतत् सर्वमुत्तरत्र कथयिष्यामः, केवलं भद्रेऽगृहीतसङ्केते! न तदाऽस्य व्यतिकरस्याहं गन्धमपि ज्ञातवान्, इदानीमेवास्य भगवतः सदागमस्य प्रसादादिदं समस्तं मम प्रत्यक्षीभूतं, तेन तुभ्यं कथयामि, ततः साऽविवेकिता तत्र रौद्रचित्तपुरे स्थिता कियन्तमपि कालं, जातो दुष्टाभिसन्धिना सह परिचयः, यतो द्वेषगजेन्द्रप्रतिवद्ध एवासौ दुष्टाभिसन्धिश्चरटनरेन्द्रः, ततोऽविवेकितायाः किङ्करभूतो वर्तते, ततः साऽविवेकिता मां मनुजगतौ समागतमवगम्य ममोपरि स्नेहवशेनागत्य ततो रौद्रचित्तपुरात् स्थिता सन्निहिता, जातोऽस्या मम जन्मदिने वैश्वानरो, वृद्धिं गतः क्रमेण, कथितस्तया तस्मै सर्वोऽप्यात्मीयः स्वजनवर्गः, ततस्तस्य वैश्वानरस्य तत्र मार्गे मया सह गच्छतः समुत्पन्नैवम्भूता बुद्धिः यदुत—नयाम्येनं नन्दिवर्धनकुमारं रौद्रचित्तपुरे, दापयाम्यस्मै दुष्टाभिसन्धिना तां हिंसाकन्यकां, ततस्तया परिणीतया ममैष सर्वप्रयोजनेषु गाढतरं निर्व्यभिचारो भविष्यति, ततो विचिन्त्य तेनैवमभिहितोऽहं तत्र गमनार्थं, मयोक्तं—कनकशेखरादयोऽपि गच्छन्तु, वैश्वानरः प्राह—कुमार! नामीषां तत्र गमनप्रसरो, यतोऽन्तरङ्गं तद्रौद्रचित्तं नगरं, ततो विना परिजनेन मत्सहाय एव कुमारस्तत्र गन्तुमर्हति, ततस्तदाकर्ण्याहमलङ्घनीयतया तद्वचनस्य गुरुतया तत्र स्नेहभावस्य अज्ञानोपहततया चित्तस्यानाकलय्य तस्य परमशत्रुतां अपर्यालोच्यात्महिताहितं अदृष्ट्वाऽप्यागामिनीमनर्थपरम्परां गतो वैश्वानरेण सह रौद्रचित्तपुरे दृष्टो दुष्टाभिसन्धिः दापिता वैश्वानरेण मह्यं तेन हिंसा परिणीता क्रमेण कृतमुचितकरणीयं ततः प्रहितो दुष्टाभिसन्धिना सहितो हिंसावैश्वानराभ्यां, मिलितोऽहं कनकशेखरादिबले, गच्छतां मार्गे प्रारब्धः सहर्षेण वैश्वानरेण सह जल्पः यदुत—कुमार! कृतकृत्योऽहमिदानीं, मयोक्तं—कथम्?, स प्राह—यदेषा परिणीता कु-

नन्दिवर्धनेन हिंसाया विवाहः

कारिणो दुष्टपष्टकाः । रौद्रचित्तपुरे लोकाः, सन्ति द्रोहादयः खलाः ॥ ५ ॥ ते तेऽतिवल्लभास्तस्यास्ते ते सर्वस्वनायकाः । अतश्चरटवृन्दस्य, देवी साऽत्यन्तवल्लभा ॥ ६ ॥ युग्मम् ॥ दुष्टाभिसन्धिराजेन्द्रं, तं भर्तारं दिवानिशम् । मन्यते परमात्मानं, सा शुश्रूपापरायणा ॥ ७ ॥ न मुञ्चति च तद्देहं, संवाहयति तद्बलम् । अनुरक्ता निजे पत्यौ, सा देवी तेन वर्ण्यते ॥ ८ ॥ तस्याश्च निष्करुणताया महादेव्या अभिवृद्धिहेतुस्तस्य रौद्रचित्तपुरस्य वल्लभा तन्निवासिजनानां विनीता जननीजनकयोरतिभीषणा स्वरूपेण साक्षात्कालकूटसम्पुटघटितेव हिंसा नाम दुहिता, तथाहि—यतः प्रभृति सा जाता, कन्यका राजमन्दिरे । तत आरभ्य तत्सर्वं, पुरं समभिवर्धते ॥ १ ॥ राजा पुष्टतरीभूतो, देवी स्थूलत्वमागता । अतोऽभिवृद्धिहेतुः सा, पत्तनस्य सुकन्यका ॥ २ ॥ ईर्ष्याप्रद्वेषमात्सर्यचण्डत्वाप्रशमादयः । प्रधाना ये जनास्तत्र, पुरे विख्यातकीर्तयः ॥ ३ ॥ तेषामानन्दजननी, सा हिंसा प्रविलोकिता । स्थिता परापरोत्सङ्गे, संचरन्ती करात्करे ॥ ४ ॥ चुम्ब्यमाना जनेनोच्चैर्भ्रमीति निजेच्छया । सा तन्निवासिलोकस्य, तेनोक्ताऽत्यन्तवल्लभा ॥ ५ ॥ दुष्टाभिसन्धिनृपतेर्वचनं नातिवर्तते । सा निष्करुणतादेव्या, वचनेन प्रवर्तते ॥ ६ ॥ शुश्रूपातत्परा नित्यं, तयोर्हिंसा सुपुत्रिका । जननीजनकयोस्तेन, सा विनीतेति गीयते ॥ ७ ॥ भीषणा सा स्वरूपेण, यथाभिहितमञ्जसा । तदिदानीं मया सम्यक्कथ्यमानं निबोधत ॥ ८ ॥ अपि सा नाममात्रेण, त्रासकम्पविधायिका । सर्वेषामेव जन्तूनां, किं पुनः प्रविलोकिता ? ॥९॥ साऽधोमुखेन शिरसा, नरकं नयति देहिनः । सा संसारमहावर्तगर्तसंपातकारिका ॥१०॥ सा मूलं सर्वपापानां, सा धर्मध्वंसकारिणी । सा हेतुश्चित्ततापानां, सा शास्त्रेषु विगर्हिता ॥ ११ ॥ किंचेह बहुनोक्तेन ?, नास्त्येव ननु तादृशी । लोकेऽपि दारुणाकारा, सा हिंसा हन्त यादृशी ॥ १८ ॥ इतश्चास्ति **तामसचित्तं** नाम नगरं, तत्र महामोहतनयो **द्वेषगजेन्द्रो** नाम नरेन्द्रः प्रतिवसति, इतश्च या प्रागाख्याता वैश्वानरस्य जननी मम धात्री **अविवेकिता** नाम ब्राह्मणी, सा तस्य द्वेषगजेन्द्रस्य भार्या

तामसचित्ते द्वेषगजेन्द्रभार्याऽविवेकिता

बलेन प्रबलवीर्यो देवतानुग्रहेण, तथापि सन्निहितपुण्योदयमाहात्म्यान्मे न लगन्ति स्म तदीयशिलीमुखाः न प्रभवन्ति स्म तदीयशस्त्राणि न वहन्ति स्म तस्य विद्याः अकिञ्चित्करीभूता देवता, मम तु चेतसि परिस्फुरितं—अहो प्रियमित्रवटकस्य प्रभावातिशयो यदस्य तेजसा ममायं रिपुर्दृष्टिमपि धारयितुं न पारयति, ततो मया [तथा] वैश्वानरवटकप्रभावाधिष्ठितेन स प्रवरसेनभटनायको विच्छिन्नकार्मुकः प्रतिहतशेषान्यशस्त्रः सन् गृहीतचमत्कुर्वद्भास्वरकरवालः स्यन्दनादवतीर्य स्थितो भूतले प्रस्थितो मदभिमुखं, अत्रान्तरे पार्श्ववर्तिन्या विलोकितोऽहं हिंसया जातो गाढतरं रौद्रपरिणामः मुक्तो मया कर्णान्तमाकृष्य निशितोऽर्धचन्द्रः छिन्नं तेन तस्यागच्छतो मस्तकं, समुल्लसितोऽस्मद्बले कलकलः निपातिता ममोपरि देवैः कुसुमवृष्टिः घृष्टं सुगन्धोदकं समाहता दुन्दुभयः समुद्घोषितो जयजयशब्दः, ततो हतनायकत्वाद्विपण्णं चरटबलं अवलम्बितप्रहरणं गतं मे शरणं, प्रतिपन्नं मया, निवृत्तमायोधनं, संजातः सन्धिः, प्रतिपन्नः सर्वचरटैर्मम भृत्यभावः, मया चिन्तितं—अहो हिंसाया माहात्म्यप्रकर्षः यदनया विलोकितस्यापि ममैतावानुन्नतिविशेषः संपन्न इति, सन्मानितास्तेऽपि कनकशेखरादिभिः, दत्तं प्रयाणकं, संप्राप्ता वयं कुशावर्त्तपुरे, समानन्दितः कनकशेखरकुमारागमनेन कनकचूडराजः तुष्टो मद्दर्शनेन ततो विधापितस्तेन महोत्सवः पूजितः प्रणयिवर्गः, ततो गणितं विमलाननारत्नवत्योर्विवाहदिनं समागतं पर्यायेण कृतमुचितकरणीयं, ततो दीयमानैर्महादानैर्विधीयमानैर्जनसन्मानैर्बहुविधकुलाचारैः संपाद्यमानैरभ्यर्हितजनोपचारैर्गानवादनपानखादनविमर्देन निर्भरीभूते समस्ते कुशावर्त्तपुरे परिणीता कनकशेखरेण विमलानना मया रत्नवतीति, ततो विहितेपूचितकर्तव्येपु निवृत्ते विवाहमहानन्दे गते दिनत्रयेऽदृष्टपूर्वतया कुशावर्त्तस्यातिरमणीयतया तत्प्रदेशानां कुतूहलपरतया यौवनस्य समुत्पन्नतयाऽस्मासु विश्रम्भभावस्य गृहीत्वाऽस्मदनुज्ञां नगरावलोकनाय निर्गते भ्रमणिकया सपरिकरे विमलाननारत्नवत्यौ, ततोऽनेकाश्चर्यदर्शनेनानन्दपूरितहृदये संप्राप्ते ते

उभयोरुभाभ्यां विवाहः

मारेण हिंसा, केवलमेतावदधुनाऽहं प्रार्थये—यदेषा कुमारस्य सततमनुरक्ता भवति, मयाऽभिहितं—कः पुनरेवंभवनेऽस्या उपायो भविष्यति?, वैश्वानरः प्राह—सापराधं निरपराधं वा प्राणिनं मारयता कुमारेण न मनागपि धना(घृणा)यितव्यं अयमस्याः खल्वनुरक्तीभवनोपायः, मयाऽभिहितं—किमनयाऽत्यन्तमनुरक्तया भविष्यति?, वैश्वानरः प्राह—कुमार! मत्तोऽपि महाप्रभावेयं, यतो मयाऽधिष्ठितः पुरुषोऽतितेजस्वितया परेषां केवलं त्रासमात्रं जनयति, अनया पुनर्हिंसयाऽत्यन्तमनुरक्तयाऽऽलिङ्गितमूर्तिर्महाप्रभावतया दर्शनमात्रादेव जीवितमपि नाशयति, तस्मादभिमुखीकर्तव्येयं कुमारेण, मयाऽभिहितमेवं करोमि, वैश्वानरेणोक्तं—महाप्रसाद इति, ततो मार्गे गच्छन्नहं शशसूकरशरभशबरसारङ्गादीनामाटव्यजीवानां शतसहस्राणि मारयामि स ततः प्रहृष्टा हिंसा संपन्ना मय्यनुकूला ततः कम्पन्ते मद्दर्शनेन जीवाः मुञ्चन्ति प्राणानपि केचित् ततः संजातो मे वैश्वानरकथितहिंसाप्रभावे प्रत्ययः, प्राप्ता वयं कनकचूडविषयाभ्यर्णे; तत्रास्ति विषमकूटो नाम पर्वतः, तस्मिंश्च कनकचूडमण्डलोपद्रवकारिणोऽम्बरीषनामानश्चरटाः प्रतिवसन्ति, ते च कदर्थिताः पूर्वं बहुशः कनकचूडेन, ततः कनकशेखरमागच्छन्तमवगम्य निरुद्धस्तैर्मार्गः, प्रत्यासन्नीभूतमस्मद्बलं, ततः कलकलं कुर्वन्तः समुत्थिताश्चरटाः, समालग्नमायोधनं, ततश्च—निपतितशरजालभिन्नेभकुम्भस्थलाभोगनिर्गच्छदच्छाच्छमुक्ताफलस्तोमसंपूरिताशेषभूपीठदेशं क्षणात् तथाविदलितभटमस्तकासंख्याराजीववृन्दानुकारेण रक्तौघनीरेण दण्डास्त्रसच्छत्रसंघातहंसेन तुल्यं तडागेन संजातमुच्चैर्महायुद्धमस्माकमिति, ततः समुदीर्णतया चरटवर्गस्य संजाताः परिभग्नप्रायाः कनकशेखरादयः; अत्रान्तरे प्रवरसेनाभिधानेन चरटनायकेन सार्धं समापतितं ममायोधनमिति, ततः संक्षितोऽहं वैश्वानरेण भक्षितं मया तत्क्रूरचित्ताभिधानं वटकं ततः प्रवृद्धो मेऽन्तस्तापः संजातो भृकुटितरङ्गभङ्गुरो ललाटपट्टः समाचितं स्वेदबिन्दुनिकरेण शरीरं, स च प्रवरसेनोऽत्यन्तकुशलो धनुर्वेदे निर्व्यूढसाहसः करवालेऽतिनिपुणः सर्वास्त्रप्रयोगेषु गर्वोद्धुरो विद्या-

प्रवरसेनेन युद्धं

चितम् ॥ १ ॥ रचितप्रथितोरुसुहस्तिघटं, घटनागतभीरुकृतार्तरवम् । रवपूरितभूधरदिग्विवरं, वरहेतिनिवारणखिन्ननृपम् ॥ २ ॥ नृपभिन्नमदोद्धुरवैरिगणं, गणसिद्धनभश्चरघुष्टजयम् । जयलम्पटयोधशतैश्चटुलं, चटुलाश्वसहस्रविमर्दकरम् ॥ ३ ॥ करसृष्टशरौघविदीर्णरथं, रथभङ्गविवर्द्धितबोलबलम् । बलशालिभटेरितसिंहनदं, नदभीषणरक्तनदीप्रवहम् ॥ ४ ॥ ततश्चेदृशे प्रवृत्ते महारणे दत्तः परैः कृतभीषणनादैः समरभरः भग्नमस्मद्बलं समुल्लसितः परबले कलकलः केवलं न चलिता वयं पदमपि पराङ्मुखं, त्रयोऽपि नायकाः समुत्कटतया निकटतरीभूताः परे, अत्रान्तरे पुनः संज्ञितोऽहं वैश्वानरेण भक्षितं मया क्रूरचित्ताभिधानं वटकं जातो मे भासुरतरः परिणामः ततः साक्षेपमाहूतो मया समरसेनो, चलितोऽसौ ममोपरि मुञ्चन्नस्त्रवर्षं, केवलं सन्निहिततया पुण्योदयस्य न प्रभवन्ति स्म तानि मे शस्त्राणि, ततो विलोकितोऽहं हिंसया जातो मे दारुणतरो भावः ततः प्रहिता मया परविदारणचतुरा शक्तिः विदारितः समरसेनो, गतः पञ्चत्वं भग्नं तद्बलं चलितोऽहं द्रुमाभिमुखं, स च लग्न एव योद्धुं कनकचूडेन, ततो मयाऽभिहितो—रे ! किमत्र भवति हन्तव्ये तातेनायासितेन?, न खलु गोमायुकेसरिणोरनुरूपमायोधनं, ततस्त्वमारादागच्छेति, ततो वलितो ममाभिमुखं द्रुमनरेन्द्रः, निरीक्षितोऽहं हिंसया, ततो दूरादेव निपातितमर्धचन्द्रेण मया तस्योत्तमाङ्गं, भग्नं तदीयसैन्यं, विहितो मयि सिद्धविद्याधरादिभिर्जयजयशब्दः, इतश्च कनकशेखरेणापि सहापतितो योद्धुं विभाकरः, शरवर्षच्छेदानन्तरं मुक्तानि तेन कनकशेखरस्योपरि आग्नेयपन्नगादीन्यस्त्राणि, निवारितानि वारुणगारुडादिभिः प्रतिशस्त्रैः कनकशेखरेण, ततोऽसिलतासहायः समवतीर्णः स्यन्दनाद्विभाकरः, कीदृशं रथस्थस्य भूमिस्थेन सह युद्धमितिमत्वा कनकशेखरोऽपि स्थितो भूतले, ततो दर्शितानेककरणविन्यासमभिवाञ्छितमर्मप्रहारं प्रतिप्रहारवञ्चनासारं संजातं द्वयोरपि बृहतीं वेलां बलकरवालयुद्धं, ततः समाहत्य स्कन्धदेशे पातितः कनकशेखरेण विभाकरो भूतले गतो मूर्च्छां समुल्लसितः कनकशेखरबले

कलत्रयोरपहारः समरसेनद्रुमविभाकरैर्युद्धं

चूतचूचुकं नामोद्यानं, प्रवृत्ते क्रीडितुं, वयं तु कनकचूडराजास्थाने तदा तिष्ठामः, यावदकाण्ड एव प्रवृत्तः कोलाहलः, पूत्कृतं दासचेटीभिः, किमेतदिति संभ्रान्तं उत्थितमास्थानं, हृते विमलाननारत्नवत्यौ केनचिदिति प्रादुर्भूतः प्रवादः, ततः सन्नद्धमस्मद्बलं, लग्नं तदनुमार्गेण, ततो मार्गखिन्नतया परसैन्यस्य सोत्साहतयाऽस्मदनीकस्य स्तोकभूभाग एव समवष्टब्धा परचमूरस्तपताकिन्या, श्रुतमस्माभिर्विभाकरनाम वन्दिभिरुद्घुष्यमाणं, ततः सर्वैरेव चिन्तितमस्माभिः—अये! स एष कनकपुरनिवासी प्रभाकरबन्धुसुन्दर्योस्तनयो विभाकरो यस्मै प्रभावत्या दत्ता विमलानना पूर्वमासीदिति निवेदितं दूतेन, ततश्चैषोऽस्मान् परिभूय हरत्येते वध्वौ दुष्टात्मेति भावयतो मे विहिता वैश्वानरेण संज्ञा ततो भक्षितं मया क्रूरचित्ताभिधानं वटकं संजातो भासुरः परिणामः, ततो मयाऽभिहितं—अरेरे पुरुषाधम विभाकर! परदारहरणतस्कर! क्व यासि? पुरुषो भव पुरुषो भवेति, ततस्तदाकर्ण्य गङ्गाप्रवाह इव त्रिभिः स्रोतोमुखैर्वलितमभिमुखं परबलं आविर्भूतास्तदधिष्ठायकास्त्रय एव नायकाः, ततो मया कनकचूडराजेन कनकशेखरेण च त्रिभिरपि योद्धुकामैर्यथासंमुखं वृत्तास्ते, इतश्च योऽसौ कन्यागमनसूचनार्थं कनकचूडराजसमीपे समागतः पूर्वमासीन्नन्दराजदूतः स तत्रावसरे मत्सकाशे वर्तते, ततोऽभिहितोऽसौ मया—अरे विकट! जानीषे त्वं कतमाः खल्वेते त्रयो नायकाः?, विकटः प्राह—देव! सुष्ठु जानामि, य एष वामपार्श्वेऽनीकस्य सम्मुखो भवतः एष कलिङ्गाधिपतिः समरसेनो नाम राजा, एतद्बलेनैव हि प्रारब्धमिदमनेन विभाकरेण, यतो महाबलतया विभाकरपितुः प्रभाकरस्यायं स्वामिभूतो वर्तते, यः पुनरेष मध्यमसैन्ये वर्ततेऽभिमुखः कनकचूडनरपतेः अयं विभाकरस्यैव मातुलो वङ्गाधिपतिर्द्रुमो नाम राजा, यस्त्वेष दक्षिणभागवर्तिनि बले नायकोऽभिमुखः कनकशेखरस्य, सोऽयं विभाकर एव, यावदेवं कथयति विकटः तावत्समालग्नमायोधनं, तच्च कीदृशम्—शरजालतिरस्कृतदृष्टिपथं, पथरोधसमाकुलतीव्रभटम् । भटकोटिविपाटितकुम्भतटं, तटविभ्रमहस्तिशरीर-

कलत्रयोरपहारः समरसेनद्रुमविभाकरैर्युद्धं

चितम् ॥ १ ॥ रचितप्रथितोरुसुहस्तिघटं, घटनागतभीरुकृतार्तरवम् । रवपूरितभूधरदिग्विवरं, वरहेतिनिवारणखिन्ननृपम् ॥ २ ॥ नृपभिन्नमदोद्धुरवैरिगणं, गणसिद्धनभश्चरघुष्टजयम् । जयलम्पटयोधशतैश्चटुलं, चटुलाश्वसहस्रविमर्दकरम् ॥ ३ ॥ करसृष्टशरौघविदीर्णरथं, रथभङ्गविवर्द्धितवोलवलम् । वलशालिभटेरितसिंहनदं, नदभीषणरक्तनदीप्रवहम् ॥ ४ ॥ ततश्चेदृशे प्रवृत्ते महारणे दत्तः परैः कृतभीषणनादैः समरभरः भग्नमस्मद्बलं समुल्लसितः परबले कलकलः केवलं न चलिता वयं पदमपि पराङ्मुखं, त्रयोऽपि नायकाः समुत्कटतया निकटतरीभूताः परे, अत्रान्तरे पुनः संज्ञितोऽहं वैश्वानरेण भक्षितं मया क्रूरचित्ताभिधानं वटकं जातो मे भासुरतरः परिणामः ततः साक्षेपमाहूतो मया समरसेनो, चलितोऽसौ ममोपरि मुञ्चन्नस्त्रवर्षं, केवलं सन्निहिततया पुण्योदयस्य न प्रभवन्ति स्म तानि मे शस्त्राणि, ततो विलोकितोऽहं हिंसया जातो मे दारुणतरो भावः ततः प्रहिता मया परविदारणचतुरा शक्तिः विदारितः समरसेनो, गतः पञ्चत्वं भग्नं तद्बलं चलितोऽहं द्रुमाभिमुखं, स च लग्न एव योद्धुं कनकचूडेन, ततो मयाऽभिहितो—रे ! किमत्र भवति हन्तव्ये तातेनायासितेन?, न खलु गोमायुकेसरिणोरनुरूपमायोधनं, ततस्त्वमारादागच्छेति, ततो वलितो ममाभिमुखं द्रुमनरेन्द्रः, निरीक्षितोऽहं हिंसया, ततो दूरादेव निपातितमर्धचन्द्रेण मया तस्योत्तमाङ्गं, भग्नं तदीयसैन्यं, विहितो मयि सिद्धविद्याधरादिभिर्जयजयशब्दः, इतश्च कनकशेखरेणापि सहापतितो योद्धुं विभाकरः, शरवर्षच्छेदानन्तरं मुक्तानि तेन कनकशेखरस्योपरि आग्नेयपन्नगादीन्यस्त्राणि, निवारितानि वारुणगारुडादिभिः प्रतिशस्त्रैः कनकशेखरेण, ततोऽसिलतासहायः समवतीर्णः स्यन्दनाद्विभाकरः, कीदृशं रथस्थस्य भूमिस्थेन सह युद्धमितिमत्वा कनकशेखरोऽपि स्थितो भूतले, ततो दर्शितानेककरणविन्यासमभिवाञ्छितमर्मप्रहारं प्रतिप्रहारवञ्चनासारं संजातं द्वयोरपि बृहतीं वेलां वलकरवालयुद्धं, ततः समाहत्य स्कन्धदेशे पातितः कनकशेखरेण विभाकरो भूतले गतो मूर्च्छां समुल्लसितः कनकशेखरवले

कलत्रयोरपहारः समरसेनद्रुमविभाकरैर्युद्धं

चूतचूचुकं नामोद्यानं, प्रवृत्ते क्रीडितुं, वयं तु कनकचूडराजास्थाने तदा तिष्ठामः, यावदकाण्ड एव प्रवृत्तः कोलाहलः, पूत्कृतं दासचेटीभिः, किमेतदितिसंभ्रान्तं उत्थितमास्थानं, हृते विमलाननारत्नवत्यौ केनचिदिति प्रादुर्भूतः प्रवादः, ततः सन्नद्धमस्मद्बलं, लग्नं तदनुमार्गेण, ततो मार्गखिन्नतया परसैन्यस्य सोत्साहतयाऽस्मदनीकस्य स्तोकभूभाग एव समवष्टब्धा परचमूरस्तपताकिन्या, श्रुतमस्माभिर्विभाकरनाम बन्दिभिरुद्घुष्यमाणं, ततः सर्वैरेव चिन्तितमस्माभिः—अये! स एष कनकपुरनिवासी प्रभाकरबन्धुसुन्दर्योस्तनयो विभाकरो यस्मै प्रभावत्या दत्ता विमलानना पूर्वमासीदिति निवेदितं दूतेन, ततश्चैषोऽस्मान् परिभूय हरत्येते वध्वौ दुष्टात्मेति भावयतो मे विहिता वैश्वानरेण संज्ञा ततो भक्षितं मया क्रूरचित्ताभिधानं वटकं संजातो भासुरः परिणामः, ततो मयाऽभिहितं—अरेरे पुरुषाधम विभाकर! परदारहरणतस्कर! क यासि? पुरुषो भव पुरुषो भवेति, ततस्तदाकर्ण्य गङ्गाप्रवाह इव त्रिभिः स्रोतोमुखैर्वलितमभिमुखं परबलं आविर्भूतास्तदधिष्ठायकास्त्रय एव नायकाः, ततो मया कनकचूडराजेन कनकशेखरेण च त्रिभिरपि योद्धुकामैर्यथासंमुखं वृत्तास्ते, इतश्च योऽसौ कन्यागमनसूचनार्थं कनकचूडराजसमीपे समागतः पूर्वमासीन्नन्दराजदूतः स तत्रावसरे मत्सकाशे वर्तते, ततोऽभिहितोऽसौ मया—अरे विकट! जानीषे त्वं कतमाः खल्वेते त्रयो नायकाः?, विकटः प्राह—देव! सुष्ठु जानामि, य एष वामपार्श्वेऽनीकस्य सम्मुखो भवतः एष कलिङ्गाधिपतिः समरसेनो नाम राजा, एतद्बलेनैव हि प्रारब्धमिदमनेन विभाकरेण, यतो महाबलतया विभाकरपितुः प्रभाकरस्यायं स्वामिभूतो वर्तते, यः पुनरेष मध्यमसैन्ये वर्ततेऽभिमुखः कनकचूडनरपतेः अयं विभाकरस्यैव मातुलो वङ्गाधिपतिर्द्रुमो नाम राजा, यस्त्वेष दक्षिणभागवर्तिनि बले नायकोऽभिमुखः कनकशेखरस्य, सोऽयं विभाकर एव, यावदेवं कथयति विकटः तावत्समालग्नमायोधनं, तच्च कीदृशम्—शरजालतिरस्कृतदृष्टिपथं, पथरोधसमाकुलतीव्रभटम्। भटकोटिविपाटितकुम्भतटं, तटविभ्रमहस्तिशरीर-

कलत्रयोरपहारः समरसेनद्रुमविभाकरैर्युद्धं

चरः ॥ ११ ॥ तथापि प्रियया नूनं, ममेदं हन्त हिंसया । सर्वं संपादितं मन्ये, कृतमालोकनं यया ॥ १२ ॥ अहो प्रभावो हिंसाया, अहो मय्यनुरक्तता। अहो कल्याणकारित्वमहो सर्वगुणाढ्यता ॥ १३ ॥ यादृशी वर्णिता पूर्वं, वरमित्रेण मे प्रिया । एषा वैश्वानरेणोच्चैस्तादृश्येव न संशयः ॥ १४ ॥ तस्यागृहीतसङ्केते!, वृत्तान्तस्यात्र कारणम् । स मे पुण्योदयो नाम, वयस्यः परमार्थतः ॥ १५ ॥ केवलम्—तदा न लक्षयाम्येवमहं पापहतात्मकः । यथा पुण्योदयाज्जातं, ममेदं सर्वमञ्जसा ॥ १६ ॥ ततश्च—एवंविधविकल्पेनाहं वैश्वानरहिंसयोः । अत्यन्तमनुरक्तात्मा, न जानामि स्म किञ्चन ॥ १७ ॥ इतश्च हट्टमार्गेण, मामकीनरथस्तदा । प्राप्तो राजकुलाभ्यर्णे, कृतलोकचमत्कृतिः ॥१८॥ अथास्ति सु(ब्र)ह्मनाथस्य, दुहिता जयवर्मणः । प्रिया कनकचूडस्य, देवी मलयमञ्जरी ॥१९॥ तस्याश्च भुवनाभोगसर्वसौन्दर्यमन्दिरम् । अस्ति मन्मथमञ्जूषा, कन्या कनकमञ्जरी ॥ २० ॥ सा स्यन्दनस्थं गच्छन्तं, वातायनसुसंस्थिता । मां दृष्ट्वा पञ्चबाणस्य, शरगोचरमागता ॥ २१ ॥ कुतूहलवशेनाथ, वीक्षमाणेन सर्वतः । गवाक्षे लीलया दृष्टिर्मया तत्र निपातिता ॥ २२ ॥ ततः कनकमञ्जर्या, लोललोचनमीलिता । क्षणं सा मामिका दृष्टिश्चलति स्म न कीलिता ॥ २३ ॥ सापि तां मामिकां दृष्टिं, पिबन्ती स्तिमितेक्षणा । स्वेदकम्पनरोमाञ्चैर्व्यक्तकामा क्षणं स्थिता ॥ २४ ॥ मम तस्याश्च सानन्दं, दृष्टिसंयोगदीपितम् । मदीयसारथिर्भावं, तेतलिस्तमलक्षयत् ॥ २५ ॥ ततश्चिन्तितं तेतलिना—अये! रतिमकरकेतनयोरिवातिसुन्दरोऽयमनयोरनुरागविशेषः, केवलं महाजनसमक्षमेवमनिमेषाक्षतया निरीक्षमाणस्यैनां हीनसत्त्वतया लाघवमस्य संपत्स्यते रत्नवत्याश्च कदाचिदीर्ष्या संपद्येत ततो न मे युक्तमुपेक्षितुमिति ततः काकलीं कृत्वा चोदितस्तेतलिना स्यन्दनः, ततोऽहं लावण्यामृतपङ्कमग्नामिव कपोलपुलककण्टकलग्नामिव मदनशरशलाकाकीलितामिव तदीयसौभाग्यगुणस्यूतामिव कनकमञ्जरीवदनकमलावलोकनात् कथञ्चिद्दृष्टिमाकृष्य तस्यामेव निक्षिप्तहृदयः प्राप्तः क्रमेण निजमन्दिरं, तत्र च

कनकमञ्जरीप्रणयः

हर्षकलकलः, ततो निवार्य तं वायुदानसलिलाभ्युक्षणादिभिराश्वासितो विभाकरः कनकशेखरेण, अभिहितश्च—साधु भो नरेन्द्रतनय! साधु न मुक्तो भवता पुरुषकारः नाङ्गीकृतो दीनभावः समुज्वालिता पूर्वपुरुषस्थितिः लेखितमात्मीयं शशधरे नामकं, तदुत्थाय पुनर्योद्धुमर्हति राजसूनुः, ततोऽहो अस्य महानुभावता अहो गम्भीरता अहो पुरुषातिरेकः अहो वचनातिरेकः इति चिन्तयता विभाकरेणाभिहितं—आर्य! अलमिदानीं युद्धेन, निर्जितोऽहं भवता न केवलं खड्गेन, किं तर्हि ? चरितेनापि, ततः परमबन्धुवत् स्वयं निवेशितो विभाकरः स्वकीयस्यन्दने कनकशेखरेण समाह्लादितो मधुरवचनैः उपसंहृतमायोधनं, गतं पदातिभावं सर्वमपि परसैन्यं कनकशेखरस्य, दृष्टे भयातिरेकप्रकम्पमानगात्रयष्टी विमलाननारत्नवत्यौ, समानन्दिते पेशलवाक्यैः, स्थापिते निजभर्तृस्यन्दनयोः कनकचूडेन, ततो लब्धजयतया हर्षपरिपूर्णा वयं कुशावर्त्तपुरे प्रवेष्टुमारब्धाः, कथम् ?, पुरतः कुञ्जरारूढो, राजा देवेन्द्रसन्निभः । ददद्दानं यथाकामं, प्रविष्टो निजमन्दिरे ॥ १ ॥ तत्र प्रमुदिताशेषलोकलोचनवीक्षितः । पुरं प्रविश्य स्वे गेहे, गतः कनकशेखरः ॥ २ ॥ ततो रत्नवतीयुक्तः, स्यन्दनस्थः शनैः शनैः । यावद्गच्छामि तत्राहं, निजावासकसम्मुखम् ॥ ३ ॥ तावदेते समुल्लापाः, प्रवृत्ताः पुरयोषिताम् । जयश्रिया परीताङ्गे, मयि मस्पृहचेतसाम् ॥ ४ ॥ जगत्प्रतिमल्लोऽपि, येनासौ विनिपातितः । द्रुमः समरसेनश्च, स सोऽयं नन्दिवर्धनः ॥ ५ ॥ अहो धैर्यमहो वीर्यमहो दाक्ष्यमहो गुणाः । अस्य नूनं न मर्त्योऽयं, देवोऽयं नन्दिवर्धनः ॥ ६ ॥ इयं रत्नवती धन्या, याऽस्य भार्या महात्मनः । धन्या वयमपि ह्येष, यासां दृष्टिपथं गतः ॥ ७ ॥ अथवा सर्वमेवेदमहो धन्यतमं पुरम् । अचिन्त्यसाहसाढ्येन, यदनेन विभूषितम् ॥८॥ ततस्तासामीदृशीर्वाचः, शृण्वतो मम मानसे । महामोहात्समुत्पन्नो, वितर्कोऽयमभूदृशम् ॥ ९ ॥ ममायमीदृशो लोके, प्रवादोऽत्यन्तदुर्लभः । यः संजातो महानन्दहेतुरुन्नतिकारकः ॥ १० ॥ तस्या(त्रा)स्य कारणं तावद्वयस्यो हितकारकः । एष वैश्वानरोऽस्त्येव, नात्र सन्देहगो-

अवाप्तजययोर्नगरप्रवेशः

ततो मया चिन्तितं—अहो अस्य मयि भक्तिप्रकर्षः अहो वचनकौशलं, युज्यत एवासौ सद्भावः कथयितुं, तथापि वामशीलतया मदनविकारस्य मयाऽभिहितं—भद्र तेतले! न जाने किमत्र कारणं? केवलं यतः प्रभृति हट्टमार्गमतिक्रम्य समानीतस्त्वया रथो राजकुलाभ्यर्णे धारितस्तत्र कियन्तमपि क्षणं तदारात्सर्वाणि मे विलीयन्तेऽङ्गानि प्रवर्धतेऽन्तस्तापः ज्वलतीव भुवनं न सुखायन्ते जनोल्लापाः आविर्भवति रणरणकः समुद्भूतालीकचिन्ता शून्यमिव हृदयं ततोऽहमस्य दुःखस्यालब्धपरित्राणोपायः खल्वेवं स्थित इति, ततः सहर्षेण तेतलिनाभिहितं—देव! यद्येवं ततो विज्ञातं मयाऽस्य दुःखस्य निदानमौषधं च, न विषादः कर्तव्यो देवेन, मयाऽभिहितं—कथं?, तेतलिः प्राह—समाकर्णय, निदानं तावदस्य दुःखस्य चक्षुर्दोषः, मयोक्तं—कस्य सम्बन्धी?, तेतलिः प्राह—न जाने किमसौ लक्षिता न वा देवेन?, मया पुनर्मुहूर्तं वेलां निरूपिता तत्र राजकुलपर्यन्तवर्तिनि प्रासादे वर्तमाना काचिद् वृहद्दारिका देवमर्धतिरश्चीनेनेक्षणयुगलेन साभिनिवेशमङ्गप्रत्यङ्गतो निरूपयन्ती, तन्निश्चितमेतत्तस्या एव सम्बन्धी चक्षुर्दोषोऽयं, यतो देव! अतिविषमा विषमशीलानां दृष्टिर्भवति, ततो मया चिन्तितं—वष्टः खल्वेष तेतलिः बुद्धोऽनेन मदीयभावः विलोकिता सा चिरमनेन अतः पुण्यवानयं, यतश्च वदत्येष यथा लब्धं मया तवास्य दुःखस्य भेषजमिति ततः संपादयिष्यति नूनं तां मदनज्वरहरणमूलिकां कन्यकामेष मे, तस्मात्प्राणनाथो ममायं वर्तत इति विचिन्त्य समारोपितो बलात्पर्यङ्के तेतलिः, अभिहितश्च—साधु भोः! साधु सुष्ठु विज्ञातं भवता मदीयरोगनिदानं इदानीमौषधमस्य निवेदयतु भद्रः, तेतलिनाऽभिहितं—देव! इदमत्र चक्षुर्दोषे भेषजं, यदुत—निपुणवृद्धनारीभिः कार्यतां सम्यग् लवणावतारणकं विधीयतां मन्त्रकुशलैरपमार्जनं लिख्यन्तां रक्षाः निबध्यन्तां कण्डकानि अनुशील्यन्तां भूतिकर्माणि, अन्यच्च—शाकिन्यपि किल प्रत्युच्चारिता न प्रभवतीतिकृत्वा गत्वा निष्ठुरवचनैर्गाढं निर्भर्त्स्यतां सा दारिका यदुत—हे वामलोचने! निरीक्षितस्त्वया विषमदृष्ट्या देवः ततस्त्वं ज्ञाता

शून्यमनस्को विधाय दिवसोचितं कर्तव्यमारूढोऽहमुपरितनभूमिकायां, ततः प्रस्थाप्य समस्तं परिजनमेकाकी निषण्णः शय्यायां, तस्यां चापरापरैः फनफमञ्जरीगोचरैर्वितर्ककल्लोलैर्विधुरितचेतोवृत्तिर्न जानामि स्माहं यदुत—किमागतोऽस्मि? किं गतोऽस्मि? किं तत्रैव स्थितोऽस्मि! किमेककोऽस्मि? किं परिजनवृतोऽस्मि? किं सुप्तोऽस्मि? किं वा जागर्मि? किं रोदिमि? किं वा न रोदिमि? किं दुःखमिदं? किं वा सुखमिदं? किमुत्कण्ठकोऽयं? किं वा व्याधिरयं? किमुत्सवोऽयं? किं वा व्यसनमिदं? किं दिनमिदं? किं वा रजनीयं? किं मृतोऽस्मि? किं वा जीवामीति, कचिदीपल्लब्धचेतनः पुनश्चिन्तयामि—अये! क गच्छामि? किं करोमि? किं शृणोमि? किं पश्यामि? किमालपामि? कस्य कथयामि? कोऽस्य मे दुःखस्य प्रतीकारो भविष्यतीति, एवं च पर्याकुलचेतसो निषिद्धाशेषपरिजनस्यापरापरपार्श्वेण शरीरं परावर्तयतो महानारकस्येव तीव्रदुःखेनालब्धनिद्रस्यैव लङ्घिता सा रजनी समुद्गतोंऽशुमाली गतस्तथैव तिष्ठतो मेऽर्धप्रहरः, अत्रान्तरे समागतस्तेतलिः अतिवल्लभतया मे न वारितः केनापि प्राप्तो मत्समीपं कृतमनेन पादपतनं निषण्णो भूतले, विरचितकरमुकुलेन चाभिहितमनेन—देव! नीचजनसुलभेन चापलेन किञ्चिद्देवं विज्ञापयिष्यामि तच्चार्वचारु वा सोढुमर्हति देवः, मयाऽभिहितं—भद्र तेतले! विश्रब्धं वद किमियत्या कूर्चशोभया?, तेतलिनाऽभिहितं—यद्येवं ततो मया देव! परिजनादाकर्णितं यथा रथादवतीर्य देवो न ज्ञायते किमत्र कारणं सोद्वेग इव निषिद्धाशेषपरिजनः सचिन्तः शयनीये विवर्तमानस्तिष्ठति?, इतश्च स्यन्दनाश्वानां तृप्तिं कारयतो लङ्घितोऽतीतदिनशेषः, ततो रात्रौ समुत्पन्ना मे चिन्ता यदुत—किं पुनर्देवस्योद्वेगकारणं भविष्यति?, ततस्तदलक्षयतश्चिन्ताविधुरस्य जाग्रत एव मे विभाता रजनी, ततो यावदुत्थाय किलेहागच्छामि तावद्गृहत्तमं प्रयोजनान्तरमापतितं तेनातिवाह्येयतीं वेलामहमागत इत्यतो निवेदयतु देवः प्रसादेन शरीरकुशलवार्तामात्रायत्तजीविताय किङ्करापसदायास्मै जनाय यदस्य व्यतिकरस्य कारणमितिब्रुवाणः पतितो मच्चरणयोस्तेतलिः;

ततो मया चिन्तितं—अहो अस्य मयि भक्तिप्रकर्षः अहो वचनकौशलं, युज्यत एवास्मै सद्भावः कथयितुं, तथापि वामशीलतया मदनविकारस्य मयाऽभिहितं—भद्र तेतले! न जाने किमत्र कारणं? केवलं यतः प्रभृति हट्टमार्गमतिक्रम्य समानीतस्त्वया रथो राजकुलाभ्यर्णे धारितस्तत्र कियन्तमपि क्षणं तदारात्सर्वाणि मे विलीयन्तेऽङ्गानि प्रवर्धतेऽन्तस्तापः ज्वलतीव भुवनं न सुखायन्ते जनोल्लापाः आविर्भवति रणरणकः समुद्भूतालीकचिन्ता शून्यमिव हृदयं ततोऽहमस्य दुःखस्यालब्धपरित्राणोपायः खल्वेवं स्थित इति, ततः सहर्षेण तेतलिनाभिहितं—देव! यद्येवं ततो विज्ञातं मयाऽस्य दुःखस्य निदानमौषधं च, न विषादः कर्तव्यो देवेन, मयाऽभिहितं—कथं?, तेतलिः प्राह—समाकर्णय, निदानं तावदस्य दुःखस्य चक्षुर्दोषः, मयोक्तं—कस्य सम्बन्धी?, तेतलिः प्राह—न जाने किमसौ लक्षिता न वा देवेन?, मया पुनर्मुहूर्तं वेलां निरूपिता तत्र राजकुलपर्यन्तवर्तिनि प्रासादे वर्तमाना काचिद् वृहद्दारिका देवमर्धतिरश्चीनेनेक्षणयुगलेन साभिनिवेशमङ्गप्रत्यङ्गतो निरूपयन्ती, तन्निश्चितमेतत्तस्या एव सम्बन्धी चक्षुर्दोषोऽयं, यतो देव! अतिविषमा विषमशीलानां दृष्टिर्भवति, ततो मया चिन्तितं—वष्टः खल्वेष तेतलिः बुद्धोऽनेन मदीयभावः विलोकिता सा चिरमनेन अतः पुण्यवानयं, यतश्च वदत्येष यथा लब्धं मया तवास्य दुःखस्य भेषजमिति ततः संपादयिष्यति नूनं तां मदनज्वरहरणमूलिकां कन्यकामेष मे, तस्मात्प्राणनाथो ममायं वर्तत इति विचिन्त्य समारोपितो बलात्पर्यङ्के तेतलिः, अभिहितश्च—साधु भोः! साधु सुष्ठु विज्ञातं भवता मदीयरोगनिदानं इदानीमौषधमस्य निवेदयतु भद्रः, तेतलिनाऽभिहितं—देव! इदमत्र चक्षुर्दोषे भेषजं, यदुत—निपुणवृद्धनारीभिः कार्यतां सम्यग् लवणावतारणकं विधीयतां मन्त्रकुशलैरपमार्जनं लिख्यन्तां रक्षाः निबध्यन्तां कण्डकानि अनुशील्यन्तां भूतिकर्माणि, अन्यच्च—शाकिन्यपि किल प्रत्युच्चारिता न प्रभवतीतिकृत्वा गत्वा निष्ठुरवचनैर्गाढं निर्भर्त्स्यतां सा दारिका यदुत—हे वामलोचने! निरीक्षितस्त्वया विषमदृष्ट्या देवः ततस्त्वं ज्ञाता

युक्ता तिष्ठसि यदि च देवस्य शरीरे मनागपि स्खलितं भविष्यति ततो नास्ति मे(ते) जीवितमिति, एवं क्रियमाणे देव! नियमादुपशाम्यत्येप पक्षुर्दोपः, तदिदमस्य भेपजं मया विज्ञातमिति, ततो विहस्य मयाऽभिहितं—भद्र तेतले! पर्याप्तं परिहासेन, निवेद्यतां यद्यवधारितः फश्चिद्भवता निश्चित(तो)मदुःखविगमोपायः?, तेतलिः प्राह—देव! किमलब्धदेवदुःखप्रतीकारा एव देवपादोपजीविनः कदाचिदपि देवस्य पुरतः सोद्वेगे सति देवे सहर्षं जल्पितुमुत्सहन्ते?, तस्मान्मा कुरुत विषादं सिद्धमेव देवसमीहितं, मया हि देवोद्वेगनिरासार्थमेवैष परिहासो विहितः, मयाऽभिहितं—वर्णय तर्हि कथं सिद्धमस्मत्समीहितम्?, तेतलिः प्राह—देव! विज्ञापितमिदमादावेव मया यथा मम प्रत्युषस्येव देवसमीपमागच्छतो वृहत्तमं प्रयोजनान्तरमापतितं तेन लङ्घितो ममायं दिनार्धप्रहर इति, तद्देवसमीहितसिद्ध्यर्थमेव प्रयोजनान्तरं, कथमन्यथा वृहत्तमत्वमस्योपपद्येत?, यतोऽस्ति मम परिचिता मलयमञ्जरीसम्बन्धिनी **कपिञ्जला** नाम वृद्धगणिका, सा मम शयनादुत्थितः पुरतः प्रविश्य मद्भवने वयस्य! त्रायध्वं त्रायध्वमिति महता शब्देन पूत्कृतवती, ततोऽनुपलब्धभयकारणेन मयाऽभिहितं—भद्रे! कपिञ्जले कुतस्ते भयं?, तयाऽभिहितं—मीनकेतनादिति, मयाऽभिहितं—कपिञ्जले! अश्रद्धेयमिदं, यतोऽहमेवं तर्कयामि यदुत—कुङ्कुमरागपिङ्गलपलितचिताज्वालावलीभासुरं कटकटायमानास्थिपञ्जरशिवाशब्दभैरवं संकुचितवलीतिलकजालपिच्छलतातिभीषणं उलम्बितदावाकारलम्बमानातिस्थूलस्तनभयानकं अतिरौद्रमहाश्मशानविभ्रमं त्वदीयशरीरमिदमुपलभ्य नूनं कामः कातरनर इवाराटीर्दत्त्वा दूरतः प्रपलायते ततः कुतस्ते भयमिति?, कपिञ्जलयाऽभिहितं—अयि! अलीकदुर्विदग्ध! न लक्षितस्त्वया मदीयोऽभिप्रायः तेनैवं ब्रवीषि, अतः समाकर्णय यथा मे मदनाद्भयमिति, मयाऽभिहितं—तर्हि निवेदयतु भवती, सा प्राह—अस्ति तावद्विदितैव भवतो मलयमञ्जरी नाम मम स्वामिनी तस्याश्चास्ति कनकमञ्जरी नाम दुहिता, अत्रान्तरे तेतलिना कनकमञ्जरीनामग्रहणादेव स्पन्दितं मे दक्षि-

कपिञ्जलोदितवृत्तान्तोक्तिः

णलोचनेन स्फुरितमधरेण उच्छ्वसितं हृदयेन रोमाञ्चितमङ्गेन गतमिवोद्वेगेन, ततो मया चिन्तितं—नूनं सैषा मम हृदयदयिता कनकमञ्जरीत्युच्यते, सहर्षेण चाभिहितं—ततस्ततः, ततो लक्षितमदीयभावेन अहो प्रियनामोच्चारणमन्त्रसामर्थ्यमिति विचिन्त्य तेतलिनाऽनुसन्दधानेन कपिञ्जलावचनमिदमभिहितं—सा च मदीयस्तन्यपानेन संवर्धिता तेन मम सर्वस्वमिव शरीरमिव हृदयमिव जीवितमिव सा कनकमञ्जरी स्वरूपादव्यतिरेकिणी वर्तते अधुना पीड्यते सा वराकी मकरध्वजेन ततो यत्तस्या मीनकेतनाद्भयं तत्परमार्थतो ममैव भयमिति, तदिदमाकर्ण्य धा(वा)रयतस्तेतलेराकृष्य करवालमरेरे मन्मथहतक! मुञ्च मुञ्च मे प्रियां कनकमञ्जरीं पुरुषो वा भव दुरात्मन्! नास्त्यधुना ते जीवितमिति ब्रुवाणोऽहमुत्थितः शयनीयतलाद्वेगेन, तेतलिनाऽभिहितं—देव! अलमनेनावेगेन, न खलु सदये देवे कनकमञ्जर्या मदनहतकादन्यस्माद्वा सकाशाद्भयगन्धोऽपि, कथानकं चेदमतस्तच्छेषमप्याकर्णयतु देवः, ततस्तद्वचनेनाहं पुनः प्रत्यागतचेतनो मनाग् विलक्षीभूतो निषण्णः शय्यातले, तेतलिः प्राह—ततो मयाऽभिहितं—भद्रे कपिञ्जले! किं पुनर्निमित्तमासाद्य तस्यां कनकमञ्जर्यां प्रभवति मदनहतकः, कपिञ्जलयाऽभिहितं—आकर्णय, अस्ति तावदतीते दिने संपन्नं वधूहरणविड्वरं, संजातो देवस्य कनकचूडस्य परैः सह महासंग्रामः, ततो लब्धपताकेषु नगरं प्रविशत्सु कनकचूडकनकशेखरनन्दिवर्धनेषु कुतूहलवशेनाहं गेहान्निर्गत्य स्थिता हट्टमार्गे, प्रविष्टेषु गता स्वामिनी भवनं, आरूढा चोपरितनभूमिकायां, तत्र च वातायने वर्तमाना राजमार्गाभिमुखनिःसारितवदनकमला निष्पन्दमन्दस्तिमितशून्यदृष्टिका चित्रविन्यस्तेव शैलघटितेव निष्पन्नयोगेव परमयोगिनी व्युपरताशेषाङ्गप्रत्यङ्गचलनचेष्टा दृष्टा मया कनकमञ्जरी, ततो हा किमेतदितिविचिन्त्य ससम्भ्रमं पुत्रि! कनकमञ्जरीति पुनः पुनस्तामहमाहूतवती न च दत्तं मे मन्दभाग्यायास्तया प्रत्युत्तरं, इतश्च तस्मिन्नवसरे तत्रासीत्कन्दलिका नाम दासदारिका, ततस्तां प्रति मयाऽभिहितं—भद्रे कन्दलिके! केन पुनर्हेतुना वत्सायाः

कनकमञ्जर्या उपचारारम्भः

कनकमञ्जर्या इयमेवंविधाऽवस्था संजातेति ?, कन्दलिकयाऽभिहितं—अम्ब ! न सम्यग् लक्षयामि, केवलं यतः प्रभृति राजमार्गेऽवतीर्णो नन्दिवर्धनकुमारः पतितो दृष्टिगोचरे भर्तृदारिकायाः तत आरभ्येयं प्रमुदितेव लब्धरत्नेव अमृतसिक्तेव महाभ्युदयप्राप्तेव अनाख्येयं किमपि रसान्तरमनुभवन्ती मया दृष्टाऽऽसीत्, यदा त्वतीतोऽसौ दृष्टिगोचरात् तदेयमीदृशीमवस्थां प्राप्तेति, ततस्तदाकर्ण्य मरिष्यतीयमकृतप्रतीकारेति संचिन्त्य शोकविह्वलतया विहितो मया हाहारवः, तदाकर्णनेन समागता मलयमञ्जरी, ततः सापि किमेतत्कपिञ्जले! किमेतदिति वदन्ती निरीक्ष्य कनकमञ्जरीं विलपितुमारब्धा, ततो बृहत्तमतया दोहलस्य जननीवल्लभतया हृदयस्य स्वभ्यस्ततया विनयस्य मनाक् संजातचेतना संपन्ना कनकमञ्जरी मोटितमनया शरीरकं प्रवृत्ता जृम्भितुं, ततस्तां स्वकीयोत्सङ्गे निधाय मलयमञ्जर्याऽभिहितं—वत्से! कनकमञ्जरि! किं ते शरीरके बाधते ?, कनकमञ्जर्याऽभिहितं—अम्ब ! नाहमन्यत्किञ्चिल्लक्षयामि केवलं दाहज्वरो मे शरीरं बाधते, ततो यावदाकुला वयं कुर्मस्तस्याः शरीरस्य मलयजरसेन सेचनं प्रेरयामः कर्पूरजलबिन्दुवर्षाणि तालवृन्तानि प्रयच्छामोऽङ्गे हिमसेकशीतला जलार्द्राः (कापायीः) समर्पयामो मुहुर्मुहुः कर्पूरपूरितानि नागवल्लीदलवीटकानि समाचरामोऽन्यामप्यनेकाकारां शीतक्रियां तावद्गतोऽस्तं वासरेश्वरः समुद्गतो निशीथिनीनाथः परिप्लावितं विमलचन्द्रिकया नभस्तलं, ततो मयाऽभिहिता मलयमञ्जरी—स्वामिनि ! सघर्ममिदं स्थानं अतः प्रकाशे निःसार्यतां राजदुहिता, तयाऽभिहितं—एवं क्रियतां, ततो हिमगिरिविशालशिलाविभ्रमे सुधाधवलप्रकाशहर्म्यतले कथञ्चिद्धार्यमाणा नीता कनकमञ्जरी विरचितं तत्रातिशीतलनलिनीदलपल्लवशयनीयं, तत्र तां निवेश्य विहितानि भुजयुगले मृणालनालवलयानि स्थापितो वक्षस्थले सिन्दुवारहारः समुपनीताः स्पर्शनार्थं प्रक्षेपमात्रेण महासरोवरस्यापि स्त्यानभावसम्पादकाः शीतवीर्या महामणयः, लगति च तत्र प्रदेशे स्वत एव बलिनामपि रोमहर्षदन्तवीणासञ्जननो गन्धवाहनः, ततो मलयमञ्जर्याऽभिहितं—वत्से! कन-

कनकमञ्जर्या उपचारारम्भः

कमञ्जरि! किमपगताऽधुना भवत्या दाहज्वरबाधा, कनकमञ्जरी प्राह—नहि नहि अम्ब! प्रत्युताधुना मम मतिः यदुत—अनन्तगुणा सा वर्तते, यतः प्रज्वलितखादिराङ्गारपुञ्जायते मां प्रत्येष शशधरहतकः ज्वालाकलापायते चन्द्रिका विस्फुलिङ्गायते तारकानिकरः दृहति मामेष नलिनीदलस्रस्तरः प्लोषयन्ति सिन्दुवारहारादयः, किं बहुना ?, हतशरीरकमपि मेऽधुना पापाया दाहासक्ततया वह्निपिण्डायते, ततो दीर्घं निःश्वस्य मलयमञ्जर्याभिहितं—भद्रे कपिञ्जले! जानासि वत्सायाः किं पुनरीदृशदाहज्वरकारणं ?, मया तु कर्णे स्थित्वा निवेदितं तस्यास्तत्कन्दलिकावचनं, मलयमञ्जर्याभिहितं—यद्येवं ततः किं पुनरत्र प्राप्तकालं ?, अत्रान्तरे समुत्थितो राजमार्गे शब्दः यदुत—सिद्धमेवेदं प्रयोजनं, केवलं वेलाऽत्र विलम्बते, ततः सहर्षया मयाऽभिहितं—स्वामिनि! गृहीतः शब्दार्थः ?, सा प्राह—बाढं गृहीतः, मयाऽभिहितं—यद्येवं ततः सिद्धमेव वत्सायाः कनकमञ्जर्याः समीहितं स्पन्दते च मम वामलोचनं अतो नात्र सन्देहो विधेयः, मलयमञ्जरी प्राह—कोऽद्यापि सन्देहः ?, सिध्यत्येवेदं, अत्रान्तरे कनकमञ्जर्या एव ज्येष्ठा भगिनी मणिमञ्जरी नाम, सा समारुह्य हर्म्यतलं सहर्षा निषण्णाऽस्मत्समीपे, मयाऽभिहितं—वत्से! मणिमञ्जरि! निर्दुःखसुखतया कठोरा त्वमसि, सा प्राह—कथं ?, मयोक्तं—या त्वमेवमस्मासु विषादवतीषु सहर्षा दृश्यसे, मणिमञ्जर्याऽभिहितं—अथ किं क्रियतां ? न शक्यते गोपयितुं महन्मे हर्षकारणं, मयोक्तं—आख्याहि वत्से! कीदृशमिति, मणिमञ्जर्योक्तं—गताऽहमासं तातसमीपे निवेशिता तातेन निजोत्सङ्गे, तदा च तातस्य कनकशेखरः पार्श्ववर्ती वर्तते, ततस्तं प्रति तातेनाभिहितं—पुत्र! येनानेन नन्दिवर्धनेन महाबलावपि तौ समरसेनद्रुमौ लीलया विनिपातितौ, स नैष सामान्यः पुरुषः न चास्य सुकृतस्य वयं जीवितदानेनापि निष्क्रयं गच्छामः तदिदमत्र प्राप्तकालं—जीवितादपि वल्लभतरे ममैते मणिमञ्जरीकनकमञ्जर्यौ, दत्ता चेयं पूर्वमेवास्यैव महत्तमसहोदराय **शीलवर्धनाय**, इयं तु कनकमञ्जरी साम्प्रतमस्मै नन्दिवर्द्धनाय दीयतामिति,

कनकमञ्जरी वाचादत्ता नन्दिवर्धनाय

कनकमञ्जरी वाचादत्ता नन्दिवर्धनाय

कनकशेखरेणोक्तं—चारु मन्त्रितं तातेन, तात एवोचितं जानीते, ततो दातव्यैवेति स्थापितस्ताभ्यां सिद्धान्तः, समुत्थिताऽहं तातोत्सङ्गात् प्रवृत्ता चेहागन्तुं चिन्तितं च मया अहो मे धन्यता अहो मे अनुकूलता दैवस्य अहो सुपर्यालोचितकारिता तातस्य अहो विनयः कनकशेखरस्य भविष्यत्येवं प्रियभगिन्या सह मम यावज्जीवमवियोगः ललिष्यावहे नानाविधं, एवं च चिन्तयन्त्या ममाविर्भूतः स्फुटबहिर्लिङ्गो हर्षः तदिदं मे हर्षकारणमिति, मलयमञ्जर्याभिहितं—कपिञ्जले! पश्य कालहीनो निमित्तस्य संवादः, मयोक्तं—किमाश्चर्यं?, यतो दैवीयमुत्पातुका भाषा भवति, केवलं वत्से! कनकमञ्जरि! मुञ्चेदानीं विषादं अवलम्बस्व धैर्यं सिद्धमधुना नः समीहितं व्यपगतं भवत्या दाहज्वरकारणं प्रतिपादिताऽसि देवेन हृदयनन्दनाय नन्दिवर्धनाय, ततः संजाताश्वासाऽपि हृदये कुटिलशीलतया मदनस्य विधाय ममाभिमुखं विषमभृकुटिं कनकमञ्जर्याऽभिहितं आः भवतु मातः! किमेवमलीकवचनैर्मां प्रतारयसे शिरोऽपि ममाधुना स्फुटति भ्रममनेनासंबद्धप्रलापेन, मलयमञ्जर्याभिहितं—वत्से! मा मैवं वोचः सत्यमेवेदं नान्यथा वत्सया संभावनीयं, ततः कुतो ममेयन्ति भाग्यानीति शनैर्वदन्ती स्थिताधोमुखी कनकमञ्जरी, ततस्तां निजपतिभक्तस्त्रीकथानिकाकथनव्याजेन विनोदयन्तीभिरस्माभिरतिवाहिता रजनी, न चाद्याप्युपशाम्यति तस्याः परिदहनं, मया चिन्तितं—यावत्क्रमेण संपत्स्यते नन्दिवर्धनदर्शनं तावन्मरिष्यतीयं राजदुहिता, अतः पश्यामि तावत्तेतलिं वल्लभोऽसौ कुमारस्य शक्नोति तं विज्ञापयितुं कदाचित्ततः संपद्यतेऽस्याः परित्राणमद्यैव कुमारदर्शनेनेतिविचिन्त्य समागताऽहं त्वत्समीपे, तदिदं निमित्तमासाद्य तस्यां प्रभवति मीनकेतन इत्येतदाकर्ण्य वयस्यः प्रमाणं, मयाऽभिहितं—यद्येवं ततो यद्यपि वश्येन्द्रियो देवो महासत्त्वतया च तृणमिव स्त्रैणमाकलयति तथाप्येवं विज्ञपयामि यथाऽभ्युद्धरति निजदर्शनेन राजदुहितरं, केवलं रतिमन्मथे कानने भवतीभिः स्थातव्यं ततो महाप्रसादोऽनुगृहीताऽस्मीति वदन्ती पतिता मच्चरणयोः कपिञ्जला गता स्वभवनं, अहमपीहागतः, त-

दिदं देव! मया भवद्गदभेषजमवाप्तं, मयाऽभिहितं—साधु तेतले! साधु त्वमेव वक्तुं जानीषे, ततः समारोपितस्तस्य वक्षःस्थले मयाऽऽत्मीयो हारः परिहिता भुजयोः कटककेयूराद्यः, तेतलिः प्राह—देवात्र तुच्छकिङ्करजने देवकीयोऽयमतिप्रसादोऽनुचित इवाभासते, मयाऽभिहितं—आर्य! प्राणप्रदेऽपि सद्वैद्ये किं किञ्चिदनुचितमस्ति?, तन्न कर्तव्योऽत्र भवता संक्षोभः, त्वं ममेदानीं जीविताद्व्यतिरिक्तो वर्तसे, अत्रान्तरे समागतो द्वारि **विमलो** नाम महाराजमहत्तमो निवेदितो मे प्रतिहार्या, स्थितः पृथगासने तेतलिः, प्रविष्टो महत्तमः, कृतोचिता प्रतिपत्तिः, अभिहितमनेन—कुमार! देवेन प्रहितो युष्मत्समीपेऽनेनार्थेन यथा अस्ति मम जीवितादपीष्टतमा कनकमञ्जरी नाम दुहिता, सा ममोपरोधात् कुमारेण स्वयं पाणिग्रहणेनाह्लादनीया, ततो निरीक्षितं मया तेतलिवदनं, तेनाभिहितं—देवानुवर्तनीयो महाराजो देवस्य, अतो मान्यतामियं तस्य प्रथमप्रणयप्रार्थना, मयाऽभिहितं—तेतले! त्वमत्र प्रमाणं, विमलः प्राह—कुमार! महाप्रसादः, ततो निर्गतो विमलः, तेतलिनाऽभिहितं—देव! गम्यतामिदानीं तत्र रतिमन्मथे कानने, मा उन्मनीभूत्सा राजदुहिता अलं कालहरणेन, मयाभिहितमेवं भवतु, ततस्तेतलिसहाय एव गतोऽहं तत्रोद्याने, दृष्टं तदपहसितनन्दनवनं काननं, ततश्चम्पकवीथिकासु कदलीगुपिलेषु अतिमुक्तकलतावितानेषु केतकीषण्डेषु मृद्वीकामण्डपेषु अशोकवनेषु लवलीगहनेषु नागवल्ल्यारामेषु नलिनसरोवरोपान्तेषु विचरितमितश्चेतश्च भूयो भूयः कनकमञ्जरीदर्शनलोलुपतया न च दृष्टा सा कुरङ्गलोचना, ततो मया चिन्तितं? हन्त प्रतारितोऽहमनेन तेतलिना, विमलव्यतिकरोऽपि नूनं तेतलेरेव मायाप्रपञ्चः, कुतस्तद्दर्शनसम्पादकानि भाग्यानि मादृशां?, अत्रान्तरे श्रुतो मया तरुलतागहनमध्ये कलनूपुरध्वनिः, ततोऽपसृत्य तेतलिसमीपान्निरूपितं तद्गहनं मया, दृष्टा च तमालतरोरधस्ताद्वर्तमाना स्वर्गात्परिभ्रष्टेवामराङ्गना स्वभवनान्निष्कासितेव नागकन्यका रतिरिव मदनविरहकातरा सशोका कनकमञ्जरी, विलोकितमनया तरलतारया दृष्ट्या दिक्चक्रवालं, न दृष्टः को-

नन्दिवर्धनाय विमलेनाख्यानं

रतिमन्मथे संबन्धः

कनककेशरेणोक्तं—चारु मन्त्रितं तातेन, तात एवोचितं जानीते, ततो दातव्यैवेति स्थापितस्ताभ्यां सिद्धान्तः, समुत्थिताऽहं तातोत्सङ्गात् प्रवृत्ता चेहागन्तुं चिन्तितं च मया अहो मे धन्यता अहो मे अनुकूलता दैवस्य अहो सुपर्यालोचितकारिता तातस्य अहो विनयः कनककेशरस्य भविष्यत्येवं प्रियभगिन्या सह मम यावज्जीवमवियोगः ललिष्यावहे नानाविधं, एवं च चिन्तयन्त्या ममाविर्भूतः स्फुटबहिर्लिङ्गो हर्षः तदिदं मे हर्षकारणमिति, मलयमञ्जर्याभिहितं—कपिञ्जले ! पश्य कालहीनो निमित्तस्य संवादः, मयोक्तं—किमाश्चर्यं ?, यतो दैवीयमुत्पातुका भाषा भवति, केवलं वत्से ! कनकमञ्जरि ! मुञ्चेदानीं विषादं अवलम्बस्व धैर्यं सिद्धमधुना नः समीहितं व्यपगतं भवत्या दाहज्वरकारणं प्रतिपादिताऽसि देवेन हृदयनन्दनाय नन्दिवर्धनाय, ततः संजाताश्वासाऽपि हृदये कुटिलशीलतया मदनस्य विधाय ममाभिमुखं विषमभ्रुकुटिं कनकमञ्जर्याऽभिहितं आः भवतु मातः ! किमेवमलीकवचनैर्मां प्रतारयसे शिरोऽपि ममाधुना स्फुटति ममानेनासंबद्धप्रलापेन, मलयमञ्जर्याभिहितं—वत्से ! मा मैवं वोचः सत्यमेवेदं नान्यथा वत्सया संभावनीयं, ततः कुतो ममेयन्ति भाग्यानीति शनैर्वदन्ती स्थिताधोमुखी कनकमञ्जरी, ततस्तां निजपतिभक्तस्त्रीकथानिकाकथनव्याजेन विनोदयन्तीभिरस्माभिरतिवाहिता रजनी, न चाद्याप्युपशाम्यति तस्याः परिदहनं, मया चिन्तितं—यावत्क्रमेण संपत्स्यते नन्दिवर्धनदर्शनं तावन्मरिष्यतीयं राजदुहिता, अतः पश्यामि तावत्तेतलिं वल्लभोऽसौ कुमारस्य शक्नोति तं विज्ञापयितुं कदाचित्ततः संपद्यतेऽस्याः परित्राणमद्यैव कुमारदर्शनेनेतिविचिन्त्य समागताऽहं त्वत्समीपे, तदिदं निमित्तमासाद्य तस्यां प्रभवति मीनकेतन इत्येतदाकर्ण्य वयस्यः प्रमाणं, मयाऽभिहितं—यद्येवं ततो यद्यपि वश्येन्द्रियो देवो महासत्त्वतया च तृणमिव स्त्रैणमाकलयति तथाप्येवं विज्ञपयामि यथाऽभ्युद्धरति निजदर्शनेन राजदुहितरं, केवलं रतिमन्मथे कानने भवतीभिः स्थातव्यं ततो महाप्रसादोऽनुगृहीताऽस्मीति वदन्ती पतिता मच्चरणयोः कपिञ्जला गता स्वभवनं, अहमपीहागतः, त-

कनकमञ्जरी वाचादत्ता नन्दिवर्धनाय

भवितुमर्हति, एवं च वदति मयि सा कनकमञ्जरी किञ्चिद्वक्तुकामापि न वक्तुं शक्नुवती केवलं विलसद्दशनकिरणरञ्जिताधरविम्बा कपोलमूलस्फुरितसूचितान्तःस्मिता वामचरणाङ्गुष्ठेन भूतलं लिखन्ती स्थितेषदधोमुखी मयाभिहितं—अलमत्र सुन्दरि! विकल्पितेन, यतः—हृदयाज्जीवितादेहात्सकाशादतिवल्लभां । नाथोऽत्र त्वां विहायान्यो, नास्ति मे भुवनत्रये ॥ १ ॥ अद्यप्रभृति निर्मिथ्यं, तव पद्मविलोचने!। क्रीतः सद्भावमूल्येन, दासोऽहं पादधावकः ॥ २ ॥ कठोरहृदयो नाहं, कठोरोऽत्र विधिः परम् । यो मे दर्शनविच्छेदं, कुर्यात्ते वक्रपक्ष्मजे ॥ ३ ॥ एतच्च मामकं वाक्यमाकर्ण्य प्रीतमानसा । मया निरीक्षिता बाला, भजन्ती सा रसान्तरम् ॥ ४ ॥ कथम्—क्षणेनामृतसिक्तेव, क्षिप्तेव सुखसागरे । प्राप्तराज्याभिषेकेव, तोषादन्येव सा स्थिता ॥ ५ ॥ इतश्च मामन्विष्यमाणा नानास्थानेषु पर्यटन्ती प्राप्ता तमुद्देशं कपिञ्जला दृष्टस्तेतलिः, अभिहितमनया—स्वागतं वयस्य!, क्व पुनः कुमार इति, तेतलिनाऽभिहितं—अत्र तरुलतागहने प्रविष्टः, ततश्चलिते द्वे अपि ते अस्मदभिमुखं दृष्टमावयोर्मिथुनं संजातो हर्षातिरेकः, कपिञ्जलयाऽभिहितं—नमस्तस्मै भगवते देवाय येनेदं युगलमत्यन्तमनुरूपं संयोजितं, तेतलिः आह—कपिञ्जले! नूनं रतिमन्मथयोरिवानयोर्योगेनेदमुद्यानमद्यैव यथार्थं संपन्नं, इतरथा व्यर्थकमेवास्य रतिमन्मथमित्यभिधानं पूर्वमासीत्, ततोऽस्मन्निकटदेशे प्राप्ते तेतलिकपिञ्जले समुत्थिताससंभ्रमेण कनकमञ्जरी, कपिञ्जलयाऽभिहितं—वत्से! निषीदालं संभ्रमेण, ततोऽमृतपुञ्जक इव तत्र दूर्वावितानें निषण्णानि स्नेहनिर्भरसहासविश्रम्भजल्पैः, स्थितानि वयं कियन्तमपि क्षणं, अत्रान्तरे समागतो **योगन्धरो** नाम कन्यान्तःपुरकञ्चुकी, तेन च विधाय मम प्रणामं सत्वरमाहूता कनकमञ्जरी, कपिञ्जलयाऽभिहितं—भद्र! किमितीदमाकारणं?, योगन्धरः प्राह—श्रुतेयमपटुशरीरा रात्रौ देवेन, ततः प्रभाते स्वयमेव गवेषिता स्वस्थाने न चोपलब्धा ततः पर्याकुलीभूतो देवः, समादिष्टोऽहमनेन यथा यतः कुतश्चिद्वत्सां गृहीत्वा शीघ्रमागच्छेति, तदिदमाह्वानकारणं, तत-

योगन्धरकञ्चुक्यागमः

ऽपि मत्त्वः, ततोऽभिहितं तया, हे भगवत्यो वनदेवताः! प्रतीतमेवेदं भवतीनां—यत्किल प्रतिपन्नं तेतलिना तस्य जनस्यानयनं दत्तोऽत्र रतिमन्मथे कानने सङ्केत इत्युपप्रलोभ्याहमिहानीता तया जरन्मार्जार्या, अधुना किलासौ जनो न दृश्यत इति तं गवेषयामीत्यभिधाय मामेकाकिनीं विमुच्य सा न जाने कुत्रचिद्गता?, तदेवं प्रतारिताऽहमिन्द्रजालरचनाचतुरया कपिञ्जलया, तदलं मे जीवितेन प्रियविरहानलदग्धाया आप्तजनेनापि वञ्चिताया मन्दभाग्यायाः, केवलं प्रसादाद्भगवतीनां जन्मान्तरेऽपि स एव जनो भर्ता भूयादितिवदन्त्या वल्मीकमारुह्य निबद्धस्तमालतरुशाखायां पाशकः निर्मिता तत्र शिरोधरा प्रवृत्ता मोक्तुं शरीरं, अत्रान्तरे सुन्दरि! मा साहसं मा साहसमितिब्रुवाणः प्राप्तोऽहं वेगेन, धृतं वामभुजेनाश्लिष्य मध्यदेशे निपतच्छरीरकं, छिन्नो दक्षिणकरेणासिपुत्रिकया पाशकः आश्वासिता पवनदानेन, अभिहिता च—देवि! किमिदमसमञ्जसमारब्धं?, ननु स्वाधीनोऽयं जनस्ते वर्तते, तन्मुञ्च विषादं, ततः सा तथैव स्थिता घूर्णमानविलोलविलोचना मां निरीक्षमाणा, तत्क्षणमनेकरससंभारगर्भनिर्भरं सुपरिस्फुटं मदनचिह्नं योगिनामपि वाग्गोचरातीतं स्वरूपं धारयन्ती मया विलोकिता, कथं?, एकाकिनीतिभीता स एवायमिति सहर्षा कुत इति साशङ्का स्वरूपोऽयमिति ससाध्वसा स्वयमागतेतिसलज्जा विजने प्राप्तेति दिक्षु निक्षिप्ततरलतारिका दत्तसङ्केतेति विश्वस्ता दृष्टमिदमनेन मदीयमाचरणमिति सवैलक्ष्या लक्ष्मीरिव क्षीरोदमन्थनोत्थितगात्रा विशदस्वेदजलप्लावितदेहतया कदम्बकुसुममालिकेव परिस्फुटपुलकोद्भेदसुन्दरतया पवनप्रेरिततरुमञ्जरीव प्रकम्पमानसर्वाङ्गतया आनन्दसागरमवगाहमाना स्तिमितनिष्पन्दमन्दलोचनतया ततः साऽनभिव्यक्तैरक्षरैर्मुञ्च मुञ्च कठोरहृदय! मुञ्च न कार्यमनेन जनेन जनस्येति वदन्ती मदीयभुजमध्याद्बहिर्मुखं निष्पतितुमारब्धा, ततो निवेशिता मया ललितकोमले दूर्वावितानेे, निषण्णः स्वयमभ्यर्ण एव तदभिमुखः, ततोऽभिहितं मया—सुन्दरि! मुञ्च लज्जां परित्यज कोपं न खल्वाज्ञाकारी किङ्करजनोऽयं कोपस्य गोचरो

भवितुमर्हति, एवं च वदति मयि सा कनकमञ्जरी किञ्चिद्वक्तुकामापि न वक्तुं शक्नुवती केवलं विलसद्दशनकिरणरञ्जिताधरबिम्बा कपोलमूलस्फुरितसूचितान्तःस्मिता वामचरणाङ्गुष्ठेन भूतलं लिखन्ती स्थितेपदधोमुखी मयाभिहितं—अलमत्र सुन्दरि! विकल्पितेन, यतः—हृदयाज्जीविताद्देहात्सकाशादतिवल्लभां। नाथोऽत्र त्वां विहायान्यो, नास्ति मे भुवनत्रये ॥ १ ॥ अद्यप्रभृति निर्मिथ्यं, तव पद्मविलोचने!। क्रीतः सद्भावमूल्येन, दासोऽहं पादधावकः ॥ २ ॥ कठोरहृदयो नाहं, कठोरोऽत्र विधिः परम्। यो मे दर्शनविच्छेदं, कुर्यात्ते वक्रपक्ष्मजे ॥ ३ ॥ एतच्च मामकं वाक्यमाकर्ण्य प्रीतमानसा। मया निरीक्षिता बाला, भजन्ती सा रसान्तरम् ॥ ४ ॥ कथम्—क्षणेनामृतसिक्तेव, क्षिप्तेव सुखसागरे। प्राप्तराज्याभिषेकेव, तोषादन्येव सा स्थिता ॥ ५ ॥ इतश्च मामन्विष्यमाणा नानास्थानेषु पर्यटन्ती प्राप्ता तमुद्देशं कपिञ्जला दृष्टस्तेतलिः, अभिहितमनया—स्वागतं वयस्य!, क पुनः कुमार इति, तेतलिनाऽभिहितं—अत्र तरुलतागहने प्रविष्टः, ततश्चलिते द्वे अपि ते अस्मदभिमुखं दृष्टमावयोर्मिथुनं संजातो हर्षातिरेकः, कपिञ्जलयाऽभिहितं—नमस्तस्मै भगवते देवाय येनेदं युगलमत्यन्तमनुरूपं संयोजितं, तेतलिः आह—कपिञ्जले! नूनं रतिमन्मथयोरिवानयोर्योगेनेदमुद्यानमद्यैव यथार्थं संपन्नं, इतरथा व्यर्थकमेवास्य रतिमन्मथमित्यभिधानं पूर्वमासीत्, ततोऽस्मन्निकटदेशे प्राप्ते तेतलिकपिञ्जले समुत्थिता ससंभ्रमेण कनकमञ्जरी, कपिञ्जलयाऽभिहितं—वत्से! निषीदालं संभ्रमेण, ततोऽमृतपुञ्जक इव तत्र दूर्वावितानें निषण्णानि स्नेहनिर्भरसहासविश्रम्भजल्पैः, स्थितानि वयं कियन्तमपि क्षणं, अत्रान्तरे समागतो **योगन्धरो** नाम कन्यान्तःपुरकञ्चुकी, तेन च विधाय मम प्रणामं सत्वरमाहूता कनकमञ्जरी, कपिञ्जलयाऽभिहितं—भद्र! किमितीदमाकारणं?, योगन्धरः प्राह—श्रुतेयमपटुशरीरा रात्रौ देवेन, ततः प्रभाते स्वयमेव गवेषिता स्वस्थाने न चोपलब्धा ततः पर्याकुलीभूतो देवः, समादिष्टोऽहमनेन यथा यतः कुतश्चिद्वत्सां गृहीत्वा शीघ्रमागच्छेति, तदिदमाह्वानकारणं, तत-

योगन्धरकञ्चुक्यागमः

अपि सत्यः, ततोऽभिहितं तया, हे भगवत्यो वनदेवताः! प्रतीतमेवेदं भवतीनां—यत्किल प्रतिपन्नं तेतलिना तस्य जनस्यानयनं दत्तोऽत्र रतिमन्मथे कानने सङ्केत इत्युपप्रलोभ्याहमिहानीता तया जरन्मार्जार्या, अधुना किलासौ जनो न दृश्यत इति तं गवेषयामीत्यभिधाय मामेकाकिनीं विमुच्य सा न जाने कुत्रचिद्गता?, तदेवं प्रतारिताऽहमिन्द्रजालरचनाचतुरया कपिञ्जलया, तदलं मे जीवितेन प्रियविरहानलदग्धाया आप्तजनेनापि वञ्चिताया मन्दभाग्यायाः, केवलं प्रसादाद्भगवतीनां जन्मान्तरेऽपि स एव जनो भर्ता भूयादितिवदन्त्या वल्मीकमारुह्य निबद्धस्तमालतरुशाखायां पाशकः निर्मिता तत्र शिरोधरा प्रवृत्ता मोक्तुं शरीरं, अत्रान्तरे सुन्दरि! मा साहसं मा साहसमितिब्रुवाणः प्राप्तोऽहं वेगेन, धृतं वामभुजेनाश्लिष्य मध्यदेशे निपतच्छरीरकं, छिन्नो दक्षिणकरेणासिपुत्रिकया पाशकः आश्वासिता पवनदानेन, अभिहिता च—देवि! किमिदमसमञ्जसमारब्धं?, ननु स्वाधीनोऽयं जनस्ते वर्तते, तन्मुञ्च विषादं, ततः सा तथैव स्थिता घूर्णमानविलोलविलोचना मां निरीक्षमाणा, तत्क्षणमनेकरससंभारगर्भनिर्भरं सुपरिस्फुटं मदनचिह्नं योगिनामपि वाग्गोचरातीतं स्वरूपं धारयन्ती मया विलोकिता, कथं?, एकाकिनीतिभीता स एवायमिति सहर्षा कुत इति साशङ्का स्वरूपोऽयमिति ससाध्वसा स्वयमागतेतिसलज्जा विजने प्राप्तेति दिक्षु निक्षिप्ततरलतारिका दत्तसङ्केतेति विश्वस्ता दृष्टमिदमनेन मदीयमाचरणमिति सवैलक्ष्या लक्ष्मीरिव क्षीरोदमन्थनोत्थितगात्रा विशदस्वेदजलप्लावितदेहतया कदम्बकुसुममालिकेव परिस्फुटपुलकोद्भेदसुन्दरतया पवनप्रेरिततरुमञ्जरीव प्रकम्पमानसर्वाङ्गतया आनन्दसागरमवगाहमाना स्तिमितनिष्पन्दमन्दलोचनतया ततः साऽनभिव्यक्तैरक्षरैर्मुञ्च मुञ्च कठोरहृदय! मुञ्च न कार्यमनेन जनेन जनस्येति वदन्ती मदीयभुजमध्याद्बहिर्मुखं निष्पतितुमारब्धा, ततो निवेशिता मया ललितकोमले दूर्वाविताने, निषण्णः समभ्यर्ण एव तदभिमुखः, ततोऽभिहितं मया—सुन्दरि! मुञ्च लज्जां परित्यज कोपं न खल्वाज्ञाकारी किङ्करजनोऽयं कोपस्य गोचरो

सांवत्सरवचनेन पाणिग्रहणं भ्रान्तानि मण्डलानि प्रयुक्ता आचाराः विहिता लोकोपचाराः, वृत्तो महता विमर्देन विवाहयज्ञः, प्रविष्टोऽहमपहसितसुरभवने कनकमञ्जरीसनाथे वासभवने अवगाहितः सुरतामृतसागरः, एवं च प्रवर्धमानानुरागयोरावयोर्गतानि कतिचिद्दिनानि, इतश्च विभाकरस्य कृतं व्रणकर्म प्रगुणीभूतः शरीरेण जातो मया सहास्य स्नेहभावः समुत्पन्नो विश्रम्भः, अन्यदा विधाय बहुमानं प्रहितः सपरिकरोऽसौ स्वस्थाने कनकचूडराजेन, येऽपि तेऽम्बरीषनामानश्चरटा वीरसेनप्रभृतयो हते प्रवरसेने प्रतिपन्नभृत्यभावा मया सह पूर्वमागताः तेऽपि कृतसन्माना मया विसर्जिता गताः स्वस्थाने, ततोऽहं विगतचिन्तासन्तापस्ताभ्यां रत्नवतीकनकमञ्जरीभ्यामानन्दमहोदधिमवगाहमानः स्थितस्तत्रैव कियन्तमपि कालं, अस्यापि च व्यतिकरस्य परमार्थतः स एव पुण्योदयः कारणं, मम तु महामोहवशेन तदा प्रतिष्ठितं हृदये यदुत—अहो हिंसावैश्वानरयोः प्रभावातिशयः, अनयोर्हि माहात्म्येन मयेयं निरुपमानन्दामृतरसकूपिका कनकमञ्जरी लब्धेति, यतः कथितं तेतलेः कपिञ्जलया कनकचूडराजादाकर्णितं मणिमञ्जरीवचनं यथा—यतोऽनेन नन्दिवर्धनकुमारेण महाबलावपि द्रुमसमरसेनौ लीलया विनिपातितौ तस्मादस्मै युक्तेयं दातुं कनकमञ्जरीति, तौ च द्रुमसमरसेनौ मया हिंसावैश्वानरप्रभावादेव विनिपातितौ, तस्मात्परमार्थतो हिंसावैश्वानराभ्यामेव ममेयं कनकमञ्जरी संपादितेति, ततो जातं मे गाढतरं हिंसावैश्वानरस्नेहप्रतिबद्धमन्तःकरणं, ततो वैश्वानरवचनेन तैः क्रूरचित्ताभिधानैर्वटकैः प्रतिदिनमुपयुज्यमानैर्जनितं मे चण्डत्वं संपादितमसहनत्वं विहिता रौद्रता, निर्वर्तितो भासुररौद्रभावः गताऽङ्गाङ्गीभावं क्रूरता जातोऽहं स्वरूपं तिरोधाय साक्षादिव वैश्वानरः, ततो नापेक्षे वटकोपयोगं, किं तर्हि ? सततप्रज्वलितोऽहमाक्रोशामि हितभाषिणं ताडयामि निष्कारणमेव परिजनं, हिंसया तु पुनः पुनराश्लिष्यमाणस्य मे संजातमाखेटकव्यसनं, ततः प्रतिदिनं निपातयामि साहमनेकजन्तुसंघातं, दृष्टं तन्मदीयचेष्टितं कनकशेखरेण, चिन्तितमनेन—अहो किमि-

वैश्वानरहिंसयोरनुमोदनं

कनकराजाद्युपक्रमः

मदाकर्ण्यालङ्घनीयवचनत्वात् इति मन्यमाना मुहुर्मुहुर्मां वलिततारं विलोकयन्ती सालस्यं प्रस्थिता सह कपिञ्जलया कनकमञ्जरी, क्रमेणातिक्रान्ता दृष्टिगोचरात्, तेतलिनाऽभिहितं—देव! किमिदानीमिह स्थितेन?, ततोऽहं 'तदेव कृतककोपं वदनं तदेव मुञ्च मुञ्च कठोरहृदय! मुञ्चेति वचनं तच्च विलसद्दशनकिरणरञ्जितमधरबिम्बं तदेव च हर्षातिरेकसूचकममलकपोलविस्फुरितं तच्च सद्भावसमर्पकं सलज्जं चरणाङ्गुष्ठेन भूमिलेखनं तदेव चाभिलाषातिरेकसन्दर्शकं तिरश्चीनेक्षणनिरीक्षणं' तस्याः कनकमञ्जर्याः सम्बन्धि तीव्रतरमदनदाहज्वरप्रवर्धकमपि प्रकृत्या महामोहवशेन तदुपशमार्थममृतबुद्ध्या स्वचेतसि पुनः पुनश्चारयन् प्राप्तः स्वभवनं, कृतं दिवसोचितं कर्तव्यं, अपराह्णे समायाता कन्दलिका, तयाऽभिहितं—कुमार! देवः समादिशति यथा—निरूपितं मया सांवत्सरैर्विवाहदिनं अद्यैव गोधूल्यां शुध्यतीति, तदाकर्ण्य निमग्न इवाहं रतिसमुद्रे दापितं कन्दलिकायै पारितोषिकं, स्तोकवेलायां समायाता गृहीतकनककलशा वारनार्यः निर्वर्तितं मे स्नपनकं विहितानि कौतुकानि ततो दापितानि महादानानि मोचितानि बन्धनानि पूजिता नगरदेवताः सन्मानिता गुरवः विधापिता हट्टशोभाः शोधिता राजमार्गाः पूरितः प्रणयिवर्गः गीतमम्बाजनैः नृत्तमन्तःपुरैः विलसितं राजवल्लभैः, ततो महता विमर्देन प्राप्तोऽहं राजभवनं प्रयुक्ता मुसलताडनादयः कुलाचाराः प्रविष्टोऽहं वधूगृहके, तत्र चामरवधूरप्युपहसन्ती रूपातिशयेन रतिमपि विशेषयन्ती मदनहरविलासैः ईषल्लम्बाधरा चक्रवाकमिथुनविभ्रमेण स्तनकलशयुगलेन सुनिविष्टनासिकावंशा रक्ताशोककिसलयाकाराभ्यां कराभ्यां कोकनदपत्रनेत्रा करिकराकारधरेणोरुदण्डद्वयेन विस्तीर्णनितम्बबिम्बा त्रिवलीतरङ्गभङ्गुरेण मध्यभागेन कृष्णस्निग्धकुटिलकेशा स्थलकमलयुगलानुकारिणा चरणद्वयेन कुण्डमिव मदनरसस्य राशिरिव सुखानां निधानमिव रतेः आकरो रूपानन्दरत्नानां मुनीनामपि मनोहारिणीमवस्थामनुभवन्ती महामोहतिरोहितविवेकलोचनेन मया दृष्टा कनकमञ्जरी हृष्टचेतसा पुलकितशरीरेण कृतं प्रधान-

गोधूल्या लग्नं

अरे वृपल ! किं मत्तोऽपि पण्डिततरस्त्वमसि? येनैवं मां शिक्षयसि, ततस्तदवलोक्याकर्ण्य च मदीयवचनं विस्मितोऽसौ राजा, कृतं कनकशेखरेण सेरं मुखं, मया चिन्तितं—अये! नैतौ मां गणयतः, ततः समाकृष्टा चमत्कुर्वाणा क्षुरिका, अभिहितं च—अरे गेहेनर्दिनौ ! दर्शयामि भवतोः स्वकीयवैश्वानरवीर्यं, प्रहरणहस्तौ भवतः, ततः समुत्खातक्षुरिकं ललमानजिह्वं यममिव मामवलोक्य दूरीभूतं राजकं न चलितौ राजकनकशेखरौ, ततः सन्निहिततया पुण्योदयस्य महाप्रतापतया राजकनकशेखरयोर्भवितव्यतावशेन चादत्त्वैव प्रहारं निर्गतोऽहमास्थानाद्, गतः स्वभवनं, ततःप्रभृत्यपकर्णितोऽहं कनकचूडकनकशेखराभ्यां, मयाऽपि दृष्टौ तौ शत्रुरूपौ, विच्छिन्नः परस्परं लोकव्यवहारोऽपीति, अन्यदा समागतो जयस्थलाद्दारुको नाम दूतः, प्रत्यभिज्ञातो मया, निवेदितमनेन यथा—कुमार ! महत्तमैः प्रहितोऽहं, मया चिन्तितं—अये! किमिति महत्तमैः प्रहितोऽयं, न पुनस्तातेन, ततो जाताशङ्केन पृष्टोऽसौ मया—अपि कुशलं तातस्य ?, दारुकः प्राह—कुशलं, केवलमस्ति वङ्गाधिपतिर्यवनो नाम राजा, तेन चागत्य महाबलतया समन्तान्निरुद्धं नगरं, स्वीकृतो बहिर्विषयः, दापितानि स्थानकानि, भग्नः पर्याहारः, न चास्ति कश्चित्तन्निराकरणोपायः, ततः क्षीरसागरगम्भीरहृदयोऽपि मनागाकुलीभूतो देवः विषण्णा मन्त्रिणः उन्मनीभूता महत्तमाः त्रस्ता नागरकाः, किं बहुना ? न जाने किमत्र भविष्यतीति वितर्केण संजातं सर्वमपि दैवशरणं तन्नगरं, ततो मन्त्रिमहत्तमैः कृतपर्यालोचः स्थापितः सिद्धान्तः यदुत—नन्दिवर्धनकुमार एव यदि परमेनं यवनहतकमुत्सादयति, नापरः पुरुष इति, ततो मतिधनेनाभिहितं—ज्ञाप्यतामिदमेवंस्थितमेव देवाय, बुद्धिविशालेनाभिहितं—नैवेदं देवाय ज्ञापनीयं, मतिधनः प्राह—कोऽत्र दोषः ?, बुद्धिविशालेनाभिहितं—सुतवत्सलतया देवस्य कदाचिदेवंविधसङ्कटे नन्दिवर्धनागमनं न प्रतिभासते, तस्माद्देवस्याज्ञापनमेव श्रेयः, प्रज्ञाकरः प्राह—साधु साधूपपद्यमानं मन्त्रितं बुद्धिविशालेन, मतिधन! किमत्रान्येन विकल्पेन ?, प्रेष्यतां कुमाराह्वानाय प्रच्छन्न

दारुकदूतोक्तेर्नगरे आगमो नन्दिवर्धनस्य

दृशीदृशमस्यासमञ्जसं चरितं ?, तथाहि—रूपवान् कुलजः शूरः, कृतविद्यो महारथः । तथाप्ययं ममाभाति, न किञ्चिन्नन्दिवर्धनः ॥ १ ॥
यतोऽहं (यतोऽयं) हिंसयाऽऽश्लिष्टो, युक्तो वैश्वानरेण च । परोपतापनिरतो, धर्माद्दूरेण वर्तते ॥ २ ॥ अतो नोपेक्षितुं युक्तो, ममायं हितका-
रिणः । वचने यदि वर्तेत, स्यादस्मै हितमुत्तमम् ॥३॥ केवलस्य च मे वाक्यं, कदाचिन्न करोत्ययम् । ताताभ्यर्णे पुनः प्रोक्तः, कुर्यात्तत्ता-
तलज्जया ॥ ४ ॥ तदेनं तातसहितः,, शिक्षयामि तथा कृते । हिंसावैश्वानरौ हित्वा, स्यादेष गुणभाजनम् ॥ ५ ॥ ततः कृतो गृहीतार्थः
कनकशेखरेण राजा, अन्यदा प्रविष्टोऽहं राजास्थाने, विहितप्रतिपत्तिर्निविष्टोऽहं नरेन्द्रसमीपे, ततः श्लाघितोऽहं कनकचूडराजेन, कनकशे-
खरेणाभिहितं—तात! एवंविध एवायं नन्दिवर्धनः स्वरूपेण, केवलमिदमेकमस्य विरूपकं—यदेष सतां गर्हिते कुसंसर्गे वर्तते, नृपति-
राह—कीदृशोऽस्य कुसंसर्गः ?, कनकशेखरेणाभिहितं—अस्त्यस्य स्वरूपोपतापहेतुः सर्वानर्थकारणं वैश्वानरो नाम बालवयस्यः, तथा विद्य-
तेऽस्य श्रूयमाणापि जगत्त्रासकारिणी महापापहेतुर्हिंसा नाम भार्या, ताभ्यां च युक्तस्यास्येक्षुकुसुमस्येव निष्फलेव शेषगुणधवलता, नृप-
तिराह—यद्येवं ततस्तयोः पापयोस्त्याग एव श्रेयान्, नाश्रयणं, तथाहि—वयस्यः स विधातव्यो, नरेण हितमिच्छता । इहा-
मुत्र च यः श्रेयान्, न लोकद्वयनाशकः ॥ १ ॥ तथा—सा भार्या विदुषा कार्या, या लोकाह्लादकारिका । धर्मसाधनहेतुश्च,
न पुनर्दुष्टचेष्टिता ॥ २ ॥ एवं च वदतोस्तयोर्वचनेन सततं ज्वलमानोऽपि वह्निरिव सर्पिषा गाढतरं प्रज्वलितोऽहं, ततो मया व्या-
धूनितमुत्तमाङ्गं आस्फोटितं करतलेन भूमिपृष्ठं विमुक्तः प्रलयनिर्घाताकारो हुङ्कारः आलोकितमुग्रचलत्तारिकया दृष्ट्या तयोरभिमुखं,
अभिहितश्च राजा—अरे मृतक ! मदीयजीवितं वैश्वानरं हिंसां च पापतया कल्पयसि, न लक्षयसि कस्य प्रसादात्त्वयेदं राज्यं समा-
सादितं, किं तर्हि ? मदीयवैश्वानरमन्तरेण भवतः पित्राऽपि स समरसेनो द्रुमो वा निहन्तुं शक्येत ?, कनकशेखरः पुनरेवमभिहितः—

कनकराजाद्युपक्रमः

यन्तः पराक्रमम् । मम गन्धोदकं पुष्पैर्मिश्रं मुञ्चन्ति मस्तके ॥ २ ॥ ततश्च तत्परानीकं, क्षणेन हतनायकम् । जातं मे किङ्करं सर्वमाज्ञानिर्देशकारकम् ॥ ३ ॥ निर्गत्य नगरात्तातो, हर्षेण सह बन्धुभिः । समागतः समीपं मे, नगरं च सबालकम् ॥ ४ ॥ ततो रथादवतीर्य पतितोऽहं तातपादयोः, गृहीत्वाऽंसदेशयोरूर्ध्वीकृत्यानन्दोदकवर्षेण स्नपयता समालिङ्गितोऽहं तातेन चुम्बितो मुहुर्मुहुर्मूर्धदेशे, ततो दृष्टा मयाऽम्बा, कृतं तस्याः पादपतनं, समालिङ्गितोऽहमम्बया, चुम्बितो मस्तके, अभिहितश्चानन्दाश्रुपरिपूर्णलोचनया गद्गदया गिरा यथा—पुत्र! वज्रशिलासम्पुटघटितमेतत्ते जनन्याः सम्बन्धि हतहृदयं यत्तवापि विरहे न शतधा विदीर्णं, निःसारितानि च वयममुष्माद्गर्भवासादिव नगररोधकाङ्क्षवता, अतो ममापि जीवितेन चिरं जीवेति, ततो लज्जितोऽहं स्थितो मनागधोमुखं, समारूढानि सर्वाण्यपि रथवरे, ततश्च—दृष्टा वैरिविमर्देन, तुष्टा मत्सङ्गमेन च । ते राजलोकाः सर्वेऽपि, तदा किं किं न कुर्वते? ॥ १ ॥ तथाहि—केचिद्ददति दानानि, केचिद्गायन्ति भाविताः । उद्दामतूर्यनिर्घोषैः, केचिन्नृत्यन्ति निर्भरम् ॥ २ ॥ केचित्कलकलायन्ते, केचिदुत्कृष्टनादिनः । काश्मीरचन्दनक्षोदैः, केचित्केलिपरायणाः ॥ ३ ॥ केचिद्रत्नानि वर्षन्ति, तथाऽन्ये हासपूर्वकम् । हरन्ति पूर्णपात्राणि, वल्गमानाः परस्परम् ॥ ४ ॥ तुष्टो नागरको लोको, वल्गन्ते कुब्जवामनाः । कृतोर्ध्वबाहवो नृत्ताः, सर्वेऽन्तःपुरपालकाः ॥ ५ ॥ एवं महाप्रमोदेन, प्रविश्य नगरं ततः । स्थित्वा राजकुले किञ्चिद्गतोऽहं निजमन्दिरे ॥ ६ ॥ दिवसोचितकर्तव्यं, तत्र संपाद्य सर्वथा । अनेकाद्भुतविस्तारदर्शनप्रीतमानसः ॥ ७ ॥ समं कनकमञ्जर्या, रजन्यां शयने स्थितः । अथैवं चिन्तयामि स्म, महामोहवशंगतः ॥ ८ ॥ अहो वैश्वानरस्योच्चैः, प्रभावोऽयं महात्मनः । ममेयमीदृशी जाता, यतः कल्याणमालिका ॥ ९ ॥ आगतोऽहं तदुत्साहाज्जाता तेजस्विता परा । तोषितौ जनकौ लोके, लब्धा जयपताकिका ॥ १० ॥ अहो प्रभावो हिंसाया, या विलोकनलीलया । करोत्येषा विशालाक्षी, मङ्क्षु वैरिविमर्दनम् ॥ ११ ॥

प्रवेशः कुटुम्बमेलो हर्षश्च नागराणां

हिंसायाः फलदात्वेसंकल्पः

एव दूतः येन सर्वत्र शान्तिः संपद्यते, मतिधनेनाभिहितं—एवं भवतु, ततः सर्वरोचकेन प्रहितोऽहमिति, तदिदं दूतवचनमाकर्ण्योल्लसितो वैश्वानरः, भविष्यति मम चारुतरोऽवसर इति प्रहसिता हिंसा, मयाऽभिहितं—अरे! ताडयत प्रस्थानभेरिं सज्जीकुरुत चतुरङ्गसेनां तथा कृतं नियुक्तैः, ततः सर्वबलेन चलितोऽहं, नाख्यातं कनकचूडकनकशेखरयोः, केवलं कनकमञ्जरीवत्सलतया प्रवृत्ता मणिमञ्जरी, ततोऽनवरतप्रयाणकैः प्राप्ता वयं जयस्थलासन्ने, अभिहितो मया वैश्वानरः यदुत—वयस्य! सततप्रवृत्ता ममाधुना तेजस्विता नापेक्षते वटकोपयोगं तत्किमत्र कारणमिति?, वैश्वानरेणाभिहितं—कुमार! निष्कृत्रिमभक्तिग्राह्या वयं, अतुला च ममोपरि कुमारस्य भक्तिः, मद्वीर्यप्रभवाणि चैतानि क्रूरचित्तानि वटकानि भक्तिमतामेव पुंसां शरीरे प्रचरन्ति, तेन प्रचारितानि कुमारस्य शरीरे, गतानि तन्मयतां, किं बहुना?, मद्रूप एवाधुना वीर्येण कुमारो वर्तते, अन्यच्च—कुमार! मदीयवचनानुभावादेवेयमपि हिंसाऽधुना कुमारस्य प्रतिपन्ना सात्मीभावं, नात्र सन्देहो विधेयः, मयाऽभिहितं—अद्यापि सन्देहः?, ततो यावदेतावानावयोर्जल्पः संपद्यते स तावद्दर्शनवीथिमवतीर्णं परबलं दृष्टमनेनास्मदनीकं, ततस्तत्संनद्धमागतमभिमुखं, ततः संलग्नमायोधनं, तच्च कीदृशम्?—रथौघघर्घरारवं गजेन्द्रगर्जिदारुणम्। महाश्वहेषितोद्धुरं, पदातिशब्दभीषणम् ॥१॥ क्षणेन च तत्किंभूतं संपन्नम्?—विदीर्णचक्रकूबरं, विभिन्नमत्तकुञ्जरम्। विनाथवाजिराजितं, पतत्पदातिमस्तकम् ॥ २ ॥ प्रजातसैन्यतानवं, प्रनष्टदेवदानवम्। असिग्रहप्रवर्धकं, प्रनृत्तसत्कबन्धकम् ॥ ३ ॥ ततोऽभिभूता यवनराजसेनयाऽस्मत्पताकिनी, समुल्लसितस्तद्बले कलकलः, ततो वलितोऽहमेककस्तदभिमुखं, समापतितो मया सह योद्धुं स्वयमेव यवनराजः, रणरभसेन चातीव मिलितौ स्यन्दनौ, ततः श्लिष्टाऽहं कूबराग्रे चरणं दत्त्वा पतितस्तत्स्यन्दने, त्रोटितं स्वहस्तेन यवनराजस्य मस्तकं,—ततः प्रादुर्भवत्तोपलसज्जयजयारवम्। अस्मद्बलं परावृत्य, समायातं मदन्तिकम् ॥ १ ॥ अन्यच्च तदा—देवदानवगन्धर्वा, वर्ण-

यवनराजस्य पराजयो मृतिश्च

—देव! वैश्वानरवन्निरुपक्रमेयं लक्ष्यते, अथवा श्रूयते पुनरप्यायातोऽत्र नगरे स **जिनमतज्ञो** नैमित्तिकः, ततः स एवाहूय प्रष्टुं युक्तो यदत्र कर्तव्यमिति, तातेनाभिहितं—आकारय तर्हि तं नैमित्तिकं, विदुरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देवः, ततो निर्गतो विदुरः, समागतः स्तोकवेलायां गृहीत्वा जिनमतज्ञं, ततो विधाय तस्य प्रतिपत्तिमाख्यातं तातेन प्रयोजनं, ततो निरूपितं बुद्धिनाडीसञ्चारतो नैमित्तिकेन, अभिहितं च यथा—महाराज! एक एवात्र परमुपायो विद्यते स यदि संपद्येत ततः स्वयमेव प्रलीयेत कुमारस्येयमनर्थकारिणी हिंसाभिधाना भार्या, तातेनाभिहितं—कीदृशः सः? इति कथयत्वार्यः, जिनमतज्ञेनाभिहितं—यत्तदा वर्णितं समक्षमेव भवतां यथा"—अस्ति "रहितं सर्वोपद्रवैर्निवासस्थानं समस्तगुणानां कारणं कल्याणपरम्परायाः दुर्लभं मन्दभागधेयैश्चित्तसौन्दर्यं नगरं, तत्र च यो वर्णितः यथा "अस्ति हितकारी लोकानां कृतोद्योगो दुष्टनिग्रहे दत्तावधानः शिष्टपरिपालने परिपूर्णः कोशदण्डसमुदयेन **शुभपरिणामो** नाम राजा, तस्य "राज्ञो यथासौ क्षान्तेर्जनयित्री **निष्प्रकम्पता** नाम महादेवी तदा वर्णिता तथैव तस्यान्यापि द्वितीयाऽस्ति हितकारिणी लोकानां निकषभूमिः "सर्वशास्त्रार्थानां प्रवर्तिका सदनुष्ठानानां दूरवर्तिनी पापानां **चारुता** नाम राज्ञी। तथाहि—तावद्दुःखानि संसारे, लभन्ते सर्वजन्तवः। "स्वर्गापवर्गमार्गं च, न लभन्ते कदाचन ॥ १ ॥ यावत्सा चारुता देवी, तैर्न सम्यग् निषेव्यते। यदा पुनर्निषेवन्ते, तां देवीं ते विधानतः "॥ २ ॥ लब्ध्वा कल्याणसन्दोहं, तदा यान्ति शिवं नराः। अतः सा चारुता देवी, लोकानां हितकारिणी ॥ ३ ॥ युग्मम्। संसारसा- "गरोत्तारकारणानि महात्मनाम्। लोके लोकोत्तरे वापि, यानि शास्त्राणि कानिचित् ॥ ४ ॥ तेषु सर्वेषु शास्त्रेषु, वर्णिता परमार्थतः। "उपादेयतया देवी, सा प्राज्ञैस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ ५ ॥ युग्मम्। तेन सा निकषस्थानं, शास्त्राणामिह गीयते। तां विना सर्वशास्त्रार्थोऽसद्बु- "द्धिप्रकरायते ॥ ६ ॥ दानं शीलं तपो ध्यानं, गुरुपूजा शमो दमः। एवमादीनि लोकेऽत्र, चारुकर्माणि भावतः ॥ ७ ॥ प्रवर्तयति सा

जिनमतज्ञस्यागमः

दयातत्कुटुम्बवर्णनं

नातः परतरं मन्ये, प्रभावे वृद्धिकारकम् । यथेयं मम हिंसेति, प्रत्यक्षफलदायिनी ॥ १२ ॥ ततो गाढतरं रक्तोऽहं वैश्वानरहिंसयोः । सिद्धान्तं हृदयेनैवं, स्थापयामि विशेषतः ॥ १३ ॥—एते मे परमौ बन्धू, एते परमदेवताः । एते एव हिते मन्ये, सर्वमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ १४ ॥ एते यः श्लाघयेद्धन्यः, स मे बन्धुः स मे सुहृत् । एते यो द्वेष्टि मूढात्मा, स मे शत्रुर्न संशयः ॥ १५ ॥ न पुनस्तद्विजानामि, महामोहपरायणः । यथा पुण्योदयाज्जातं, ममेदं सर्वमञ्जसा ॥ १६ ॥ हिंसावैश्वानरासक्तः, पुण्योदयपराङ्मुखः । ततोऽहं धर्ममार्गस्य, दूराद् दूरतरं गतः ॥ १७ ॥ ततश्च—रात्रिशेषे समुत्थाय, पापर्द्धौ बद्धमानसः । तातादीनदृष्ट्वैव, गतोऽटव्यामहं ततः ॥ १८ ॥ अनेकसत्त्वसम्भारं, मारयित्वा गते दिने । सन्ध्यायां पुनरायातः, प्रविष्टो भवने निजे ॥ १९ ॥ अथासौ विदुरः प्रोक्तस्तातेनाकुलचेतसा । मत्समीपे कुमारोऽद्य, किं नायातो निरूपय? ॥ २० ॥ विदुरेणोक्तं प्रभातेऽहं, स्मृत्वा मैत्रीं चिरन्तनीम् । दर्शनार्थं कुमारस्य, गतस्तस्यैव मन्दिरे ॥ २१ ॥ ततः परिजनेनोक्तं, यथाऽऽखेटककाम्यया । रात्रावेव गतोऽटव्यां, कुमारो नास्ति भो! गृहे ॥ २२ ॥ ततो मयाऽभिहितं—किमद्यैव कुमारो गतः पापर्द्धिबुद्ध्या किं वा प्रतिदिनं गच्छतीति?, परिजनः प्राह—भद्र! यतःप्रभृतीयं हिंसा परिणीता कुमारेण तत आरभ्य प्रतिदिनं गच्छति, नान्यथा धृतिं लभते, किं बहुना?, जीवितादपि वल्लभोऽयमधुना आखेटकः कुमारस्येति, मया चिन्तितं—अहो हता दैवेन वयं मन्दभाग्याः, तदिदमाभाणकमायातं यदुत—'**यत्करभस्य पृष्ठे न माति तत्कण्ठे निबध्यते**' इति, तथाहि—वैश्वानरपापमित्रयोगेनैव कुमारस्य गाढमुद्वेजिता वयं यावतेयमपरा कृत्येवास्य भार्या संपन्नेति, तत्किं पुनरत्र विधेयमिति चिन्तयतो मे गतं दिनं, तदिदं कुमारस्य युष्मत्समीपेऽनागमनकारणमिति, तातेनाभिहितं—विदुर! महापापहेतुरिदं मृगयाव्यसनं, न च सेवितमसद्वंशजैर्नरपतिभिः, अतो यद्यस्य निमित्तभूतेयं भार्या कुमारस्यापसार्यते ततः सुन्दरं भवति; विदुरः प्राह

—देव! वैश्वानरवन्निरुपक्रमेयं लक्ष्यते, अथवा श्रूयते पुनरप्यायातोऽत्र नगरे स **जिनमतज्ञो** नैमित्तिकः, ततः स एवाहूय प्रष्टुं युक्तो यदत्र कर्तव्यमिति, तातेनाभिहितं—आकारय तर्हि तं नैमित्तिकं, विदुरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देवः, ततो निर्गतो विदुरः, समागतः स्तोकवेलायां गृहीत्वा जिनमतज्ञं, ततो विधाय तस्य प्रतिपत्तिमाख्यातं तातेन प्रयोजनं, ततो निरूपितं बुद्धिनाडीसञ्चारतो नैमित्तिकेन, अभिहितं च यथा—महाराज! एक एवात्र परमुपायो विद्यते स यदि संपद्येत ततः स्वयमेव प्रलीयेत कुमारस्येयमनर्थकारिणी हिंसाभिधाना भार्या, तातेनाभिहितं—कीदृशः सः? इति कथयत्वार्यः, जिनमतज्ञेनाभिहितं—यत्तदा वर्णितं समक्षमेव भवतां यथा"—अस्ति "रहितं सर्वोपद्रवैर्निवासस्थानं समस्तगुणानां कारणं कल्याणपरम्परायाः दुर्लभं मन्दभागधेयैश्चित्तसौन्दर्यं नगरं, तत्र च यो वर्णितः यथा "अस्ति हितकारी लोकानां कृतोद्योगो दुष्टनिग्रहे दत्तावधानः शिष्टपरिपालने परिपूर्णः कोशदण्डसमुदयेन **शुभपरिणामो** नाम राजा, तस्य "राज्ञो यथासौ क्षान्तेर्जनयित्री **निष्प्रकम्पता** नाम महादेवी तदा वर्णिता तथैव तस्यान्यापि द्वितीयाऽस्ति हितकारिणी लोकानां निकषभूमिः "सर्वशास्त्रार्थानां प्रवर्तिका सदनुष्ठानानां दूरवर्तिनी पापानां **चारुता** नाम राज्ञी। तथाहि—तावद्दुःखानि संसारे, लभन्ते सर्वजन्तवः। "स्वर्गापवर्गमार्गं च, न लभन्ते कदाचन॥ १॥ यावत्सा चारुता देवी, तैर्न सम्यग् निषेव्यते। यदा पुनर्निषेवन्ते, तां देवीं ते विधानतः "॥ २॥ लब्ध्वा कल्याणसन्दोहं, तदा यान्ति शिवं नराः। अतः सा चारुता देवी, लोकानां हितकारिणी॥ ३॥ युग्मम्। संसारसा- "गरोत्तारकारणानि महात्मनाम्। लोके लोकोत्तरे वापि, यानि शास्त्राणि कानिचित्॥ ४॥ तेषु सर्वेषु शास्त्रेषु, वर्णिता परमार्थतः। "उपादेयतया देवी, सा प्राज्ञैस्तत्त्वचिन्तकैः॥ ५॥ युग्मम्। तेन सा निकषस्थानं, शास्त्राणामिह गीयते। तां विना सर्वशास्त्रार्थोऽसद्बु- "द्धिप्रकरायते॥ ६॥ दानं शीलं तपो ध्यानं, गुरुपूजा शमो दमः। एवमादीनि लोकेऽत्र, चारुकर्माणि भावतः॥ ७॥ प्रवर्तयति सा

जिनमतज्ञस्यागमः

दयातत्कुटुम्बवर्णनं

"देवी, स्वबलेन महात्मनाम्। तेन सा सदनुष्ठानजनकेति निरुच्यते ॥८॥ (युग्मम्) कामक्रोधभयद्रोहमोहमात्सर्यविभ्रमाः। शाठ्यपैशुन्यरा-
"गाद्या, ये लोके पापहेतवः ॥ ९॥ तेषां तया सहावस्था, नास्त्येव भुवनत्रये। अतः सा चारुता देवी, पापानां दूरवर्तिनी ॥१०॥ तस्याश्च
"शुभपरिणामसम्बन्धिन्याश्चारुताया महादेव्या आह्लादहेतुर्जगतः सुन्दरा रूपेण वल्लभा बन्धूनां कारणमानन्दपरम्परायाः सततं मुनीनामपि
"हृदयवासिनी विद्यते दया नाम दुहिता, तथाहि—सर्वे चराचरा जीवा, भुवनोदरचारिणः। दुःखं वा मरणं वाऽपि; नाभिकाङ्क्षन्ति
"सर्वदा ॥ १ ॥ ततश्च—सा दया द्वयमप्येतद्वारयत्येव देहिनाम् । तेन सा भुवनाह्लादकारणं परिकीर्तिता ॥ २ ॥ मुखं शशधराकारं,
"नाभीदीनाख्यमुत्तमम्। सदानदुःखत्राणाख्यौ, दयायाः पीवरौ स्तनौ ॥ ३ ॥ विस्तीर्णं जगदानन्दं, शमाख्यं जघनस्थलम्। यद्वा नास्त्येव
"तद्देहे, किञ्चिदङ्गमसुन्दरम् ॥ ४॥ रूपेण सुन्दरा प्रोक्ता, तेन सा मुनिपुङ्गवैः। यथेष्टा बन्धुवर्गस्य, तथेदानीं निगद्यते ॥ ५ ॥ क्षान्तिः
"शुभपरिणामश्च, चारुता निष्प्रकम्पता। शौचसन्तोषधैर्याद्या, दयाया बान्धवा मताः ॥ ३ ॥ तेषां तु सतताह्लादकारिणी हृदयस्थिता।
"तेनातिवल्लभा प्रोक्ता, बन्धुवर्गस्य सा दया ॥७॥ सुरेषु मर्त्यलोके च, मोक्षे च सुखपद्धतिः। दयापरीतचित्तानां, वर्तते करवर्तिनी ॥ ८॥
"आनन्दपद्धतेर्हेतुस्तेन सा कन्यका मता। अत एव सुसाधूनां, हृदये सा प्रतिष्ठिता ॥ ९ ॥ अथवा—दया हितकरी लोके, दया सर्वगु-
"णावहा। दया हि धर्मसर्वस्वं, दया दोषनिषूदनी ॥ १०॥ दयैव चित्तसन्तापविध्यापनपरायणा। दयावतां न जायन्ते, नूनं वैरपरम्पराः
"॥ ११ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, गुणसम्भारगौरवम्। वहन्ती पद्मपत्राक्षी, सा दया केन वर्ण्यताम्? ॥ १२ ॥ तदत्र परमार्थोऽयं,
"महाराजाय कथ्यते। हिंसायाः प्रलयोपायो, नापरोऽत्र निरीक्ष्यते ॥ १३ ॥ यदैष तां दयां धीरः, कुमारः परिणेष्यति। तदाऽस्य स्वय-

१ अनयवादिति जनका 'आदिध्यकन्' इत्यकनि निरवानेकारः.

"मेवैषा, दुष्टा भार्या विनङ्क्ष्यति ॥ १४ ॥ यतः—इयं दाहात्मिका पापा, सा पुनर्हिमशीतला । ततोऽनयोर्विरोधोऽस्ति, यथाऽग्निजलयोः "सदा ॥ १५ ॥" ततस्तातेनाभिहितं—आर्य! कदा पुनरेष नन्दिवर्धनकुमारस्तां दयाकन्यकां परिणेष्यति?, जिनमतज्ञेनाभिहितं—यदा शुभपरिणामो दास्यति, तातः प्राह—स एव तर्हि कदा दास्यति?, जिनमतज्ञेनाभिहितं—यदा कुमारं प्रति प्रगुणो भविष्यति, तातेनाभिहितं—कस्तर्हि तस्य प्रगुणीभवनोपायः?, जिनमतज्ञः प्राह—कथितं पूर्वमेवेदं मया भवतां यथा तं शुभपरिणामनरेश्वरं यदि परं कर्मपरिणाममहाराजः प्रगुणयितुं समर्थो, नापरः, यतस्तदायत्तोऽसौ वर्तते, तस्मात्किमत्र बहुना?, यदा स कर्मपरिणाममहानरेन्द्रः कुमारं प्रति सप्रसादो भविष्यति तदा स्वयमेव शुभपरिणामेनास्मै कुमाराय दयादारिकां दापयिष्यति, किं चिन्तया?, अन्यच्च—लक्षयाम्येवाहं निमित्तबलेन कुमारस्य भव्यतामपेक्ष्य युक्तिबलेन च यदुत—नियमेन क्वचित्काले सप्रसादो भविष्यत्येनं कुमारं प्रति कर्मपरिणामो, नात्र सन्देहः, ततश्च तस्मिन् काले आपृच्छ्य महत्तमभगिनीं लोकस्थितिं पर्यालोच्य सह कालपरिणत्या निजभार्यया कथयित्वाऽऽत्मीयमहत्तमाय स्वभावाय संभाल्य च स्वरमधुरवचनैरस्यैव नन्दिवर्धनकुमारस्य सम्बन्धिनीं समस्तभवान्तरानुयायिनीं प्रच्छन्नरूपामन्तरङ्गभार्यां भवितव्यतां दीपयित्वा नियतियदृच्छादीनां कुमारवीर्यं स्थापयित्वा दयादारिकादानस्य योग्योऽयमिति सर्वसमक्षं सिद्धान्तपक्षं ततो दापयिष्यत्येव स कर्मपरिणाममहाराजो दयादारिकां कुमाराय, निःसन्दिग्धमेतद्, अतो मुञ्चत यूयमाकुलतां, तातः प्राह—तत्किमधुनाऽस्माकं प्राप्तकालं?, जिनमतज्ञेनोक्तं—मौनमवधीरणा च, तातेनाभिहितं—आर्य! किमात्मपुत्रोऽस्माभिरवधीरयितुं शक्यते?, जिनमतज्ञः प्राह—तत्किमत्र क्रियतां?, यदि हि बहिरङ्गोऽयमुपद्रवः कुमारस्य स्यात् ततो न युज्येत कर्तुं तत्र भवतामवधीरणां, अयं पुनरन्तरङ्ग उपद्रवो वर्तते, ततस्तमवधीरयन्तोऽपि भवन्तो नोपालम्भमर्हन्ति, ततो यदादिशत्यार्य इति वदता तातेन परिपूज्य प्रहितो नैमित्तिकः, ग-

दयालाभोपायः

तानि कतिचिद्दिनानि, समुत्पन्नेयं तातस्य बुद्धिः यथा—स्थापयामि यौवराज्ये नन्दिवर्धनकुमारं ज्ञापितं महत्तमानां प्रतिपन्नमेतैः गणितं प्रशस्तदिनं कृताऽभिषेकसामग्री समाहूतोऽहं विरचितं भद्रासनं मीलिताः सामन्ताः समागता नागरकाः संनिधापितानि माङ्गलिकानि प्रकटितानि रत्नानि प्रत्यासन्नीभूतान्यन्तःपुराणि, अत्रान्तरे प्रविष्टा प्रतीहारी कृतं तया पादपतनं विरचितं करपुटकुड्मलं निवेशितं ललाटपट्टे, गदितमनया—देव! अरिदमननृपतेः सम्बन्धी **स्फुटवचनो** नाम महत्तमः प्रतीहारभूमौ तिष्ठति, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणं, तातेनाभिहितं—शीघ्रं प्रवेशय, प्रवेशितः प्रतीहार्या विहिता प्रतिपत्तिः, अभिहितं स्फुटवचनेन, महाराज! श्रुतो मया बहिरेव कुमारस्य यौवराज्याभिषेकव्यतिकरः तेनाहं शुभमुहूर्तोऽयमितिकृत्वा स्वप्रयोजनसिद्धये त्वरिततरः प्रविष्टः, तातेनाभिहितं—सुन्दरमनुष्ठितं, निवेदयतु स्वप्रयोजनमार्यः, स्फुटवचनः प्राह—अस्ति तावद्विदित एव भवादृशां **शार्दूलपुराधिपतिः** सुगृहीतनामधेयो **देवोऽरिदमनः**, तस्यास्ति विनिर्जितरतिरूपा **रतिचूला** नाम महादेवी, तस्याश्चाचिन्त्यगुणरत्नमञ्जूषा **मदनमञ्जूषा** नाम दुहिता, तया च लोकप्रवादेनाकर्णितं नन्दिवर्धनकुमारचरितं, ततो जातस्तस्याः कुमारेऽनुरागातिरेकः, निवेदितः स्वाभिप्रायो **रतिचूलायै**, तयाऽपि कथितो देवाय, ततस्तां मदनमञ्जूषां कुमाराय प्रदातुं युष्मत्समीपे प्रहितोऽहं देवेन, अधुना महाराजः प्रमाणं, ततो निरीक्षितं तातेन मतिधनवदनं, मतिधनः प्राह—देव! महापुरुषोऽरिदमनः, युक्त एव देवस्य तेन सार्धं सम्बन्धः, ततोऽनुमन्यतामिदं तस्य वचनं, कोऽत्र विरोधः?, तातेनाभिहितं—एवं भवतु, अत्रान्तरे मयाऽभिहितं—अहो कियद् दूरे तत्तावकीनं शार्दूलपुरमितः स्थानात्, स्फुटवचनः प्राह—सार्धयोजनशते, मयाऽभिहितं—मैवं वोचः, स्फुटवचनः प्राह—तर्हि यावद् दूरे तत्कथयतु स्वयमेव कुमारः, मयाऽभिहितं—गव्यूतेनोने सार्धयोजनशते, स्फुटवचनः प्राहः—किमेतत्?, मयाऽभिहितं—श्रुतमस्माभिर्बालकाले, स्फुटवचनः प्राह—न सम्यगवधारितं कुमारेण, मयोक्तं

नन्दिवर्धनस्य यौवराज्यं स्फुटवचनस्यागमः

—त्वया कथमवधारितम्?, स्फुटवचनः प्राह:—गणितं मया पदं पदेन, मयाऽभिहितं—सुनिर्णीतमिदमस्माभिरप्याप्तप्रवादात्, स्फुटवचनेनोक्तं—कुमार! विप्रतारितः केनापि, न चलतीदं मदीयं प्रमाणं तिलतुषत्रिभागमात्रेणापि, ततो मामेष दुरात्मा लोकमध्येऽलीकं करोतीति चिन्तयतो मे जृम्भितं वैश्वानरेण प्रहसितं हिंसया प्रयुक्ता योगशक्तिः कृतो द्वाभ्यामपि मदीयशरीरेऽनुप्रवेशः ततः संजातोऽहं साक्षादिव प्रलयज्वलनः समाकृष्टं दिनकरकरनिकरकरालं करवालं, अत्रान्तरे चिन्तितं पुण्योदयेन यदुत—पूर्णो ममाधुनावधिः पालितो भवितव्यतानिर्देशः न योग्योऽयमिदानीं नन्दिवर्धनकुमारो मत्सम्बन्धस्य, तस्मादपक्रमणमेव मेऽधुना श्रेय इत्यालोच्य नष्टः पुण्योदयः, मया कुर्वतो हाहारवं तावतो जनसमुदायस्याग्रत एव अविचार्य कार्याकार्यमेकप्रहारेण कृतो द्विदलः स्फुटवचनः, ततो हा पुत्र! २ किमिदमकार्यमनुष्ठितमितिब्रुवाणः समुत्थितः सिंहासनात् तातः, चलितो मदभिमुखं वेगेन, मया चिन्तितं—अयमप्येतद्रूप एव, यो दुरात्मा मयापि कृतमिदमकार्यमित्यारटति, ततः समुदीर्णखड्गो चलितोऽहं ताताभिमुखं, कृतो लोकेन कोलाहलः, ततो मया न स्मृतं जनकत्वं न लक्षिता स्नेहनिर्भरता न गणितं परमोपकारित्वं नालोचितो महापापागमः सर्वथा वैश्वानरहिंसावशीभूतचित्तेनावलम्ब्य कर्मचाण्डालतां तथैव रटतस्तातस्य त्रोटितमुत्तमाङ्गं, ततो हा जात! हा जात! मा साहसं मा साहसं त्रायध्वं लोकास्त्रायध्वमिति विमुक्तकरुणाक्रन्दरवा आगत्य लग्ना ममाम्बा करे करवालोद्दालनार्थं, मया चिन्तितं—इयमपि पापा मम वैरिणीव वर्तते, यैवं शत्रूच्छेदपरेऽपि मयि लकशकायते, ततः कृता साऽपि द्वेधा करवालेन, ततो हा भ्रातर्हा कुमार! हा आर्यपुत्र! किमिदमारब्धमिति पूत्कुर्वाणानि शीलवर्धनो मणिमञ्जरी रत्नवती च लग्नानि त्रीण्यपि मम भुजयोरेककालमेव निवारणार्थं, मया चिन्तितं—एतत् कालोचितं नूनममीषां सर्वेषामपि दुरात्मनां, ततो गाढतरं परिज्वलितोऽहं, नीतानि त्रीण्यप्येकैकप्रहारेणान्तकसदनं, अत्रान्तरेऽमुं व्यतिकरमाकर्ण्य हा

आर्यपुत्र! किमिदं किमिदमिति प्रलपन्ती प्राप्ता कनकमञ्जरी, मया चिन्तितं—अये! एषाऽपि पापा मद्वैरिणामेव मिलिता यैवं विक्रोशति, अहो हृदयमपि मे वैरिभूतं वर्तते, तत्किमनेन?, अपनयाम्यस्या अपि बन्धुवत्सलत्वं, ततो विगलिते प्रेमाबन्धे विस्मृता तद्विरहकातरता, न स्फुरितानि हृदये विश्रम्भजल्पितानि, अपहस्तिता रतिसुखसन्दोहाः न पर्यालोचितस्तस्याः सम्बन्धी निरुपमः स्नेहानुबन्धः, सर्वथा वैश्वानरान्धबुद्धिना हिंसाक्रोडीकृतहृदयेन मया विदलिता करवालेन वराकी कनकमञ्जरी, अत्रान्तरे संरम्भेण गलितं मे कटीतटात्परिधानं विलुलितं भूमौ निपतितमुत्तरीयं क्षितितले जातोऽहं यथाजातः मुत्कलीभूताः केशाः संपन्नः साक्षादिव वेतालः, ततस्तथाभूतं मामवलोक्य दूरवर्तिभिः प्रेक्षकडिम्भरूपैर्हसद्भिरट्टहासेन कृता किलिकिलिका ततः सुतरां प्रज्वलितोऽहं चलितस्तन्मारणार्थं वेगेन, ततो मे भ्रातरो भगिन्यः स्वजनाः सामन्ताश्च लग्नाः सर्वेऽप्येककालं निवारणार्थं, ततः कृतान्त इव समदर्शितया समस्तानपि निर्दलयन्नहं गतः कियन्तमपि भूभागं, ततो भूरितया लोकस्य वनकरीव श्रमे पातयित्वा गृहीतः कथञ्चिदहं, उद्दालितं मण्डलाग्रं, बद्धः पश्चाद्बाहुबन्धेन, ततो रटन्नसभ्यवचनानि प्रक्षिप्तोऽपवरके, दत्ते कपाटे, तत्र च प्रज्वलन्ननुनयवचनैः प्रलपन्नश्राव्यभाषया ददानः कपाटयोर्मस्तकास्फोटान् क्षामो बुभुक्षया पीडितः पिपासया दन्दह्यमानश्चित्तसन्तापेनालभमानो निद्रां महाघोरनारक इव तथाबद्ध एव स्थितो मासमात्रं कालं अवधीरितः परिजनेन, अन्यदाऽत्यन्तक्षीणतया समागता ममार्धरात्रे क्षणमात्रं निद्रा, ततः प्रसुप्तस्य छिन्नं मे मूषकैर्बन्धनं जातोऽहं मुत्कलः उद्घाटिते कपाटे निर्गतो बहिर्देशे निरूपितं राजकुलं यावन्न कश्चिच्चेतयते, ततो मया चिन्तितं—सर्वमेवेदं राजकुलं नगरं च मम वैरिभूतं वर्तते येनाहमेवं परिक्लेशितः पापेन, ततो विजृम्भितो ममान्तर्वर्ती वैश्वानरः, सहर्षया हुङ्कारितं हिंसया, दृष्टं मया प्रज्वलिताग्निकुण्डं, चिन्तितं हृदये—अयमत्र वैरिनिर्यातनोपायः, यदुत गृहीत्वा शरावं भृत्वाऽङ्गाराणां ततो राजकुलस्य नग-

नगराग्निगमः

॥ २७६ ॥

रस्य च अपरापरेषु इन्धनबहुलेषु स्थानेषु स्तोकस्तोकांस्तान्प्रक्षिपामि, ततः स्वयमेव भस्मीभविष्यतीदं द्वयमपि दुरात्मकमिति, ततः कृतं सर्वं तथैव तन्मया, लग्नं समन्तात्प्रदीपनकं, निर्गतोऽहमपि दंदह्यमानः कथंचिद्भवितव्यताविशेषेण, प्रवृत्तो जनाक्रन्दरवः, धावन्ति स्म लात लातेति ब्रुवाणाः परबलशङ्कया सुभटाः, ततः क्षीणतया शरीरस्य परस्परानुविद्धतया शरीरमनसोर्विगलितं धैर्यं, समुत्पन्नं मे भयं, पलायितोऽटवीसंमुखं, पतितो महारण्ये विद्धः कण्टकैः स्फोटितः कीलकैः परिभ्रष्टो मार्गात् प्रस्खलितो विषमोट्टङ्कात् निपतितोऽधोमुखो निम्नदेशे चूर्णितान्यङ्गोपाङ्गानि न शक्नोम्युत्थातुं, अत्रान्तरे समागताश्चौराः, दृष्टस्तैस्तथावस्थितोऽहं, अभिहितममीभिः परस्परं—अरे! महाकायोऽयं पुरुषो, लप्स्यते परकूले बहुमूल्यं, तद् गृहीत्वा नयामः स्वस्वामिमूलमेनं, तदाकर्ण्य समुल्लसितो ममान्तर्निमग्नो वैश्वानरः, स्थितोऽहमुपविष्टः, ततस्तेषामेकेनाभिहितं—अरे! विरूपकोऽस्याभिप्रायः ततः शीघ्रं बध्नीत यूयमेनं अन्यथा दुर्ग्रहो भविष्यति, ततो गाढं हत्वा धनुःशाखाभिर्नियन्त्रितोऽहं पश्चान्मुखीकृत्य बाहू, ददतो गालीर्वेद्धं मे वक्त्रकुहरं, ततः समुत्थापितोऽहं, परिहितं जरच्चीवरखण्डं, खेटितो ददद्भिर्गाढप्रहारान्, नीतः **कनकपुरप्रत्यासन्नां भीमनिकेतनाभिधानां** भिल्लपल्लीं, दर्शितो **रणवीरस्य** पल्लीपतेः, अभिहितमनेन—अरे पोषयत तावदेनं येन पुष्टो विक्रेतुं नीयते, ततो यदाज्ञापयति देव इति वदता नीतोऽहमेकेन चौरेण स्वभवने, छोटितं वदनं, कृतो मुत्कलो, लग्नोऽहं चकारादिभिः, कुपितश्चौरो, हतोऽहं दण्डादिभिर्नवरं समर्पितोऽयं मम स्वामिनेति मत्वा न मारितोऽहमनेन, केवलं दापितं कदशनं, ततो बुभुक्षाक्षामकुक्षितया संजातं मे दैन्यं, तदेव कदन्नं भक्षयितुमारब्धः, न पूरितमुदरं, संजातश्चित्तोद्वेगः, गतानि कतिचिद्दिनानि, पृष्टोऽसौ रणवीरेण चौरः, कीदृशोऽसौ पुरुषो वर्तत इति, स प्राह—देव! न कथञ्चित्तस्य बलमारोहतीति, ततः क्षपितोऽहमेवं तेन भूयांसं कालं, अन्यदा समायातः कनकपुराच्चौराणामुपरि दण्डः, नष्टास्तस्कराः, लूपिता सा पल्ली,

अटव्यां चौराधीनः

आर्यपुत्र! किमिदं किमिदमिति प्रलपन्ती प्राप्ता कनकमञ्जरी, मया चिन्तितं—अये! एषाऽपि पापा मद्वैरिणामेव मिलिता यैवं विक्रोशति, अहो हृदयमपि मे वैरिभूतं वर्तते, तत्किमनेन?, अपनयाम्यस्या अपि बन्धुवत्सलत्वं, ततो विगलिते प्रेमावन्धे विस्मृता तद्विरहकातरता, न स्फुरितानि हृदये विश्रम्भजल्पितानि, अपहस्तिता रतिसुखसन्दोहाः न पर्यालोचितस्तस्याः सम्बन्धी निरुपमः स्नेहानुबन्धः, सर्वथा वैश्वानरान्धबुद्धिना हिंसाक्रोडीकृतहृदयेन मया विदलिता करवालेन वराकी कनकमञ्जरी, अत्रान्तरे संरम्भेण गलितं मे कटीतटात्परिधानं विलुलितं भूमौ निपतितमुत्तरीयं क्षितितले जातोऽहं यथाजातः मुत्कलीभूताः केशाः संपन्नः साक्षादिव वेतालः, ततस्तथाभूतं मामवलोक्य दूरवर्तिभिः प्रेक्षकडिम्भरूपैर्हसद्भिरट्टहासेन कृता किलिकिलिका ततः सुतरां प्रज्वलितोऽहं चलितस्तन्मारणार्थं वेगेन, ततो मे भ्रातरो भगिन्यः स्वजनाः सामन्ताश्च लग्नाः सर्वेऽप्येककालं निवारणार्थं, ततः कृतान्त इव समदर्शितया समस्तानपि निर्दलयन्नहं गतः कियन्तमपि भूभागं, ततो भूरितया लोकस्य वनकरीव श्रमे पातयित्वा गृहीतः कथञ्चिदहं, उद्दालितं मण्डलाग्रं, बद्धः पश्चाद्बाहुबन्धेन, ततो रटन्नसभ्यवचनानि प्रक्षिप्तोऽपवरके, दत्ते कपाटे, तत्र च प्रज्वलन्ननुनयवचनैः प्रलपन्नश्राव्यभाषया ददानः कपाटयोर्मस्तकास्फोटान् क्षामो बुभुक्षया पीडितः पिपासया दन्दह्यमानश्चित्तसन्तापेनालभमानो निद्रां महाघोरनारक इव तथाबद्ध एव स्थितो मासमात्रं कालं अवधीरितः परिजनेन, अन्यदाऽत्यन्तक्षीणतया समागता ममार्धरात्रे क्षणमात्रं निद्रा, ततः प्रसुप्तस्य छिन्नं मे मूषकैर्बन्धनं जातोऽहं मुत्कलः उद्घाटिते कपाटे निर्गतो बहिर्देशे निरूपितं राजकुलं यावन्न कश्चिच्चेतयते, ततो मया चिन्तितं—सर्वमेवेदं राजकुलं नगरं च मम वैरिभूतं वर्तते येनाहमेवं परिक्लेशितः पापेन, ततो विजृम्भितो ममान्तर्वर्त्ती वैश्वानरः, संहर्षया हुङ्कारितं हिंसया, दृष्टं मया प्रज्वलिताग्निकुण्डं, चिन्तितं हृदये—अयमत्र वैरिनिर्यातनोपायः, यदुत गृहीत्वा शरावं भृत्वाऽङ्गाराणां ततो राजकुलस्य नग-

नगराग्निर्गमः

भाकरेण साधु लोचनयुगलं, अभिहितं च—वयस्य! ताते परोक्षेऽधुना युष्माभिस्तातकार्यमनुष्ठेयं, तदिदं राज्यमेते वयमेताश्च तातपादप्रसादललिताः प्रकृतयः प्रतिपन्नाः किङ्करभावं वयस्यस्य यथेष्टं नियोज्यंतां, ततो वैश्वानरवैगुण्यादवस्थितोऽहं मौनेन, लङ्घितो दिवसो, प्रदत्तं प्रादोषिकमास्थानं, तदन्ते विसर्जितराजमण्डलो निवार्य प्रियतमाप्रवेशं मया सहातिस्नेहनिर्भरतया महार्हायामेकस्यामेव शय्यायां प्रसुप्तो वासभवने विभाकरनरेन्द्रः, ततो भद्रेऽगृहीतसङ्केते! तदा मया वैश्वानरहिंसाभ्यां विधुरितहृदयेन स तथाविधोऽतिस्निग्धमुग्धविश्रब्धो विभाकरः समुत्थाय विनिपातितः पापेन, निर्गतश्चाहं परिधानद्वितीयः स्वकर्मत्रासेन, पलायितो वेगेन, निपतितोऽटव्यां, सोढानि नानाविधदुःखानि, प्राप्तो महता क्लेशेन कुशावर्त्तं, विश्रान्तो वहिः कानने, दृष्टः कनकशेखरपरिकरेण, निवेदितः कनकचूडकनकशेखरयोः, चिन्तितमाभ्यां—भवितव्यमत्र कारणेन यदेकाकी नन्दिवर्धन इति, ततः समागतौ कतिचिदाप्तपुरुषपरिवारौ मत्समीपं, विहितमुचितं, स्थितो मया सहोत्तारके कनकशेखरः, पृष्टमेकाकिताकारणं, मया चिन्तितं—अस्यापि न प्रतिभासिष्यते मदीयचरितं, तत्किं कथितेन?, ततो मयाऽभिहितं—अलमनया कथया, कनकशेखरः प्राह—किं मह्यमपि न कथ्यते?, मयोक्तं—नेति, कनकशेखरेणोक्तं—कुमारावश्यंतया कथनीयमितरथा न भवति मे चित्ते निर्वाणं, ततो मया(दा)ऽऽदिष्टमयमुल्लङ्घयतीति चिन्तयतो मेऽन्तर्गतौ प्रज्वलितौ हिंसावैश्वानरौ, समाकृष्टा कनकशेखरकटीतटात्कृतान्तजिह्वाभासुराऽसिपुत्रिका, समुद्गीर्णः कनकशेखरमारणाय प्रहारः, ततः किमेतदिति प्राप्ता

कुशावर्त्ते आगमनं

गृहीता वन्द्यो, नीताः कनकपुरं, गतोऽहमपि तन्मध्ये, दर्शिता वन्द्यो विभाकरनृपतेः, ततो मामवलोक्य चिन्तितमनेन—अये! किमिदमाश्चर्यं? यदेष पुरुषोऽस्थिचर्मशेषतया दवदग्धस्थाणुकल्पोऽपि नन्दिवर्धनकुमाराकारं धारयति, ततो निरूपितोऽहं नखाग्रेभ्यो वालाग्राणि यावत्, ततः स्थितं तस्य हृदये—नन्दिवर्धनकुमार एवायं, केवलं कथं तस्येह संभवः?, अथवा विचित्राणि विधेर्विलसितानि, तद्वशगानां हि प्राणिनां किं वा न संभवति?, तथाहि—य एकदा नताशेषभूपमौल्यार्चितक्रमः। वचने वचने लोकैर्जय देवेति भण्यते ॥ १ ॥ स एव विधिना राजा, तस्मिन्नेव भवेऽन्यदा। रोराकारं विधायोच्चैर्नानाकारं विडम्ब्यते ॥ २ ॥ तस्मात्स एवायं, नास्त्यत्र सन्देहः, ततः स्मृतमित्रभावेन गलदानन्दोदकप्रवाहक्षालितकपोलेन सिंहासनादुत्थाय समालिङ्गितोऽहं विभाकरेण, ततः किमेतदिति विस्मितं राजमण्डलं, ततो निवेश्यात्मीयार्धासनेऽभिहितोऽहमनेन—वयस्य! कोऽयं वृत्तान्तः?, ततः कथितं विभाकराय मयाऽऽत्मचरितं, विभाकरः प्राह—हा कष्टं, न सुन्दरमनुष्ठितं भवता, यदिदमतिनिर्घृणं जननीजनकादिमारणमाचरितं, ततः अयमपीह जन्मन्येव क्लेशो भवतस्तस्यैव फलविपाकः, तच्छ्रुत्वा विस्फुरितौ ममान्तर्गतौ हिंसावैश्वानरौ, चिन्तितं मया यथा—अयमपि मे वैरिरूप एव यो मत्कर्तव्यमप्यसुन्दरं मन्यते, ततो जातो मे तन्मारणाभिप्रायः, तथापि दुर्बलतया देहस्य महाप्रतापतया विभाकरस्य संनिहिततया बहुराजवृन्दस्य अतिनिकटवर्तितया प्रहरणस्य न दत्तो मया प्रहारः, केवलं कृतं कालं मुखं, लक्षितो विभाकरेण मदीयाभिप्रायः यथा—न सुखायतेऽस्य मदीयोऽयं जल्पः, तत् किमनेन संतापितेन?, ततो विहितः प्रस्तुतकथाविक्षेपः, ज्ञापितं सामन्तमहत्तमादीनां यथा—एष नन्दिवर्धनकुमारो मम शरीरं जीवितं सर्वस्वं बन्धुर्भ्राता, पूज्यो(पुण्यो)ऽद्य जातोऽहमस्य दर्शनेन, अतः कुरुत प्रियसमागममहोत्सवमिति, तैरभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततः प्रवर्तितो महानन्दः, स्नपितोऽहं विधिना, परिधापितो दिव्यवस्त्राणि, भोजितः परमान्नैः, विलेपितः सुरभिविलेपनेन, भूषितो

महालङ्कारैः, दत्तं स्वयमेव विभाकरेण मनोहारि ताम्बूलं, मया त्वहमनेनेदमभिहितो यथा न सुन्दरमनुष्ठितं भवतेति, ततो मारयिष्याम्येनं वैरिणमिति रौद्रवितर्कपरम्परादोदूयमानचेतसा न किञ्चिच्चेतितं, उत्थाय भोजनमण्डपादुपविष्टा वयमास्थानशालायां, मतिशेखरेण मन्त्रिणाभिहितं—किं विदितं कुमारेण? यथा देवभूयं गतः सुगृहीतनामधेयो देवः प्रभाकरः, ततो धूनिता मया कन्धरा, कृतं विभाकरेण साश्रु लोचनयुगलं, अभिहितं च—वयस्य! ताते परोक्षेऽधुना युष्माभिस्तातकार्यमनुष्ठेयं, तदिदं राज्यमेते वयमेताश्च तातपादप्रसादलालिताः प्रकृतयः प्रतिपन्नाः किङ्करभावं वयस्यस्य यथेष्टं नियोज्यतां, ततो वैश्वानरवैगुण्यादवस्थितोऽहं मौनेन, लङ्घितो दिवसो, प्रदत्तं प्रादोपिकमास्थानं, तदन्ते विसर्जितराजमण्डलो निवार्य प्रियतमाप्रवेशं मया सहातिस्नेहनिर्भरतया महार्हायामेकस्यामेव शय्यायां प्रसुप्तो वासभवने विभाकरनरेन्द्रः, ततो भद्रेऽगृहीतसङ्केते! तदा मया वैश्वानरहिंसाभ्यां विधुरितहृदयेन स तथाविधोऽतिस्निग्धमुग्धविश्रब्धो विभाकरः समुत्थाय विनिपातितः पापेन, निर्गतश्चाहं परिधानद्वितीयः स्वकर्मत्रासेन, पलायितो वेगेन, निपतितोऽटव्यां, सोढानि नानाविधदुःखानि, प्राप्तो महता क्लेशेन कुशावर्त्ते, विश्रान्तो बहिः कानने, दृष्टः कनकशेखरपरिकरेण, निवेदितः कनकचूडकनकशेखरयोः, चिन्तितमाभ्यां—भवितव्यमत्र कारणेन यदेकाकी नन्दिवर्धन इति, ततः समागतौ कतिचिदाप्तपुरुषपरिवारौ मत्समीपं, विहितमुचितं, स्थितो मया सहोत्तारके कनकशेखरः, पृष्टमेकाकिताकारणं, मया चिन्तितं—अस्यापि न प्रतिभासिष्यते मदीयचरितं, तत्किं कथितेन?, ततो मयाऽभिहितं—अलमनया कथया, कनकशेखरः प्राह—किं मह्यमपि न कथ्यते?, मयोक्तं—नेति, कनकशेखरेणोक्तं—कुमारावश्यंतया कथनीयमितरथा न भवति मे चित्ते निर्वाणं, ततो मया(दा)ऽऽदिष्टमयमुल्लङ्घयतीति चिन्तयतो मेऽन्तर्गतौ प्रज्वलितौ हिंसावैश्वानरौ, समाकृष्टा कनकशेखरकटीतटात्कृतान्तजिह्वाभासुराऽसिपुत्रिका, समुद्गीर्णः कनकशेखरमारणाय प्रहारः, ततः किमेतदिति प्राप्ता

कुशावर्ते आगमनं

वेगेन कनकचूडादयः, प्रादुर्भूतः कोलाहलः, स्तम्भितोऽहं कनकशेखरगुणावर्जितया यथासंनिहितया देवतया, समुत्क्षिप्तः पश्यतामेव तेषां गगनमार्गेण, नीतस्तद्विषयसन्धिदेशे, क्षिप्तस्तेषामम्बरीषाभिधानानां वीरसेनादीनां चरटानां मध्ये, दृष्टस्तैस्तथैवोद्गीर्णप्रहारो गृहीतक्षुरिकः, प्रत्यभिज्ञातोऽमीभिः, पतिताः पादयोरभिहितं च तैः—देव! कोऽयं वृत्तान्तः?, न शकितं मया जल्पितुं, विस्मितास्चरटाः, आनीतमासनं, न शकितं मयोपवेष्टुं, ततो गता दैन्यमेते, तत्करुणयोत्तम्भितोऽहं देवतया, चालितान्यङ्गानि, हृष्टास्ते वराकाः, निवेशितोऽहमासने, पुनरपि पृष्टः प्रस्तुतव्यतिकरः, मया चिन्तितं—अहो यत्र यत्र व्रजामस्तत्र तत्र वयमेतैः परतप्तिपरायणैरलीकवत्सलैर्लोकैरासितुं न लभामहे, ते त्वलब्धप्रतिवचनाः पुनः पुनर्मां पृच्छन्ति स्म, ततो विस्फुरितौ मे हिंसावैश्वानरौ, निपातिताः कतिचिच्चरटाः, जातः कलकलः, ततो बहुत्वात्तेषां गृहीता मम हस्तादसिपुत्रिका, बद्धोऽहमात्मभयेन, अत्रान्तरे गतोऽस्तं दिनकरः, विजृम्भितं तिमिरं, समालोचितं चरटैः यथा—पूर्ववैरिक एवायमस्माकं नन्दिवर्धनो येन हतः प्रवरसेनोऽधुनापि घातिता एतेनैते प्रधानपुरुषाः तथापि प्रतिपन्नोऽस्माभिरेष स्वामिभावेन प्रख्यापितो लोके विज्ञातमेतद्देशान्तरेषु ततोऽस्य मारणे महानयशस्कारः संपद्यते, नैष वह्निवत्पुट्टलके कथञ्चिद्धारयितुं शक्यः, तस्माद् दूरदेशं नीत्वा त्याग एवास्य श्रेयानिति स्थापितः सिद्धान्तः, ततो नियन्त्रितोऽहं गन्त्र्यामारटंश्च निबद्धो वरत्रेण वदनदेशे, युक्तौ मनःपवनगमनौ वृषभौ, प्रस्थापिताः कतिचित्पुरुषाः, खेटिता गन्त्री, गता रजन्यैव द्वादश योजनानि, ततः प्रापितोऽहमनवरतप्रयाणकैः शार्दूलपुरं, त्यक्तो मलविलयाभिधाने वहिष्कानने, गताः स्वस्थानं सगन्त्रीकास्ते मनुष्याः, स्तोकवेलायां "अकाण्ड "एष विजृम्भितः सुरभिपवनः, विमुक्तः सहजोऽपि वैरानुबन्धः पशुगणैः, भुवनश्रियेव तत्समाध्यासितं काननं, समवतीर्णाः समकमेव "सर्व ऋतवः, प्रमुदिता विहङ्गमगणाः, मनोहरमनुतालतालं रणितं मधुकरावलीभिः, विगततापं विशेषतस्तमुद्देशमुद्योतयितुमारब्धो

देवतयोत्पाटितः अंबरीषाणां पार्श्वे मुक्तिः बद्ध्वा शार्दूले वहिःकानने मुक्तः केवलिसमवसरणं ॥ २८० ॥

''दिनकरः, तथा ममापि मनाग्गलित इव चित्तसन्तापः, तदनन्तरं च देहभूषणप्रभाप्रवाहेण द्योतयन्तो दिक्चक्रवालं समागतास्तत्र देवाः, ''शोधितं तैर्भूतलं, वृष्टमतिसुरभिगन्धोदकं, विमुक्तः पञ्चवर्णमनोहारिकुसुमप्रकरः, विरचितं विशालमतिरमणीयं मणिकुट्टिमं, विहितं ''तस्योपरि कनककमलं, विस्तारितमुपरिष्टाद्देवदूष्यवितानं, अवलम्बितास्तत्र मौक्तिकावचूलाः, ततः समुत्सुकैस्तैर्देवैरवलोकितमार्गः कल्पद्रुम ''इव यथेष्टफलदायितया कनकगिरिरिव स्थिरतया क्षीरनीरधिरिव गुणरत्नाकरतया शशधर इव शीतलेश्यतया दिनकर इव सप्रतापतया ''चिन्तामणिरिव दुर्लभतया स्फटिक इव निर्मलतया भूभाग इव सर्वसहिष्णुतया गगनतलमिव निरालम्बनतया गन्धकरटीव वरकरिभिः ''परिकरितः स्वप्रतिबिम्बकैरिव बहुविधविनेयैः समागतः केवलज्ञानदिवाकरो **विवेको** नामाचार्यः'' समुपविष्टः कनककमले, प्रणिपत्य विहितकरमुकुला निषण्णा परिषत्, प्रारब्धं व्याख्यानं, अत्रान्तरे भगवतः प्रतापं सोढुमशक्नुवन्तौ मदीयशरीरान्निर्गतौ हिंसावैश्वानरौ, दूरदेशे स्थितौ मां प्रतीक्षमाणौ,—अथा**रिदमनो** राजा, मुनिं विज्ञाय लोकतः । सपुरो निर्गतस्तस्य, मुनेर्वन्दनकाम्यया ॥ १ ॥ तथा मदनमञ्जूषा, या दत्ता मम कन्यका । सापि तत्र समायाता, सहिता रतिचूलया ॥ २ ॥ विहाय पञ्च चिह्नानि, भक्तिनिर्भरमानसः । राजा कृतोत्तरासङ्गः, प्रविष्टः सूर्यवग्रहे ॥ ३ ॥ पञ्चाङ्गप्रणिपातेन, पादयोर्न्यस्तमस्तकः । प्रणम्य सूरिं नौति स, ललाटे कृतकुड्मलः ॥ ४ ॥ कथम्?—''अज्ञानतिमिरोच्छेदकर नाथ दिवाकर! । नमस्ते रागसन्तापनाशकारिनिशाकर! ॥५॥ त्वपाददर्शनेनाद्य, नाथ! कारुण्यसागर! । ''भवता भवनिर्णाश! पूतपापाः कृता वयम् ॥६॥ अद्यैव ननु जातोऽस्मि, राज्येऽद्यैव प्रतिष्ठितः । अद्यैव पटुकर्णोऽस्मि, पश्याम्यद्यैव च- ''क्षुषा ॥ ७ ॥ यदद्याखिलसन्तापपापाजीर्णविरेचनम् । भाग्यसंसूचकं मन्ये, संपन्नं तव दर्शनम् ॥ ८ ॥'' एवं संस्तुत्य राजेन्द्रः, सूरिं सूदितकल्मषम् । प्रणम्य शेषसाधूंश्च, निषण्णः शुद्धभूतले ॥ ९ ॥ स्वर्गापवर्गपण्यस्य, सत्यंकार इवाखिलैः । गुरुभिर्मुनिभिश्चोच्चैर्धर्मलाभः

अरिदमननृपागमः

क्तो नृपे ॥ १० ॥ ततः कृतप्रणामेषु, शेषलोकेषु भावतः । प्रयुक्तलोकयात्रेण, गुरुणाऽऽरम्भि देशना ॥ ११ ॥ कथम् ?—"भो भव्या !
"भवकान्तारे, पर्यटद्भिरनारतम् । अत्यन्तदुर्लभो ह्येष, धर्मः सर्वज्ञभाषितः ॥ १२ ॥ यतः—अनादिरेष संसारः, कालोऽनादिः प्रवा-
"हतः । जीवाश्चानादिकाः सर्वे, दृश्यन्ते ज्ञानचक्षुषा ॥ १३ ॥ न चैते प्राप्नुवन्तोऽमुं, धर्मं सर्वज्ञभाषितम् । कदाचिदपि पूर्वं तु, तेनैते
"भवभाजनम् ॥ १४ ॥ अथवाप्तो भवेज्जैनो, धर्मोऽमीभिः कदाचन । ततः कुतो भवोऽमीषां ?, क तार्णं वह्निमीलके ? ॥ १५ ॥ तस्मा-
"त्सुनिश्चितं राजन्नेतन्नास्त्यत्र संशयः । नैवावाप्तः पुरा धर्मो, जन्तुभिर्जिनदेशितः ॥ १६ ॥ एवं च स्थिते—यदाऽनादौ भवेऽमीषां, म-
"त्स्यानामिव सागरे । सदा दोलायमानानां, जीवानां दुःखसङ्कुले ॥ १७ ॥ स्वकर्मपरिणामेन, भव्यत्वपरिपाकतः । मनुष्यत्वादिसामग्र्या,
"तथा कालादियोगतः ॥ १८ ॥ धन्यः सकलकल्याणजनकोऽचिन्त्यशक्तिकः । यत्र कश्चिद्भवेज्जीवेऽनुग्रहः पारमेश्वरः ॥ १९ ॥ स तदा
"लभते जीवो, दुर्भेदग्रन्थिभेदतः । अशेषक्लेशनिर्णाशि, जैनेन्द्रं तत्त्वदर्शनम् ॥ २० ॥ चतुर्भिः कलापकम् । ततोऽसौ गृहिधर्मं वा, प्राप्नु-
"याज्जिनभाषितम् । लभते साधुसद्धर्मं, सर्वदुःखविमोचकम् ॥ २१ ॥ सा चेयती भवेत्कस्य, सामग्रीयं सुदुर्लभा । राधावेधोपमानेन,
"धर्मप्राप्तिः प्रकीर्तिता ॥ २२ ॥ तदत्र लब्धे सद्धर्मे, कुरुध्वं यत्नमुत्तमम् । अलब्धस्य तु लाभार्थं, घटध्वमिह हे जनाः ! ॥ २३ ॥" अत्रा-
न्तरे चिन्तितं नरेन्द्रेण—केवलज्ञानदिवाकरो भगवानयं, नास्त्यस्य किञ्चिदज्ञेयं, अतः पृच्छामि भगवन्तमात्मीयं संशयं, अथवा पश्य-
त्येव भगवान्मदीयं सन्देहं जिज्ञासां वा, अतः कथयतु ममानुग्रहेण, ततो भगवता सूरिणा भव्यजनबोधनार्थमभिहितो नरेन्द्रः—महा-
राज ! वाचा पृच्छ, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त ! येयं मदीयदुहिता मदनमञ्जूषा, अस्याः पद्मनृपतिसुतनन्दिवर्धनकुमाराय दानार्थं प्र-
हितो मया जयस्थले स्फुटवचनो नाम महत्तमः; गतः कियानपि कालो, न निवृत्तोऽसौ, ततः प्रहिता मया तद्वार्त्तोपलम्भार्थं पुरुषाः,

धर्मदौर्लभ्ये देशना

जयस्थलीयप्रश्नः

तैश्चागत्य निवेदितं यथा—देव! तज्जयस्थलं सर्वं भस्मीभूतं दवदग्धस्थलमात्रमधुना वर्तते, छिन्नमण्डलं च तत्, तेन न विद्यन्ते प्रत्यासन्नान्यन्यग्रामनगराणि, अरण्यप्रायः सोऽधुना देशो वर्तते, तथा वार्त्तामात्रमपि नास्माभिरुपलब्धं कथं तत्तथाभूतं संजातमिति, ततो मया चिन्तितं—हा कष्टमहो कष्टं, किं पुनरत्र कारणं?, किमकाण्ड एव तत्रोत्पाताङ्गारवृष्टिर्निपतिता? किं वा पूर्वविरुद्धदेवेन भस्मीकृतं नगरं? उत मुनिना केनचित्कोपाग्निना दग्धं? आहोस्वित् क्षेम(त्र)वह्निना चौरादिभिर्वा?, ततश्चाविज्ञातपरमार्थः ससन्देहः शोकापन्नश्च स्थितोऽहमेतावन्तं कालं, अधुना भगवति दृष्टे संजातः शोकापनोदः, स सन्देहः पुनरद्यापि मे नापगच्छति, तमपनयतु भगवानिति, भगवताऽभिहितं—महाराज! पश्यसि त्वमेनं पर्षदः प्रत्यासन्नं नियन्त्रितं पश्चाद्बाहुबन्धेन निबद्धवक्त्रविवरं तिरश्चीनं पुरुषं?, नृपतिनाऽभिहितं—सुष्ठु पश्यामि, भगवानाह—महाराज! एतेन भस्मीकृतं नगरं, नृपतिराह—भदन्त! कोऽयं पुरुषः?, भगवानाह—महाराज! स एवायं तव जामाता नन्दिवर्धनकुमारः, नृपतिराह—कथं पुनरनेनेदमीदृशं व्यवसितं? किमिति वाऽयमेवंविधावस्थोऽधुना वर्तते?, ततः कथितो भगवता स्फुटवचनविरोधादिकक्षरटमनुष्यपरित्यागपर्यवसानः सर्वोऽपि नरपतये मदीयवृत्तान्तः, तमाकर्ण्य विस्मितो राजा परिषच्च, नृपतिना चिन्तितं—किं छोटयाम्यस्य वदनं?, करोमि मुत्कलं बाहुयुगलं, अथवा नहि नहि, निवेदितमेवास्य चरितं भगवता, तदेष मुत्कलोऽस्माकमपि केनचिदकाण्डविड्वरसम्पादनेन धर्मकथाश्रवणविघ्नहेतुः स्यात्, तस्मात्तावदयं यथान्यासमेवास्तां, पश्चादुचितं करिष्यामः, अस्थानं चैष करुणायाः यस्येदृशं चरितं, तदधुना तावदपरं भगवन्तं सन्देहं प्रश्नयामः, ततोऽभिहितं नृपतिना—भदन्त! नन्दिवर्धनकुमारोऽस्माभिरेवंगुणः समाकर्णितः, यदुत—वीरो दक्षः स्थिरः प्राज्ञो, महासत्त्वो दृढव्रतः। रूपवान्नयमार्गज्ञः, सर्वशास्त्रविशारदः ॥१॥ गुणानां निकषस्थानं, प्रख्यातपरपौरुषः। अतोऽनेन महापापं, कथं चेष्टितमीदृशम्? ॥२॥ सूरिणाऽभिहितं राजन्नास्य दोषस्तपस्विनः।

कृतो नृपे ॥ १० ॥ ततः कृतप्रणामेषु, शेपलोकेपु भावतः । प्रयुक्तलोकयात्रेण, गुरुणाऽऽरम्भि देशना ॥ ११ ॥ कथम्?—"भो भव्या!
"भवकान्तारे, पर्यटद्भिरनारतम् । अत्यन्तदुर्लभो ह्येष, धर्मः सर्वज्ञभाषितः ॥ १२ ॥ यतः—अनादिरेप संसारः, कालोऽनादिः प्रवा-
"हतः । जीवाश्चानादिकाः सर्वे, दृश्यन्ते ज्ञानचक्षुषा ॥ १३ ॥ न चैते प्राप्नुवन्तोऽमुं, धर्मं सर्वज्ञभाषितम् । कदाचिदपि पूर्वं तु, तेनैते
"भवभाजनम् ॥ १४ ॥ अथावाप्तो भवेज्जैनो, धर्मोऽमीभिः कदाचन । ततः कुतो भवोऽमीषां?, क तार्णं वह्निमीलके? ॥ १५ ॥ तस्मा-
"त्सुनिश्चितं राजन्नेतन्नास्त्यत्र संशयः । नैवावाप्तः पुरा धर्मो, जन्तुभिर्जिनदेशितः ॥ १६ ॥ एवं च स्थिते—यदाऽनादौ भवेऽमीषां, म-
"त्स्यानामिव सागरे । सदा दोलायमानानां, जीवानां दुःखसङ्कुले ॥ १७ ॥ स्वकर्मपरिणामेन, भव्यत्वपरिपाकतः । मनुष्यत्वादिसामग्र्या,
"तथा कालादियोगतः ॥ १८ ॥ धन्यः सकलकल्याणजनकोऽचिन्त्यशक्तिकः । यत्र कश्चिद्भवेज्जीवेऽनुग्रहः पारमेश्वरः ॥ १९ ॥ स तदा
"लभते जीवो, दुर्भेदग्रन्थिभेदतः । अशेषक्लेशनिर्णाशि, जैनेन्द्रं तत्त्वदर्शनम् ॥ २० ॥ चतुर्भिः कलापकम् । ततोऽसौ गृहिधर्मं वा, प्राप्नु-
"याज्जिनभाषितम् । लभते साधुसद्धर्मं, सर्वदुःखविमोचकम् ॥ २१ ॥ सा चेयती भवेत्कस्य, सामग्रीयं सुदुर्लभा । राधावेधोपमानेन,
"धर्मप्राप्तिः प्रकीर्तिता ॥ २२ ॥ तदत्र लब्धे सद्धर्मे, कुरुध्वं यत्नमुत्तमम् । अलब्धस्य तु लाभार्थं, घटध्वमिह हे जनाः! ॥ २३ ॥" अत्रा-
न्तरे चिन्तितं नरेन्द्रेण—केवलज्ञानदिवाकरो भगवानयं, नास्त्यस्य किञ्चिदज्ञेयं, अतः पृच्छामि भगवन्तमात्मीयं संशयं, अथवा पश्य-
त्येव भगवान्मदीयं सन्देहं जिज्ञासां वा, अतः कथयतु ममानुग्रहेण, ततो भगवता सूरिणा भव्यजनबोधनार्थमभिहितो नरेन्द्रः—महा-
राज! वाचा पृच्छ, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त! येयं मदीयदुहिता मदनमञ्जूषा, अस्याः पद्मनृपतिसुतनन्दिवर्धनकुमाराय दानार्थं प्र-
हितो मया जयस्थले स्फुटवचनो नाम महत्तमः; गतः कियानपि कालो, न निवृत्तोऽसौ, ततः प्रहिता मया तद्वार्तोपलम्भार्थं पुरुषाः,

वर्धनकुमारस्य दोषगन्धोऽप्यस्ति, तथाहि—अयं स्वरूपेण स्थानमनन्तज्ञानस्य भाजनमनन्तदर्शनस्य पात्रमनन्तवीर्यस्य निलयनमनन्तसुखस्य कुलभवनमपरिमितगुणानां, न चेदृशमात्मस्वरूपमद्याप्येष वराको लक्षयति, तेनानयोः पापभार्यावयस्ययोः स्वरूपविपर्यासकारिणोर्वशे वर्तते, तथा च वर्तमानोऽयमेवंविधामनन्तदुःखहेतुभूतामनर्थपरम्परामासादयति, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त! स्फुटवचनव्यतिकरात् पूर्वमस्माभिः श्रुतमासील्लोकवार्त्तया—यदुतानेन नन्दिवर्धनकुमारेणोत्पद्यमानेनानन्दितं पद्मराजकुलं, वर्धितं कोशदण्डसमृद्ध्या, तोषितं नगरं, वर्धमानेन पुनराह्लादिताः प्रकृतयो, विस्तारितो गुणप्राग्भारः, प्रतापेन वशीकृतं भूमण्डलं, निर्जिताः शत्रवः, गृहीता जयपताका, समुल्लसितो यशःपटहः, सिंहायितं भूतले, अवगाहितः सुखामृतसागरः, तत् किं तदाऽस्य नास्तामेतौ पापभार्यावयस्यौ? यदिमौ दुःखपरम्पराकारणभूताविति?, भगवताऽभिहितं—महाराज! तदाप्यास्तामेतौ, किंतु तदाऽन्यदेव कल्याणपरम्पराकारणमासीत्, नृपतिराह—किं तत्?, भगवतोक्तं—**पुण्योदयो** नाम सहचरः, स हि विद्यमानः स्वकीयप्रभावेण सर्वेषामेषामनन्तरोक्तानां पद्मराजकुलानन्दजननादीनां प्रयोजनविशेषाणां संपन्नः कारणं, केवलं महामोहवशान्न लक्षितोऽनेन नन्दिवर्धनेन तदीयः प्रभावः, पुण्योदयमाहात्म्यजातमपि कल्याणकदम्बकं हिंसावैश्वानरप्रतापजनितं ममैतदित्येवमेष मन्यते स्म, ततोऽयमविशेषज्ञ इति मत्वा विरक्तोऽसौ पुण्योदयः, नष्टो गृहीत्वैकां दिशं स्फुटवचनव्यतिकरावसरे, ततस्तद्विकलस्यास्य नन्दिवर्धनकुमारस्येदमनर्थकदम्बकमाभ्यां हिंसावैश्वानराभ्यां संपादितमिति, नृपतिराह—भदन्त! कियान्पुनः कालोऽस्य हिंसावैश्वानराभ्यां सह सम्बन्धस्य?, भगवताऽभिहितं—अनादिपरिचितावस्येमौ हिंसावैश्वानरौ, केवलमत्र पद्मराजगृहे निवसतोऽस्याविर्भूताविमौ, पूर्वं तिरोहितौ स्थितौ, नृपतिराह—किमनादिरूपोऽयं नन्दिवर्धनकुमारः?, भगवानाह—बाढं, नृपतिराह—तत्किमित्ययं पद्मराजपुत्रतया प्रसिद्धः?, भगवानाह—मिथ्याभिमानोऽयमस्य यदुत—पद्मराजपुत्रोऽहं, अतो नात्रास्था

तादृग्गुणगणोपेतः, स्वरूपेणैव वर्तते ॥ ३ ॥ राजाह ननु कस्यायं, दोषो? नाथ! निवेद्यताम् । यद्येवमात्मरूपेण, निर्दोषो नन्दिवर्धनः ॥ ४ ॥ ततो गुरुणाऽभिहितं—यदेतद्दृश्यते दूरवर्ति कृष्णरूपं मानुषद्वयं, अस्यैव समस्तोऽपि दोषः, ततो नरपतिना विस्तारितं मदभिमुग्धमीक्षणयुगलं, निरूपितं बृहतीं वेलां तन्मानुषद्वयं, गदितं चानेन—भगवन्नेकोऽत्र मनुष्यो द्वितीया नारीति लक्ष्यते, भगवताऽभिहितं—सम्यगवधारितं महाराजेन, नृपतिराह—भदन्त! कोऽयं मनुष्यः?, भगवताऽभिहितं—एष महामोहस्य पौत्रको द्वेषगजेन्द्रस्य सूनुरविवेकितानन्दनो वैश्वानरोऽभिधीयते, अस्य हि जननीजनकाभ्यां प्रथमं क्रोध इति नाम प्रतिष्ठितं, पश्चात्स्वगुणैरस्य परिजनसकाशादिदं द्वितीयं वैश्वानर इति प्रियनामकं संपन्नं, नृपतिराह—तर्हि नारी केयं?, भगवताऽभिहितं—एषा द्वेषगजेन्द्रप्रतिबद्धस्य दुष्टाभिसन्धिनरेन्द्रस्य निष्करुणताया महादेव्या दुहिता हिंसोच्यते, नृपतिनाऽभिहितं—अनेन नन्दिवर्धनकुमारेण सहानयोः कः सम्बन्धः?, भगवानाह—अस्यान्तरङ्गे एते मित्रभार्ये भवतः, "अनयोश्च समर्पितहृदयोऽयं न गणयति स्वकमर्थानर्थं नापेक्षते धर्माधर्मं न लक्षयति भक्ष्याभक्ष्यं नाकल-"यति पेयापेयं न जानीते वाच्यावाच्यं नावगच्छति गम्यागम्यं न बुध्यते हिताहितविभागं, ततो विस्मरन्ति स्वभ्यस्ता अपि समस्ता गुणाः, "क्षणमात्रेण परावर्तते निःशेषदोषपुञ्जतयाऽस्यात्मा, ततो महाराज! नन्दिवर्धनेनानेन बालकाले कदर्थिता निरपराधा दारकाः, खलीकृतः "कलोपाध्यायलाडितो हितोपदेशदायकोऽपि विदुरः, तथा तरुणेन सता घातिताः प्राणिसंघाताः, विहिता महासङ्ग्रामा, जनितो जगत्स-"न्तापः, परमोपकारिणौ बान्धवावपि मारयितुमारब्धौ, तिरस्कृतौ कनकचूडकनकशेखरौ, तदारात्पुनर्यदनेनाचरितं स्फुटवचनेन सहाकाण्ड-"भण्डनं तन्मारणं च, तथा जननीजनकसहोदरभगिनीप्रियभार्यादिव्यापादानं नगरदहनं स्नेहनिर्भरमित्रभृत्यनिपातनं च तन्निवेदितमेव "युष्माकं, स एष महाराज! समस्तोऽप्यनयोरेव पापयोर्हिंसावैश्वानरयोरस्य भार्यावयस्ययोर्दोषसंघातो" न पुनः स्वयमस्य तपस्विनो नन्दि-

वैश्वानर-हिंसादोषाः

वर्धनकुमारस्य दोषगन्धोऽप्यस्ति, तथाहि—अयं स्वरूपेण स्थानमनन्तज्ञानस्य भाजनमनन्तदर्शनस्य पात्रमनन्तवीर्यस्य निलयनमनन्तसुखस्य कुलभवनमपरिमितगुणानां, न चेदृशमात्मस्वरूपमद्याप्येष वराको लक्षयति, तेनानयोः पापभार्यावयस्ययोः स्वरूपविपर्यासकारिणोर्वशे वर्तते, तथा च वर्तमानोऽयमेवंविधामनन्तदुःखहेतुभूतामनर्थपरम्परामासादयति, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त! स्फुटवचनव्यतिकरात् पूर्वमस्माभिः श्रुतमासील्लोकवार्त्तया—यदुतानेन नन्दिवर्धनकुमारेणोत्पद्यमानेनानन्दितं पद्मराजकुलं, वर्धितं कोशदण्डसमृद्ध्या, तोषितं नगरं, वर्धमानेन पुनराह्लादिताः प्रकृतयो, विस्तारितो गुणप्राग्भारः, प्रतापेन वशीकृतं भूमण्डलं, निर्जिताः शत्रवः, गृहीता जयपताका, समुल्लसितो यशःपटहः, सिंहायितं भूतले, अवगाहितः सुखामृतसागरः, तत् किं तदाऽस्य नास्तामेतौ पापभार्यावयस्यौ? यदिमौ दुःखपरम्पराकारणभूताविति?, भगवताऽभिहितं—महाराज! तदाप्यास्तामेतौ, किंतु तदाऽन्यदेव कल्याणपरम्पराकारणमासीत्, नृपतिराह—किं तत्?, भगवतोक्तं—**पुण्योदयो** नाम सहचरः, स हि विद्यमानः स्वकीयप्रभावेण सर्वेषामेषामनन्तरोक्तानां पद्मराजकुलानन्दजननादीनां प्रयोजनविशेषाणां संपन्नः कारणं, केवलं महामोहवशान्न लक्षितोऽनेन नन्दिवर्धनेन तदीयः प्रभावः, पुण्योदयमाहात्म्यजातमपि कल्याणकदम्बकं हिंसावैश्वानरप्रतापजनितं ममैतदित्येवमेष मन्यते स्म, ततोऽयमविशेषज्ञ इति मत्वा विरक्तोऽसौ पुण्योदयः, नष्टो गृहीत्वैकां दिशं स्फुटवचनव्यतिकरावसरे, ततस्तद्विकलस्यास्य नन्दिवर्धनकुमारस्येदमनर्थकदम्बकमाभ्यां हिंसावैश्वानराभ्यां संपादितमिति, नृपतिराह—भदन्त! कियान्पुनः कालोऽस्य हिंसावैश्वानराभ्यां सह सम्बन्धस्य?, भगवताऽभिहितं—अनादिपरिचितावस्येमौ हिंसावैश्वानरौ, केवलमत्र पद्मराजगृहे निवसतोऽस्याविर्भूताविमौ, पूर्वं तिरोहितौ स्थितौ, नृपतिराह—किमनादिरूपोऽयं नन्दिवर्धनकुमारः?, भगवानाह—बाढं, नृपतिराह—तत्किमित्ययं पद्मराजपुत्रतया प्रसिद्धः?, भगवानाह—मिथ्याभिमानोऽयमस्य यदुत—पद्मराजपुत्रोऽहं, अतो नात्रास्था

"चिन्तारत्नस्य काचेन, यावत्तावद्गुणान्तरम् ॥ ६ ॥ एवं च ज्ञातमाहात्म्यैः, संसारे ब्रूहि तत्त्वतः । ईदृक्षधर्मसम्प्राप्तिर्भूप ! केनोपमीय-
"ताम्? ॥ ७ ॥ एवं स्थिते—एनं संसारविस्तारं, विलङ्घ्य कथमप्यदः । मानुष्यं प्राप्य दुष्प्रापं, राधावेधोपमं जनः ॥ ८ ॥ यो जैनमपि
"संप्राप्य, शासनं कर्मनाशनम् । हिंसाक्रोधादिपापेषु, रज्यते मूढमानसः ॥ ९ ॥ स हारयति काचेन, चिन्तामणिमनुत्तमम् । करोत्यङ्गा-
"रवाणिज्यं, दग्ध्वा गोशीर्षचन्दनम् ॥ १० ॥ युग्मम् । भिनत्ति नावं मूढात्मा, लोहार्थं स महोदधौ । सूत्रार्थं दारयत्युच्चैर्वैडूर्यं रत्नमुत्त-
"मम् ॥ ११ ॥ प्रदीपयति कीलार्थं, देव! द्रोणीं महत्तमाम् । रत्नस्थाल्यां पचत्याम्लखलकं मोहदोषतः ॥ १२ ॥ सौवर्णलाङ्गलाग्रेण, लि-
"खित्वा वसुधां तथा । अर्कबीजं वपत्येष, चूतार्थं मूढमानसः ॥ १३ ॥ छित्त्वा कर्पूरखण्डानि, कोद्रवाणां समन्ततः । वृतिं विधत्ते मूढो-
"ऽयमहंसश्रुतिकः किल ॥ १४ ॥ यतः—हिंसाक्रोधादिपापेषु, जन्तोरासक्तचेतसः । सद्धर्मोऽयं जिनेन्द्रोक्तो, दूराद्दूरेण गच्छति ॥१५॥
"सद्धर्मरहितश्चासौ, पापपूरितमानसः । न मोक्षमार्गलेशेन, कथञ्चिदपि युज्यते ॥ १६ ॥ ततो जानन्नपि बलात्पुनर्भ्रमि भवोदधौ । नि-
"र्वोलं याति मोहान्धो, यथाऽयं नन्दिवर्धनः ॥ १७ ॥" नृपतिनाऽभिहितं—भगवंस्तस्य नन्दिवर्धनस्य किमियताऽपि प्रपञ्चेन कथ्यमाने स्वसंवेदनसंसिद्धेऽपि निजचरिते संजातः प्रबोधः?, भगवताऽभिहितं—महाराज! न केवलमस्य प्रतिबोधाभावः, किं तर्हि?, मयि कथयति प्रत्युतास्य महानुद्वेगो वर्तते, नृपतिराह—किमभव्योऽयं?, भगवतोक्तं—नाभव्यः, किं तर्हि?, भव्य एव, केवलमधमस्यैव वैश्वानरस्य दोषो यन्मदीयवचनं न प्रतिपद्यते, यतोऽयमनन्तोऽनुबन्धोऽस्येतिकृत्वा अनन्तानुबन्धीतितृतीयनाम्ना मुनिभिर्गीयते, ततोऽत्र विद्यमाने न सुरायते मदीयवचनं उत्पादयत्यरतिं जनयति कलमलकं, ततः कुतोऽस्य तपस्विनः प्रबोधः?, पर्यटितव्यमद्याप्यनेन नन्दिवर्धनेनास्य वैश्वानरस्य प्रसादादपरापरस्थानेषु दुःखमनुभवताऽनन्तं कालं, प्राप्तव्या च वैरपरम्परा, नृपतिराह—भदन्त! महारिपुरेषोऽस्य वैश्वानरः,

नन्दिवर्धनस्य बोधाभावः

वर्धनकुमारस्य दोषगन्धोऽप्यस्ति, तथाहि—अयं स्वरूपेण स्थानमनन्तज्ञानस्य भाजनमनन्तदर्शनस्य पात्रमनन्तवीर्यस्य निलयनमनन्तसुखस्य कुलभवनमपरिमितगुणानां, न चेदृशमात्मस्वरूपमद्याप्येष वराको लक्षयति, तेनानयोः पापभार्यावयस्ययोः स्वरूपविपर्यासकारिणोर्वशे वर्तते, तथा च वर्तमानोऽयमेवंविधामनन्तदुःखहेतुभूतामनर्थपरम्परामासादयति, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त! स्फुटवचनव्यतिकरात् पूर्वमस्माभिः श्रुतमासील्लोकवार्त्तया—यदुतानेन नन्दिवर्धनकुमारेणोत्पद्यमानेनानन्दितं पद्मराजकुलं, वर्धितं कोशदण्डसमृद्ध्या, तोषितं नगरं, वर्धमानेन पुनराह्लादिताः प्रकृतयो, विस्तारितो गुणप्राग्भारः, प्रतापेन वशीकृतं भूमण्डलं, निर्जिताः शत्रवः, गृहीता जयपताका, समुल्लसितो यशःपटहः, सिंहायितं भूतले, अवगाहितः सुखामृतसागरः, तत् किं तदाऽस्य नास्तामेतौ पापभार्यावयस्यौ? यदिमौ दुःखपरम्पराकारणभूताविति?, भगवताऽभिहितं—महाराज! तदाप्यास्तामेतौ, किंतु तदाऽन्यदेव कल्याणपरम्पराकारणमासीत्, नृपतिराह—किं तत्?, भगवतोक्तं—पुण्योदयो नाम सहचरः, स हि विद्यमानः स्वकीयप्रभावेण सर्वेषामेषामनन्तरोक्तानां पद्मराजकुलानन्दजननादीनां प्रयोजनविशेषाणां संपन्नः कारणं, केवलं महामोहवशान्न लक्षितोऽनेन नन्दिवर्धनेन तदीयः प्रभावः, पुण्योदयमाहात्म्यजातमपि कल्याणकदम्बकं हिंसावैश्वानरप्रतापजनितं ममैतदित्येवमेष मन्यते स्म, ततोऽयमविशेषज्ञ इति मत्वा विरक्तोऽसौ पुण्योदयः, नष्टो गृहीत्वैकां दिशं स्फुटवचनव्यतिकरावसरे, ततस्तद्विकलस्यास्य नन्दिवर्धनकुमारस्येदमनर्थकदम्बकमाभ्यां हिंसावैश्वानराभ्यां संपादितमिति, नृपतिराह—भदन्त! कियान्पुनः कालोऽस्य हिंसावैश्वानराभ्यां सह सम्बन्धस्य?, भगवताऽभिहितं—अनादिपरिचितावस्येमौ हिंसावैश्वानरौ, केवलमत्र पद्मराजगृहे निवसतोऽस्याविर्भूताविमौ, पूर्वं तिरोहितौ स्थितौ, नृपतिराह—किमनादिरूपोऽयं नन्दिवर्धनकुमारः?, भगवानाह—बाढं, नृपतिराह—तत्किमित्ययं पद्मराजपुत्रतया प्रसिद्धः?, भगवानाह—मिथ्याभिमानोऽयमस्य यदुत—पद्मराजपुत्रोऽहं, अतो नात्रास्था

तादृग्गुणगणोपेतः, स्वरूपेणैष वर्तते ॥ ३ ॥ राजाह ननु कस्यायं, दोषो? नाथ! निवेद्यताम् । यद्येवमात्मरूपेण, निर्दोषो नन्दिवर्धनः ॥ ४ ॥ ततो गुरुणाऽभिहितं—यदेतद्दृश्यते दूरवर्त्ति कृष्णरूपं मानुषद्वयं, अस्यैष समस्तोऽपि दोषः, ततो नरपतिना विस्तारितं मदभिमुखमीक्षणयुगलं, निरूपितं बृहतीं वेलां तन्मानुषद्वयं, गदितं चानेन—भगवन्नेकोऽत्र मनुष्यो द्वितीया नारीति लक्ष्यते, भगवताऽभिहितं—सम्यगवधारितं महाराजेन, नृपतिराह—भदन्त! कोऽयं मनुष्यः?, भगवताऽभिहितं—एष **महामोहस्य** पौत्रको **द्वेषगजेन्द्रस्य** सूनुरविवेकितानन्दनो **वैश्वानरो**ऽभिधीयते, अस्य हि जननीजनकाभ्यां प्रथमं **क्रोध** इति नाम प्रतिष्ठितं, पश्चात्स्वगुणैरस्य परिजनसकाशादिदं द्वितीयं वैश्वानर इति प्रियनामकं संपन्नं, नृपतिराह—तर्हि नारी केयं?, भगवताऽभिहितं—एषा द्वेषगजेन्द्रप्रतिबद्धस्य **दुष्टाभिसन्धिनरेन्द्रस्य निष्करुणताया** महादेव्या दुहिता **हिंसो**च्यते, नृपतिनाऽभिहितं—अनेन नन्दिवर्धनकुमारेण सहानयोः कः सम्बन्धः?, भगवानाह—अस्यान्तरङ्गे एते मित्रभार्ये भवतः, "अनयोश्च समर्पितहृदयोऽयं न गणयति स्वकमर्थानर्थं नापेक्षते धर्माधर्मं न लक्षयति भक्ष्याभक्ष्यं नाकल"यति पेयापेयं न जानीते वाच्यावाच्यं नावगच्छति गम्यागम्यं न बुध्यते हिताहितविभागं, ततो विसरन्ति स्वभ्यस्ता अपि समस्ता गुणाः, "क्षणमात्रेण परावर्तते निःशेषदोषपुञ्जतयाऽस्यात्मा, ततो महाराज! नन्दिवर्धनेनानेन बालकाले कदर्थिता निरपराधा दारकाः, खलीकृतः "कलोपाध्यायस्ताडितो हितोपदेशदायकोऽपि विदुरः, तथा तरुणेन सता घातिताः प्राणिसंघाताः, विहिता महासङ्ग्रामा, जनितो जगत्स"न्तापः, परमोपकारिणौ बान्धवावपि मारयितुमारब्धौ, तिरस्कृतौ कनकचूडकनकशेखरौ, तदारात्पुनर्यदनेनाचरितं स्फुटवचनेन सहाकाण्ड"भण्डनं तन्मारणं च, तथा जननीजनकसहोदरभगिनीप्रियभार्यादिव्यापादानं नगरदहनं स्नेहनिर्भरमित्रभृत्यनिपातनं च तन्निवेदितमेव "युष्माकं, स एष महाराज! समस्तोऽप्यनयोरेव पापयोर्हिंसावैश्वानरयोरस्य भार्यावयस्ययोर्दोषसंघातो" न पुनः स्वयमस्य तपस्विनो नन्दि-

भगवतोक्तं—पर्याप्तमियत्या महारिपुतया, नृपतिराह—किमस्यैवायं वयस्यः ? किं वाऽन्येषामपि जन्तूनां ?, भगवानाह—यदि महाराज ! स्फुटं प्रश्नयसि ततस्तथा ते कथयामि यथा पुनः प्रष्टव्यमिदं न भवति, नृपतिराह—अनुग्रहो मे, भगवताऽभिहितं—इह सर्वेषां जीवानां प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि कुटुम्बकानि, तद्यथा—क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तिज्ञानदर्शनवीर्यसुखसत्यशौचतपःसन्तोषादीनि यत्र गृहमानुषाणि तदिदमेकं कुटुम्बकं, तथा क्रोधमानमायालोभरागद्वेषमोहाज्ञानशोकभयाविरतिप्रभृतयो यत्र बान्धवाः तदिदं द्वितीयं कुटुम्बकं, तथा शरीरं तदुत्पादकौ स्त्रीपुरुषावन्ये च तथाविधा लोका यत्र सम्बन्धिनः तदिदं तृतीयं कुटुम्बकं, कुटुम्बत्रितयद्वारेण चासंख्याताः स्वजनवर्गा भवन्ति, तत्र यदिदमाद्यं कुटुम्बकमेतज्जीवानां स्वाभाविकमनाद्यपर्यवसितं हितकरणशीलमाविर्भावतिरोभावधर्मकमन्तरङ्गं च वर्तते मोक्षप्रापकं च, यतः प्रकृत्यैवेदं जीवमुपरिष्टान्नयति, यत्पुनरिदं द्वितीयं कुटुम्बकमेतज्जीवानामस्वाभाविकं, तथाऽप्यविज्ञातपरमार्थैर्जन्तुभिर्गृहीतं तद्गाढतरं स्वाभाविकमिति, तदनाद्यपर्यवसितमभव्यानां अनादि सपर्यवसितं केषाञ्चिद्भव्यानां, एकान्तेनाहितकरणशीलमाविर्भावतिरोभावधर्मकमन्तरङ्गं च वर्तते संसारकारणं च, यतः प्रकृत्यैवेदं जीवमधस्तात्पातयति, यत्पुनरिदं तृतीयं कुटुम्बकमेतज्जीवानामस्वाभाविकमेव, तथा सादि सपर्यवसितमनियतसद्भावं च, यथाभव्यतया हिताहितकरणशीलमुत्पत्तिविनाशधर्मकं बहिरङ्गं च वर्तते, तथाभव्यतया संसारकारणं मोक्षकारणं वा भवति, यतो बाहुल्येन द्वितीयकुटुम्बकस्यावष्टम्भकारकमिदं अतः संसारकारणं, यदि पुनः कथञ्चिदाद्यं कुटुम्बकमनुवर्तते ततो जीवस्येदमप्याद्यकुटुम्बकपोषणे सहायं स्यात्, ततश्च मोक्षकारणतां प्रतिपद्यते, तदेवं स्थिते महाराज ! यदिदं द्वितीयं कुटुम्बकमस्य मध्ये सर्वेषां संसारिजीवानामेष वैश्वानरो वयस्यस्तथेयमपि हिंसा भार्या विद्यत एव, नात्र सन्देहो विधेयः, नृपतिराह—भदन्त ! यदीदमाद्यं कुटुम्बकं स्वाभाविकं हितकरणशीलं मोक्षकारणं च तत्किमितीमे जीवा गाढं नेदमाद्रियन्ते ?, यदि चेदं द्वितीयकुटु-

कुटुम्बत्रयं

विधेया, नृपतिनोक्तं—भदन्त! तत्परमार्थतः कुतस्त्योऽयमवधार्यतां?, भगवताऽभिहितं—असंव्यवहारनगरवास्तव्यः कुटुम्बिकोऽयं संसारिजीवनामा कर्मपरिणाममहाराजादेशेन लोकस्थितिनियोगमुररीकृत्य स्वभार्यया भवितव्यतया ततो नगरान्निःसारितोऽपरापरस्थानेषु पर्यटन् धार्यत इत्यवधारणीयं, नृपतिराह—भदन्त! कथमेतदिति सप्रपञ्चामस्य वक्तव्यतां श्रोतुमिच्छामि, भगवानाह—महाराज! आकर्णय, ततः कथितो भगवता समस्तोऽपि विस्तरेण मदीयव्यतिकरः, ततः क्षुण्णतया भगवद्दर्शनेऽरिदमनस्य विमलतया बोधस्य प्रत्यायकतया भगवद्वचनस्य लघुकर्मतया जीवस्य प्रत्यासन्नतया महाकल्याणस्य परिस्फुरितमस्य हृदये—अये! भगवता विमलकेवलालोकेनोपलभ्यास्य नन्दिवर्धनकुमारस्य सम्बन्धी भवप्रपञ्चोऽयमनेन व्याजेन प्रतिपादितः, ततोऽभिहितमनेन—भदन्त! यथैव मयाऽवधारितं तथैवेदमुतान्यथेति, भगवानाह—महाराज! तथैव, मार्गानुसारिणी हि भवतो बुद्धिः, तत्कुतस्तत्रान्यथाभावः?, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त! तत्किमस्यैव नन्दिवर्धनकुमारस्यायं वृत्तान्तः? किंवाऽन्येषामपि प्राणिनामिति?, भगवानाह—महाराज! सर्वेषां संसारोदरविवरवर्तिनामसुमतामेष व्यतिकरः प्रायेण समानो वर्तते, तथाहि—"स्थिताः सर्वेऽप्येतेऽनादिकं कालं प्रायोऽसांव्यवहारिकजीवराशिमध्ये, तत्र च निवसतामेतेषामेत
"एव क्रोधमानमायालोभास्रवद्वारादयोऽन्तरङ्गः परिजनः, यावन्तश्चागमप्रतिपादितानुष्ठानबलेन जीवाः सिध्यन्ति तावन्त एवासांव्यवहा-
"रिकजीवराशिमध्यादागच्छन्तीति केवलिवचनं, ततो निर्गताश्चैतेऽपि सर्वे जीवाः, विडम्बिता भूयांसं कालमेकेन्द्रियेषु, विनाटिता विक-
"लेन्द्रियेषु, विगोपिताः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिजेषु, कदर्थिता नानाविधानन्तदुःखैः, कारिता बहुविधरूपाणि संततमपरापरभवप्रायोग्यकर्म-
"जालविपाकोदयद्वारेण भवितव्यतया, भ्रमिताश्चारघट्टघटीयन्त्रन्यायेन सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय-
"चतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिजखचरजलचरस्थलचरादिभेदविवर्तेन सर्वस्थानेषु प्रत्येकमनन्तवाराः, ततः कैश्चिज्जीवैः कथञ्चि-

सर्वसंसा-
रिमूला-
दिकथा

भगवतोक्तं—पर्याप्तमियत्या महारिपुतया, नृपतिराह—किमस्यैवायं वयस्यः ? किं वाऽन्येषामपि जन्तूनां ?, भगवानाह—यदि महाराज ! स्फुटं प्रश्रयसि ततस्तथा ते कथयामि यथा पुनः प्रष्टव्यमिदं न भवति, नृपतिराह—अनुग्रहो मे, भगवताऽभिहितं—इह सर्वेषां जीवानां प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि कुटुम्बकानि, तद्यथा—क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तिज्ञानदर्शनवीर्यसुखसत्यशौचतपःसन्तोषादीनि यत्र गृहमानुषाणि तदिदमेकं कुटुम्बकं, तथा क्रोधमानमायालोभरागद्वेषमोहाज्ञानशोकभयाविरतिप्रभृतयो यत्र बान्धवाः तदिदं द्वितीयं कुटुम्बकं, तथा शरीरं तदुत्पादकौ स्त्रीपुरुषावन्ये च तथाविधा लोका यत्र सम्बन्धिनः तदिदं तृतीयं कुटुम्बकं, कुटुम्बत्रितयद्वारेण चासंख्याताः स्वजनवर्गा भवन्ति, तत्र यदिदमाद्यं कुटुम्बकमेतज्जीवानां स्वाभाविकमनाद्यपर्यवसितं हितकरणशीलमाविर्भावतिरोभावधर्मकमन्तरङ्गं च वर्तते मोक्षप्रापकं च, यतः प्रकृत्यैवेदं जीवमुपरिष्टान्नयति, यत्पुनरिदं द्वितीयं कुटुम्बकमेतज्जीवानामस्वाभाविकं, तथाऽप्यविज्ञातपरमार्थैर्जन्तुभिर्गृहीतं तद्गाढतरं स्वाभाविकमिति, तदनाद्यपर्यवसितमभव्यानां अनादि सपर्यवसितं केषाञ्चिद्भव्यानां, एकान्तेनाहितकरणशीलमाविर्भावतिरोभावधर्मकमन्तरङ्गं च वर्तते संसारकारणं च, यतः प्रकृत्यैवेदं जीवमधस्तात्पातयति, यत्पुनरिदं तृतीयं कुटुम्बकमेतज्जीवानामस्वाभाविकमेव, तथा सादि सपर्यवसितमनियतसद्भावं च, यथाभव्यतया हिताहितकरणशीलमुत्पत्तिविनाशधर्मकं बहिरङ्गं च वर्तते, तथाभव्यतया संसारकारणं मोक्षकारणं वा भवति, यतो बाहुल्येन द्वितीयकुटुम्बकस्यावष्टम्भकारकमिदं अतः संसारकारणं, यदि पुनः कथञ्चिदाद्यं कुटुम्बकमनुवर्तते ततो जीवस्येदमप्याद्यकुटुम्बकपोषणे सहायं स्यात्, ततश्च मोक्षकारणतां प्रतिपद्यते, तदेवं स्थिते महाराज ! यदिदं द्वितीयं कुटुम्बकमस्य मध्ये सर्वेषां संसारिजीवानामेष वैश्वानरो वयस्यस्तथेयमपि हिंसा भार्या विद्यत एव, नात्र सन्देहो विधेयः, नृपतिराह—भदन्त ! यदीदमाद्यं कुटुम्बकं स्वाभाविकं हितकरणशीलं मोक्षकारणं च तत्किमितीमे जीवा गाढं नेदमाद्रियन्ते ?, यदि चेदं द्वितीयकुटु-

कुटुम्बत्रयं

"चिन्तारत्नस्य काचेन, यावत्तावद्गुणान्तरम् ॥ ६ ॥ एवं च ज्ञातमाहात्म्यैः, संसारे ब्रूहि तत्त्वतः । ईदृक्षधर्मसम्प्राप्तिर्भूप ! केनोपमीय-
"ताम् ? ॥ ७ ॥ एवं स्थिते—एनं संसारविस्तारं, विलङ्घ्य कथमप्यदः । मानुष्यं प्राप्य दुष्प्रापं, राधावेधोपमं जनः ॥ ८ ॥ यो जैनमपि
"संप्राप्य, शासनं कर्मनाशनम् । हिंसाक्रोधादिपापेषु, रज्यते मूढमानसः ॥ ९ ॥ स हारयति काचेन, चिन्तामणिमनुत्तमम् । करोत्यङ्गा-
"रवाणिज्यं, दग्ध्वा गोशीर्षचन्दनम् ॥ १० ॥ युग्मम् । भिनत्ति नावं मूढात्मा, लोहार्थं स महोदधौ । सूत्रार्थं दारयत्युच्चैर्वैडूर्यं रत्नमुत्त-
"मम् ॥ ११ ॥ प्रदीपयति कीलार्थं, देव ! द्रोणीं महत्तमाम् । रत्नस्थाल्यां पचत्याम्लखलकं मोहदोषतः ॥ १२ ॥ सौवर्णलाङ्गलाग्रेण, लि-
"खित्वा वसुधां तथा । अर्कबीजं वपत्येष, चूतार्थं मूढमानसः ॥ १३ ॥ छित्त्वा कर्पूरखण्डानि, कोद्रवाणां समन्ततः । वृतिं विधत्ते मूढो-
"ऽयमहंसद्वृतिकः किल ॥ १४ ॥ यतः—हिंसाक्रोधादिपापेषु, जन्तोरासक्तचेतसः । सद्धर्मोऽयं जिनेन्द्रोक्तो, दूराद्दूरेण गच्छति ॥१५॥
"सद्धर्मरहितश्चासौ, पापपूरितमानसः । न मोक्षमार्गलेशेन, कथञ्चिदपि युज्यते ॥ १६ ॥ ततो जानन्नपि बलात्पुनर्भ्रमि भवोदधौ । नि-
"र्योलं याति मोहान्धो, यथाऽयं नन्दिवर्धनः ॥ १७ ॥" नृपतिनाऽभिहितं—भगवंस्तस्य नन्दिवर्धनस्य किमियताऽपि प्रपञ्चेन कथ्यमाने स्वसंवेदनसंसिद्धेऽपि निजचरिते संजातः प्रबोधः ?, भगवताऽभिहितं—महाराज ! न केवलमस्य प्रतिबोधाभावः, किं तर्हि ?, मयि कथयति प्रत्युतास्य महानुद्वेगो वर्तते, नृपतिराह—किमभव्योऽयं ?, भगवतोक्तं—नाभव्यः, किं तर्हि ?, भव्य एव, केवलमधमस्यैव वैश्वानरस्य दोषो यन्मदीयवचनं न प्रतिपद्यते, यतोऽयमनन्तोऽनुबन्धोऽस्येतिकृत्वा अनन्तानुबन्धीतितृतीयनाम्ना मुनिभिर्गीयते, ततोऽत्र विद्यमाने न सुरायते मदीयवचनं उत्पादयत्यरतिं जनयति कलमलकं, ततः कुतोऽस्य तपस्विनः प्रबोधः ?, पर्यटितव्यमद्याप्यनेन नन्दिवर्धनेनास्य वैश्वानरस्य प्रसादादपरापरस्थानेषु दुःखमनुभवताऽनन्तं कालं, प्राप्तव्या च वैरपरम्परा, नृपतिराह—भदन्त ! महारिपुरेषोऽस्य वैश्वानरः,

नन्दिवर्धनस्य बोधाभावः

महामोहं विना को वा, कुर्यादेवं सकर्णकः ? ॥ ३२ ॥ राजाऽऽह—यो न शक्नोति, कर्तुं
सूरिराह—महाराज! सम्यग्ज्ञातमिदं त्वया । तृतीयस्य परित्यागात्तस्य किं जायते फलम् । यथोक्तं? यदि-
नाथ! निर्वहणम् । द्वितीयस्य कुटुम्बस्य, कथञ्चिच्छक्तिविभ्रमात् ॥ ३३ ॥ तृतीयत्यजनं तस्य, नूनमात्मविडम्बनम् ॥ ३५ ॥
वा नेति, तथेदं प्रविवेचय ॥ ३४ ॥ सूरिराह—महाराज!, यो न हन्ति द्वितीयकम् । नृपतिनाऽभिहितम्—भदन्त! यद्येवं
तृतीयं हि परित्यज्य, यदि हन्यान्निराकुलः । द्वितीयमेवं तत्त्यागः, सफलो विफलोऽन्यथा ॥ ३६ ॥ अनन्तानन्दसंपूर्णं, मोक्षं विज्ञाय
ततः—भवप्रपञ्चं विज्ञाय, महाघोरं सुदुस्तरम् । अवाप्य मानुषं जन्म, संसारेऽत्यन्तदुर्लभम् ॥ ३७ ॥ कुटुम्बत्रयरूपे च, विज्ञाते पर-
तत्त्वतः । तस्य कारणभूतं च, बुद्ध्वा जैनेन्द्रशासनम् ॥ ३८ ॥ युष्मादृशेषु नाथेषु, प्राप्तेषु हितकारिषु । बन्धुभूतस्य तत्त्वतः ? ॥ ४० ॥ विघ्नं सर्वस-
मार्थतः ॥ ३९ ॥ को नामाऽऽद्यकुटुम्बस्य, पुरुषो हितकामुकः । कुर्यान्न पोषणं नाथ!, येनात्यक्तेन दुःखौघस्त्यक्तेन परमं सुखम् । को
मृद्धीनां, सर्वव्यसनकारणम् । द्वितीयं वा न को हन्ति, शत्रूभूतं कुटुम्बकम् ? ॥ ४१ ॥ इदमेवात्र कर्तव्यं, त्रयं संसारभी-
न त्यजति तन्नाथ!, तृतीयं वा कुटुम्बकम् ? ॥ ४२ ॥ सूरिराह—महाराज!, ज्ञाततत्त्वेन जन्तुना । नेति नेति गुरोर्वचः ॥ ४४ ॥ राज्ञा चिन्तित-
रुणा ॥ ४३ ॥ राजाहाज्ञाततत्त्वानां, नाथ! मौनीन्द्रशासने । किं विद्यतेऽधिकारोऽत्र ?, गुरूक्ते कर्मणि ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ ततो राजा समुद्भूतवीर्यो-
तम्—अये! विज्ञाततत्त्वोऽहं, श्रद्धाक्षालितमानसः । ततोऽस्ति मेऽधिकारोऽत्र, किल कर्मातिनिर्घृणम् । तदहं कर्तुमिच्छामि,
ल्लासो यतीश्वरम् । प्रणम्य पादयोरेवं, स प्राह विहिताञ्जलिः ॥ ४६ ॥ यदादिष्टं भदन्तेन, ज्ञातं तत्त्वं त्वयाऽधुना ॥ ४८ ॥ ततः
नाथ! युष्मदनुज्ञया ॥ ४७ ॥ सूरिणोक्तं—महावीर्य!, युक्तमेतद्भवादृशाम् । अनुज्ञातं मयाऽपीदं, स्थितः प्रह्वतया, नृपतिनाऽभिहितं
सरभसेन नरपतिना विलोकितं पार्श्ववर्तिनो विमलमतेर्मन्त्रिणो वदनं, आदिशतु देव इति ब्रुवाणोऽसौ

द्वितीयत्यागे तृतीयत्यागस्य सफलता

राज्ञोऽतिनिर्घृणकर्मेच्छा

"बाधकं नैव, तद्द्वितीयं कुटुम्बकम् ॥ १४ ॥ अन्यच्च पोषकं ज्ञात्वा, द्वितीयस्य तृतीयकम् । राजन्नेतैः परित्यक्तं, सर्वथैव कुटुम्बकम् ॥१५॥
"यावत्तृतीयं न त्यक्तं, तावज्जेतुं न शक्यते । द्वितीयमपि कात्स्न्र्येन, पुरुषेण कुटुम्बकम् ॥ १६ ॥ अतो यद्यस्ति ते वाञ्छा, भूप! संसा-
"रमोचने । ततोऽतिनिर्घृणं कर्म, मयोक्तमिदमाचर ॥ १७ ॥ केवलं सम्यगालोच्यं, मध्यस्थेनान्तरात्मना । किं शक्येत मया कर्तुं?, किं-
"वा नेदमिति त्वया ॥ १८ ॥ एतेऽतिनिर्घृणाः कर्म, कथञ्चिदिदमीदृशम् । कुर्वन्त्यभ्यासयोगेन, नृशंसा भूप! साधवः ॥ १९ ॥ अन्येन
"पुनरीदृक्षं, कर्म बन्धुदयालुना । चिन्तयितुमपि नो शक्यं, करणं दूरतः स्थितम् ॥ २० ॥ किं तु—योऽयं त्यागस्तृतीयस्य, द्वितीयस्य
"च घातनम् । कुटुम्बकस्य राजेन्द्र!, प्रथमस्य च पोषणम् ॥ २१ ॥ एतत्त्रयं परिज्ञाय, कृत्वा श्रद्धानमञ्जसा । अनुष्ठाय च वीर्येण, भू-
"यांसो मुनिपुङ्गवाः ॥ २२ ॥ भवप्रपञ्चान्निर्मुक्ताः, सर्वद्वन्द्वविवर्जिताः । स्थित्वा स्वाभाविके रूपे, मोदन्ते मोक्षवर्तिनः ॥ २३ ॥ त्रिभि-
"र्विशेषकम् ।" तदिदं दुष्करं कर्म, किं तु पर्यन्तसुन्दरम् । एवं व्यवस्थिते भूप!, कुरुष्व यदि रोचते ॥ २४ ॥ नृपतिराह—शिष्टं भगवता
पूर्वं, कुटुम्बद्वयमादिमम् । अविच्छिन्नं प्रवाहेण, सदाऽनादिभवोदधौ ॥ २५ ॥ तृतीयं पुनरुद्दिष्टं, विनाशोत्पत्तिधर्मकम् । तत्किं भवे भवे
नाथ!, संभवत्यपरापरम्? ॥ २६ ॥ सूरिराह—महाराज!, संभवत्यपरापरम् । भवे भवेऽत्र जन्तूनां, तत्तृतीयं कुटुम्बकम् ॥ २७ ॥
राजाह—नाथ! यद्येवं, ततोऽनादिभवार्णवे । अनन्तानि कुटुम्बानि, त्यक्तपूर्वाणि देहिभिः ॥ २८ ॥ सूरिराह—महाराज!, सत्यमेतन्न
संशयः । एते हि पथिकप्रायाः, सर्वे जीवास्तपस्विनः ॥ २९ ॥ ततश्च—अन्यान्यानि कुटुम्बानि, मुञ्चन्तो वासकेष्विव । अपरापरदे-
हेषु, संचरन्ति पुनः पुनः ॥ ३० ॥ राजाह—नाथ! यद्येवं, ततोऽत्रापि भवे नृणाम् । कुटुम्बे स्नेहसम्बन्धो, महामोहविजृम्भितम् ॥३१॥

१ चिन्तितुमिति अनित्यत्वाण्णिचः चुरादेः, नवाक्षरो वा पादः, सर्वजातीनामपीति वचनादुपजातिच्छन्दो वा.

नन्दिवर्धनमोक्षः

जिताः प्रवचनोक्तेन विधिना सर्वेऽप्युपस्थितलोका भगवता, विहिता भवप्रपञ्चनिर्वेदजननी परमपदाभिलाषातिरेकसंवर्धनी धर्मदेशना, गता यथास्थानं देवादयः। मम पुनरगृहीतसङ्केते! तदमृतकल्पमपि न परिणतं तदा भागवतं वचनं, निकटीभूतौ हिंसावैश्वानरौ, कृतः पुनस्ताभ्यां मम शरीरेऽनुप्रवेशः, मोचितश्चाहं बन्धनात् सर्वजन्तूनां बन्धनमोचनार्थं नियुक्तै राजपुरुषैः, चिन्तितं च मया—विगोपितोऽहमनेन लोकमध्ये श्रमणेन, ततो धमधमायमानश्चेतसा किमत्र स्थितेनेति मन्यमानः प्रवृत्तो विजयपुराभिमुखो गन्तुं, लङ्घितः कियानपि मार्गः, इतश्च तत एव विजयपुराच्छिखरिनृपतेः सूनुर्मत्कल्प एव हिंसावैश्वानरदोषेण निर्वासितः स्वविषयाज्जनकेन दृष्टो मयाऽरण्ये प्रातिपथिको **धराधरो** नाम तरुणः, पृष्टो मया विजयपुरमार्गं, ततः पर्याकुलतया चित्तस्य न श्रुतं तेन मद्वचनं, मया चिन्तितं—परिभवबुद्ध्या मामेष न गणयति, ततः समुल्लसितौ मे हिंसावैश्वानरौ, गृहीता तत्कटीतटादसिपुत्रिका, ततस्तेनापि विस्फुरितहिंसावैश्वानरेणैव समाकृष्टं मण्डलाग्रं, दत्तौ समकमेव द्वाभ्यामपि प्रहारौ, दारिते शरीरे, अत्रान्तरे मम तस्य च जीर्णा सा एकभववेद्या गुटिका, ततो वितीर्णे अपरे गुटिके द्वयोरपि भवितव्यतया, इतश्चास्ति **पापिष्ठनिवासा** नाम नगरी, तस्यामुपर्युपरि सप्त पाटका भवन्ति, तेषु च पापिष्ठाभिधाना एव कुलपुत्रका वसन्ति, ततः षष्ठे **तमःप्रभा**भिधाने पाटके नीतौ द्वावपि गुटिकाप्रभावेण भवितव्यतया, स्थापितौ तादृशकुलपुत्रकरूपतया, प्रवृद्धः सोऽधिकतरमावयोर्वैरानुबन्धः, स्थितौ परस्परघातमनेकयातनाभिर्विदधानौ द्वाविंशतिं सागरोपमाणि, अवगाहितोऽनन्तमहादुःखसागरः, ततस्तस्याः पर्यन्ते गुटिकादानद्वारेणैवानीतौ पञ्चाक्षनिवासनगरे द्वावपि भवितव्यतया, विहितौ गर्भजसर्परूपौ, प्रादुर्भूतः पूर्वविधेन परस्परं पुनः क्रोधानुबन्धः, युध्यमानयोः संपन्नं गुटिकाजरणं, पुनः प्रापितौ तेनैव प्रयोगेण तस्यामेव पापिष्ठनिवासायां नगर्यां **धूमप्रभा**भिधाने पञ्चमे पाटके भवितव्यतया, तत्रापि परस्परं निर्दलयतोर्गतानि सप्तदश सागरोपमाणि, अनुभूतान्यतितीव्रदुः-

धराधरेण युद्धं मृतिः संसारभ्रमश्च

—आर्य! त्यजनीयो मया राज्यस्वजनदेहादिसङ्गः निहन्तव्या भगवदादेशेन रागादयः पोषणीयान्यहर्निशं ज्ञानादीनि गृहीतव्या भागवती दीक्षा ततो यदस्य कालोचितं तत्तूर्णं कुरुष्वेति, विमलमतिराह—यदाज्ञापयति देवः, किंतु न मयैव केवलेनास्य कालोचितं विधेयं, किं तर्हि?, यान्येतान्यन्तःपुराणि ये चैते सामन्ता यश्चान्योऽपि राजलोको या चेयं समस्तापि परिषत् तैः सर्वैरेवास्य कालस्योचितं कर्तव्यं, राज्ञा चिन्तितं—अये! मयाऽयमादिष्टः किल मम दीक्षाग्रहणकाले यदुचितं जिनस्नपनपूजादानमहोत्सवादिकं तत् कुरुष्वेति तदयं किमेवमुल्लपति?, अहो गम्भीरः कश्चिदभिप्रायः, ततोऽभिहितमनेन—आर्य! त्वमेवात्र सर्वाधिकारी, क्षमः सर्वेषामुचितकर्तव्यानां, तत्किमेतैरपरमुचितं कर्तव्यं?, विमलमतिराह—देव! यद्देवपादैः कर्तुमारब्धं तदस्माकमेतेषां च सर्वेषामस्य कालस्योचितं कर्तव्यं, नापरं, यतः समान एवायं न्यायः सर्वेषां वर्तते, निवेदितान्येव हि भगवता सर्वेषामेव जीवानामेकैकस्य त्रीणि त्रीणि कुटुम्बकानि, तस्मादेषामप्यस्य कालस्येदमेवोचितं, यदुत—प्रथमकुटुम्बकं पोष्यते द्वितीयं हन्यते तृतीयं परित्यज्यत इति, नृपतिनाऽभिहितं आर्यातिसुन्दरमिदं यद्येतेऽपि प्रतिपद्यन्ते, विमलमतिराह—देव! पथ्यमिदमत्यन्तमेतेषां, किमत्र प्रतिपत्तव्यं?, ततस्तदाकर्ण्य तत्र परिषदि जीवा बलादेषोऽस्मान् प्रव्राजयतीतिभावनया भयोत्कर्षेण कम्पिताः कातराः प्रद्विष्टा गुरुकर्मकाः प्रपलायिता नीचा विह्वलीभूता विषयगृध्नवः प्रस्विन्नाः कुटुम्बादिप्रतिबद्धबुद्धयः प्रह्लादिता लघुकर्मका अभ्युपगतवन्तस्तद्वचनं धीरचित्ता इति, ततस्तैर्लघुकर्मधीरचित्तैरभिहितं—यदाज्ञापयति देवस्तदेव क्रियते, कः सकर्णकः सत्यां समग्रसामग्र्यामेवंविधसार्थाद्भ्रश्यतीति?, तदाकर्ण्य हृष्टो राजा, गताः सर्वेऽपि अभ्यर्णवर्तिनि प्रमोदवर्धने चैत्यभवने, स्नापितानि भुवननाथस्य भगवतो बिम्बानि विरचिता मनोहारिणी पूजा प्रवर्तितानि महादानानि कारितं बन्धनमोचनादिकं समस्तमुचितकरणीयं, समाहूतः श्रीधराभिधानो नगरान्निजतनयः, दत्तं तस्मै राज्यं नरपतिना, प्रव्रा-

प्रमोदवर्धनेउत्सवः

त्मना स्वीकृतो महादुःखसन्तानः, तदिदमनुभवागमसिद्धमनुभवन्तोऽप्येते मनुष्यभावापन्नाः प्राणिनो न लक्षयन्तीवानयोः स्वरूपं, आत्मवैरिण इव समाचरन्ति तमेव क्रोधं, तामेव हिंसां सततमनुवर्तन्ते, तदेतेऽपि वराका लप्स्यन्ते नूनमेवंविधामनर्थपरम्परामित्येषा चिन्ता ममान्तःकरणमाकुलयति, संसारिजीवः प्राह—ततः पुनरन्यदाऽहमगृहीतसङ्केते! नीतः श्वेतपुरे भवितव्यतया विहितश्चाभीररूपः, तद्रूपतया वर्तमानस्य मे तिरोभूतोऽसौ वैश्वानरः, जातो मनागहं शान्तरूपः, प्रवृत्ता मे यदृच्छया दानबुद्धिः, न चाभ्यस्तं किञ्चिद्विशिष्टं शीलम्, न चानुष्ठितः कश्चित्संयमविशेषः, केवलं कथञ्चिद्घर्षणघूर्णनन्यायेन संपन्नोऽहं तदा मध्यमगुणः, ततस्तथाभूतं मामुपलभ्य जाता मयि प्रसन्नहृदया भवितव्यता, ततश्चाविर्भावितोऽनया पुनरपि सहचरो मे पुण्योदयः, ततोऽभिहितमनया—आर्यपुत्र! गन्तव्यं भवता सिद्धार्थपुरे, स्थातव्यं तत्र यथासुखासिकया, अयं च तवानुचरः पुण्योदयो भविष्यति, मयाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवी, ततो जीर्णायां प्राचीनगुटिकायां दत्ता पुनरेकभववेद्या सा ममापरा गुटिका भवितव्यतयेति। भो भव्याः प्रविहाय मोहललितं युष्माभिराकर्ण्यतामेकान्तेन हितं मदीयवचनं कृत्वा विशुद्धं मनः। राधावेधसमं कथञ्चिदतुलं लब्ध्वाऽपि मानुष्यकं, हिंसाक्रोधवशानुगैरिदमहो जीवैः पुरा हारितम् ॥ १ ॥ अनादिसंसारमहाप्रपञ्चे, क्वचित्पुनः स्पर्शवशेन मूढैः। अनन्तवारान् परमार्थशून्यैर्विनाशितं मानुषजन्म जीवैः ॥ २ ॥ एतन्निवेदितमिह प्रकटं ततो भोः!, तां स्पर्शकोपपरताऽपमतिं विहाय। शान्ताः कुरुध्वमधुना कुशलानुबन्धमह्नाय लङ्घयथ येन भवप्रपञ्चम् ॥ ३ ॥ इत्युपमितभवप्रपञ्चायां कथायां क्रोधहिंसास्पर्शनेन्द्रियविपाकवर्णनस्तृतीयः प्रस्तावः ॥ ३ ॥ ग्रंथाग्रं० ८००० ॥

सपुण्योदयस्य श्वेतपुरेऽवतारः

ख्यानि, ततः पुनरानीय पश्चाक्षनिवासनगरे विहितौ द्वावपि सिंहरूपौ, तत्रापि तदवस्थितो वैरावन्धः, ततश्चान्योऽन्यं प्रहरतोरपनीय तद्रूपं विहितं तस्यामेव पुर्यां पङ्कप्रभाख्ये चतुर्थपाटके पापिष्ठरूपं भवितव्यतया, तद्गतयोः पुनरप्यावयोरनुवर्तते स्मासौ रोषोत्कर्षः, लङ्घितानि तत्रापीतरेतरं निघ्नतोर्दश सागरोपमाणि, सोढानि वाग्गोचरातीतानि दुःखानि, ततः पुनरानीय जनितौ द्वावपि श्येनरूपौ, संलग्नमुल्लसितवैश्वानरयोरायोधनं, ततश्च्यावयित्वा तद्रूपं पुनर्नीतौ तस्यामेव पुरि वालुकाप्रभानाम्नि तृतीयपाटके गुटिकाप्रयुक्तिवशेनैव भवितव्यतया, तत्रापि परस्परं शरीरचूर्णनं कुर्वतोः क्षेत्रानुभावजनितानि परमाधार्मिकासुरोदीरितानि चानन्तदुःखानि सततमनुभवतोरतिक्रान्तानि सप्त सागरोपमाणि, तदन्ते पुनरानीतौ पश्चाक्षनिवासनगरे दर्शितौ च नकुलरूपौ भवितव्यतया, न त्रुटितस्तत्रापि परस्परं मत्सरप्रकर्षः, प्रहरतोश्चान्योऽन्यं विदीर्णे द्वयोरपि शरीरे, जीर्णे प्राचीनगुटिके, वितीर्णे पुनरपरे, नीतौ पुनस्तस्यामेव नगर्यां शर्कराप्रभाभिधाने द्वितीयपाटके, ततो विहितवीभत्सरूपयोरन्योन्यं पिंपतोः परमाधार्मिककदर्थनां क्षेत्रजनितसन्तापं च वेदयतोरतीतानि तत्रापि त्रीणि सागरोपमाणि, एवं पापिष्ठनिवासनगर्याः पश्चाक्षनिवासनगरे ततोऽपि पुनस्तस्यां गत्यागमनं कुर्वता तेन च धराधरेण सार्धं वैरं खेटयता भद्रे! अगृहीतसङ्केते! विडम्बितानि मया भवितव्यताप्रेरितेन भूयांसि रूपाणि, ततः पुनः कुतूहलवशेनैव तया निजभार्यया जीर्णायां तस्यामेकभववेद्याभिधानायां कर्मपरिणाममहाराजसमर्पितायां गुटिकायां भूयो भूयो परापरां गुटिकां योजयन्त्या तदसंव्यवहारनगरं विहायापरेषु प्रायेण सर्वस्थानेषु तिलपीडकन्यायेन भ्रमितोऽहमनन्तकालमिति, एवं वदति संसारिजीवे प्रज्ञाविशालया चिन्तितं—अहो रौद्ररूपोऽसौ क्रोधः, दारुणतरा हिंसा, तथाहि—तद्वशवर्तिनाऽनेन संसारिजीवेन घोरं संसारसागरं कथञ्चिदतिलङ्घ्य प्राप्तेऽपि मनुष्यभवे विहितं तत्तादृशमतिरौद्रं कर्म न प्रतिपन्नं भागवतं वचनं हारिता मनुष्यरूपता निर्वर्तिता वैरपरम्परा उपार्जिता संसारसागरेऽनन्तरूपा विड-

धराधरेण युद्धं मृतिः संसारभ्रमश्च

दुष्टदारकम् । उन्नामितमहोरस्कं, वदनाष्टकधारकम् ॥ १५ ॥ तं वीक्ष्य सा विशालाक्षी, परं हर्षमुपागता । ततश्च चिन्तयत्येवं, स्तिमितेनान्तरात्मना ॥ १६ ॥ अहो मदीयपुत्रस्य, कूटानि सुगिरेरिव । मूर्धानोऽष्ट विराजन्ते, तदिदं महदद्भुतम् ॥ १७ ॥ ततः साऽपि गते मासे, निजसूनोर्गुणोचितम् । करोति नाम विख्यातं, शैलराज इति स्फुटम् ॥ १८ ॥ इतश्च—सा धात्री स च तत्सूनुरनादावपि संवेद्य । ममान्तरङ्गोऽभूदेव, तिरोभूततया परम् ॥ १९ ॥ ततः पित्रोर्महानन्दं, दधानः सुखलालितः । सहैव शैलराजेन, परां वृद्धिमहं गतः ॥ २० ॥ अथातीतेषु वर्षेषु, पञ्चषेषु ततो मया । स व्यक्तं रममाणेन, शैलराजो निरीक्षितः ॥ २१ ॥ अनादिस्नेहमोहेन, तं दृष्ट्वा मम मानसे । या प्रीतिरासीत्साऽऽख्यातुं, वचनेन न पार्यते ॥ २२ ॥ विलोकयन्तं मां वीक्ष्य, स्निग्धदृष्ट्या स दारकः । शठात्मा चिन्तयत्येवं, लब्धलक्ष्यः स्वचेतसा ॥ २३ ॥ अये! मामेष राजेन्द्रतनयः स्निग्धचक्षुषा । विलोकयति तन्नूनं, ममायं वर्तते वशे ॥ २४ ॥ ततो विस्मेरिताक्षोऽसौ, किलाहं स्नेहनिर्भरः । दर्शयन्निति मे देहं, समालिङ्गति मायया ॥ २५ ॥ ततो मे मोहदोषेण, स्फुरितं निजमानसे । अहो भावज्ञताऽप्यस्य, त्रैलोक्यमतिवर्तते ॥ २६ ॥ तदिदानीं मया नैष, स्निग्धो बन्धुर्विचक्षणः । मोक्तव्यः क्षणमप्येवं, कृतश्चित्ते विनिश्चयः ॥ २७ ॥ ततस्तेन सहोद्यानकाननेषु दिने दिने । क्रीडतः सततं याति, कालो मे हृष्टचेतसः ॥ २८ ॥ न लक्षितं मया मोहविह्वलीभूतचेतसा । यथैष शैलराजो मे, परमार्थेन वैरिकः ॥ २९ ॥ ततो दिनेषु गच्छत्सु, मैत्री तेन विवर्धते । तत्प्रभावात्प्रवर्धन्ते, वितर्का मम मानसे ॥ ३० ॥ यथा ममोत्तमा जातिः, कुलं सर्वजनाधिकम् । बलं भुवनविख्यातं, रूपं भुवनभूषणम् ॥ ३१ ॥ सौभाग्यं जगदानन्दमैश्वर्यं भुवनातिगम् । श्रुतं पूर्वभवाभ्यस्तं, परिस्फुरति मेऽग्रतः ॥ ३२ ॥ मघवाऽपि पदं स्वीयं, यद्यहं प्रार्थये ततः । ददात्येव न कार्यं मे, लाभशक्तिरियं मम ॥ ३३ ॥ ये चान्येऽपि तपोवीर्यधैर्यसत्त्वादयो गुणाः । ते मय्येव वसन्त्युच्चैर्विमुच्य भुवनत्रयम् ॥ ३४ ॥

शैलराजजन्म

मैत्री उभयोः

शैलराजकृताविकल्पाः

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

रिपुदारणजन्म

अथ विख्यातसौन्दर्ये, सपुण्यजनसेविते । सिद्धार्थनगरे तत्र, भूपोऽभून्नरवाहनः ॥ १ ॥ यस्तेजसा सहस्रांशुं, गाम्भीर्येण महोदधिम् । स्थैर्येण शैलराजेन्द्रं, जयति स्म महाबलः ॥ २ ॥ येन बन्धुषु चन्द्रत्वं, शत्रुवंशे कृशानुता । प्रदर्शिताऽऽत्मनो नित्यं, धनेन धनदायितम् ॥ ३ ॥ तस्य रूपयशोवंशविभवैरनुरूपताम् । दधानाऽऽसीन्महादेवी, नाम्ना विमलमालती ॥ ४ ॥ सा चन्द्रिकेव चन्द्रस्य, पद्मेव जलजन्मनः । तस्य राज्ञः सदा देवी, हृदयान्न विनिर्गता ॥ ५ ॥ ततोऽगृहीतसङ्केते!, तदानीं निजभार्यया । सह पुण्योदयेनाहं, तस्याः कुक्षौ प्रवेशितः ॥ ६ ॥ अथ संपूर्णकालेन, सर्वावयवसुन्दरः । निष्क्रान्तोऽहमभिव्यक्तरूपश्छन्नस्तथेतरः ॥ ७ ॥ ततो मामुपलभ्यासौ, देवी विमलमालती । संजातः किल पुत्रो मे, परं हर्षमुपागता ॥ ८ ॥ ततो निवेदितो राज्ञे, तुष्टोऽसावपि चेतसा । संजातो नगरानन्दः, कृतो जन्ममहोत्सवः ॥९॥ ममापि च समुत्पन्नो, वितर्को निजमानसे । यथाऽहमनयोः पुत्रस्तातो मातेति तावुभौ ॥१०॥ अथ मासे गते पूर्णे, महानन्दपुरःसरम् । ततः प्रतिष्ठितं नाम, ममेति रिपुदारुणः ॥ ११ ॥ नन्दिवर्धनकाले या, ममाऽऽसीदविवेकिता । सा धात्री पुनरायाता, स्तनपायनतत्परा ॥ १२ ॥ इतश्च तेन सा भर्त्रा, निजेन प्रियकामिना । क्वचिद्दृप्तगजेन्द्रेण, संयोगं समुपागता ॥ १३ ॥ यदा चापन्नगर्भाऽभूद्देवी विमलमालती । तदैव दैवयोगेन, संजाता सापि गर्भिणी ॥ १४ ॥ ततो मज्जन्मकाले सा, प्रसूता

दुष्टदारकम् । उन्नामितमहोरस्कं, वदनाष्टकधारकम् ॥ १५ ॥ तं वीक्ष्य सा विशालाक्षी, परं हर्षमुपागता । ततश्च चिन्तयत्येवं, स्तिमितेनान्तरात्मना ॥ १६ ॥ अहो मदीयपुत्रस्य, कूटानि सुगिरेरिव । मूर्धानोऽष्ट विराजन्ते, तदिदं महदद्भुतम् ॥ १७ ॥ ततः साऽपि गते मासे, निजसूनोर्गुणोचितम् । करोति नाम विख्यातं, शैलराज इति स्फुटम् ॥ १८ ॥ इतश्च—सा धात्री स च तत्सूनुरनादावपि सर्वदा । ममान्तरङ्गोऽभूदेव, तिरोभूततया परम् ॥ १९ ॥ ततः पित्रोर्महानन्दं, दधानः सुखलालितः । सहैव शैलराजेन, परां वृद्धिमहं गतः ॥ २० ॥ अथातीतेषु वर्षेषु, पञ्चषेषु ततो मया । स व्यक्तं रममाणेन, शैलराजो निरीक्षितः ॥ २१ ॥ अनादिस्नेहमोहेन, तं दृष्ट्वा मम मानसे । या प्रीतिरासीत्साऽऽख्यातुं, वचनेन न पार्यते ॥ २२ ॥ विलोकयन्तं मां वीक्ष्य, स्निग्धदृष्ट्या स दारकः । शठात्मा चिन्तयत्येवं, लब्धलक्ष्यः स्वचेतसा ॥ २३ ॥ अये! मामेष राजेन्द्रतनयः स्निग्धचक्षुषा । विलोकयति तन्नूनं, ममायं वर्तते वशे ॥ २४ ॥ ततो विस्मेरिताक्षोऽसौ, किलाहं स्नेहनिर्भरः । दर्शयन्निति मे देहं, समालिङ्गति मायया ॥ २५ ॥ ततो मे मोहदोषेण, स्फुरितं निजमानसे । अहो भावज्ञताऽप्यस्य, त्रैलोक्यमतिवर्तते ॥ २६ ॥ तदिदानीं मया नैष, स्निग्धो बन्धुर्विचक्षणः । मोक्तव्यः क्षणमप्येवं, कृतश्चित्ते विनिश्चयः ॥ २७ ॥ ततस्तेन सहोद्यानकाननेषु दिने दिने । क्रीडतः सततं याति, कालो मे हृष्टचेतसः ॥ २८ ॥ न लक्षितं मया मोहविह्वलीभूतचेतसा । यथैष शैलराजो मे, परमार्थेन वैरिकः ॥ २९ ॥ ततो दिनेषु गच्छत्सु, मैत्री तेन विवर्धते । तत्प्रभावात्प्रवर्धन्ते, वितर्का मम मानसे ॥ ३० ॥ यथा ममोत्तमा जातिः, कुलं सर्वजनाधिकम् । बलं भुवनविख्यातं, रूपं भुवनभूषणम् ॥ ३१ ॥ सौभाग्यं जगदानन्दमैश्वर्यं भुवनातिगम् । श्रुतं पूर्वभवाभ्यस्तं, परिस्फुरति मेऽग्रतः ॥ ३२ ॥ मघवाऽपि पदं स्वीयं, यद्यहं प्रार्थये ततः । ददात्येव न कार्यं मे, लाभशक्तिरियं मम ॥ ३३ ॥ ये चान्येऽपि तपोवीर्यधैर्यसत्त्वादयो गुणाः । ते मय्येव वसन्त्युच्चैर्विमुच्य भुवनत्रयम् ॥ ३४ ॥

शैलराजजन्म

मैत्री उभयोः

शैलराजकृताविकल्पाः

यदिवा—यस्येदृशेन मित्रेण, संजातो मम मीलकः । तस्य को वर्णयेल्लोके, गुणसम्भारगौरवम्? ॥ ३५ ॥ तथाहि—पुरुषस्य भवेत्तावत्सर्वस्यैकमिहाननम् । अयं वक्त्राष्टकेनैव, जयत्येव परं जनम् ॥ ३६ ॥ तदेष शैलराजो मे, यस्य प्राप्तो वयस्यताम् । तस्य नास्ति जगत्यत्र, यन्न संपन्नमञ्जसा ॥ ३७ ॥ ततोऽवलिप्तचित्तोऽहं, तां विकल्पपरम्पराम् । वर्धयन्नात्मनः सर्वं, न्यूनं मन्ये तदा जनम् ॥ ३८ ॥ ऊर्ध्वीकृतनिजग्रीवो, नक्षत्राणि निभालयन् । अग्रतोऽपि न पश्यामि, मत्तवद्गन्धवारणः ॥ ३९ ॥ आपूर्णो भूरिवातेन, विततात्मा यथा दृतिः । ततोऽहं विचरामि स्म, निःसारो मदविह्वलः ॥ ४० ॥ चिन्तयामि न मे वन्द्यः, कश्चिदस्ति जगत्त्रये । यत एतद्गुणैः सर्वमधस्तान्मम वर्तते ॥ ४१ ॥ को ममान्यो गुरुर्नूनमहमेव गुणैर्गुरुः । क एते देवसङ्घाता?, ये मत्तोऽपि गुणाधिकाः ॥ ४२ ॥ ततोऽगृहीतसङ्केते!, तदाऽहं गर्वनिर्भरः । शैलस्तम्भसमो नैव, कस्यचित्प्रणतिं गतः ॥ ४३ ॥ किं च—प्रणताशेषसामन्तकिरीटांशुविराजितम् । न नतं जातुचिद्भद्रे!, तातीयं पादपङ्कजम् ॥ ४४ ॥ अशेषजनवन्द्याऽपि, स्नेहनिर्भरमानसा । कदाचिदपि नैवाम्बा, मया नूनं नमस्कृता ॥ ४५ ॥ ये केचिल्लौकिका देवा, याश्चान्याः कुलदेवताः । न ताः प्रणामकामेन, चक्षुषाऽपि मयेक्षिताः ॥ ४६ ॥ ततो मां तादृशं वीक्ष्य, शैलराजसमन्वितम् । वर्धमानं स राजेन्द्रो, मनसा पर्यचिन्तयत् ॥ ४७ ॥—अहो मदीयपुत्रोऽयं, गाढं मानधनेश्वरः । तदस्य लोको यशाज्ञां, लङ्घयेत कदाचन ॥ ४८ ॥ ततोऽयं चित्तनिर्वेदान्मन्यमानोऽवधीरणाम् । मां विहाय क्वचिद्गच्छेत्तदिदं नैव सुन्दरम् ॥ ४९ ॥ ज्ञापयित्वा नरेन्द्रादीन्, कुमारचरितं ततः । आज्ञाविधेयानस्योच्चैः, करोमि सकलानपि ॥ ५० ॥ एवं विचिन्त्य मे तातः, स्नेहनिर्भरमानसः । समस्तं तत्करोत्येव, यत्स्वयं परिचिन्तितम् ॥ ५१ ॥ अथ ताताज्ञया सर्वे, नरेन्द्रा नतमस्तकाः । बालस्यापि ममात्यन्तं, किङ्करत्वमुपागताः ॥ ५२ ॥ प्रधानकुलजाता ये, ये च विक्रमशालिनः । तेऽपि मां देव देवेति, ब्रुवाणाः पर्युपासते ॥ ५३ ॥

नरवाहनकृतानुकूलता

यदहं वच्मि तत्सर्वो, राजलोकः कृतादरः । जय देवेतिलपन्नुच्चैः, शिरसा प्रतिपद्यते ॥ ५४ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, ततोऽम्बा च सबान्धवा । वीक्षते सर्वकार्येष्वधिकं मां परमात्मनः ॥ ५५ ॥ स च पुण्योदयस्तत्र, माहात्म्ये मम कारणम् । तथापि मोहदोषेण, मयेदं परिचिन्तितम् ॥ ५६ ॥ अयं ममैष यो जातो, देवानामपि दुर्लभः । सर्वस्यास्य प्रतापस्य, शैलराजो विधायकः ॥ ५७ ॥ ततः संतुष्टचित्तेन, शैलराजो मयाऽन्यदा । प्रोक्तो विश्रम्भजल्पेन, स्नेहनिर्भरचेतसा ॥ ५८ ॥ वयस्य! योऽयं संपन्नो, लोकमध्येऽतिसुन्दरः । मम ख्यातिविशेषोऽयं, प्रतापो हन्त तावकः ॥ ५९ ॥ ततश्च—मदीयवचसा तुष्टः, शैलराजः स्वमानसे । वष्टतामुररीकुर्वन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ६० ॥ कुमार! परमार्थोऽयं, कथ्यते तव साम्प्रतम् । यदेवंविधजल्पस्य, कुमारस्येह कारणम् ॥ ६१ ॥ ये दुर्जना भवन्त्यत्र, गुणपूर्णं परं जनम् । स्वाभिप्रायानुमानेन, मन्यन्ते दोषपुञ्जकम् ॥ ६२ ॥ ये सज्जना पुनर्धन्यास्ते लोकं दोषपूरितम् । स्वाभिसन्धिविशुद्ध्यैव, लक्षयन्ति गुणालयम् ॥ ६३ ॥ एवं च स्थिते—यद्भासते गुणित्वेन, गुणहीनोऽप्ययं जनः । कुमार! तावके चित्ते, सौजन्यं तत्र कारणम् ॥ ६४ ॥ प्रतापस्तावकीनोऽयं, समस्तोऽपि सुनिश्चितम् । भावत्कवीर्यविख्याताः, के वयं परमार्थतः? ॥ ६५ ॥ तदिदं शैलराजीयं, वचनं सुमनोहरम् । आकर्ण्याहं तदा भद्रे!, परं स्नेहरसं गतः ॥ ६६ ॥ चिन्तितं च मया—अहो मय्यनुरागोऽस्य, अहो गम्भीरचित्तता। अहो वचनविन्यासस्तथाऽहो भावसारता ॥ ६७ ॥ ततो मयाऽभिहितं—वयस्य! नेदृशं वाच्यमुपचारपरं वचः । ममाग्रतो यतो ज्ञातं, माहात्म्यं तावकं मया ॥ ६८ ॥ ततो हर्षवशात्तेन, शैलराजेन जल्पितम् । प्रसादपरमे नाथे, भृत्यानां किं न सुन्दरम्? ॥ ६९ ॥ अन्यच्च—यदि सम्भावना जाता, भवतां मादृशे जने । ततो मे परमं गुह्यं, भवद्भिरनुमन्यताम् ॥ ७० ॥ विद्यते मम सद्वीर्यं, हृदयस्यावलेपनम् । तन्निजे हृदये देयं, कुमारेण प्रतिक्षणम् ॥ ७१ ॥ मयाऽभिहितं, कुतस्तदवाप्तं भवता? किंनामकं? को वा तस्य हृदयावलेपनस्य

कुमारशैलराजयोरालापः

यदिवा—यस्येदृशेन मित्रेण, संजातो मम मीलकः । तस्य को वर्णयेल्लोके, गुणसम्भारगौरवम्? ॥ ३५ ॥ तथाहि—पुरुषस्य भवेत्तावत्सर्वस्यैकमिहाननम् । अयं वक्त्राष्टकेनैव, जयत्येव परं जनम् ॥ ३६ ॥ तदेष शैलराजो मे, यस्य प्राप्तो वयस्यताम् । तस्य नास्ति जगत्यत्र, यन्न संपन्नमञ्जसा ॥ ३७ ॥ ततोऽवलिप्तचित्तोऽहं, तां विकल्पपरम्पराम् । वर्धयन्नात्मनः सर्वं, न्यूनं मन्ये तदा जनम् ॥ ३८ ॥ ऊर्ध्वीकृतनिजग्रीवो, नक्षत्राणि निभालयन् । अग्रतोऽपि न पश्यामि, मत्तवद्गन्धवारणः ॥ ३९ ॥ आपूर्णो भूरिवातेन, विततात्मा यथा दृतिः । ततोऽहं विचरामि स्म, निःसारो मदविह्वलः ॥ ४० ॥ चिन्तयामि न मे वन्द्यः, कश्चिदस्ति जगत्त्रये । यत एतद्गुणैः सर्वमधस्तान्मम वर्तते ॥ ४१ ॥ को ममान्यो गुरुर्नूनमहमेव गुणैर्गुरुः । क एते देवसङ्घाता?, ये मत्तोऽपि गुणाधिकाः ॥ ४२ ॥ ततोऽगृहीतसङ्केते!, तदाऽहं गर्वनिर्भरः । शैलस्तम्भसमो नैव, कस्यचित्प्रणतिं गतः ॥ ४३ ॥ किं च—प्रणताशेषसामन्तकिरीटांशुविराजितम् । न नतं जातुचिद्भद्रे!, तातीयं पादपङ्कजम् ॥ ४४ ॥ अशेषजनवन्द्याऽपि, स्नेहनिर्भरमानसा । कदाचिदपि नैवाम्बा, मया नूनं नमस्कृता ॥ ४५ ॥ ये केचिल्लौकिका देवा, याश्चान्याः कुलदेवताः । न ताः प्रणामकामेन, चक्षुषाऽपि मयेक्षिताः ॥ ४६ ॥ ततो मां तादृशं वीक्ष्य, शैलराजसमन्वितम् । वर्धमानं स राजेन्द्रो, मनसा पर्यचिन्तयत् ॥ ४७ ॥—अहो मदीयपुत्रोऽयं, गाढं मानधनेश्वरः । तदस्य लोको यत्नाज्ञां, लङ्घयेत कदाचन ॥ ४८ ॥ ततोऽयं चित्तनिर्वेदान्मन्यमानोऽवधीरणाम् । मां विहाय क्वचिद्गच्छेत्तदिदं नैव सुन्दरम् ॥ ४९ ॥ ज्ञापयित्वा नरेन्द्रादीन्, कुमारचरितं ततः । आज्ञाविधेयानस्योच्चैः, करोमि सकलानपि ॥ ५० ॥ एवं विचिन्त्य मे तातः, स्नेहनिर्भरमानसः । समस्तं तत्करोत्येव, यत्स्वयं परिचिन्तितम् ॥ ५१ ॥ अथ ताताज्ञया सर्वे, नरेन्द्रा नतमस्तकाः । बालस्यापि ममात्यन्तं, किङ्करत्वमुपागताः ॥ ५२ ॥ प्रधानकुलजाता ये, ये च विक्रमशालिनः । तेऽपि मां देव देवेति, ब्रुवाणाः पर्युपासते ॥ ५३ ॥

नरवाहनकृतानुकूलता

कुमारशैलराजयोरालापः

यदहं वच्मि तत्सर्वो, राजलोकः कृतादरः । जय देवेतिलपन्नुच्चैः, शिरसा प्रतिपद्यते ॥ ५४ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, ताताऽम्बा च स-
बान्धवा । वीक्षते सर्वकार्येष्वधिकं मां परमात्मनः ॥ ५५ ॥ स च पुण्योदयस्तत्र, माहात्म्ये मम कारणम् । तथापि मोहदोषेण, मयेदं
परिचिन्तितम् ॥ ५६ ॥ अयं ममैष यो जातो, देवानामपि दुर्लभः । सर्वस्यास्य प्रतापस्य, शैलराजो विधायकः ॥ ५७ ॥ ततः संतुष्ट-
चित्तेन, शैलराजो मयाऽन्यदा । प्रोक्तो विश्रम्भजल्पेन, स्नेहनिर्भरचेतसा ॥ ५८ ॥ वयस्य! योऽयं संपन्नो, लोकमध्येऽतिसुन्दरः । मम
ख्यातिविशेषोऽयं, प्रतापो हन्त तावकः ॥ ५९ ॥ ततश्च—मदीयवचसा तुष्टः, शैलराजः स्वमानसे । वष्टतामुररीकुर्वन्निदं वचनमब्रवीत्
॥ ६० ॥ कुमार! परमार्थोऽयं, कथ्यते तव साम्प्रतम् । यदेवंविधजल्पस्य, कुमारस्येह कारणम् ॥ ६१ ॥ ये दुर्जना भवन्त्यत्र, गुणपूर्णं
परं जनम् । स्वाभिप्रायानुमानेन, मन्यन्ते दोषपुञ्जकम् ॥ ६२ ॥ ये सज्जना पुनर्धन्यास्ते लोकं दोषपूरितम् । स्वाभिसन्धिविशुद्ध्यैव,
लक्षयन्ति गुणालयम् ॥ ६३ ॥ एवं च स्थिते—यद्भासते गुणित्वेन, गुणहीनोऽप्ययं जनः । कुमार! तावके चित्ते, सौजन्यं तत्र कार-
णम् ॥ ६४ ॥ प्रतापस्तावकीनोऽयं, समस्तोऽपि सुनिश्चितम् । भावत्कवीर्यविख्याताः, के वयं परमार्थतः? ॥ ६५ ॥ तदिदं शैलराजीयं,
वचनं सुमनोहरम् । आकर्ण्याहं तदा भद्रे!, परं स्नेहरसं गतः ॥ ६६ ॥ चिन्तितं च मया—अहो मय्यनुरागोऽस्य, अहो गम्भीरचित्तता।
अहो वचनविन्यासस्तथाऽहो भावसारता ॥ ६७ ॥ ततो मयाऽभिहितं—वयस्य! नेदृशं वाच्यमुपचारपरं वचः । ममाग्रतो यतो ज्ञातं,
माहात्म्यं तावकं मया ॥ ६८ ॥ ततो हर्षवशात्तेन, शैलराजेन जल्पितम् । प्रसादपरमे नाथे, भृत्यानां किं न सुन्दरम्? ॥ ६९ ॥ अ-
न्यच्च—यदि सम्भावना जाता, भवतां मादृशे जने । ततो मे परमं गुह्यं, भवद्भिरनुमन्यताम् ॥ ७० ॥ विद्यते मम सद्वीर्यं, हृदयस्या-
वलेपनम् । तन्निजे हृदये देयं, कुमारेण प्रतिक्षणम् ॥ ७१ ॥ मयाऽभिहितं, कुतस्तदवाप्तं भवता? किंनामकं? को वा तस्य हृदयावलेपनस्य

॥ २०१ ॥

प्रभावः ? इति श्रोतुमिच्छामि, शैलराजेनाभिहितं—कुमार ! न कुतश्चिदपि तदवाप्तं मया, किं तर्हि ?, स्वकीयेनैव वीर्येण जनितं, नामतः पुनः स्तब्धचित्तं तदभिधीयते, प्रभावं तस्यानुभवद्वारेणैव विज्ञास्यति कुमारः, किं तेनावेदितेन ?, मयाऽभिहितं—यद्वयस्यो जानीते, ततः समर्पितं ममान्यदा शैलराजेन तदात्मीयं हृदयावलेपनं, विलिप्तं मया हृदयं, जातोऽहं गाढतरमुल्लम्बितशूनतस्कराकारधारितया नमनरहितः, ततस्तथाभूतं मामवलोक्य सुतरां प्रणतिप्रवणाः संपन्नाः सामन्तमहत्तमादयः, तातोऽपि सप्रणामं मामालापयति स्म, तयाऽन्याऽपि स्वामिनमिव मां विज्ञपयति स्म, ततः संजातो मे हृदयावलेपनप्रभावे सम्प्रत्ययः, संपन्ना स्थिरतरा शैलराजे परमबन्धुबुद्धिरिति ॥ इतश्चान्यदा गतोऽहमन्तरङ्गे क्लिष्टमानसाभिधाने नगरे, तच्च कीदृशं ?,—आवासः सर्वदुःखानां, नष्टधर्मैर्निपेवितम् । कारणं सर्वपापानां, दुर्गतिद्वारमञ्जसा ॥ १ ॥ तत्र च नगरे दुष्टाशयो नाम राजा, स च कीदृशः ?,—उत्पत्तिभूमिर्दोषाणामाकरः क्लिष्टकर्मणाम् । सद्विवेकनरेन्द्रस्य, महारिः स नराधिपः ॥ २ ॥ तस्य च राज्ञो जघन्यता नाम देवी, सा च कीदृशी ?,—नराधमानां साऽभीष्टा, विद्वद्भिः परिनिन्दिता । प्रवर्तिका च सा देवी, सर्वेषां निन्द्यकर्मणाम् ॥ ३ ॥ तयोश्च जघन्यतादुष्टाशययोर्देवीनृपयोरत्यन्तमभीष्टोऽस्ति मृषावादो नाम तनयः, स च कीदृशः ?,—समस्तभूतसङ्घस्य, विश्वासच्छेदकारकः । निःशेषदोषपुञ्जत्वाद्गर्हितश्च विचक्षणैः ॥ ४ ॥ शाठ्यपैशुन्यदौर्जन्यपरद्रोहादितस्कराः । तं राजपुत्रं सेवन्ते, सदनुग्रहकाम्यया ॥ ५ ॥ स्नेहो मैत्री प्रतिज्ञा च, तथा सम्प्रत्ययश्च यः । एतेषां शिष्टलोकानां, राजसूनुरसौ रिपुः ॥ ६ ॥ पिताऽसौ व्रतलोपस्य, मर्यादाया महारिपुः । अयशोवादतूर्यस्य, सदास्फालनतत्परः ॥ ७ ॥ ये केचिन्नरकं यान्ति, तस्य निर्देशकारिणः । स एव प्रगुणं मार्गं, तेषां दर्शयितुं क्षमः ॥ ८ ॥ ततो दृष्टोऽसौ मया दुष्टाशयो नरेन्द्रः, तत्पार्श्ववर्तिनी च विलोकिता सा जघन्यता महादेवी, तयोश्चाग्रतो वर्तमानो निर्वर्णितो मया तयोरेव चरणशुश्रूषाकरणपरायणः स मृषावादो राजदारकः, ततो

स्तब्धचित्ताख्यमवलेपनं

मृषावादसत्कुटुम्बं च

विहितप्रतिपत्तिः स्थितस्तत्राहं कियन्तमपि कालं, महामोहविमोहितमानसेन च मया न लक्षितं तदा तेषां नगरराजेन्द्रमहादेवीदारकाणां सम्बन्धि स्वरूपं, गृहीतोऽपि परमबन्धुबुद्ध्या विशेषतः प्रतिपन्नो वयस्यतया मृपावादः, प्राप्तः प्रकर्षगतिं तेन सह प्रेमाबन्धः, दृष्टोऽसौ शरीरादभिन्नरूपतया, ततश्चानीतः स मया मृपावादः स्वस्थाने, ततस्तेन सह ललमानस्य मे समुत्पद्यन्ते स्म मनसीदृशा वितर्काः, यदुत —नूनं विदितसारोऽहमहमेव विचक्षणः । शेषः सर्वः पशुप्रायो, मुग्धबुद्धिरयं जनः ॥ १ ॥ यस्य मे सर्वसम्पत्तिकारको मित्रतां गतः । सर्वदाऽयं मृपावादः, स्नेहेन हृदि वर्तते ॥ २ ॥ असद्भूतपदार्थेऽपि, सद्बुद्धिं जनयाम्यहम् । सद्भूतमप्यसद्भूतं, दर्शयामि सुहृद्बलात् ॥ ३ ॥ कृतं प्रत्यक्षमप्युच्चैर्महासाहसमात्मना । वरमित्रप्रसादेन, लगयामि परे जने ॥ ४ ॥ चौर्यं वा पारदार्यं वा, कुर्वतोऽपि यथेच्छया । कुतोऽपराधगन्धोऽपि, मम यावदयं सुहृत् ? ॥ ५ ॥ स्वार्थसिद्धिः कुतस्तेषां ?, येषामेष न विद्यते । अतो मूर्खा अमी लोकाः, स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥ ६ ॥ विग्रहेऽपि कचित्सन्धिं, सन्धावपि च विग्रहम् । मृपावादप्रसादेन, घटयामि यथेच्छया ॥ ७ ॥ यत्किञ्चिचिन्तयाम्यत्र, वस्तु लोकेऽतिदुर्लभम् । वरमित्रप्रसादेन, सर्वं संपद्यते मम ॥ ८ ॥ मया पुण्यैरवाप्तोऽयमयमेव च मे सुहृत् । एष एव जगद्वन्द्यो, यथेष्टफलदायकः ॥ ९ ॥ ततोऽगृहीतसङ्केते !, मया मोहहतात्मना । कुविकल्पैर्मनस्तत्र, मृपावादे प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ तद्वशेन च येऽनर्थाः, संपद्यन्तेऽतिदारुणाः । पुण्योदयप्रभावेण, ते यान्ति विलयं तदा ॥ ११ ॥ अहं तु तत्र जाने स्म, महामोहवशं गतः । ततस्तत्र मृपावादे, पश्यामि गुणमालिकाम् ॥ १२ ॥ एवं च वर्तमानस्य, वयस्यद्वययोगतः । कलाग्रहणकालो मे, संप्राप्तः क्रमशोऽन्यदा ॥ १३ ॥ ततस्तातेन संपूज्य, कलाचार्यं विधानतः । तस्यार्पितोऽहं सद्भक्त्या, महानन्दपुरःसरम् ॥ १४ ॥ उक्तश्चाहं गुरुः पुत्र !, तवायं ज्ञानदायकः । अतः पादौ प्रणम्यास्य, शिष्यभावं समाचर ॥ १५ ॥ मयोक्तं तात ! मुग्धोऽसि, यो मामेवं प्रभाषसे । वराकः किं विजानीते,

मृपावादजा विकल्पाः

कलाग्रहणेऽनृतमहिमा

नूनमेष ममामतः? ॥ १६ ॥ गुरुरन्यस्य लोकस्य, स्यादेष न तु मादृशाम् । अतो नाहं पताम्यस्य, पादयोः शास्त्रकाम्यया ॥ १७ ॥ केवलम्—भवतामनुरोधेन, गृह्णामि सकलाः कलाः । मदीयविनयो नूनमस्य स्यान्मातृलोहितम् ॥ १८ ॥ ततस्तातेन स प्रोक्तः, कलाचार्यो रहःस्थितः । आर्य! मामकपुत्रोऽयं, गाढं मानधनेश्वर ॥ १९ ॥ तदत्र भवता नास्य, दृष्ट्वाऽप्यविनयादिकम् । चित्तोद्वेगो विधातव्यो, ग्राह्णीयश्च सत्कलाः ॥ २० ॥ ततो विनयनम्रस्य, श्रुत्वा तातस्य जल्पितम् । यदादिशति राजेन्द्र, इत्याह स महामतिः ॥ २१ ॥ चिन्तितं च तदा तेन, कलाचार्येण मानसे । किलैष यावच्छास्त्रस्य, सद्भावं नावबुध्यते ॥ २२ ॥ यावच्च केलिबहुलां, बालतामनुवर्तते । अलीकगर्वितोप्मान्तस्तावदेवं प्रभाषते ॥ २३ ॥ यदा तु ज्ञातसद्भावः, शास्त्रार्थानां भविष्यति । तदा मदं परित्यज्य, स्वयं नम्रो भविष्यति ॥ २४ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । एवं निश्चित्य हृदये, कलाचार्यो महामतिः । ततः सर्वादरेणासौ, प्रवृत्तो ग्राहणे मम ॥ २५ ॥ इतश्चान्येऽपि तत्पार्श्वे, बहवो राजदारकाः । प्रशान्ता विनयोद्युक्ता, गृह्णन्ति सकलाः कलाः ॥ २६ ॥ यथा यथा च मे नित्यमादरं कुरुते गुरुः । तथा तथा वयस्यो मे, शैलराजो विवर्धते ॥ २७ ॥ ततश्च तद्वशेनाहमुपाध्यायं मदोद्धतः । जात्या श्रुतेन रूपेण, हीलयामि क्षणे क्षणे ॥ २८ ॥ ततश्च चिन्तितं महामतिना, अये!—ग्रस्तस्य सन्निपातेन, क्षीरान्नमिव सुन्दरम् । अपथ्योऽस्य वराकस्य, कलाशास्त्रपरिश्रमः ॥ २९ ॥ गाढं कम्पितदेहस्य, यथाऽम्लं भूरि भोजनम् । तथाऽस्य मत्कृतो यत्नः, श्वयथुं वर्धयत्यलम् ॥ ३० ॥ ततो यद्यपि राजेन्द्रः, पुत्रस्नेहपरायणः । उत्साहयति मां नित्यं, गुणाधानार्थमस्य वै ॥ ३१ ॥ तथाप्यपात्रभूतोऽयं, य एवं रिपुदारणः । तस्य त्यागः परं न्याय्यो, ज्ञानदानं न युज्यते ॥३२॥ यो हि दद्यादपात्राय, संज्ञानममृतोपमम् । स हास्यः स्यात्सतां मध्ये, भवेच्चानर्थभाजनम् ॥३३॥ न चैष शक्यते कर्तुं, नम्रो यत्नशतैरपि । को हि स्वेदशतेनापि, श्वपुच्छं नामयिष्यति? ॥ ३४ ॥ ततश्चैवं स्वचेतस्यवधार्य तेन महामतिना कलाचार्येण

शिथिलितो ममोपरि कलाशास्त्रग्राहणानुवन्धः परित्यक्तमुपचारसंभाषणं दृष्टोऽहं धूलिरूपतया, तथापि तातलज्जया नासौ बहिर्मुखविकारमात्रमपि दर्शयति न च मनागपि मां परुषमाभाषते, इतश्च तेऽपि राजदारकाः शैलराजमृषावादनिरतं मामुपलभ्य विरक्ताश्चित्तेन, तथापि पुण्योदयेनाधिष्ठितं मां ते चिन्तयन्तोऽपि न कथञ्चिदभिभवितुं शक्नुवन्ति, इतश्च यथा यथा तौ शैलराजमृषावादौ वर्धेते तथा तथाऽसौ मदीयवयस्यः पुण्योदयः क्षीयते, ततः कृशीभूते तस्मिन् पुण्योदये समुत्पन्ना मे गाढतरं गुरुपरिभवबुद्धिः, अन्यदा निर्गतो वहिः प्रयोजनेनोपाध्यायः, ततोऽधिष्ठितं मया तदीयं महार्हं वेत्रासनं, दृष्टोऽहमुपविष्टस्तत्र राजदारकैः, ततो लज्जितास्ते मदीयकर्मणा, लघुध्वनिना चोक्तमेतैः—हा हा कुमार! न सुन्दरमिदं विहितं भवता वन्दनीयमिदं गुरोरासनं न युक्तं भवादृशामस्याक्रमणं, यतोऽस्मिन्नुपविशतां संपद्यते कुलकलङ्कः समुल्लसति भृशमयशःपटहः प्रवर्धते पापं संजायते चायुषः क्षरणमिति, मयाऽभिहितं—अरे! बालिशा! नाहं भवादृशां शिक्षणार्हः, गच्छत यूयमात्मीयं सप्तकुलं शिक्षयत, तदाकर्ण्य स्थितास्ते तूष्णींभावेन, ततः स्थित्वा तत्र वेत्रासने बृहतीं वेलामुत्थितोऽहं यथेष्टचेष्टया, समागतः कलोपाध्यायः, कथितं तस्मै राजदारकैर्मदीयं विलसितं, क्रुद्धः स्वचेतसा, पृष्टोऽहमनेन, ततः सासूयं मयाऽभिहितं—अहमेतत्करोमि?, अहो ते शास्त्रकौशलं अहो ते पुरुषविशेषज्ञता अहो ते विचारितभाषिता अहो ते विमर्शपाटवं यस्त्वमेतेषां मत्सरिणामसत्यवादिनां वचनेन विप्रतारितो मामेवमाभाषसे, ततो विलक्षीभूतः कलोपाध्यायः, चिन्तितमनेन—न तावदेते राजदारका विपरीतं भाषन्ते, अयं तु स्वकर्मापराधमेवमपलपति तदेनं स्वयमुपलभ्य शिक्षयिष्यामि, अन्यदा प्रच्छन्नदेशस्थितेनावेक्षितोऽहं तेन महामतिना, दृष्टस्तत्र वेत्रासने सरभसमुपविष्टो ललमानः, ततः प्रकटीभूतोऽसौ, दृष्टो मया, मुक्तं झगिति वेत्रासनं, महामतिनाऽभिहितं—इदानीं तर्हि भवतः किमुत्तरं?, मयोक्तं—कीदृशे प्रश्ने?, महामतिराह—तत्रैव पूर्वके, मयोक्तं—न जानाम्यहं की-

गुरुपरिभवः

...न्तो नाहं पतास्यस्य, पादयोः शास्त्रकाम्यया ॥ १७ ॥ के-
—नेन स प्रोक्तः, कलाचार्यो

कलाग्रह-

दृष्टोऽसौ पूर्वकः प्रश्नः?, महामतिराह—किमुपविष्टस्त्वमत्र वेशकने न [illegible]
पुनरभिहितं—पश्यत भो मत्सरविलसितं यदेते स्वयमकार्यं कृत्वा मनोरथैरना[illegible] [illegible]
नुपपन्नता नाम, अहो अस्य धार्ष्ट्यं, अवेदकः सत्त्वयं, दृश्यताऽत्रः [illegible] [illegible]
यदुत—'अद्रष्टव्यः खल्वयं पापः' तत्किमेनमस्माकं मध्ये धारयत यूयं, महामतिना [illegible] [illegible]
एवायं रिपुदारणः सतसङ्गमस्य, तथाहि—लुब्धमर्थप्रदानेन, क्रुद्धं मधुरभाषणैः मायाविनम[illegible] [illegible]
चौरं रक्षणयत्नेन, सद्बुद्ध्या पारदारिकम्। वशीकुर्वन्ति विद्वांसः, [illegible] ॥ २ ॥ [illegible] ॥ न [illegible]
भुवनत्रये। असत्यवादिनः पुंसः, कालदृष्टः स उच्यते ॥ ३ ॥ यतः—सर्वेऽपि ये [illegible], [illegible] [illegible]
यस्यासौ नन्वलौकिकः ॥ ४ ॥ अतो विज्ञाय यत्नेन, सत्यहीनं नराधमम्। सजन्त्येव [illegible], [illegible] [illegible] ॥ ५ ॥ [illegible]
सत्यहीनत्वादस्माकं रिपुदारणः। सम्यग्विज्ञातशीलानां, न मध्ये स्थातुमर्हति ॥ ६ ॥ अथवा नास्य [illegible] रिपुदारणस्यायं दोषो य-
तोऽयमनेन शैलराजेन प्रेर्यमाणस्तावत्सकलदुर्विनयमाचरति, तथाऽनेन मृषावादेन प्रोत्साह्यमानः स्वल्पमेवं भाषते, ततो यद्येतौ पापव-
यस्यौ परिहरति तदर्थं शिक्षयामि तावदेनं, ततः कृतोऽहमुत्सारके महामतिना, अभिहितश्च—कुमार! नेदानीं स्थानमिह मदीयशा-
लायां, अतः कदाचिदेतौ पापवयस्यौ परिहर, यदि वा नागन्तव्यमिह कुमारेणेति, मयाऽभिहितं—त्वमात्मीयजनकाय स्वस्थानं प्रयच्छ,
वयं तु त्वदीयस्थानेन त्वयापि च विनैव भविष्यामहे, ततश्चैवंविधैस्तिरस्कृत्य परुषवचनैरुपाध्यायमुन्नामितया कन्धरया गगनाभिमुखेन
वदनेन विततीकृतेन वक्षःस्थलेनाविकटपादपातेन गतिमार्गेण विलिप्य तेन स्तब्धचित्तेन शैलराजीयविलेपनेनात्महृदयं निर्गतो [illegible]

मृषाभा-
षिणो-
पाश्रता

यभवनात्, ततोऽभिहिता महामतिना राजदारकाः—अरे! निर्गतस्तावदेष दुरात्मा रिपुदारणः, केवलं गरीयान्नरवाहननृपतेः पुत्रस्नेहः, "स्नेहमूढाश्च प्राणिनो न पश्यन्ति वल्लभस्य दोषसमूहं समारोपयन्त्यसन्तमपि गुणसङ्घातं रुष्यन्ति तद्विप्रियकारिणि जने न विचारयन्ति "विप्रियकरणकारणं न लक्षयन्ति स्थानमानान्तरं कुर्वन्ति स्वाभिमतविप्रियकर्तुर्महापायं", तदेवं व्यवस्थिते भवद्भिर्मौनमवलम्बनीयं, यदि रिपुदारणनिर्गमनव्यतिकरं प्रश्नयिष्यति देवो नरवाहनस्ततोऽहमेव तं प्रत्याययिष्यामि, राजदारकैरभिहितं—यदाज्ञापयत्युपाध्यायः। इतश्च ततो निर्गत्य गतोऽहं तातसमीपे, पृष्टस्तातेन—पुत्र! किं वर्तते कलाग्रहणस्येति ?, ततः शैलराजीयहृदयावलेपनवशेन मृषावादावष्टम्भेन च मयाऽभिहितं—तात! समाकर्णय—पूर्वमेव ममाशेषं, विज्ञानं हृदयस्थितम्। अयं तावकयत्नो मे, विशेषाधायकः परम् ॥ १ ॥ ततश्च—लेख्ये चित्रे धनुर्वेदे, नरादीनां च लक्षणे। गान्धर्वे हस्तिशिक्षायां, पत्रच्छेद्ये सवैद्यके ॥ २॥ शब्दे प्रमाणे गणिते, धातुवादे सकौतुके। निमित्ते याश्च लोकेऽत्र, कलाः काश्चित्सुनिर्मलाः ॥ ३ ॥ तासु सर्वासु मे तात!, प्रावीण्यं वर्तते परम्। आत्मतुल्यं न पश्यामि, त्रैलोक्येऽप्यपरं नरम् ॥ ४ ॥ सुतस्नेहेन तच्छ्रुत्वा, तातो हर्षमुपागतः। चुम्बित्वा मूर्धदेशे मामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ जात! चारु कृतं चारु, सुन्दरस्ते महोद्यमः। किं त्वेकं मे कुमारेण, वचनं श्रूयतामिति ॥ ६ ॥ मयाभिहितं—वदतु तात!, तातेनाभिहितं—**विद्यायां ध्यानयोगे च, स्वभ्यस्तेऽपि हितैषिणा। सन्तोषो नैव कर्तव्यः स्थैर्यं हितकरं तयोः** ॥७॥ एवं च स्थिते—गृहीतानां स्थिरत्वेन, शेषाणां ग्रहणेन च। कलानां मे कुमारत्वे, त्वं पुषाण मनोरथान् ॥ ८ ॥ मयाऽभिहितं—एवं भवतु, ततो गाढतरं तुष्टस्तातः, दत्तो भाण्डागारिकस्यादेशः, अरे पूरय महामतिभवनं धनकनकनिचयेन, येन कुमारः सकलोपभोगसम्पत्त्या निर्व्यग्रस्तत्रैव कलाग्रहणं कुर्वन्नास्ते, ततो यदाज्ञापयति देव इत्यभिधाय संपादितं भाण्डागारिकेण राजशासनं, महामतिनाऽपि मा देवस्य चित्तसन्तापो भविष्यतीत्याकलय्य न निवेदितं

कलासु स्थैर्यं हितं

दृशोऽसौ पूर्वकः प्रश्नः?, महामतिराह—किमुपविष्टस्त्वमत्र वेत्रासने न वेति, ततो हा शान्तं पापमिति ब्रुवाणेन पिहितौ मया कर्णौ, पुनरभिहितं—पश्यत भो मत्सरविलसितं यदेते स्वयमकार्यं कृत्वा ममोपर्येवमारोपयन्ति, महामतिना चिन्तितं—अहो सेयं दृष्टेऽप्यनुपपन्नता नाम, अहो अस्य धार्ष्ट्यं, अवेद्यकः खल्वयं, इयत्ताऽतः परमसत्यवचनस्य, राजदारकैरभिहितमेकान्ते विधाय कलाचार्यं, यदुत—'अद्रष्टव्यः खल्वयं पापः' तत्किमेनमस्माकं मध्ये धारयत यूयं, महामतिना चिन्तितं—सत्यमेते तपस्विनः प्रवदन्ति, नोचित एवायं रिपुदारणः सत्सङ्गमस्य, तथाहि—लुब्धमर्थप्रदानेन, क्रुद्धं मधुरभाषणैः मायाविनमविश्वासात्, स्तब्धं विनयकर्मणा ॥१॥ चौरं रक्षणयत्नेन, सद्बुद्ध्या पारदारिकम्। वशीकुर्वन्ति विद्वांसः, शेषदोषपरायणम् ॥ २॥ युग्मम् ॥ न विद्यते पुनः कश्चिदुपायो भुवनत्रये। असत्यवादिनः पुंसः, कालदष्टः स उच्यते ॥ ३ ॥ यतः—सर्वेऽपि ये जगत्यत्र, व्यवहाराः शुभेतराः। सत्ये प्रतिष्ठिता नेदं, यस्यासौ नन्वलौकिकः ॥ ४ ॥ अतो विज्ञाय यत्नेन, सत्यहीनं नराधमम्। त्यजन्त्येव सुदूरेण, प्रियसत्या महाधियः ॥ ५ ॥ ततोऽयं सत्यहीनत्वादस्माकं रिपुदारणः। सम्यग्विज्ञातशीलानां, न मध्ये स्थातुमर्हति ॥ ६ ॥ अथवा नास्य वराकस्य रिपुदारणस्यायं दोषो यतोऽयमनेन शैलराजेन प्रेर्यमाणस्तावत्सकलदुर्विनयमाचरति, तथाऽनेन मृषावादेन प्रोत्साह्यमानः खल्वयमेवं भाषते, ततो यद्येतौ पापवयस्यौ परिहरति तदर्थं शिक्षयामि तावदेनं, ततः कृतोऽहमुत्सारके महामतिना, अभिहितश्च—कुमार! नेदृशानां स्थानमिह मदीयशालायां, अतः कदाचिदेतौ पापवयस्यौ परिहर, यदिवा नागन्तव्यमिह कुमारेणेति, मयाऽभिहितं—त्वमात्मीयजनकाय स्वस्थानं प्रयच्छ, वयं तु त्वदीयस्थानेन त्वयापि च विनैव भलिष्यामहे, ततश्चैवंविधैस्तिरस्कृत्य परुषवचनैरुपाध्यायमुन्नामितया कन्धरया गगनाभिमुखेन वदनेन विततीकृतेन वक्षःस्थलेनाविकटपादपातेन गतिमार्गेण विलिप्य तेन स्तब्धचित्तेन शैलराजीयविलेपनेनात्महृदयं निर्गतोऽहमुपाध्या-

मृषाभाषिणोऽपात्रता

यदि परमस्याः समर्गलतरो भविष्यति, युज्यते च नरवाहनेन सहास्माकं वैवाह्यं, यतः प्रधानवंशो महानुभावश्चासौ वर्तते, तस्य च राज्ञो रत्नसूचिरिव महानागस्य निरपत्यस्य सैवैका नरसुन्दरी दुहिता, ततोऽत्यन्तमभीष्टतया तस्याश्चिन्तितमनेन—गच्छामि तत्रैव सिद्धार्थपुरे गृहीत्वा वत्सां नरसुन्दरीं, ततः परीक्ष्य तं रिपुदारणं निकटस्थितो विवाहयाम्येनां येन मे चित्तनिर्वृतिः संपद्यते, ततः सर्वबलेन समागतो नरकेसरी, ज्ञापितस्तातस्यागमनवृत्तान्तः, परितुष्टोऽसौ, कारितमुच्छ्रितपताकं नगरं, प्रवेशितो महाविमर्दैन नरकेसरी तातेन, दत्तमावासस्थानं, भविष्यति रिपुदारणकुमारस्य नरसुन्दर्या सह कलाकौशलपरीक्षेति ज्ञापितं लोकानां प्रशस्तदिने सज्जीकारितः स्वयंवरमण्डपः विरचिता मध्याः मीलितं राजवृन्दं समुपविष्टस्तन्मध्ये सपरिकरस्तातः, समाहूतोऽहं कलाचार्यश्च, प्राप्तोऽहं सह मित्रत्रयेण तातसमीपं, महामतिश्च सह राजदारकैः, इतश्च पुण्योदयस्य मदीयदुष्टचेष्टितानि पश्यतश्चित्तखेदेनैव संजातं कृशतरं शरीरं विगलितं परिस्फुरणं मन्दीभूतः प्रतापः, ततोऽहमुपविष्टस्ताताभ्यर्णे कलोपाध्यायश्च, निवेदितं विनयनम्रेण नरवाहनेन महामतये नरकेसरिराजागमनप्रयोजनं, तदाकर्ण्य संजातो मे हर्षातिरेकः, स्थितस्तूष्णींभावेन स्वहृदयमध्ये हसन्नुपाध्यायः, अत्रान्तरे समागतो नरकेसरी, परितुष्टो नरवाहनः, दापितं तस्मै महार्हसिंहासनं, उपविष्टः सपरिकरो नरकेसरी, ततस्तदनन्तरं पूरयन्ती जनहृदयसरांसि लावण्यामृतप्रवाहेण अधरयन्ती वरबर्हिकलापं कृष्णस्निग्धकुञ्चितकेशपाशेन प्रोल्लासयन्ती दिक्चक्रवालं वदनचन्द्रेण विधुरयन्ती कामिजनचित्तानि लीलामन्थरेण विलासविलोकितेन दर्शयन्ती महेभकुम्भविभ्रमं पयोधरभरेण उच्छृङ्खलयन्ती मदनवारणं विस्तीर्णजघनपुलिनेन विडम्बयन्ती सञ्चारितरक्तराजीवयुगललीलां चरणयुग्मेन उपहसन्ती कलकोकिलाकुलकूजितं मन्मथोल्लापजल्पितेन कुतूहलयन्ती वरमुनीनपि प्रवरनेपथ्यालङ्कारमाल्यताम्बूलाङ्गरागविन्यासेन परिकरिता प्रियसखीवृन्देन अधिष्ठिता वसुंधरया प्रविष्टा नरसुन्दरी, ततस्तां विलोक्याहं हृष्टः स्वचेतसा विजृम्भितः शैलराजः

तावाय मदीयविलसितं, ततोऽभिहितोऽहं तातेन—वत्स! अद्यदिनादारभ्य स्थिरीकुर्वता पूर्वगृहीतं कलाकलापं गृह्णता चापूर्वं तत्रैवोपाध्यायभवने भवता स्थातव्यमहमपि न द्रष्टव्यः, मयाभिहितं—'एवं भवतु' जातश्च मे हर्षः, ततस्तातसमीपान्निर्गतेन मया मृषावादं प्रत्यभिहितं—वयस्य! कस्योपदेशेनेदृशं भवतः कौशल्यं, येन युष्मदवष्टम्भेन मया संपादितस्तातस्य हर्षः, प्रच्छादितः कलाचार्यकलहव्यतिकरो, लब्धा चेयमतिदुर्लभा सुत्कलचारितेति, मृषावादेनाभिहितं—कुमाराकर्णय, अस्ति **राजसचित्ते** नगरे **रागकेसरी** नाम राजा, तस्य च मूढता नाम महादेवी, तयोश्चास्ति **माया** नाम दुहिता, सा मया महत्तमा भगिनी प्रतिपन्ना, प्राणेभ्योऽपि वल्लभोऽहं तस्याः, ततस्तदुपदेशेन ममेदृशं कौशलं, सा च जननीकल्पमात्मानं मन्यमाना यत्र यत्र क्वचिदहं संचरामि तत्र तत्र वत्सलतया सततमन्तर्लीना तिष्ठति, न क्षणमात्रमपि मां विरहयति, मयाऽभिहितं—वयस्य! दर्शनीया ममापि साऽऽत्मीया भगिनी भवता, मृषावादेनाभिहितं—एवं करिष्यामि। ततो मया ततः प्रभृति वेश्याभवनेषु द्यूतकरशालासु दुर्ललितमीलकेषु तथाऽन्येषु च दुर्विनयस्थानेषु यथेष्टचेष्टया विचरता तथापि मृषावादबलेन कलाग्रहणमहं करोमीति लोकमध्ये गुणोपार्जनतत्परमात्मानं प्रकाशयता तातमपश्यतैवातिवाहितानि द्वादश वर्षाणि, मुग्धजनप्रवादेन च समुच्चलिताऽलीकवार्त्ता—यथा रिपुदारणकुमारः सकलकलाकलापकुशल इति, प्रचरितो देशान्तरेष्वपि प्रवादः, समारूढश्चाहं यौवनभरे॥ ततश्च **शेखरपुरे** नगरे **नरकेसरिनरेन्द्रस्य वसुंधरा**महादेव्याः कुक्षिसंभूताऽस्ति **नरसुन्दरी** नाम दुहिता, सा च भुवनाद्भुतभूता रूपातिशयेन निरुपमा कलासौष्ठवेन संप्राप्ता यौवनं, समुत्पन्नोऽस्याश्चित्तेऽभिनिवेशः, यदुत यः कलाकौशलेन मत्तः समधिकतरः स एव यदि परं मां परिणयति, नापरः, निवेदितं पित्रोर्निजाकूतं, संजातमनयोः पर्याकुलत्वं, नास्त्येवास्याः कलाभिः समानोऽपि भुवने पुरुषः कुतः पुनरधिकतर इतिभावनया, ततः श्रुतस्ताभ्यां मदीयः कलाकौशलप्रवादः, चिन्तितं नरकेसरिणा—स एव रिपुदारणो

मायोत्पत्तिस्तत्कुटुम्बं च

नरसुन्दर्योगमः

जानीते, तातः प्राह—कथमिदं ?, महामतिनाऽभिहितं—देव ! देवस्य दीर्घचित्तसन्तापभीरुभिस्तदैव नाख्यातमिदमस्माभिः, यतो लो-
कमार्गातीतं कुमारस्य चरितमिदानीमपि देवस्य पुरतस्तत्कथयतो न प्रवर्तते मे वाणी, तातेनाभिहितं—यथावृत्तकथने भवतो नास्त्यपराधः,
निःशङ्कं कथयत्वार्यः, ततो कलाचार्येणावज्ञाकरणादिको वेत्रासनारोहणगर्भो दुर्वचनतिरस्करणपर्यन्तो निवेदितः समस्तोऽपि मदीयदुर्विलसित-
वृत्तान्तः, तातेनाभिहितं—आर्य ! यद्येवं ततो जानताऽपि त्वयाऽस्य कुलदूषणस्य स्वरूपं किमित्ययमेवंविधसभामध्ये प्रवेशितः? ननु वि-
गोपिता वयमाकालमनेन पापेन, महामतिराह—देव ! न मयाऽयमिह प्रवेशितः, मद्भवनान्निर्गतस्यास्य द्वादश वर्षाणि वर्तन्ते, केवलम-
काण्ड एव संजातमद्य मम देवकीयमाकारणं, ततः समागतोऽहं, अयं तु कुतश्चिदन्यतः स्थानादिहागत इति, तातेनाभिहितं—आर्य !
यद्येवमपात्रचूडामणिरेष रिपुदारणो गुणानामभाजनतया वर्जितो युष्माभिः तत्किमिति गर्भाधानादारभ्यास्येयन्तं कालं यावत्कल्याणपर-
म्परा संपन्ना ? किमिदानीमेवं लोकमध्ये विगुप्यत इति, महामतिराह—देव ! अस्त्यस्य पुण्योदयो नामान्तरङ्गो वयस्यः, तज्जनिता प्राक्तनी
कल्याणपरम्परा, तथाहि—तत्प्रभावादेवायं प्रादुर्भूतः सुकुले संपन्नो जननीजनकयोरभीष्टतमः संजातो रूपसौभाग्यसुखैश्वर्यादिभाजनं,
तातः प्राह—तर्हि क पुनरधुना गतोऽसौ पुण्योदयः ?, महामतिराह—न कुत्रचिद्गतोऽत्रैव प्रच्छन्नरूप आस्ते, केवलं पश्यन्नस्यैव रिपुदा-
रणस्य सम्बन्धीनि दुर्विलसितानि चित्तदुःखासिकया साम्प्रतं क्षीणशरीरोऽसौ तपस्वी वर्तते, न शक्नोत्यस्यापदं निवारयितुमिति, तदा-
कर्ण्य तातो नास्त्यत्र कश्चिदुपायो विनाटिता वयमनेन दुष्पुत्रेण महालोकमध्ये प्रसभमितिचिन्तया राहुग्रस्तशशधरविम्बमिव कृतं तातेन
कृष्णं मुखं, लक्षितः समस्तलोकैः पर्यालोचनपरमार्थः ततो विलक्षीभूतास्तातबान्धवाः विद्राणवदनः संपन्नः परिजनः प्रहसिता मुख-
मध्ये खिन्नलोकाः विषण्णा नरसुन्दरी विस्मितो नरकेसरिलोकः, ततश्चिन्तितं जनेन तातलज्जया लघुध्वनिना परस्परमुक्तं च—अये !—

विलिप्तं लब्धचित्तेन तेनावलेपनेन मयाऽऽत्महृदयं, चिन्तितं च—कोऽन्यो मां विहायैनां परिणेतुमर्हति?, न खलु मकरध्वजादृते रतिरन्यस्योपनीयते, अत्रान्तरे विहितविनया तातादीनामभिहिता नरकेसरिणा नरसुन्दरी यदुत—उपविश वत्से!, मुञ्च लज्जां, पूरयाऽऽत्मीयमनोरथान्, प्रश्नय रिपुदारणकुमारं कलामार्गे यत्र कचित्ते रोचते, ततो नरसुन्दर्या सहर्षमुपविश्याभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, केवलं गुरूणां समक्षं न युक्तं ममोद्ग्राहयितुं, तस्मादार्यपुत्र एवोद्ग्राहयतु सकलाः कलाः, अहं पुनरेकैकस्यां कलायां सारस्थानानि प्रश्नयिष्यामि, तत्रार्यपुत्रेण निर्वाहः करणीय इति, तदाकर्ण्य हृष्टौ नरवाहननरेन्द्रौ समस्तं राजकुलं लोकाश्च, ततस्तातेनाभिहितोऽहं—कुमार! सुन्दरं मन्त्रितं राजदुहित्रा, तत्साम्प्रतमुद्ग्राहयतु कुमारः सकलाः कलाः पूरयत्वस्या मनोरथान् जनयतु ममानन्दं निर्मलयतु कुलं गृह्णातु जयपताकां, एषा सा निकषभूमिर्वर्तते विज्ञानप्रकर्षस्येति, मम तु तदा कलानां नामान्यपि विस्मृतानि, ततो विह्वलीभूतमन्तःकरणं प्रकम्पिता गात्रयष्टिः प्रादुर्भूताः प्रस्वेदविन्दवः संजातो रोमोद्धर्षः प्रनष्टा भारती तरलिते लोचने, ततो हा किमेतदिति विषण्णस्तातः, प्रलोकितं महामतिवदनं, महामतिराह—किं कर्तव्यमादिशतु देवः, तातेनाभिहितं—किमितीयमीदृशी कुमारशरीरेऽवस्था?, ततः कर्णे निवेदितं महामतिना, देव! मनःक्षोभविकारोऽयमस्य, तातः प्राह—किं पुनरस्य मनःक्षोभनिमित्तं?, महामतिराह—देव! प्रस्तुतवस्तुन्यज्ञानं, भवत्येव हि वागायुधानां सदसि विदुषां सस्पर्धमाभाषितानां ज्ञानावष्टम्भविकलानां मनसि क्षोभातिरेकः, तातेनाभिहितं, आर्य! कथमज्ञानं कुमारस्य?, ननु सकलकलासु प्रकर्षं प्राप्तः कुमारो वर्तते, ततः संस्मृत्य मदीयदुर्विलसितं गृहीतो मनाक्क्रोधेन कलाचार्यः, ततोऽभिहितमनेन—देव! प्रकर्षं प्राप्तः कुमारः शैलराजमृषावादप्रणीतयोः कलयोर्न पुनरन्यत्र, तातः प्राह—के पुनस्ते कले?, महामतिराह—दुर्विनयकरणमसत्यभाषणं च, एते ते शैलराजमृषावादप्रणीते कले, अनयोश्चात्यन्तं कुशलः कुमारः, न पुनरन्यकलानां गन्धमात्रमपि

भ्रमनाशः

शेपे निद्रा, ततो भद्रे ऽगृहीतसङ्केते! समाश्वासनार्थं तातस्य दत्तं कामरूपितया स्वप्नान्तरे तेन पुण्योदयेन दर्शनं, दृष्टः सुन्दराकारो धवलवर्णः पुरुषः, अभिहितमनेन—महाराज! किं स्वपिषि किं वा जागर्षि?, तातेनाभिहितं—जागर्मि, पुरुषः प्राह—यद्येवं ततो मुञ्च विषादं, दापयिष्याम्यहं रिपुदारणकुमाराय नरसुन्दरीमिति, तातेनाभिहितं—महाप्रसादः, अत्रान्तरे प्रहतं प्राभातिकं तूर्यं, ततो विबुद्धस्तातः, पठितं कालनिवेदकेन—हीनप्रतापो यः पूर्वं, गतोऽस्तं जगतां पुरः। स एवोदयमासाद्य, रविराख्याति हे जनाः! ॥ १ ॥ **यदा येनेह यल्लभ्यं, शुभं वा यदिवाऽशुभम्। तदाऽवाप्नोति तत्सर्वं, तत्र तोषेतरौ वृथा** ॥ २ ॥ एतच्चाकर्ण्य चिन्तितं तातेन—यदुत—न कर्तव्यो मयाऽधुना विषादः, यतो लम्भयिष्यामि कुमारं नरसुन्दरीमिति स्फुटमेव निवेदितं स्वप्ने मम देवेन, अनेन तु काल-निवेदकेन पाठव्याजेन दत्तो ममोपदेशो वेधसा यदुत—यः पुरुषो यावतः सुन्दरस्यासुन्दरस्य वा वस्तुनो यदा भाजनं तस्य तावत्तदतर्कितमेव तदा मद्वशेन संपद्यत इति न कर्तव्यौ तत्र विदुषा हर्षविषादौ, ततोऽनया भावनया स्वस्थीभूतस्तातः। इतश्चाचिन्त्यप्रभावतया पुण्योदयस्य संपादिता तेन नरकेसरिणो बुद्धिः यदुत—महानुभावोऽयं नरवाहनराजः, विज्ञातं च राज्यान्तरेष्वपि मम यदिहागमनप्रयोजनं ततो लज्जाकरं पक्षद्वयस्यापि नरसुन्दरीमदत्त्वा मम स्वस्थाने गमनं, अतः संभाल्य कथञ्चिदेनां प्रयच्छामि रिपुदारणकुमारायेति, ततो निवेदितो नरकेसरिणा वसुंधरासमक्षं नरसुन्दर्यै स्वाभिप्रायः, ततो नरसुन्दर्या अपि पुण्योदयप्रभावादेव वलितं मां प्रति मानसं, चिन्तितमनया—युक्तियुक्तमेव तातेन मन्त्रितं, ततोऽभिहितमनया—यदाज्ञापयति तातः, तदाकर्ण्य हृष्टो नरकेसरी, आगत्याभिहितोऽनेन नरवाहनः, महाराज! किमत्र बहुना जल्पितेन? आगतैवेयं वत्सा नरसुन्दरी कुमारस्य स्वयंवरा, तदत्र किं बहुना विकत्थनेन?, केवलं दुर्जनवचनावकाशो भवति, अतो निर्विचारं ग्राह्यतां कुमारेण स्वपाणिना पाणिरस्याः, तातेनाभिहितं—एवं क्रियते, गणितं प्रश-

गर्वाध्मातः परं मूढो, वस्तिवद्वातपूरितः । निःसारोऽपि गतः ख्यातिमेष भो! रिपुदारणः ॥ १ ॥ अथवा—निरक्षरोऽपि वाचालो, लोकमध्येऽतिगौरवम् । वागाडम्बरतः प्राप्तो, यः स्यादन्योऽपि मानवः ॥ २ ॥ स सर्वो निकषप्राप्तः, प्राप्नोत्येव विडम्बनाम् । महाहास्यकरीं मूढो, यथाऽयं रिपुदारणः ॥ ३ ॥ युग्मम् ॥ मम तु तातोपाध्यायौ कर्णोत्सारकेण परस्परं तथाजल्पन्तौ पश्यतः समुत्पन्नो मनसि विकल्पः—अये! बलात्कारेण मामेतौ जल्पयिष्यतः, ततो भयातिरेकेण स्तम्भितं मे गलकनाडीजालं निरुद्धश्वोच्छ्वासनिःश्वासमार्गः संजाता म्रियमाणावस्था, ततो हा पुत्र हा तात हा वत्स हा तनय! किमेतदितिप्रलपन्ती वेगेनागत्य शरीरे लग्ना ममाम्बा विमलमालती, पर्याकुलीभूतः परिजनः किं कर्तव्यताविमूढा वसुंधरा विस्मितो नरकेसरी, तातेनाभिहितं—गच्छत भो लोकाः! गच्छत न पटुः शरीरेणाद्य कुमारः, पुनर्जल्पो भविष्यति, तदाकर्ण्य निर्गता वेगेन लोकाः, मिलिता बहिस्त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु, अहो रिपुदारणस्य पाण्डित्यमहो पाण्डित्यमिति प्रवृत्तं प्रहसनं, प्रहितौ लज्जावनम्रेण तातेन कलोपाध्यायनरकेसरिणौ, गतः स्वावासस्थाने नरकेसरी, चिन्तितमनेन—दृष्टं यद्द्रष्टव्यं, दीयतां प्रभाते प्रयाणकमिति ॥ ममापि निर्जनीभूते मन्दीभूतं भयं स्वस्थीभूतं शरीरं, तातस्य तु हृतराज्यस्येव वज्राहतस्येव महाचिन्ताभराक्रान्तस्य लङ्घितं तद्दिनं, समागता रजनी, न दत्तं प्रादोषिकमास्थानं, निवार्य जनप्रवेशं प्रसुप्तः, केवलं तया चिन्तयाऽपनिद्रेणैवातिवाहितप्राया विभावरी ॥ इतश्च लज्जितो मे वयस्यः पुण्योदयः, चिन्तितमनेन—यस्य जीवत एवैवं, पुंसः स्वामी विडम्ब्यते । किं तस्य जन्मनाऽप्यत्र, जननीक्लेशकारिणः? ॥ १ ॥ ततश्च—जातं विच्छायकं तावन्ममैतदतिदुःसहम् । यायात्सुतामदत्त्वैव, यद्यसौ नरकेसरी ॥ २ ॥ ततोऽस्य सर्वथा व्यर्थं, कुमारस्य मदीयकम् । संनिधानमतो नैव, ममोपेक्षाऽत्र युज्यते ॥ ३ ॥ ततो यद्यप्ययोग्योऽयमेतस्या रिपुदारणः । तथापि दापयाम्येनामस्मै कमललोचनाम् ॥ ४ ॥ अत्रान्तरे समागता तातस्य रात्रि-

रङ्गमण्डपे-विसर्गः

पुण्योदयेन दापिता-कुमारी

तथाहि
पर्यङ्क एवोपविष्टः, अभिहितमम्बया—वत्स! न सुन्दरमनुष्ठितं भवता यदसौ तपस्विनी नरसुन्दरी परुषवचनैस्तथा तिरस्कृता, तथाहि
—यदितो गतायास्तस्याः संपन्नं तत्समाकर्णयतु वत्सः, मयाऽभिहितं—उच्यतां यत्ते रोचते, अम्बयाऽभिहितं—अस्ति तावदितो निर्गता
नयनसलिलधाराधौतगण्डलेखा दीनमनस्का दृष्टा सा मया नरसुन्दरी पतिता रुदन्ती मम पादयोः, मयाऽभिहिता—हले! नरसुन्दरि
किमेतत्?, तयाऽभिहितं—अम्ब! दाहज्वरो मां बाधते, ततो नीता मया सा वातप्रदेशे, सज्जीकारितं शयनीयं, तत्र च स्थापिता सा,
निषण्णाऽहं पार्श्वे, ततः प्रहतेव महामुद्गरेण घुष्यमाणेव तीव्राग्निना खाद्यमानेव वनपञ्चाननेन ग्रस्यमानेव महामकरेण अवष्टभ्यमानेव
महापर्वतेन उत्कर्त्यमानेव कृतान्तकर्तिकया पाट्यमानेव क्रकचपाटेन पच्यमानेव नरके प्रतिक्षणमुद्वर्त्तपरावर्तं कर्तुमारब्धा, मयाऽभिहितं
—हले! किंनिमित्तकः पुनस्तवायमेवंविधो दाहज्वरः?, ततो दीर्घदीर्घं निःश्वस्य न किञ्चिज्जल्पितमनया, मया चिन्तितं—मानसीय-
मस्याः पीडा, कथमन्यथा ममापि न कथयेत्?, ततः कृतो मया निर्बन्धः, कथितं कृच्छ्रेण नरसुन्दर्या यथावृत्तं, ततो नियुज्य तस्याः
शीतक्रियाकरणे कदलिकां मयाऽभिहिता सा नरसुन्दरी—यदुत वत्से! यद्येवं ततो धीरा भव मुञ्च विषादं अवलम्बस्व साहसं, गच्छा-
म्यहं स्वयमेव वत्सस्य रिपुदारणस्य समीपे, करोमि तं तवानुकूलं, केवलं किं न विज्ञातं पूर्वमेव त्वयेदं यथा—नितरां मानधनेश्वरो मदी-
यस्तनयः न विषयः प्रतिकूलभाषणस्य, तदिदानीमपि विज्ञातमाहात्म्ययाऽस्य त्वया न कदाचिदपि प्रतिकूलमाचरणीयं यावज्जीवं पर-
मात्मेवायमाराधनीयः, ततश्चेदं मदीयवचनमाकर्ण्य सा बाला नरसुन्दरी विकसितेव कमलिनी कुसुमितेव कुन्दलता परिपाकबन्धुरेव म-
ञ्जरी मदसुन्दरेव करिणिका जलसेकाप्यायितेव वल्लरी पीतामृतरसेव नागप्रणयिनी गतघनबन्धनेव चन्द्रलेखिका सहचरमीलितेव चक्र-
वाकिका क्षिप्तेव सुखामृतसागरे सर्वथा किमप्यनाख्येयं रसान्तरमनुभवन्ती शयनादुत्थाय निपतिता गाढं मम चरणयोः, अभिहितमनया

नेन, एतच्चाकर्ण्य नरसुन्दर्याः संजातो मनसि व्यलीकभावः, चिन्तितमनया—अहो अस्य प्रत्यक्षापलापित्वं अहो निर्लज्जता अहो धृष्टता अहो आत्मबहुमानिता, ततोऽभिहितं नरसुन्दर्या—आर्यपुत्र! यद्येवं ततो महत्कुतूहलं मम इदानीमप्यहमार्यपुत्रेण कलास्वरूपमुत्कीर्त्यमानं श्रोतुमिच्छामि अतो महता प्रसादेन समुत्कीर्तयतु तदार्यपुत्रः, मया चिन्तितं—अये! पाण्डित्याभिमानेन परिभवबुद्ध्या मामुपहसत्येषा, अत्रान्तरे लब्धावसरो विजृम्भितः शैलराजः विलिप्तं तेन स्तब्धचित्ताभिधानेनात्मीयविलेपनेन स्वहस्तेन मद्धृदयं, ततश्चिन्तितं मया—एवं या मम परिभवेनोपहासकारिणी खल्वेषा पापा नरसुन्दरी, तया किमिह स्थितया?, ततो मयाऽभिहितं—अपसर पापे! दृष्टिमार्गादपसर, तूर्णं निर्गच्छ मदीयभवनात्, न युक्तं भवादृश्याः पण्डितंमन्याया मूर्खेणानेन जनेन सहावस्थातुमिति, ततोऽवलोकितं मदीयवदनं नरसुन्दर्या, चिन्तितमनया—हा धिक् सद्भावीभूत एवायं वशीकृतो मानभटेन न गोचरः साम्प्रतं प्रसादनायाः, ततो मन्त्राहतेव भुजङ्गवनिता समुन्मूलितेव वनलतिका उत्खोटितेव चूतमञ्जरी अङ्कुशकृष्टेव करिणिका सर्वथा विद्राणदीनवदना साध्वसभारनिर्भरं हृदयमुद्वहन्ती मन्दं मन्दं क्वणन्मणिमेखलाकिङ्किणीकलकोलाहलनूपुरझणझणारावसमाकृष्टस्नानवापिकाकलहंसिकानि पदानि निक्षिपन्ती चलिता नरसुन्दरी निर्गता मामकीनसदनात् प्राप्ता तातीयभवने, स्थितोऽहं शैलस्तम्भनया यावदद्यापि न शुष्यति शैलराजीयं तद्वक्षःस्थलावलेपनं तावतीं वेलां, शोषमुपागते मनाक् पुनस्तत्रावलेपने संजातो मे पश्चात्तापः, बाधते नरसुन्दरीस्नेहमोहः समाध्यासितोऽहमरत्या गृहीतो रणरणकेन अङ्गीकृतः शून्यतया उररीकृतो विह्वलतया प्रतिपन्नो विकारकोटीभिः अवष्टब्धो मदनज्वरेण, ततो निषण्णः शयनीये, तत्रापि प्रवर्धमानया जृम्भिकयाऽनवरतमुद्वर्तमानेनाङ्गेन मत्स्यक इव खादिराङ्गारराशिमध्ये दन्दह्यमानः स्तोकवेलायां यावत्तिष्ठामि तावदागता सविषादमम्बा विमलमालती, ततस्तां वीक्ष्य कृतं मयाऽऽकारसंवरणं, निषण्णा भद्रासने स्वयमेवाम्बा, स्थितोऽहं

परिभवापादनबुद्धिः निष्काशनं

विमलमालत्यागमः ॥ ३१६ ॥

पर्यङ्क एवोपविष्टः, अभिहितमम्बया—वत्स! न सुन्दरमनुष्ठितं भवता यदसौ तपस्विनी नरसुन्दरी परुषवचनैस्तथा तिरस्कृता, तथाहि—यदितो गतायास्तस्याः संपन्नं तत्समाकर्णयतु वत्सः, मयाऽभिहितं—उच्यतां यत्ते रोचते, अम्बयाऽभिहितं—अस्ति तावदितो निर्गता नयनसलिलधाराधौतगण्डलेखा दीनमनस्का दृष्टा सा मया नरसुन्दरी पतिता रुदन्ती मम पादयोः, मयाऽभिहिता—हले! नरसुन्दरि किमेतत्?, तयाऽभिहितं—अम्ब! दाहज्वरो मां बाधते, ततो नीता मया सा वातप्रदेशे, सज्जीकारितं शयनीयं, तत्र च स्थापिता सा, निषण्णाऽहं पार्श्वे, ततः प्रहतेव महामुद्गरेण मुष्यमाणेव तीव्राग्निना खाद्यमानेव वनपञ्चाननेन ग्रस्यमानेव महामकरेण अवष्टभ्यमानेव महापर्वतेन उत्कर्त्यमानेव कृतान्तकर्तिकया पाट्यमानेव क्रकचपाटेन पच्यमानेव नरके प्रतिक्षणमुद्वर्त्तपरावर्तं कर्तुमारब्धा, मयाऽभिहितं—हले! किंनिमित्तकः पुनस्तवायमेवंविधो दाहज्वरः?, ततो दीर्घदीर्घं निःश्वस्य न किञ्चिज्जल्पितमनया, मया चिन्तितं—मानसीयमस्याः पीडा, कथमन्यथा ममापि न कथयेत्?, ततः कृतो मया निर्बन्धः, कथितं कृच्छ्रेण नरसुन्दर्या यथावृत्तं, ततो नियुज्य तस्याः शीतक्रियाकरणे कदलिकां मयाऽभिहिता सा नरसुन्दरी—यदुत वत्से! यद्येवं ततो धीरा भव मुञ्च विषादं अवलम्बस्व साहसं, गच्छाम्यहं स्वयमेव वत्सस्य रिपुदारणस्य समीपे, करोमि तं तवानुकूलं, केवलं किं न विज्ञातं पूर्वमेव त्वयेदं यथा—नितरां मानधनेश्वरो मदीयस्तनयः न विषयः प्रतिकूलभाषणस्य, तदिदानीमपि विज्ञातमाहात्म्ययाऽस्य त्वया न कदाचिदपि प्रतिकूलमाचरणीयं यावज्जीवं परमात्मेवायमाराधनीयः, ततश्चेदं मदीयवचनमाकर्ण्य सा बाला नरसुन्दरी विकसितेव कमलिनी कुसुमितेव कुन्दलता परिपाकवन्धुरेव मञ्जरी मदसुन्दरेव करिणिका जलसेकाप्यायितेव वल्लरी पीतामृतरसेव नागप्रणयिनी गतघनबन्धनेव चन्द्रलेखिका सहचरमीलितेव चक्रवाकिका क्षिप्तेव सुखामृतसागरे सर्वथा किमप्यनाख्येयं रसान्तरमनुभवन्ती शयनादुत्थाय निपतिता गाढं मम चरणयोः, अभिहितमनया

नरसुन्दर्यवस्थोदितिः

—अम्ब! महाप्रसादः, अनुगृहीताऽस्मि मन्दभाग्याऽहमनेन वचनेनाम्बया, तद्गच्छतु शीघ्रमम्बा, करोतु ममानुकूलमेकवारमार्यपुत्रं, ततो यदि पुनरयं जनस्तस्य प्रतिकूले वर्तमानः स्वप्नेऽपि विज्ञातः स्यादम्बया ततो यावज्जीवं न संभाषणीयो नापि द्रष्टव्यः पापात्मेति, मयाऽभिहितं—यद्येवं ततो गच्छामि, नरसुन्दरी प्राह—अम्ब! महाप्रसादः, ततः समागताऽहमेषा वत्सस्य समीपे, तदयमत्र वत्स! परमार्थः —सा तु दन्दह्यते बाला, विदित्वा प्रतिकूलताम्। तवानुकूलतां मत्वा, प्रमोदमवगाहते ॥ १ ॥ वल्लभेयं कुमारस्य, श्रुत्वेदममृतायते। अनिष्टेयं कुमारस्य, श्रुत्वेदं नारकायते ॥ २ ॥ त्वदीयरोषनाम्नाऽपि, म्रियते सा तपस्विनी। सन्तोषमात्रनाम्नाऽपि, तावकीनेन जीवति ॥३॥ अतो यन्मुग्धया किञ्चिदपराद्धं तया तव। बालया प्रणयात्सर्वं, तद्वत्सः क्षन्तुमर्हति ॥ ४ ॥ प्रणतेषु दयावन्तो, दीनाभ्युद्धरणे रताः। सस्नेहार्पितचित्तेषु, दत्तप्राणा हि साधवः ॥ ५ ॥ ततश्चेदमम्बया नरसुन्दरीस्नेहसर्वस्वमुत्कीर्त्यमानमाकर्ण्य यावत्किलाहं स्नेहनिर्भरतया तां प्रति प्रगुणो भवामि तावच्छैलराजेन विरचिता कुटिलभ्रुकुटिर्धूनितमुत्तमाङ्गं दत्तो मदीयहृदये विलेपनचर्चः, ततस्तस्याः सम्बन्धिनमपराधं संस्मृत्य जातो मम पुनश्चित्तावष्टम्भः, ततोऽभिहिता मयाऽम्बा यदुत—न कार्यं मम तया परिभवकारिण्या पापयेति, अम्बयाऽभिहितं—वत्स! मा मैवं वोचः, क्षन्तव्यो मम लभाया वत्सेन तदीयोऽयमेको गुरुरप्यपराधः, ततः पतिता मच्चरणयोरम्बा, मयाऽभिहितं—अपसर त्वमप्यवस्तुनिर्बन्धपरे! मम दृष्टिपथादपसर, न प्रयोजनं त्वयाऽपि मे, या त्वं मया निःसारितां तां दुरात्मिकां संगृह्णासि, ततश्चरणाभ्यां प्रेरिता मयाऽम्बा, ततो भद्रेऽगृहीतसङ्केते! शैलराजवशवर्तिना मया पापात्मना तथा तिरस्कृता सती लक्षयित्वा मदीयमनिवर्तकमाग्रहविशेषं निराशा मुञ्चन्ती नयनसलिलं यथाऽऽगतमेव प्रतिगताऽम्बा, निवेदितो नरसुन्दर्यै व्यतिकरः, तमाकर्ण्य वज्रनिर्दलितेव मूर्च्छया निपतिताऽसौ भूतले सिक्ता चन्दनरसेन समाश्वासिता तालवृन्तवायुना लब्धचेतना रोदितुमारब्धा,

मातुस्तिरस्कारः

विमलमालत्याऽभिहितं—पुत्रि! किं क्रियते? वज्रमयहृदयोऽसौ ते भर्ता तथापि मा रुदिहि मुञ्च विषादं साहसावष्टम्भेन कुरु तावदेकं
त्वमुपायं, गच्छ स्वयमेव प्रियतमप्रसादनार्थं, ततः स्वयं गतायाः प्रत्यागतहृदयः कदाचित्प्रसीदत्यसौ, यतो मार्दवाध्यासितानि कामिहृ-
दयानि भवन्ति, अथ तथापि कृते न प्रसीदेत्ततः पश्चात्तापो न भविष्यति, यतः 'सुपरिणामिते वल्लभके किलावरक्तको न भवती'ति
लोकवार्ता, नरसुन्दरी प्राह—यदाज्ञापयत्यम्बा, ततश्चलिता सा मम तोषणार्थं, किमस्यास्तत्र गतायाः संपद्यत इतिविमर्शेन लग्ना तदनु-
मार्गेणाम्बा, प्राप्ता मम पार्श्वे नरसुन्दरी, स्थिता द्वारदेशे विमलमालती, नरसुन्दर्याऽभिहितं—नाथ कान्त प्रिय स्वामिञ्जीवदायक वल्लभ! ।
प्रसीद मन्दभाग्यायाः, प्रसीद नतवत्सल! ॥ १ ॥ न पुनस्ते मनोदुःखं, करिष्येऽहं कदाचन । त्वां विना शरणं नाथ!, नास्ति मे भुव-
नत्रये ॥ २ ॥ एवं च वदन्ती बाष्पोदकबिन्दुवर्षिणा लोललोचनयुगलेन स्नपयन्ती मदीयचरणद्वयं प्रणता नरसुन्दरी, मम तु तां तादृशीं
पश्यतस्तदा कीदृशं हृदयं संपन्नं?, अपि च—स्नेहेन नरसुन्दर्या, भवत्युत्पलकोमलम् । वीक्षितं शैलराजेन, शिलासङ्घातनिष्ठुरम् ॥ १ ॥
नवनीतमिवाभाति, यावच्चिन्तयति प्रियाम् । वज्राकारं पुनर्भाति, शैलराजवशीकृतम् ॥ २ ॥ ततो दोलां समारूढं, तदा मामकमानसम् ।
निश्चेतुं नैव शक्नोमि, किमत्र मम सुन्दरम्? ॥ ३ ॥ तथापि मोहदोषेण, मया दीनाऽपि बालिका । शैलराजं प्रियं कृत्वा, भर्त्सिता नर-
सुन्दरी ॥ ४ ॥ कथम्—आः पापे! गच्छ गच्छेति, वागाडम्बरमायया । न प्रतारयितुं शक्यस्त्वयाऽयं रिपुदारणः ॥ ५ ॥ कुशलाऽपि
कलासूत्रैरन्येषां यदि बन्धनम् । कर्तुं शक्ताऽसि नो जातु, मूर्खाणामपि मादृशाम् ॥ ६ ॥ यदाऽहं हसनस्थानं, संजातस्त्वादृशामपि ।
तदा किं ते प्रलापेन?, कीदृशी मम नाथता? ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा स्तब्धसर्वाङ्गः, शून्यारण्ये मुनिर्यथा । स्थितोऽहं मौनमालम्ब्य, शैल-
राजेन चोदितः ॥ ८ ॥ ततः सा वराकी नरसुन्दरी विगलितविभ्रमेवाम्बरचारिणी परिभ्रष्टसमाधिसामर्थ्येव योगिनी तप्तस्थलनिक्षिप्तेव शफ-

रिका अवाप्तनष्टरत्ननिधानेव मूषिका सर्वथा त्रुटिताशापाशबन्धना निपतिता महाशोकभरसागरे चिन्तयितुं प्रवृत्ता—किमिदानीं सर्वथा प्रियतमतिरस्कृताया मम जीवितेनेति, ततो निर्गत्य भवनात् क्वचिद्गन्तुमारब्धा, ततः किमियं करोतीति विचिन्त्य सहित एव शैलराजेनालक्षितपादपातं लग्नोऽहं तदनुमार्गेण, इतश्च—लोकयन्निव निर्विण्णो, मदीयं दुष्टचेष्टितम्। अत्रान्तरे गतोऽन्यत्र, तदा क्षेत्रे दिवाकरः ॥ १ ॥ ततः समुल्लसितमन्धकारं संजाता विरलजनसञ्चारा राजमार्गाः, ततो गता सैकत्र शून्यगृहे नरसुन्दरी, इतश्चोद्गन्तुं प्रवृत्तः शशधरः, ततो मन्दमन्दप्रकाशे तामेव निरीक्षमाणः प्राप्तोऽहमपि तद्द्वारदेशे, स्थितो गोपायितेनात्मना, ततो नरसुन्दर्या विलोकितं दिक्चक्रवालं, इष्टकास्थलमारुह्योत्तरीयेण बद्धो मध्यवलये पाशकः, निर्मिता तत्र शिरोधरा, ततोऽभिहितमनया—भो भो लोकपालाः! शृणुत यूयं, अथवा प्रत्यक्षमेवेदं दिव्यज्ञानिनां तत्रभवतां यदुत—लब्धप्रसरतया नाथवादेन कलोपन्यासं कारितो मयाऽऽर्यपुत्रो न परिभवबुद्ध्या, तस्य तु तदेव मानपर्वतारोहकारणं संपन्नं, एवं च सर्वथा निराकृताऽहं तेन मन्दभाग्या, अत्रान्तरे मया चिन्तितं—नास्यास्तपस्विन्या ममोपरि परिभवबुद्धिः, किं तर्हि?, प्रणयमात्रमेवात्रापराध्यति, ततो न सुन्दरमनुष्ठितं मया, अधुनाऽपि वारयाम्येनामितोऽध्यवसायादिति विचिन्त्य पाशकच्छेदार्थं यावच्चलामि तावदभिहितं नरसुन्दर्या यदुत—तत्प्रतीच्छत भगवन्तो लोकपालाः साम्प्रतं मदीयप्राणान् मा च मम जन्मान्तरेष्वपि पुनरेवंविधव्यतिकरो भूयादिति, ततः शैलराजेनाभिहितं—कुमार! पश्य जन्मान्तरेऽपि त्वदीयसम्बन्धमेषा नाभिलषति, मया चिन्तितं—सत्यमिदं, तथाहि—इयं प्रस्तुतव्यतिकरनिषेधमाशास्ते, मदीयव्यतिकरश्चात्र प्रस्तुतः, तन्म्रियतां, किमनया मम पापया?, ततो लब्धप्रसरेण दत्तो मम हृदये शैलराजेन स्वविलेपनहस्तकः, स्थितोऽहं तस्य माहात्म्येन तां प्रति काष्ठवन्निश्चिवार्थः, ततः प्रवाहितो नरसुन्दर्यात्मा पूरितः पाशकः लम्बितुं प्रवृत्ता निर्गते नयने निरुद्धः श्वासमार्गः वक्रीकृता ग्रीवा आकृष्टं

उद्बन्धनाय गतिः

धमनीजालं शिथिलितान्यङ्गानि समसमायितं श्रोतोभिः निर्वादितं वक्त्रकुहरं विमुक्ता च सा प्राणैर्वराकी, इतश्च भवनान्निर्गच्छन्ती दृष्टाऽम्बया नरसुन्दरी अहं तु तदनुयायी, चिन्तितमनया—नूनं भग्नप्रणयेयं रुष्टा क्वचिद् गच्छति मे वधूः, अयं पुनरस्या एव प्रसादनार्थं पृष्ठतो लग्नो मम पुत्रकः, ततो दूरं गतयोरावयोरनुमार्गेणागच्छन्ती समागताऽम्बापि तत्र शून्यगृहे, दृष्टा तथा लम्बमाना नरसुन्दरी, चिन्तितमम्बया—हा हा हताऽस्मि, नूनं मत्पुत्रकस्यापीयं वार्ता, कथमन्यथाऽस्यामेवं व्यवस्थितायां स तूष्णीमासीत?, मया तु शैलराजीयावलेपनदोषेणैव अवस्तुनिर्वन्धपरेयमिति कृता तदवधीरणा, ततः शोकभरान्धया मम पश्यत एव तथैव व्यापादितोऽम्बयाऽऽत्मा, ततः साध्वससन्तापेनेव शुष्कं मनाङ् मे स्तब्धचित्ताभिधानं तत्तदा हृदयावलेपनं, गृहीतोऽहं पश्चात्तापेनाक्रान्तः शोकभरेण,—

ततः स्वाभाविकस्नेहविह्वलीभूतमानसः। क्षणं विधातुमारब्धः, प्रलापमतिदारुणम् ॥ १ ॥ तथाऽप्यतिप्रौढतया निजमाहात्म्येन कृत एव मे शैलराजेन चित्तावष्टम्भः, चिन्तितं च मया—अये मनुष्यः कथं स्त्रीविनाशे रोदितीति, ततः स्थितोऽहं तूष्णींभावेन, इतश्च कन्दलिकया चिन्तितं—किमिति स्वामिनी नागच्छति? तद्गच्छाम्यहं तदन्वेषणार्थं, ततः कुतश्चिन्निश्चित्य प्राप्ता साऽपि तं प्रदेशं, ततो दृष्ट्वा विमलमालतीनरसुन्दर्यौ तथा लम्बमाने कृतस्तया हाहारवः मिलितं सतातं नगरं समुच्छलितः कोलाहलः किमेतदिति पृष्टा कन्दलिका निवेदितं तया सर्वं यथावृत्तं, अत्रान्तरे संपन्नः स्फुटतरश्चन्द्रालोकः, ततो दृष्टे तथैवोल्लम्बमाने सर्वलोकेनाम्बानरसुन्दर्यौ, विलोकितोऽहमपि स्वकर्मत्रस्ततया भग्नगतिप्रसरो नष्टवाणीकस्तत्रैव लीनो वर्तमानश्छन्नप्रदेशे जातः संप्रत्ययः धिक्कारितोऽहं जनेन कारितं तातेनाम्बानरसुन्दर्योर्मृतककार्यम्—ततस्तत्तादृशं वीक्ष्य, मदीयं कर्म दारुणम्। तातः शोकभराक्रान्तस्तदैवं चिन्तयत्यलम् ॥ १ ॥ अहो अनर्थपुञ्जोऽयमहो मे कुलदूषणः। अहो सर्वजघन्योऽयमहो पापिष्ठशेखरः ॥ २ ॥ अहो सर्वापदां मूलमहो लोकपथातिगः। अहो वैरिकसङ्काशो,

विमलमालत्युद्बन्धनं

जननिन्दा

"भेयं मानुषावस्था, प्रधानं परलोकसाधनं, परिणामकटवो विषयाः, विप्रयोगान्तानि सत्सङ्गतानि, पातभयातुरमविज्ञातपातमायुः, तदेवं "व्यवस्थिते विध्यापनेऽस्य संसारप्रदीपनकस्य यत्नः कर्तव्यः, तस्य च हेतुः सिद्धान्तवासनासारो धर्ममेघः, अतः स्वीकर्तव्यः सिद्धान्तः, "सम्यक् सेवितव्यास्तदभिज्ञाः, भावनीयं मुण्डमालिकोपमानं, त्यक्तव्या खल्वसदपेक्षा, भवितव्यमाज्ञाप्रधानेन, उपादेयं प्रणिधानं, पोप-"णीयं सत्साधुसेवया, रक्षणीयं प्रवचनमालिन्यं । एतच्च विधिप्रवृत्तः संपादयति, अतः सर्वत्र विधिना प्रवर्तितव्यं सूत्रानुसारेण, प्रत्य-"भिज्ञातव्यमात्मस्वरूपं, प्रवृत्तावपेक्षितव्यानि निमित्तानि, यतितव्यमसंपन्नयोगेषु, लक्षयितव्या विस्रोतसिका, प्रतिविधेयमनागतमस्याः, "भवत्येवं प्रवर्तमानानां सोपक्रमकर्मविलयः, विच्छिद्यते निरुपक्रमकर्मानुबन्धः, तस्मादत्रैव यतध्वं यूय"मिति ॥ एवं च निवेदिते तेन भगवता विचक्षणसूरिणाऽस्याः परिषदो मध्ये केषाञ्चिद्भव्यानामुल्लसितश्चरणपरिणामः अपरेषां संजातो देशविरतिक्षयोपशमः अन्यैः पुनर्विदलितं मिथ्यात्वं अपरेषां प्रतनूभूता रागादयः केषाञ्चित्संपन्नो भद्रकभावः, ततो निपतितास्ते सर्वेऽपि भगवच्चरणयोः, अभिहितमेतैः—'इच्छामोऽनुशास्ति कुर्मो यदाज्ञापयन्ति नाथाः' अत्रान्तरे चिन्तितं तातेन—यदुत प्रश्नयाम्यधुना तदहमात्मविवक्षितं, ततो ललाटतटविन्यस्तकरमुकुलितेनाभिहितमनेन—जनातिशायिरूपाणां, जगदैश्वर्यभागिनाम् । भदन्त ! तत्रभवतां, किं वो वैराग्यकारणम् ? ॥ १ ॥ सूरिणाऽभिहितं भूप!, यद्यत्र तव कौतुकम् । ततस्ते कथयाम्येष, भवनिर्वेदकारणम् ॥ २ ॥ किं तु—आत्मस्तुतिः परनिन्दा, पूर्वक्रीडितकीर्तनम् । विरुद्धमेतद्राजेन्द्र !, साधूनां त्रयमप्यलम् ॥ ३ ॥ ममात्मचरिते चैतत्कथ्यमाने परिस्फुटम् । त्रयं संपद्यते तेन, न युक्तं तस्य कीर्तनम् ॥ ४ ॥ तातेनाभिहितम्—एवं निगदता नाथ!, वर्धितं कौतुकं त्वया । कर्तव्योऽतः प्रसादो मे, निवेद्यं चरितं निजम् ॥ ५ ॥ ततो विज्ञाय निर्बन्धं, मध्यस्थेनान्तरात्मना । प्रबोधकारणं ज्ञात्वा, सूरिरित्थमवोचत ॥ ६ ॥ यदुत—अनादि-

निधनं लोके, नानावृत्तान्तसङ्कुलम् । विद्यते भूतलं नाम, नगरं सुमनोहरम् ॥ ७ ॥ तत्रास्ति भुवनख्यातो, देवानामपि नायकः । अल-
ङ्घ्यसत्त्वप्रतापाढ्यो, नरेन्द्रो मलसञ्चयः ॥ ८ ॥ सुन्दरासुन्दरे कार्ये, नित्यं विन्यस्तमानसा । तस्य चास्ति महादेवी, तत्पक्तिर्नाम विश्रुता
॥ ९ ॥ तयोश्च देवीनृपयोरेकः सुन्दरचेष्टितः। विद्यते जगदाह्लादी, पुत्रो नाम शुभोदयः ॥ १० ॥ तथा द्वितीयस्तनयस्तयोर्देवीनरेन्द्रयोः ।
अस्ति सर्वजनोत्तापी, विख्यातश्चाशुभोदयः ॥ ११ ॥ स्वभर्तुर्वत्सला साध्वी, सुन्दराङ्गी जनप्रिया । भार्या शुभोदयस्यास्ति, पद्माक्षी
निजचारुता ॥ १२ ॥ तथाऽशुभोदयस्यापि, जनसन्तापकारिणी । भार्या स्वयोग्यता नाम, विद्यतेऽत्यन्तदारुणा ॥ १३ ॥ इतश्च कालप-
र्यायादवाप्य निजचारुताम् । ततः शुभोदयाज्जातः, पुत्रो नाम्ना विचक्षणः ॥ १४ ॥ तथैव कालपर्यायादवाप्यैव स्वयोग्यताम् । ततोऽशुभो-
दयाज्जातो, जडो नाम सुताधमः ॥ १५ ॥ तयोर्विचक्षणस्तावद्वर्धमानः प्रतिक्षणम् । यादृशः स्वैर्गुणैर्जातस्तादिदानीं निबोधत ॥ १६ ॥
"मार्गानुसारिविज्ञानः, पूजको गुरुसंहतेः। मेधावी प्रगुणो दक्षो, लब्धलक्ष्यो जितेन्द्रियः ॥ १७ ॥ सदाचारपरो धीरः, सद्योगी दृढसौ-
"हृदः । देवाभिपूजको दाता, ज्ञाता स्वपरचेतसाम् ॥ १८ ॥ सत्यवादी विनीतात्मा, प्रणयागतवत्सलः । क्षमाप्रधानो मध्यस्थः, सत्त्वानां
"कल्पपादपः ॥ १९ ॥ धर्मैकनिष्ठः शुद्धात्मा, व्यसनेऽप्यविपण्णधीः । स्थानमानान्तराभिज्ञः, कुत्सिताग्रहवर्जितः ॥ २० ॥ समस्तशास्त्र-
"तत्त्वज्ञो, वाचि पाटवसंगतः । नीतिमार्गप्रवीणत्वात्, त्रासकः शत्रुसंहतेः ॥ २१ ॥ स्वगुणोत्सेकहीनात्मा, विमुक्तः परनिन्दया । अहृष्टः
"सम्पदां लाभे, परार्थ च विनिर्मितः ॥ २२ ॥" किं चेह बहुनोक्तेन?, यावन्तः पुरुषे गुणाः । गीयन्ते तेऽखिलास्तत्र, प्रादुर्भूता विचक्षणे
॥ २३ ॥ अथ संवर्धमानोऽसौ, शरीरेण प्रतिक्षणम् । जडस्तु यादृक् संपन्नस्तादिदानीं निबोधत ॥ २४ ॥ विपर्यस्तमनाः सत्यशौचस-
न्तोषवर्जितः । मायावी पिशुनः क्लीबो, निन्दकः साधुसंहतेः ॥ २५ ॥ असत्यसन्धः पापात्मा, गुरुदेवविडम्बकः । असत्प्रलापो लो-

"भेयं मानुषावस्था, प्रधानं परलोकसाधनं, परिणामकटवो विषयाः, विप्रयोगान्तानि सत्सङ्गतानि, पातभयातुरमविज्ञातपातमायुः, तदेवं "व्यवस्थिते विध्यापनेऽस्य संसारप्रदीपनकस्य यत्नः कर्तव्यः, तस्य च हेतुः सिद्धान्तवासनासारो धर्ममेघः, अतः स्वीकर्तव्यः सिद्धान्तः, "सम्यक् सेवितव्यास्तदभिज्ञाः, भावनीयं मुण्डमालिकोपमानं, त्यक्तव्या खल्वसदपेक्षा, भवितव्यमाज्ञाप्रधानेन, उपादेयं प्रणिधानं, पोप- "णीयं सत्साधुसेवया, रक्षणीयं प्रवचनमालिन्यं । एतच्च विधिप्रवृत्तः संपादयति, अतः सर्वत्र विधिना प्रवर्तितव्यं सूत्रानुसारेण, प्रत्य- "भिज्ञातव्यमात्मस्वरूपं, प्रवृत्तावपेक्षितव्यानि निमित्तानि, यतितव्यमसंपन्नयोगेषु, लक्षयितव्या विस्रोतसिका, प्रतिविधेयमनागतमस्याः, "भवत्येवं प्रवर्तमानानां सोपक्रमकर्मविलयः, विच्छिद्यते निरुपक्रमकर्मानुबन्धः, तस्मादत्रैव यतध्वं यूय"मिति ॥ एवं च निवेदिते तेन भगवता विचक्षणसूरिणाऽस्याः परिषदो मध्ये केषाञ्चिद्भव्यानामुल्लसितश्चरणपरिणामः अपरेषां संजातो देशविरतिक्षयोपशमः अन्यैः पुनर्विदलितं मिथ्यात्वं अपरेषां प्रतनूभूता रागादयः केषाञ्चित्संपन्नो भद्रकभावः, ततो निपतितास्ते सर्वेऽपि भगवच्चरणयोः, अभिहितमेतैः—'इच्छामोऽनुशास्तिं कुर्मो यदाज्ञापयन्ति नाथाः' अत्रान्तरे चिन्तितं तातेन—यदुत प्रश्नयाम्यधुना तदहमात्मविवक्षितं, ततो ललाटतटविन्यस्तकरमुकुलितेनाभिहितमनेन—जनातिशायिरूपाणां, जगदैश्वर्यभागिनाम् । भदन्त! तत्रभवतां, किं वो वैराग्यकारणम् ? ॥ १ ॥ सूरिणाऽभिहितं भूप!, यद्यत्र तव कौतुकम् । ततस्ते कथयाम्येष, भवनिर्वेदकारणम् ॥ २ ॥ किं तु—**आत्मस्तुतिः परनिन्दा, पूर्वक्रीडितकीर्तनम् । विरुद्धमेतद्राजेन्द्र !, साधूनां त्रयमप्यलम् ॥ ३ ॥** ममात्मचरिते चैतत्कथ्यमाने परिस्फुटम् । त्रयं संपद्यते तेन, न युक्तं तस्य कीर्तनम् ॥ ४ ॥ तातेनाभिहितम्—एवं निगदता नाथ!, वर्धितं कौतुकं त्वया । कर्तव्योऽतः प्रसादो मे, निवेद्यं चरितं निजम् ॥ ५ ॥ ततो विज्ञाय निर्बन्धं, मध्यस्थेनान्तरात्मना । प्रबोधकारणं ज्ञात्वा, सूरिरित्थमवोचत ॥ ६ ॥ यदुत—अनादि-

ततः कुतूहलेनान्तः, प्रविश्य प्रविलोकितम् । तत्र चालब्धपर्यन्तं, दृष्टं ताभ्यां महाबिलम् ॥ ४६ ॥ ततो विस्फारिताक्षाभ्यां, कौतुकेन सविस्मयम् । विचक्षणजडाभ्यां तत्, सुचिरं संनिरीक्षितम् ॥ ४७ ॥ अथ तस्मात्समुद्भूता, रक्तवर्णा मनोहरा । दासचेट्या समं काचिल्ललना चारुविग्रहा ॥ ४८ ॥ तां वीक्ष्य स जडश्चित्ते, परं हर्षमुपागतः । ततश्च चिन्तयत्येवं, विपर्यासितमानसः ॥ ४९ ॥—अहो अपूर्विका योषिदहो सुन्दरदर्शना । अहो संस्थानमेतस्या, अहो रूपमहो गुणाः ॥ ५० ॥ किमेषा नाकतो मुग्धा, भ्रष्टा स्यादमराङ्गना ? । किं वा पातालतो बाला, नागकन्या विनिर्गता ? ॥ ५१ ॥ अथवा नहि नहि सुष्ठु मया चिन्तितं, यतः—स्वर्गे वा नागलोके वा, कुतः स्यादियमीदृशी ? । मर्त्ये च दूरतोऽपास्ता, वार्ताऽपीदृक्षयोषितः ॥ ५२ ॥ तन्नूनं विधिना मह्यं, परितुष्टेन कल्पिता । निर्माप्येयं प्रयत्नेन, सुन्दरैः परमाणुभिः ॥ ५३ ॥ अन्यच्च—नूनं पुरुषहीनेयं, मदर्थं विहिता वने । यतो मां वीक्षते बाला, लोलदृष्टिर्मुहुर्मुहुः ॥५४॥ गत्वा समीपमेतस्याः, कृत्वा चित्तपरीक्षणम् । ततः करोमि स्वीकारं, किं ममान्येन चेतसा ? ॥ ५५ ॥ इतश्च—विचक्षणश्च तां दृष्ट्वा, ललनां ललिताननाम् । ततश्चेतसि संपन्नो, वितर्कोऽयं महात्मनः ॥ ५६ ॥ एकाकिनी वने योषा, परकीया मनोरमा । न द्रष्टुं युज्यते रागान्नापि संभाषणोचिता ॥ ५७ ॥ यतः सन्मार्गरक्तानां, व्रतमेतन्महात्मनाम् । **परस्त्रियं पुरो दृष्ट्वा, यान्त्यधोमुखदृष्टयः** ॥ ५८ ॥ अतो व्रजाम्यतः स्थानात्किं ममापरचिन्तया ? । ततो गन्तुं प्रवृत्तोऽसौ, हस्तेनाकृष्य तं जडम् ॥ ५९ ॥ तेन चाकृष्यमाणोऽसौ, कथञ्चिद्बलिना जडः । हृतसर्वस्ववन्मोहात्परं दुःखमुपागतः ॥ ६० ॥ यावत्तौ गच्छतः स्तोकं, भूभागं राजपुत्रकौ । तावत्सानुचरी तस्याः, पश्चाल्लग्ना समागता ॥ ६१ ॥ तया च दूरत एव विहितः पूत्कारः, यदुत—त्रायध्वं भो नाथास्त्रायध्वं, हा हताऽस्मि मन्दभागिनी, ततो वलितस्तदभिमुखं जडः, तेनाभिहितं—सुन्दरि ! मा भैषीः, कथय कुतस्ते भयमिति, तयाऽभिहितं—यद्भवन्तौ मम स्वामिनीं वि-

भान्धः, परेषां चित्तभेदकः ॥ २६ ॥ अन्यच्चित्ते वदत्यन्यच्चेष्टते क्रिययाऽपरम् । दह्यते परसम्पत्सु, परापत्सु प्रमोदते ॥ २७ ॥ गर्व-ध्मातः सदा क्रुद्धः, सर्वेषां भषणप्रियः । आत्मश्लाघापरो नित्यं, रागद्वेषवशानुगः ॥ २८ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन ?, ये ये दोषाः सुदुर्जने। गीयन्ते तेऽखिलास्तत्र, प्रादुर्भूतास्ततो जडे ॥ २९ ॥ एवं च वर्धमानौ तौ, स्वगेहे सुखलालितौ । विचक्षणजडौ प्राप्तौ, यौवनं परिपा-टितः ॥ ३० ॥ इतश्च गुणरत्नानामुत्पत्तिस्थानमुत्तमम् । पुरं निर्मलचित्ताह्वं, विद्यते लोकविश्रुतम् ॥ ३१ ॥ तत्रान्तरङ्गे नगरे, नृपो नाम्ना मलक्षयः । अस्ति सद्गुणरत्नानां, जनकः पालकश्च सः ॥ ३२ ॥ तस्य सुन्दरता नाम, महादेवी मनःप्रिया । विद्यते चारुसर्वाङ्गी, सा तद्गुणविवर्धिका ॥ ३३ ॥ ताभ्यां च कालपर्यायाज्जाता पद्मदलेक्षणा । बुद्धिर्नाम गुणैराढ्या, कन्यका कुलवर्धनी ॥ ३४ ॥ ततः सा गुणरूपाभ्यामनुरूपं विचक्षणम् । विचिन्त्य प्रहिता बाला, ताभ्यां तस्य स्वयंवरा ॥ ३५ ॥ परिणीता च सा तेन, महाभूतिप्रमोदतः । विचक्षणेन सत्कन्या, जाता च मनसः प्रिया ॥ ३६ ॥ तया युक्तस्य तस्योच्चैर्भुञ्जानस्य मनःसुखम् । विचक्षणस्य गच्छन्ति, दिनानि शुभकर्मणा ॥ ३७ ॥ अथान्यदा कचिद्बुद्धेर्वार्तान्वेषणकाम्यया । मलक्षयेण प्रहितो, विमर्शो निजपुत्रकः ॥ ३८ ॥ स च बुद्धौ दृढस्ने-हभावभावितमानसः । तस्या एव समीपस्थः, सद्भगिन्याः स्थितो मुदा ॥ ३९ ॥ सहोदरसमायुक्ता, भर्त्रा च बहुमानिता । ततः सा चित्तनिर्वाणाद्गर्भं गृह्णाति बालिका ॥ ४० ॥ अथ तस्याः शुभे काले, सद्गर्भपरिपाकतः । जातो देदीप्यमानाङ्गः, प्रकर्षो नाम दारकः ॥ ४१ ॥ जातः संवर्धमानोऽसौ, प्रकर्षो बुद्धिनन्दनः । विचक्षणगुणैस्तुल्यो, विमर्शस्यातिवल्लभः ॥ ४२ ॥ अथान्यदा स्वकं दृष्टं, काननं सुमनोहरम् । विचक्षणजडाभ्यां भो!, नाम्ना वदनकोटरम् ॥ ४३ ॥ तत्र खादनपानेन, ललमानौ यथेच्छया । तौ द्वावपि स्थितौ कञ्चि-त्कालं संतुष्टमानसौ ॥ ४४ ॥ तत्र कुन्दसमाः शुभ्रा, रदनाः सन्ति वृक्षकाः । तेषां च वीथिकायुग्मं, ताभ्यां दृष्टं मनोहरम् ॥ ४५ ॥

बुद्ध्युत्पत्तिः

प्रकर्षोत्पत्तिः

—गृहिणीरहिताविमौ वराकौ न सुखेन तिष्ठतः अतः करोम्यनयोर्गृहिणीमिति, ततस्तेन भगवता विधात्रा दयापरीतचेतसा युवयोर्निमित्तमत्रैव महाविले निर्वर्तितैषा मे स्वामिनी, तथाऽहं चास्या एवानुचरीति, जडेन चिन्तितं—अये! यथा मया विकल्पितं तथैवेदं संपन्नं, अस्मदर्थमेवेयं रसना निष्पादिता वेधसा, अहो मे प्रज्ञातिशयः, विचक्षणेन चिन्तितं—कः पुनरयं विधिर्नाम?, हुं ज्ञातं, स एव कर्मपरिणामो भविष्यति, कस्यान्यस्येदृशी शक्तिरिति, जडः प्राह—भद्रे! ततस्ततः, लोलतयोक्तं—ततः प्रभृत्येषा मे स्वामिनी युक्ता मया युवाभ्यां सह खादन्ती नानाविधानि खाद्यकानि पिबन्ती विविधरसोपेतानि पानकानि ललमाना यथेष्टचेष्टया तत्रैव विकलाक्षनिवासे नगरे त्रिष्वपि पाटकेषु तथा पश्चाक्षनिवासे मनुजगतौ अन्येषु च तथाविधेषु स्थानेषु विचरिता भूयांसं कालं, 'अत एव क्षणमप्येषा युष्मद्विरहं न विषहते, युष्मदवधीरणया चागतमूर्च्छा म्रियते स्वामिनी, तदेवमहं भवतोश्चिरपरिचिताऽस्मि, एतच्चाकर्ण्य सिद्धं नः समीहितं इति भावनया परितुष्टो जडः, ततोऽभिहितमनेन—सुन्दरि! यद्येवं प्रविशतु तव स्वामिनी नगरे, पवित्रयत्वेकं स्वावस्थानेन महाप्रासादं, येन पुनस्तत्र चिरन्तनस्थित्या सुखमास्महे, लोलतयाऽभिहितं—मा मैवमाज्ञापयतु देवः, न निर्गतेयं स्वामिनी कदाचिदपीतः काननात्, पूर्वमपीयमत्रैव वर्तमाना युवाभ्यां सह ललिता, तदधुनाऽप्यस्मिन्नेव स्थाने तिष्ठन्ती लालयितुं युज्यते स्वामिनी, जडः प्राह—यद्भवती जानीते तदेव क्रियते, सर्वथा त्वमेवात्र प्रमाणं, कथनीयं यद्रोचते तव स्वामिन्यै येन संपादयामः, लोलतयोक्तं—महाप्रसादः, किमत्रापरमुच्यतां?, अनुभवतु भवतोः स्वामिनी लालनेन सुखामृतमविच्छेदेनेति। एवं च स्थापिते सिद्धान्ते—तत आरभ्य यत्नेन, जडो वदनकोटरे। तिष्ठन्तीं रसनां नित्यं, लालयत्येव मोहतः ॥ १ ॥ कथं?—क्षीरेक्षुशर्कराखण्डदधिसर्पिर्गुडादिभिः। पक्वान्नखाद्यकैर्दिव्यैर्द्राक्षादिवरपानकैः ॥ २ ॥ मद्यैर्मांसरसैश्चित्रैर्मधुभिश्च विशेषतः। ये चान्ये लोकविख्याता, रसास्तैश्च दिने दिने ॥ ३ ॥

रसनालोलतास्वीकारः पालनं तयोः ॥ ३२९ ॥

मुच्य चलितो तेनैषा जातमूर्च्छा म्रियते लग्नाऽधुना, तस्माद्देवौ ! तावत्समीपे स्थीयतां भवद्भ्यामेतस्याः येन युष्मत्सन्निधानेन मनाक्स्वस्थीभूतायां स्वामिन्यां ततोऽहं निराकुला सती भवतोरेतत्स्वरूपं समस्तं विज्ञपयामि, ततो जडेनाभिहितो विचक्षणः—भ्रातर्गम्यतामेतत्स्वामिनीसमीपे, भवतु सा स्वस्था, विज्ञपयत्वेषा यथाविवक्षितं, को दोषः ?, विचक्षणेन चिन्तितं—न सुन्दरमिदं, इयं हि वष्टा चेटी तरला स्वभावेन प्रतारयिष्यति नूनमस्मान्, अथवा पश्यामि तावत्किमेषा तत्र गता जल्पति ?, न चाहमनया प्रतारयितुं शक्यः, तस्माद्गच्छामि, काऽत्र मम शङ्का ?, एवं विचिन्त्याभिहितं विचक्षणेन—भ्रातरेवं भवतु, ततो गतौ पश्चान्मुखौ विचक्षणजडौ, प्राप्तौ तत्समीपे, स्वस्थीभूता ललना, निपतिता दासचेटी तयोश्चरणेषु, अभिहितमनया—महाप्रसादः, अनुगृहीताऽस्मि युवाभ्यां, जीविता स्वामिनी, दत्तं मे जीवितं, जडेनाभिहितं—सुन्दरि ! किंनामिकेयं तव स्वामिनी ?, चेट्याऽभिहितं—देव ! सुगृहीतनामधेया **रसनेयमभिधीयते**, जडेनाभिहितं—भवतीं किंनामिकामवगच्छामि ?, ततः सलज्जमभिहितमनया—देव ! **लोलताऽहं** प्रसिद्धा लोके, चिरपरिचिताऽपि विस्मृताऽधुना देवस्य, तत्किमहं करोमि मन्दभागिनीति, जडेनाभिहितं—भद्रे ! कथं मम त्वं चिरपरिचिताऽसि ?, लोलतयाऽभिहितं—इदमेवास्माभिर्विज्ञपनीयं, जडः प्राह—विज्ञपयतु भवती, लोलतयोक्तं—अस्ति तावदेषा मम स्वामिनी परमयोगिनी, जानात्येवातीतानागतं, अहमपि तस्याः प्रसादादेवंविधैव । इतश्च कर्मपरिणाममहाराजभुक्तौ स्थितमस्त्य**संव्यवहारनगरं**, तत्र कदाचिद्भवतोरवस्थानमासीत्, ततः कर्मपरिणामादेशेनैवायातौ भवन्तावेकाक्षनिवासपुरे, ततोऽप्यागतौ विकलाक्षनिवासे, तत्र त्रयः पाटका विद्यन्ते, तत्र प्रथमे द्विहृषीकाभिधानाः कुलपुत्रकाः प्रतिवसन्ति, ततस्तेषां मध्ये वर्तमानाभ्यां युवाभ्यां यथानिर्देशकारितया प्रसन्नेन कर्मपरिणाममहानरेन्द्रेण भटभुक्तया दत्तमिदं वदनकोटरं काननं, एतच्च स्वाभाविकमेवात्र सर्वदा विद्यत एव महाबिलं, इयं च सर्वाप्यस्मदुत्पत्तेः पूर्विका वार्ता, ततो विधिना चिन्तितं

स लोलताविनिर्मुक्तो, रसनां पालयन्नपि । अशेषक्लेशहीनात्मा, सुखमास्ते विचक्षणः ॥ २३ ॥ यतः—ये जाता ये जनिष्यन्ते, जडस्येह दुरात्मनः । रसनालालने दोषा, लोलता तत्र कारणम् ॥ २४ ॥ विचक्षणेन सा यस्माल्लोलताऽलं निराकृता । रसनापालनेऽप्यस्य, ततोऽनर्थो न जायते ॥ २५ ॥ इतश्च तुष्टचित्तेन, जडेनात्म्वा स्वयोग्यता । ज्ञापिता रसनालाभं, जनकश्चाशुभोदयः ॥ २६ ॥ तयोरपि मनस्तोषस्तच्छ्रुत्वा समपद्यत । ततस्ताभ्यां जडः प्रोक्तः, स्नेहापूर्णेन चेतसा ॥ २७ ॥—पुत्रानुरूपा ते भार्या, संपन्ना पुण्यकर्मणा । सुन्दरं च त्वयाऽऽरब्धं, यदस्याः पुत्र! लालनम् ॥ २८ ॥ इयं हि सुखहेतुस्ते, सुभार्येयं वरानना । ततो लालयितुं युक्ता, पुत्र! रात्रिन्दिवं त्वया ॥ २९ ॥ ततश्च—स्वयमेव प्रवृत्तोऽसौ, जनकाभ्यां च चोदितः । एकं सोन्माथिता बाला, मयूरैर्लपितं तथा ॥ ३० ॥ ततो गाढतरं रक्तो, रसनायां जडस्तदा । तल्लालनार्थं मूढात्मा, सहतेऽसौ विडम्बनाः ॥ ३१ ॥ इतो विचक्षणेनापि, स्वीयस्तातः शुभोदयः । ज्ञापितो रसनालाभं, माता च निजचारुता ॥ ३२ ॥ तथा बुद्धिप्रकर्षौ च, विमर्शश्च विशेषतः । बोधितो रसनावार्ता, मिलितं च कुटुम्बकम् ॥ ३३ ॥ ततः शुभोदयेनोक्तं, वत्स! किं ते प्रकथ्यते ? । जानासि वस्तुनस्तत्त्वं, सत्योऽसि त्वं विचक्षणः ॥ ३४ ॥ तथापि ते प्रकृत्यैव, यन्ममोपरि गौरवम् । तेन प्रचोदितो वत्स!, तवाहमुपदेशने ॥ ३५ ॥ "वत्स! तावत्समस्तापि, नारी पवनचञ्चला । क्षणरक्तविरक्ता "च, सन्ध्याभ्रालीव वर्तते ॥ ३६ ॥ नदीव पर्वतोद्भूता, प्रकृत्या नीचगामिनी । दर्पणार्पितदुर्ग्राह्यवदनप्रतिमोपमा ॥ ३७ ॥ बहुकौटिल्य-"नागानां, संस्थापनकरण्डिका । कालकूटविषस्योच्चैर्लतेव मरणप्रदा ॥ ३८ ॥ नरकानलसन्तापदायिकेयमुदाहृता । मोक्षप्रापकसद्ध्यानशत्रु-"भूता च वर्तते ॥ ३९ ॥ कार्यं संचिन्तयत्यन्यद्भापतेऽन्यच्च मायया । करोत्यन्यच्च सा पुंसः, शुद्धशीला च भासते ॥ ४० ॥ ऐन्द्रजा-"लिकविद्येव, दृष्टेराच्छादकारिका । नरचित्तजतुद्रावकारिणी वह्निपिण्डवत् ॥ ४१ ॥ प्रकृत्यैव च सर्वेषां, वैमनस्यविधायिनी । संसारचक्र-

विचक्षणस्योपेक्षा मातापितृज्ञापनं

नारीदोषाः

एवं लालयतस्तस्य, जडस्य रसनां सदा । यदि क्षूणं भवेत्तच्च, कथयत्येव लोलता ॥ ४ ॥ यतः सानुदिनं वक्ति, स्वामिनी मधुरप्रिया । मांसमाहर मद्यं च, नाथ! मृष्टं च भोजनम् ॥ ५ ॥ ददस्व व्यञ्जनान्यस्यै, रोचन्ते तानि सर्वदा । तत्सर्वं स करोत्येव, मन्वानोऽनुग्रहं जडः ॥ ६ ॥ सततं लालनासक्तो, भार्यायाः प्रतिवासरम् । क्लेशराशिनिमग्नोऽपि, मोहादेवं च मन्यते ॥ ७ ॥ यदुत—धन्योऽहं कृतकृत्योऽहमहो मे सुखसागरः । यस्येदृशी शुभा भार्या, संपन्ना पुण्यकर्मणः ॥ ८ ॥ नास्ति नूनं मया सदृक्, सुखितो भुवनत्रये । यतोऽस्या लालनां मुक्त्वा, किं नाम भुवने सुखम्? ॥ ९ ॥ यतोऽलीकसुखास्वादपरिमोहितचेतनः । तदर्थं नास्ति तत्कर्म, यदसौ नानुचेष्टते ॥ १० ॥ तं भार्यालालनोद्युक्तं, तथा दृष्ट्वाऽखिलो जनः । जडं हसितुमारब्धः, सत्यमेष जडो जडः ॥ ११ ॥ **यतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो, विमुखः पशुसन्निभः । रसनालालनोद्युक्तो, न चेतयति किञ्चन** ॥ १२ ॥ जडस्तु तत्र गृद्धात्मा, लोकैरेवं सहस्रशः । हसितो निन्दितश्चापि, न कथञ्चिन्निवर्तते ॥ १३ ॥ विचक्षणस्तु तच्छ्रुत्वा, लोलतायाः प्रभाषितम् । ततश्च चिन्तयत्येवं, तदा मध्यस्थमानसः ॥ १४ ॥ अस्ति तावदियं भार्या, मम नास्त्यत्र संशयः । आस्माके दृश्यते येन, वने वदनकोटरे ॥ १५ ॥ केवलं यदियं वक्ति, रसनालालनं प्रति । अपरीक्ष्य न कर्तव्यं, तन्मया सुपरिस्फुटम् ॥ १६ ॥ **यतः स्त्रीवचनादेव, यो मूढात्मा प्रवर्तते । कार्यतत्त्वमविज्ञाय, तेनानर्थो न दुर्लभः** ॥ १७ ॥ ततोऽनादरतः किञ्चिल्लोलतायाचने सति । दत्त्वा खाद्यादिकं तावत्कुर्मेहे कालयापनाम् ॥ १८ ॥ ततश्च—भार्येयं पालनीयेति, मत्वा रागविवर्जितः । ददानः शुद्धमाहारं, लोलतां च निवारयन् ॥ १९ ॥ अविश्रब्धमनास्तस्यां, लोकयात्रानुरोधतः । अनिन्दितेन मार्गेण, रसनामनुवर्तयन् ॥ २० ॥ धर्मार्थकामसंपन्नो, विद्वद्भिः परिपूजितः । स्थितो विचक्षणः कालं, कियन्तमपि लीलया ॥ २१ ॥ युग्मम् । तं च तेजस्विनं मत्वा, निरीहं च विचक्षणम् । भावज्ञा किञ्चिदप्येनं, याचते नैव लोलता ॥ २२ ॥

लोकनिन्दा

स्वयमेव निरूपयतु, कः पुनरत्र रसनामूलशुद्धिगवेषणार्थं प्रस्थापनायोग्य इति, शुभोदयेनोक्तं—वत्स! अयं विमर्शः परमरूपकार्यभरस्य निर्वाहणक्षमः, तथाहि—"युक्तं चायुक्तवद्भाति, सारं चासारमुच्चकैः। अयुक्तं युक्तवद्भाति, विमर्शेन विना जने ॥ १ ॥ "तस्य हेयमुपादेयमुपादेयं च हेयताम्। भजेत वस्तु यस्यायं, विमर्शो नानुकूलकः ॥ २ ॥ अत्यन्तगहने कार्ये, मतिभेदतिरोहिते। विमर्शः "कुरुते नृणामेकपक्षं विवेचितम् ॥ ३ ॥ किं च—नरस्य नार्या देशस्य, राज्यस्य नृपतेस्तथा। रत्नानां लोकधर्माणां, सर्वस्य भुवनस्य वा "॥ ४ ॥ देवानां सर्वशास्त्राणां, धर्माधर्मव्यवस्थितेः। विमर्शोऽयं विजानीते, तत्त्वं नान्यो जगत्त्रये ॥ ५ ॥ येषामेष महाप्राज्ञो, वत्स! "निर्देशकारकः। ते ज्ञातसर्वतत्त्वार्था, जायन्ते सुखभाजनम् ॥ ६ ॥" अतो धन्योऽसि यस्यायं, विमर्शस्तव बान्धवः। न कदाचिदधन्यानां, चिन्तारत्नेन मीलकः ॥ ७ ॥ एष एव नियोक्तव्यो, भवताऽत्र प्रयोजने। भानुरेव हि शर्वर्यास्तमसः क्षालनक्षमः ॥ ८ ॥ विचक्षणेनाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, ततो निरीक्षितमनेन विमर्शवदनं, विमर्शः प्राह—अनुग्रहो मे, विचक्षणेनोक्तं—यद्येवं ततः शीघ्रं विधीयतां भवता तातादेशः, विमर्शेनाभिहितं—एष सज्जोऽस्मि, केवलं विस्तीर्णा वसुन्धरा नानाविधा देशा भूयांसि राज्यान्तराणि तद्यदि कथञ्चिन्मे कालक्षेपः स्यात्ततः कियतः कालान्निवर्तितव्यं?, विचक्षणेनोक्तं—भद्र! संवत्सरस्ते कालावधिः, विमर्शः प्राह—महाप्रसादः, ततो विहितप्रणामश्चलितो विमर्शः, अत्रान्तरे शुभोदयस्य पादयोर्निपत्याभिवन्द्य निजचारुतां प्रणम्य च जननीजनकौ प्रकर्षेणाभिहितं—तात! यद्यपि ममार्यकताताम्बाविरहेऽपि न मनसो निर्वृतिस्तथापि सहचरतया मातुले मम गाढतरं प्रतिबद्धमन्तःकरणं, नाहं मामेन विरहितः क्षणमात्रमपि जीवितुमुत्सहे, ततो मामनुजानीत यूयं येनाहमेनं गच्छन्तमनुगच्छामीति, एतच्चाकर्ण्योल्लसितापत्यस्नेहमोहपूरितहृदयेनानन्दोदकबिन्दुसन्दोहप्लावितनयनपुटेन विचक्षणेन दक्षिणकराङ्गुलीभिरुन्नामितं प्रकर्षस्य मुखकमलकं दत्ता चुम्बिका

रसनामूलशुद्ध्यै विमर्शप्रकर्षगमनं

"विभ्रान्तिहेतुर्नारी बुधैर्मता ॥ ४२ ॥ पुंभिरास्वादितं दिव्यं, विवेकामृतभोजनम् । क्षुद्रेव वामयत्येषा, भुज्यमाना न संशयः ॥ ४३ ॥ "अनृतं साहसं माया, नैर्लज्ज्यमतिलोभिता । निर्दयत्वमशौचं च, नार्याः स्वाभाविका गुणाः ॥ ४४ ॥ वत्स! किं बहुनोक्तेन?, ये केचि- "द्दोषसञ्चयाः । ते नारीभाण्डशालायामाकालं सुप्रतिष्ठिताः ॥ ४५ ॥" तस्मात्तस्याः सदा पुंसा, न कर्तव्यो हितैषिणा । विश्रम्भवशगो ह्यात्मा, तेनेदमभिधीयते ॥ ४६ ॥—येयं ते रसना भार्या, संपन्ना लोलतायुता । न सुन्दरैषा मे भाति, को वा योगस्तवानया? ॥४७॥ यतो न ज्ञायतेऽद्यापि, कुतस्त्येयं ततस्त्वया । सङ्गं कुर्वताऽमुष्या, मूलशुद्धिः परीक्ष्यताम् ॥ ४८ ॥ यतः—अत्यन्तमप्रमत्तोऽपि, मूलशुद्धेरवेदकः । स्त्रीणामर्पितसद्भावः, प्रयाति निधनं नरः ॥ ४९ ॥ ततो निजचारुतयाऽभिहितं—वत्स विचक्षण! सुन्दरं ते जनकेन मन्त्रितं, अन्विष्यतामस्या रसनाया मूलशुद्धिः, को दोषः?, विज्ञातकुलशीलस्वरूपा हि सुखतरमनुवर्तनीया भविष्यति, बुद्ध्याऽभिहितं—आर्यपुत्र! यद्गुरू आज्ञापयतस्तदेवानुष्ठातुं युक्तमार्यपुत्रस्य, अलङ्घनीयवाक्या हि गुरवः सत्पुरुषाणां भवन्ति, प्रकर्षः प्राह—तात! सुन्दरमम्बया जल्पितं, विमर्शेनोक्तं—को वाऽत्रासुन्दरं वक्तुं जानीते?, सर्वथा सुन्दरमेवेदं यत्सुपरीक्षितं क्रियत इति, विचक्षणेन चिन्तितं—सुन्दरमेतानि मन्त्रयन्ति, न संग्रहणीयैव विदुषा पुरुषेणाविज्ञातकुलशीलाचारा ललना, केवलं कथितमेव मम लोलतया रसनायाः सम्बन्धि मूलोत्थानं, विज्ञातश्चाधुना मया शीलाचारः यदुत—खादनपानप्रियेयं रसना, अथवा नहि नहि, को हि सकर्णकः पुरुषो भुजङ्गवनितागतिकुटिलतरचित्तवृत्तेः कुलयोषितोऽपि वचने संप्रत्ययं कुर्यात्?, किं पुनर्दासचेट्याः?, तत्कीदृशो मम लोलतावचने संप्रत्ययः?, शीलाचारोऽपि सहसंवासेन भूयसा च कालेन सम्यग् विज्ञायते, न यथाकथञ्चित्, तत्किमनेन बहुना?, करोमि तावदहं तातादीनामुपदेशं गवेषयाम्यस्या रसनाया मूलशुद्धिं, ततो विज्ञाय यथोचितं करिष्यामीति विचिन्त्य विचक्षणेनाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, केवलं तातः

रसनामूलशुद्धये विमर्शप्रकर्षगमनं

स्वयमेव निरूपयतु, कः पुनरत्र रसनामूलशुद्धिगवेषणार्थं प्रस्थापनायोग्य इति, शुभोदयेनोक्तं—वत्स! अयं विमर्शः परमरूपकार्यभरस्य निर्वाहणक्षमः, तथाहि—"युक्तं चायुक्तवद्भाति, सारं चासारमुच्चकैः। अयुक्तं युक्तवद्भाति, विमर्शेन विना जने ॥ १ ॥ "तस्य हेयमुपादेयमुपादेयं च हेयताम्। भजेत वस्तु यस्यायं, विमर्शो नानुकूलकः ॥ २ ॥ अत्यन्तगहने कार्ये, मतिभेदतिरोहिते। विमर्शः "कुरुते नृणामेकपक्षं विवेचितम् ॥ ३ ॥ किं च—नरस्य नार्या देशस्य, राज्यस्य नृपतेस्तथा। रत्नानां लोकधर्माणां, सर्वस्य भुवनस्य वा "॥ ४ ॥ देवानां सर्वशास्त्राणां, धर्माधर्मव्यवस्थितेः। विमर्शोऽयं विजानीते, तत्त्वं नान्यो जगत्त्रये ॥ ५ ॥ येषामेष महाप्राज्ञो, वत्स! "निर्देशकारकः। ते ज्ञातसर्वतत्त्वार्थो, जायन्ते सुखभाजनम् ॥ ६ ॥" अतो धन्योऽसि यस्यायं, विमर्शस्तव बान्धवः। न कदाचिदधन्यानां, चिन्तारत्नेन मीलकः ॥ ७ ॥ एष एव नियोक्तव्यो, भवताऽत्र प्रयोजने। भानुरेव हि शर्वर्यास्तमसः क्षालनक्षमः ॥ ८ ॥ विचक्षणेनाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, ततो निरीक्षितमनेन विमर्शवदनं, विमर्शः प्राह—अनुग्रहो मे, विचक्षणेनोक्तं—यद्येवं ततः शीघ्रं विधीयतां भवता तातादेशः, विमर्शेनाभिहितं—एष सज्जोऽस्मि, केवलं विस्तीर्णा वसुन्धरा नानाविधा देशा भूयांसि राज्यान्तराणि तद्यदि कथञ्चिन्मे कालक्षेपः स्यात्ततः कियतः कालान्निवर्तितव्यं?, विचक्षणेनोक्तं—भद्र! संवत्सरस्ते कालावधिः, विमर्शः प्राह—महाप्रसादः, ततो विहितप्रणामश्चलितो विमर्शः, अत्रान्तरे शुभोदयस्य पादयोर्निपत्याभिवन्द्य निजचारुतां प्रणम्य च जननीजनकौ प्रकर्षेणाभिहितं—तात! यद्यपि ममार्यकतातान्वाविरहेऽपि न मनसो निर्वृतिस्तथापि सहचरतया मातुले मम गाढतरं प्रतिबद्धमन्तःकरणं, नाहं मामेन विरहितः क्षणमात्रमपि जीवितुमुत्सहे, ततो मामनुजानीत यूयं येनाहमेनं गच्छन्तमनुगच्छामीति, एतच्चाकर्ण्योल्लसितापत्यस्नेहमोहपूरितहृदयेनानन्दोदकबिन्दुसन्दोहप्लावितनयनपुटेन विचक्षणेन दक्षिणकराङ्गुलीभिरुन्नामितं प्रकर्षस्य मुखकमलकं दत्ता चुम्बिका

आघ्रातो मूर्धप्रदेशः, साधु वत्स! साध्विति वदता निवेशितश्चासौ निजोत्सङ्गे, शुभोदयं च प्रत्यभिहितं—तात! दृष्टो बालकस्य विनयः निरूपितो वचनविन्यासः? आकलितः स्नेहसारः?, शुभोदयः प्राह—वत्स! किमत्राश्चर्यं?, त्वया बुद्धेर्जातस्येदृशमेव चेष्टितं युज्यते, किं च-वत्स!—न युक्तमिदमस्माकं, स्नुषापौत्रकवर्णनम्। विशेषतस्तवाभ्यर्णे, यत एतदुदाहृतम् ॥ १ ॥ प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः, परोक्षे मित्रबान्धवाः। भृतकाः कर्मपर्यन्ते, नैव पुत्रा मृताः स्त्रियः ॥ २ ॥ तथापि चानयोर्दृष्ट्वा, गुणसम्भारगौरवम्। अवर्णितेन तेनाहं, पुत्र! शक्नोमि नासितुम् ॥ ३ ॥ इयं हि भार्या ते बुद्धिरनुरूपा वरानना। गुणवृद्धिकरी धन्या, यथा चन्द्रस्य चन्द्रिका ॥ ४ ॥ भर्तृस्नेहपरा पत्नी, सर्वकार्यविशारदा। वत्सलसम्पादिका गेहभरनिर्वहणक्षमा ॥ ५ ॥ विशालदृष्टिरप्येषा, सूक्ष्मदृष्टिरुदाहृता। सर्वसुन्दरदेहापि, द्वेषहेतुर्जडात्मनाम् ॥ ६ ॥ अथवा—मलक्षयेण जनिता, पुरे निर्मलमानसे। या च शुन्दरतापुत्री, तस्याः को वर्णनक्षमः? ॥ ७ ॥ अत एव प्रकर्षोऽपि, नेदानीं बहु वर्ण्यते। अनन्तगुण एवायं, जनयित्र्या विभाव्यते ॥ ८ ॥ वत्स! किं बहुनोक्तेन?, धन्यस्त्वं सर्वथा जने। यस्येदृशं महाभागं, संपन्नं ते कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥ अत एव वयं चित्ते, साशङ्काः साम्प्रतं स्थिताः। आकर्ण्य रसनालाभं, नोचितेयं यतस्तव ॥ १० ॥ मा भूद्बुद्धेर्विघाताय, सपत्नी मत्सरादियम्। विशेषतः प्रकर्षस्य, तेन चिन्तातुरा वयम् ॥ ११ ॥ किं वा कालविलम्बेन?, प्रस्तुतं प्रविधीयताम्। ततो यथोचितं ज्ञात्वा, युक्तं यत्तत्करिष्यते ॥ १२ ॥ मातुलस्नेहबद्धात्मा, प्रकर्षः प्रस्थितो यदि। इदं चारुतरं जातं, क्षीरे खण्डस्य योजनम् ॥ १३ ॥ तदेतौ सहितावेव, गच्छतां कार्यसिद्धये। युवाभ्यां न तु कर्तव्या, चिन्तेति प्रतिभाति मे ॥ १४ ॥ ततो विचक्षणेन बुद्ध्या चाभिहितं—यदाज्ञापयति तातः, ततो निपतितौ गुरूणां चरणेषु विमर्शप्रकर्षौ कृतमुचितकरणीयं प्रवृत्तौ गन्तुं। इतश्च तदा शरत्कालो वर्तते, स च कीदृशः?—शस्यसम्भारनिष्पन्नभूमण्डलो, मण्डलाबद्धगोपालरासाकुलः। साकुलत्वप्रजाजातसारक्षणो,

रक्षणोद्युक्तसच्छालिगोपप्रियः ॥ १ ॥ यत्र च शरत्काले—जलवर्जितनीरदवृन्दचितं, स्फुटकाशविराजितभूमितलम् । भुवनोदरमिन्दुकरै-
विंशदं, कलितं स्फटिकोपलकुम्भसमम् ॥ २ ॥ अन्यच्च—शिखिविरावविरागपरा श्रुतिः, श्रयति हंसकुलस्य कलस्वनम् । न रमते च
कदम्बवने तदा, विषमपर्णरता जनदृष्टिका ॥ ३ ॥ लवणतिक्तरसाच्च पराङ्मुखा, मधुरखाद्यपरा जनजिह्विका । स्फुटमिदं तदहो प्रियता-
करो, जगति शुद्धगुणो न तु संस्तवः ॥ ४ ॥ तथा—स्वच्छसन्नीरपूरं सरोमण्डलं, फुल्लसत्पद्मनेत्रैर्दिवा वीक्षते । यन्नभस्तत्पुनर्लोकयात्रे-
च्छया, रात्रिनक्षत्रसल्लोचनैरीक्षते ॥ ५ ॥ नन्दितं गोकुलं मोदिताः पामराः, पुष्पितो नीपवृक्षो निशा निर्मला । चक्रवाकस्तथापीह विद्रा-
णको, भाजनं यस्य यत्तेन तल्लभ्यते ॥ ६ ॥ ततश्चैवंविधे शरत्समये पश्यन्तौ मनोरमकाननानि विलोकयन्तौ कमलखण्डभूपितसरोवराणि
निरीक्षमाणौ प्रमुदितानि ग्रामाकरनगराणि हृष्टौ शक्रोत्सवदर्शनेन तुष्टौ दीपालिकावलोकनेन आह्लादितौ कौमुदीनिरीक्षणेन परीक्षमाणौ
जनहृदयानि प्रयुञ्जानौ स्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थमुपायशतानि विचरितौ वहिरङ्गदेशेषु विमर्शप्रकर्षौ, न दृष्टं क्वचिदपि रसनायाः कुलं, तथा च
विचरतोस्तयोः समायातो हेमन्तः, कीदृशश्चासौ ?—अर्घितचेलतैलवरकम्बलरल्लकचित्रभानुको, विकसिततिलकलोध्रवरकुन्दमनोहरमल्लिका-
वनः । शीतलपवनविहितपथिकस्फुटवादितदन्तवीणको, जलराशिकिरणहर्म्यतलचन्दनमौक्तिकसुभगताहरः ॥ १ ॥ यत्र च हेमन्ते दुर्जन-
सङ्गतानीव ह्रस्वतमानि दिनानि सज्जनमैत्रीव दीर्घतरा रजन्यः सज्ज्ञानानीव संगृह्यन्ते धान्यानि काव्यपद्धतय इव विरच्यन्ते मनोहरा
वेण्यः सुजनहृदयानीव विधीयन्ते स्नेहसाराणि वदनानि परवलकलकलेन रणशिरसि सुभटा इव निवर्तन्ते दवीयोदेशगता अपि निजद-
यिताविकटनितम्वविम्वपयोधरभरशीतहरोष्मसंसरणेन पथिकलोका इति,—प्रतापहानिः संपन्ना, लाघवं च दिवाकरे । अथवा—दक्षि-
णाशावलम्बस्य, सर्वस्यापीदृशी गतिः ॥ १ ॥ अन्यच्च—अयं हेमन्तो दुर्गतलोकान्—प्रियवियोगभुजङ्गनिपातितान्, शिशिरमारुतखण्डि-

तविमहान् । पशुगणानिव मुर्मुरराशिभिः, पचति किं निशि भक्षणकाम्यया ? ॥ १ ॥ यदा चेयतापि कालेन नोपलब्धा विमर्शप्रकर्षाभ्यां रसनामूलशुद्धिस्तदा प्रविष्टौ तावन्तरङ्गदेशेषु, तत्रापि पर्यटितौ नानाविधस्थानेषु, अन्यदा प्राप्तौ **राजसचित्तनगरे,**—तच्च दीर्घमिवारण्यं, भूरिलोकविवर्जितम् । क्वचिद्दृष्टगृहारक्षं, ताभ्यां समवलोकितम् ॥ १ ॥ ततः प्रकर्षेणाभिहितं—माम ! किमितीदं नगरं विरलजनतया शून्यमिव दृश्यते ?, किं वा कारणमाश्रित्येदमीदृशं संपन्नं ?, विमर्शः प्राह—यथेदं दृश्यते सर्वं, समृद्धं निजसम्पदा । केवलं लोकसन्दोहरहितं सुस्थितालयम् ॥१॥ तथेदं भाव्यते नूनं, नगरं निरुपद्रवम् । प्रयोजनेन केनापि, क्वचिन्निष्क्रान्तराजकम् ॥२॥ युग्मम् । प्रकर्षः प्राह—एवमेतत्सम्यगवधारितं मामेन, विमर्शः प्राह—भद्र ! कियदिदं, जानाम्यहं सर्वस्यैव वस्तुनो दृष्टस्य यत्तत्त्वं, प्रष्टव्यमन्यदपि यत्र ते क्वचित्सन्देहः संभवति, प्रकर्षेणाभिहितं—माम ! यद्येवं ततः किमितीदं नगरं रहितमपि नायकेन विवर्जितमपि भूरिलोकैर्निजश्रियं न परित्यजति ?, विमर्शेनोक्तं—अस्त्यस्य मध्ये कश्चिन्महाप्रभावः पुरुषः तज्जनितमस्य सश्रीकत्वं, प्रकर्षः प्राह—यद्येवं ततः प्रविश्य निरूपयावस्तं पुरुषं, विमर्शेनोक्तं—एवं भवतु, ततः प्रविष्टौ तौ नगरे प्राप्तौ राजकुले दृष्टस्तत्राहंकारादिकतिचित्पुरुषपरिकरो **मिथ्याभिमानो** नाम महत्तमः, ततो विमर्शः प्राह—भद्र ! सोऽयं पुरुषो यत्प्रभावजन्यमस्य राजसचित्तनगरस्य सश्रीकत्वं, प्रकर्षेणोक्तं—यद्येवं ततस्तावदेनमुपसृत्य जल्पयावः, पृच्छावश्च कोऽत्र वृत्तान्त इति, विमर्शेनोक्तं—एवं भवतु, ततः संभाषितस्ताभ्यां मिथ्याभिमानः, पृष्टश्च—भद्र ! केन पुनर्व्यतिकरेण विरलजनमिदं दृश्यते नगरं ?, मिथ्याभिमानः प्राह—ननु सुप्रसिद्धैवेयं वार्ता कथं न विदिता भद्राभ्यां ?, विमर्शेनोक्तं—न कर्तव्योऽत्र भद्रेण कोपः, आवां हि पथिकौ न जानीवो महद्यात्रार्थे कुतूहलं अतो निवेदयितुमर्हति भद्रः, मिथ्याभिमानेनोक्तं—अस्ति तावत्समस्तभुवनप्रतीतोऽस्य नगरस्य स्वामी सुगृहीतनामधेयो देवो **रागकेसरी,** तज्जनकश्च **महामोहः,** तथा तयोर्मन्त्रि-

महत्तमाश्च भूयांसो विषयाभिलाषादयः, तेषामितो नगरात् सर्वबलसमुदयेन दण्डयात्रया निर्गतानामनन्तः कालो वर्तते, तेनेदं विरलजनमुपलभ्यते नगरं, विमर्शः प्राह—भद्र! केन सह पुनस्तेषां विग्रहः ?, मिथ्याभिमानः प्राह—दुरात्मना सन्तोषहतकेन, विमर्शेनोक्तं—किं पुनस्तेन सार्धं विग्रहनिमित्तं ?, मिथ्याभिमानेनोक्तं—कचिद्देवादेशेनैव जगद्वशीकरणार्थं विषयाभिलाषेण प्रहितानि पूर्वं स्पर्शनरसनादीनि पश्चात्मीयानि गृहमानुषाणि, ततस्तैर्वशीकृतप्राये त्रिभुवने सन्तोषहतकेन तान्यपि निर्जित्य भूयांसो निर्वाहिताः कियन्तोऽपि लोकाः प्रापिता निर्वृतौ नगर्यां, तच्छ्रुत्वा सन्तोषहतकस्योपरि प्रादुर्भूतक्रोधानुबन्धो निर्गतः स्वयमेव देवो रागकेसरी विक्षेपेण, तदिदमत्र विग्रहनिमित्तं, विमर्शेन चिन्तितं—अये! उपलब्धं तावद्रसनाया नामतो मूलोत्थानं, गुणतः पुनर्विषयाभिलाषं दृष्ट्वा ज्ञास्यामि, यतो जनकानुरूपाणि प्रायेणापत्यानि भवन्ति, ततो भविष्यति मे तद्दर्शनान्निश्चयः, ततोऽभिहितमनेन—भद्र! यद्येवं ततो भवतां किंनिमित्तमिहावस्थानं ?, मिथ्याभिमानेनोक्तं—प्रस्थितोऽहमप्यासं तदा केवलममानीकान्निवर्तितो देवेन, अभिहितश्च—यथार्थ मिथ्याभिमान! न चलितव्यमितो नगराद्भवता, इदं हि नगरं त्वयि स्थिते निर्गतेष्वप्यस्मास्वविनष्टश्रीकं निरुपद्रवमास्ते, वयमप्यत्र स्थिता एव परमार्थतो भवामः, यतस्त्वमेवास्य नगरस्य प्रतिजागरणक्षमः, मयाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततः स्थितोऽहं, तदिदमस्माकमत्रावस्थानकारणं, विमर्शेनोक्तं—अयि! प्रत्यागता काचिद्देवसकाशात्कुशलवार्ता ?, मिथ्याभिमानः प्राह—बाढमागता, जितप्रायं वर्तते देवकीयसाधनेन, केवलमसावपि धृष्टः सन्तोषहतको न शक्यते सर्वथाऽभिभवितुं, ददात्यन्तराऽन्तरा प्रत्यवस्कन्दान्, निर्वाहयत्यद्यापि कञ्चिज्जनं, अत एव देवेऽपि रागकेसरिणि लग्ने स्वयमेतावान् कालविलम्बो वर्तते, विमर्शेनोक्तं—क पुनरधुना भवदीयदेवः श्रूयते ?, ततः समुत्पन्ना मिथ्याभिमानस्य प्रणिधिशङ्का, न कथितं यथावस्थितं, अभिहितं चानेन—न जानीमः परिस्फुटं, केवलं तामसचित्तं नगरमुररीकृत्य तावदितो निर्गतो देवः, ततः

कदाचित्तत्रैवावतिष्ठते, विमर्शेनोक्तं—पूरितं भद्रेणावयोः कुतूहलं निवेदितः प्रस्तुतवृत्तान्तः दर्शितं सौजन्यं गृहव्यापारः मातुलमाना, मिथ्याभिमानेनोक्तं—एवं सिद्धिर्भवतु, तदाकर्ण्य हृष्टो विमर्शः, ततः परस्परं विहितं मनागुत्तमाङ्गनमनं, निर्गतौ राजसचित्तनगराद्वि-मर्शप्रकर्षौ, विमर्शेनोक्तं—भद्र! कथिता तावदनेन तेषां विषयाभिलाषमानुषाणां मध्ये रसना, तदधुना तस्य विषयाभिलाषं दृष्ट्वा तस्याः स्वरूपमावयोर्गुणतो निश्चेतुं युक्तं, तद्गच्छावस्तत्रैव तामसचित्तनगरे, प्रकर्षः प्राह—यन्मामो जानीते, ततो गतौ तामसचित्तपुरे विमर्श-प्रकर्षौ, तच्च कीदृशम्?—"नाशिताशेषसन्मार्गमामूलतस्तेन दुर्गं न लङ्घ्यं परेषां सदा। सर्वदोद्योतमुक्तं च वर्तते, पौरवृन्दं तु तत्रैव मंत्र-"धत्ते ॥ १ ॥ वल्लभं तत्सदा पापपूर्णात्मनां, निन्दितं तत्सदा शिष्टलोकैः पुरम्। कारणं तत्सदाऽनन्तदुःखोदधेर्वारणं तत्सदाऽशेषसौम्योन्नतेः "॥ २ ॥ केवलं तदपि ताभ्यां विमर्शप्रकर्षाभ्यामीदृशमवलोकितं, यदुत—दवदग्धमिवारण्यं, कृष्णवर्णं समन्ततः। रहितं भूरिलोकेन, न "मुक्तं च निजश्रिया ॥ ३ ॥ ततः प्रकर्षस्तं दृष्ट्वा, प्रत्याह निजमातुलम्। माम! किं विद्यते कश्चिदत्रापि पुरनायकः? ॥ ४ ॥ विमर्शः प्राह "नैवास्ति, योऽत्र भो! मूलनायकः। केवलं नायकाकारः, कश्चिदत्रास्ति मानवः ॥ ५ ॥" ततो यावदेतावान् विमर्शप्रकर्षयोर्जल्पः सं-पद्यते तावद्दृष्टस्ताभ्यां तत्रैव नगरे प्रवेष्टुकामो दैन्याक्रन्दनविलपनादिभिः कतिचित्प्रधानपुरुषैः परिकरितः शोको नाम पाडीरिकः, ततः संभाषितोऽसौ विमर्शप्रकर्षाभ्यां पृष्टश्च—भद्र! कोऽत्र नगरे राजा?, शोकः प्राह—ननु भुवनप्रसिद्धोऽयं नरेन्द्रः, तथाहि—महामोहसमु-द्भूतो, रागकेसरिसोदरः। धवोऽविवेकितायाश्च, प्रसिद्धोऽयं नराधिपः ॥ १ ॥ स्वर्गपातालमर्त्येषु, शत्रुभिर्भीतकम्पितैः। नामापि गृह्यते तस्य, प्रतापहतवैरिणः ॥ २ ॥ देवस्याचिन्त्यवीर्यस्य, सत्पराक्रमशालिनः। तस्य द्वेषगजेन्द्रस्य, नाम कः प्रष्टुमर्हति? ॥ ३ ॥ किं च—आस्तां तावद्देवः, किं तर्हि?—या मोहयति वीर्येण, सकलं भुवनत्रयम्। ख्याताऽविवेकिताऽप्यत्र, सा देवी देववल्लभा ॥ ४ ॥ अन्यच्च

—सा महामोहनिर्देशकारिणी गुरुवत्सला । सा महामूढताज्ञायां, वर्तते सुन्दरा वधूः ॥ ५ ॥ रागकेसरिनिर्देशं, न लङ्घयति सा सदा । मूढतायाश्च तत्पत्न्याः, सौहार्दं दर्शयत्यलम् ॥ ६ ॥ तथा द्वेषगजेन्द्रस्य, सा भर्तुर्गाढवत्सला । तेनाविवेकिता लोके, प्रख्यातिं समुपागता ॥ ७ ॥ तदेतौ भुवनेऽप्यत्र, ख्यातौ देवीनरेश्वरौ । इदानीं हन्त भद्राभ्यां, कथं प्रष्टव्यतां गतौ ? ॥ ८ ॥ विमर्शः प्राह नैवात्र, कोपः कार्यस्त्वया यतः । सर्वः सर्वं न जानीते, सिद्धमेतज्जगत्त्रये ॥ ९ ॥ आवां दवीयसो देशादागतौ न च वीक्षितम् । पूर्वमेतत्पुरं किं तु, श्रुतौ देवीनरेश्वरौ ॥ १० ॥ ततश्च—किं स्याद्द्वेषगजेन्द्रोऽत्र ?, किं वा स्यान्नगरान्तरे ? । ततः कुतूहलेनेदं, पृष्टं संदिग्धचेतसा ॥ ११ ॥ तद्भद्र ! साम्प्रतं ब्रूहि, किमत्रास्ते नराधिपः ? । किं वा विनिर्गतः क्वापि ?, पश्यावस्तं नरेश्वरम् ॥ १२ ॥ शोकेनोक्तं जगत्यत्र, वृत्तान्तोऽयमपि स्फुटम् । प्रसिद्ध एव सर्वेषां, विदुषां दत्तचेतसाम् ॥ १३ ॥ यथा देवो महामोहस्तत्पुत्रो रागकेसरी । तथा द्वेषगजेन्द्रश्च, समस्तवलसंयुताः ॥ १४ ॥ सन्तोषहतकस्योच्चैर्वधाय कृतनिश्चयाः । विनिर्गताः स्वकस्थानाद्भूरिकालश्च लङ्घितः ॥ १५ ॥ विमर्शः प्राह यद्येवं, ततो भद्रः किमर्थकम् । इहागतः ? किमास्तेऽत्र, पुरे भोः साऽविवेकिता ? ॥ १६ ॥ शोकेनाभिहितम्—नास्त्यत्र नगरे तावदधुना साऽविवेकिता । नापि देवसमीपे सा, तत्राकर्णय कारणम् ॥ १७ ॥ यदा तातो महामोहस्तथाऽन्यो रागकेसरी । सन्तोषहतकस्योच्चैर्वधार्थं कृतनिश्चयः ॥ १८ ॥ तदा प्रचलिते देवे, ताभ्यां सह कृतोद्यमे । देवेन सार्धं सा देवी, प्रस्थिता भर्तृवत्सला ॥ १९ ॥ ततो द्वेषगजेन्द्रेण, सा प्रोक्ता कमलेक्षणा । स्कन्धावारक्षमं देवि !, न त्वदीयं शरीरकम् ॥ २० ॥ दीर्घा कटकसेवेयं, त्वं च गर्भभरालसा । नातः संवाहनायोग्या, वेलामासश्च वर्तते ॥ २१ ॥ तस्मात्तिष्ठ त्वमत्रेति, व्रजामो वयमेककाः । तयोक्तं त्वां विना नाथ !, नात्र मे नगरे धृतिः ॥ २२ ॥ तच्छ्रुत्वा देवपादैः सा, पुनः प्रोक्ता वरानना । तथापि नैव युक्तं ते, स्कन्धावारे प्रवर्तनम् ॥ २३ ॥ किं-

तु—रौद्रचित्तपुरे गत्वा, देवि! दुष्टाभिसन्धिना । रक्षिता तिष्ठ निश्चिन्ता, पदातिः स हि मेऽनघः ॥ २४ ॥ ततोऽविवेकिता प्राह,—किमत्रास्माभिरुच्यताम्? । यदार्यपुत्रो जानीते, तदेव करणक्षमम् ॥ २५ ॥ ततो विनिर्गतो देवो, महामोहादिभिः सह । रौद्रचित्तपुरे देवी, देवादेशेन सा गता ॥ २६ ॥ ततोऽपि बहिरङ्गेषु, पुरेषु किल वर्तते । किञ्चित्कारणमाश्रित्य, साऽधुना युक्तकारिणी ॥ २७ ॥ जातश्चासीत्तदा पुत्रस्तथाऽन्योऽप्यधुना किल । निजभर्तुः समायोगादेतदाकर्णितं मया ॥ २८ ॥ तदेवं नास्ति सा देवी, यत्पुनर्मम कारणम् । नगरागमने भद्र!, तदाकर्णय साम्प्रतम् ॥ २९ ॥

अत्रान्तरे प्रज्ञाविशालयाऽभिहिताऽगृहीतसङ्केता—प्रियसखि! यदनेन संसारिजीवेन नन्दिवर्धनवैश्वानरवक्तव्यतायां हिंसापरिणयनावसरे वैश्वानरमूलशुद्धिं निवेदयता पूर्वमभिहितमासीत् यदुत—'यादृशं तत्तामसचित्तनगरं यादृशश्चासौ द्वेषगजेन्द्रो राजा यादृशी च साऽविवेकिता यच्च तस्यास्तस्मात्तामसचित्तनगराद्रौद्रचित्तपुरं प्रत्यागमनप्रयोजनमेतत् सर्वमुत्तरत्र कथयिष्याम' इति तदिदमधुना तेन संसारिजीवेन समस्तं निवेदितमिति, अगृहीतसङ्केतयाऽभिहितं—साधु प्रियसखि! साधु सुन्दरं मम स्मारितं भवत्या, ततः प्रज्ञाविशालया संसारिजीवं प्रत्यभिहितं—भद्र! यदा विचक्षणाचार्येण नरवाहननरेन्द्राय विमर्शप्रकर्षवक्तव्यतां कथयता तव रिपुदारणस्य सतस्तस्यामेव परिषदि निषण्णस्य समाकर्णयतो निवेदितमेवमविवेकितापूर्वचरितं तदा किं विज्ञातमासीद्भवता? यदुत—याऽसौ वैश्वानरस्य माताऽभून्नन्दिवर्धनकाले मम च धात्री सैवेयमविवेकिता साम्प्रतं शैलराजस्य जननी वर्तते मम च पुनर्धात्रीति? किं वा न विज्ञातमिति?, संसारिजीवेनोक्तं?—भद्रे! न किञ्चित्तदा मया विज्ञातं, अज्ञानजनित एव मे समस्तोऽपि निवेदयिष्यमाणोऽनर्थपरम्पराप्रबन्धः, केवलं तदाऽहं चिन्तयामि यथा—कथानिकां काञ्चिदेष प्रव्रजितकस्ताताय कथयति, न पुनस्तद्भावार्थमहं लक्षयामि स्म यथेयं साम्प्रतमगृहीतस-

ङ्केता न लक्षयति, अगृहीतसङ्केतयाऽभिहितं—भद्र! किमन्यः कश्चिद्भावार्थो भवति ?, संसारिजीवः प्राह—बाढं, भद्रे! नास्ति प्रायेण मदीयचरिते भावार्थरहितमेकमपि वचनं, ततो न भवत्या कथानकमात्रेण सन्तोषो विधातव्यः, किं तर्हि ?, भावार्थोऽपि बोद्धव्यः, स च परिस्फुट एव भावार्थः, तथाप्यगृहीतसङ्केते! यत्र कचिन्न बुध्यते भवती तत्र प्रज्ञाविशाला प्रष्टव्या यतो बुध्यते सभावार्थमेषा मदीयवचनं, अगृहीतसङ्केतयोक्तं—एवं करिष्यामि, प्रस्तुतमभिधीयतां ।

ततो विचक्षणसूरिवचनमनुसंदधानः संसारिजीवः कथानकशेषमिदमाह यदुत—ततो विमर्शेनाभिहितं—भद्र! वर्णय यदिहागमनकारणं भद्रस्य, शोकेनाभिहितम्—आस्तेऽत्र नगरेऽद्यापि, वयस्योऽत्यन्तवल्लभः। मम जीवितसर्वस्वं, मतिमोहो महाबलः ॥ १ ॥ तद्दर्शनार्थमायातस्ततोऽहं भद्र! साम्प्रतम्। आवासितं महाटव्यां, मुक्त्वा देवस्य साधनम् ॥ २ ॥ विमर्शेनोक्तम्—स कस्मात्स्वामिना सार्धं, न गतस्तत्र साधने। शोकः प्राह स देवेन, धारितोऽत्रैव पत्तने ॥ ३ ॥ उक्तश्चासौ यथा नित्यं, न मोक्तव्यं त्वया पुरम्। मतिमोह! त्वमेवास्य, यतः संरक्षणक्षमः ॥ ४ ॥ ततः प्रपद्य देवाज्ञां, संस्थितोऽत्र पुरे पुरा। एतन्निवेदितं तुभ्यं, प्रविशामोऽधुना वयम् ॥ ५ ॥ विमर्शः प्राह सिद्धिस्ते, तुष्टः शोको गतः पुरे। विमर्शश्च ततश्चेदं, प्रकर्षं प्रत्यभाषत ॥ ६ ॥—भद्र! या साधनाधारा, प्रोक्ताऽनेन महाटवी। गत्वा तस्यां प्रपश्यावो, रागकेसरिमन्त्रिणम् ॥ ७ ॥ प्रकर्षः प्राह को वाऽत्र, विकल्पो? माम! गम्यताम्। ततः प्रचलितौ तूर्णं, हृष्टौ स्वस्रीयमातुलौ ॥ ८ ॥ ततो विलङ्घ्य वेगेन, मार्गं पवनगामिनौ। प्राप्तौ तौ मध्यमे भागे, महाटव्याः प्रयाणकैः ॥ ९ ॥ अथ तत्र महामोहं, रागकेसरिसंयुतम्। युक्तं द्वेषगजेन्द्रेण, चतुरङ्गबलान्वितम् ॥ १० ॥ आवासितं महानद्याः, पुलिनेऽतिमनोरमे। महामण्डपमध्यस्थं, वेदिकायां प्रतिष्ठितम् ॥ ११ ॥ महासिंहासनारूढं, भटकोटिविवेष्टितम्। गत्वा स नातिदूरं तौ, दत्तास्थानं प्रपश्यतः ॥ १२ ॥ ततो विमर्शेनाभिहितं—भद्र!

उपमितौ
तृ. ३-प्र.
॥ ३४२ ॥

प्राप्तौ तावदावामभीष्टप्रदेशे, लङ्घिता महाटवी, दृष्टं महामोहसाधनं, दर्शनपथमवतीर्णोऽयं दृष्टान्तः सह रागकेसरिणा सपरिकरो महा-मोहराजः, तत्र युक्तोऽधुनाऽऽवयोरसिन्नास्थाने प्रवेशः, मा भूदेतेपामास्थानस्थायिनां लोकानामपूर्वपोरस्पोदर्शनेन काचिदाशङ्का, सम्प्रत्य —अत्रैव प्रदेशे व्यवस्थिताभ्यां दृश्यत एवेदं सकलकालमास्थानं, अतः कुतूहलेनापि न युक्तोऽत्र प्रवेशः, प्रकर्षेणोक्तं—एवं भवतु, केवलं मामेयं महाटवी इयं च महानदी इदं च पुलिनं अयं च महामण्डपः एषा च वेदिका एतच महासिंहासनं अयं च महामोहनरेन्द्रः एते च सपरिवाराः समस्ता अपि शेषनरेन्द्राः सर्वमिदमदृष्टपूर्वं अहो महदत्र कुतूहलं, तेनामीषामेकैकं नामतो गुणतश्च मामेन वर्णनानां विस्तरतः श्रोतुमिच्छामि, अभिहितं च पूर्वं मामेन यथा—जानाम्यहं दृष्टस्य वस्तुनो यथावस्थितं तत्त्वं, अतः समस्तं निवेदयितुमर्हति मामः, विमर्शः प्राह—सत्यं, अभिहितमिदं मया, केवलं भूरिप्रकारं परिश्रमितमिदं भद्रेण, ततः सम्यगवधार्य निवेदयामि, प्रकर्षः प्राह —विश्रब्धमवधारयतु मामः, ततो विमर्शेन समन्तादवलोकिता महाटवी निरीक्षिता महानदी विलोकितं पुलिनं निर्वर्णितो महामण्डपः निरूपिता वेदिका निभालितं महासिंहासनं विचिन्तितो महामोहराजा विचारिताः प्रत्येकं महताऽभिनिवेशेन सपरिकराः सर्वे नरेन्द्राः स्वहृदयेन प्रविष्टो ध्यानं तत्र च व्युपरताशेषेन्द्रियग्रामवृत्तिर्निष्पन्दस्तिमितलोचनयुगलः स्थितः कञ्चित्कालं ततः प्रकम्पयता शिरः प्रह-सितमनेन, प्रकर्षः प्राह—माम ! किमेतत् ?, विमर्शेनोक्तं—अवगतं समस्तमिदमधुना मया, ततः समुद्भूतो हर्षः, प्रच्छनीयमन्यदपि साम्प्रतं यत्ते रोचते, प्रकर्षेणोक्तं—एवं करिष्यामि, तावदिदमेव प्रस्तुतं निवेदयतु मामः, विमर्शेनाभिहितं—"यद्येवं ततस्तावदेषा चित्तवृ-त्तिर्नाम महाटवी,—इयं च भद्र ! विस्तीर्णविविधाद्भुतसंगता । उत्पत्तिभूमिः सर्वेषां, सद्रत्नानामुदाहृता ॥ १ ॥ इयमेव च सर्वेषां, लोको-"पद्रवकारिणाम् । महानर्थपिशाचानां, कारणं परिकीर्तिता ॥ २ ॥ सर्वेषामन्तरङ्गाणां, लोकानामत्र संस्थिताः । चित्तवृत्तिमहाटव्यां, ग्राम-

चेतोवृत्त्य-
टवीवर्णनं
॥ ३४२ ॥

"पत्तनभूमयः ॥ ३ ॥ यदापि वहिरङ्गेपु, निर्दिश्यन्ते पुरेपु ते । किञ्चित्कारणमालोक्य, विद्वद्भिर्ज्ञानचक्षुपा ॥ ४ ॥ तथापि परमार्थेन,
"तेऽन्तरङ्गजनाः सदा । अस्यामेव महाटव्यां, विज्ञेयाः सुप्रतिष्ठिताः ॥५॥ (युग्मम्) यतः—नैवान्तरङ्गलोकानां, चित्तवृत्तिमहाटवीम् । विहाय
"विद्यते स्थानं, वहिरङ्गपुरे कचित् ॥ ६ ॥ ततश्च—सुन्दरासुन्दराः सर्वे, येऽन्तरङ्गाः कचिज्जनाः । एनां विहाय ते भद्र!, न वर्तन्ते
"कदाचन ॥ ७ ॥ अन्यच्च—मिथ्यानिपेविता भद्र!, भवत्येपा महाटवी । घोरसंसारकान्तारकारणं पापकर्मणाम् ॥ ८ ॥ सम्यङ्निपेविता
"भद्र, भवत्येपा महाटवी । अनन्तानन्दसन्दोहपूर्णमोक्षस्य कारणम् ॥ ९ ॥ किं चेह बहुनोक्तेन?, सुन्दरेतरवस्तुनः । सर्वस्य कारणं
"भद्र!, चित्तवृत्तिमहाटवी ॥ १० ॥ इयं चासारविस्तारा, दृश्यते या महानदी । एपा प्रमत्तता नाम, भद्र! गीता मनीपिभिः ॥ ११ ॥
"इयं निद्रातटी तुङ्गा, कपायजलवाहिनी । विज्ञेया मदिरास्वादविकथास्रोतसां निधिः ॥ १२ ॥ महाविपयकल्लोललोलमालाकुला सदा ।
"विकल्पानल्पसत्त्वौघैः पूरिता च निगद्यते ॥ १३ ॥ योऽस्यास्तटेऽपि वर्तेत, नरो वुद्धिविहीनकः । तमुन्मूल्य महावर्त्ते, क्षिपत्येपा महापगा
"॥ १४ ॥ यस्तु प्रवाहे नीरस्य, प्रविष्टोऽस्याः पुमानलम् । स यज्जीवति मूढात्मा, क्षणमात्रं तदद्भुतम् ॥ १५ ॥ यद्दृष्टं भवता पूर्वं, राग-
"केसरिपत्तनम् । यच्च द्वेपगजेन्द्रस्य, सम्वन्धि नगरं परम् ॥ १६ ॥ ताभ्यामेपा समुद्भूता, विगाह्येमां महाटवीम् । गत्वा पुनः पतत्येपा,
"घोरसंसारनीरधौ ॥ १७ ॥ अतोऽस्यां पतितो भद्र!, पुरुपस्तत्र सागरे । अवश्यं याति वेगेन, तस्य चोत्तरणं कुतः?, ॥ १८ ॥ ये
"गन्तुकामास्तत्रैव, भीमे संसारसागरे । अत एव सदा तेपां, वल्लभेयं महापगा ॥ १९ ॥ ये तु भीताः पुनस्तस्माद्घोरात्संसारसागरात् ।
"ते दूराद्दूरतो यान्ति, विहायेमां महानदीम् ॥ २० ॥ तदेपा गुणतो भद्र!, वर्णिता तव निम्नगा । त्वं तद्विलसितं नाम, साम्प्रतं पुलिनं
"शृणु ॥ २१ ॥ एतद्धि पुलिनं भद्र!, हास्यविव्वोकसैकतम् । विलासलाससङ्गीतहंससारसराजितम् ॥ २२ ॥ स्नेहपाशमहाकाशविकासध-

प्रमत्तता नदीव०

तद्विलसितपुलिनं

वलं तथा। घूर्णमानमहानिद्रामदिरामत्तदुर्जनम् ॥ २३ ॥ केलिस्थानं सुविस्तीर्णं, वालिशानां मनोरमम्। विज्ञाततत्त्वैर्दूरेण, वर्जितं शी-
"ल्ह्यालिभिः ॥ २४ ॥ तदिदं पुलिनं भद्र!, कथितं तव साम्प्रतम्। महामण्डपरूपं ते, कथयामि सनायकम् ॥ २५ ॥—अयं हि चित्त-
"विक्षेपो, नाम्ना संगीयते बुधैः। गुणतः सर्वदोषौघवासस्थानमुदाहृतः ॥ २६ ॥ अत्र प्रविष्टमात्राणां, विसरन्ति निजा गुणाः। प्रवर्तन्ते
"महापापसाधनेषु च बुद्धयः ॥ २७ ॥ एतेषामेव कार्येण, निर्मितोऽयं सुवेधसा। राजानो येऽत्र दृश्यन्ते, महामोहादयः किल ॥ २८ ॥
"वहिरङ्गाः पुनर्लोका, यदि मोहवशानुगाः। स्युर्महामण्डपे भद्र!, प्रविष्टाः क्वचिदत्र ते ॥ २९ ॥ ततो विभ्रमसन्तापचित्तोन्मादत्रतप्र-
"वान्। प्राप्नुवन्ति न सन्देहो, महामण्डपदोषतः ॥ ३० ॥ युग्मम् ॥ एवं भद्र! प्रकृत्यैव, महामण्डपमुच्चकैः। एते नरेन्द्राः संप्राप्य, मो-
"दन्ते तुष्टमानसाः ॥ ३१ ॥ वहिरङ्गाः पुनर्लोका, मोहादासाद्य मण्डपम्। एवं हि दौर्मनस्येन, लभन्ते दुःखसागरम् ॥ ३२ ॥ अयं हि
"चित्तनिर्वाणकारिणीं निजवीर्यतः। तेषामेकाग्रतां हन्ति, सुखसन्दोहदायिनीम् ॥ ३३ ॥ केवलं ते न जानन्ति, वीर्यमस्य तपस्विनः।
"प्रवेशमाचरन्त्यत्र, तेन मोहात्पुनः पुनः ॥ ३४ ॥ यैस्तु वीर्यं पुनर्ज्ञातं, कथञ्चित् पुण्यकर्मभिः। अस्य नैवात्र ते भद्र!, प्रवेशं कुर्वते
"नराः ॥ ३५ ॥ एकाग्रमनसो नित्यं, चित्तनिर्वाणयोगतः। ततस्ते सततानन्दा, भवन्त्यत्रैव जन्मनि ॥ ३६ ॥ तदेष गुणतो भद्र!,
"चित्तविक्षेपमण्डपः। मया निवेदितस्तुभ्यमधुना शृणु वेदिकाम् ॥ ३७ ॥—एषा प्रसिद्धा लोकेऽत्र, **तृष्णानाम्नी** सुवेदिका। अस्यैव च
"नरेन्द्रस्य, कारणेन निरूपिता ॥ ३८ ॥ भद्रात एव त्वं पश्य, महामोहेन यो निजः। कुटुम्बान्तर्गतो लोकः, स एवास्यां निवेशितः
"॥ ३९ ॥ ये तु शेषा महीपालास्तत्सेवामात्रवृत्तयः। एते निविष्टास्ते पश्य, सर्वे मुत्कलमण्डपे ॥ ४० ॥ एषा हि वेदिका भद्र!, प्रकृत्यै-
"वास्य वल्लभा। महामोहनरेन्द्रस्य, स्वजनस्य विशेषतः ॥ ४१ ॥ अस्यां समुपविष्टोऽयमत एव मुहुर्मुहुः। सगर्वं वीक्षते लोकं, सिद्धार्थो-

चित्तवि-
क्षेपमंडपः

तृष्णावे-
दिकाव०

"ऽहं किलाधुना ॥ ४२ ॥ एतच्च प्रीणयत्येषा, स्वभावेनैव वेदिका । स्वस्योपरिष्टादासीनं, महामोहकुटुम्बकम् ॥ ४३ ॥ वहिरङ्गाः पुन-
"र्लोका, यद्येनां भद्र! वेदिकाम् । आरोहन्ति ततस्तेषां, कौतस्त्यं दीर्घजीवितम् ? ॥ ४४ ॥ अन्यच्चैषा स्ववीर्येण, तृष्णाख्या भद्र! वेदिका ।
"अत्रैव संस्थिता नित्यं, भ्रामयत्यखिलं जगत् ॥ ४५ ॥ तदेषा गुणतो भद्र!, यथार्थो वरवेदिका । मया निवेदिता तुभ्यमिदानीं शृणु वि-
"ष्टरम् ॥ ४६ ॥—एतत्सिंहासनं भद्र!, विपर्यासाख्यमुच्यते । अस्यैव विधिना नूनं, महामोहस्य कल्पितम् ॥ ४७ ॥ यदिदं लोकवि-
"ख्यातं, राज्यं याश्च विभूतयः । तत्राहं कारणं मन्ये, नृपतेरस्य विष्टरम् ॥ ४८ ॥ यावच्चास्य नरेन्द्रस्य, विद्यते वरविष्टरम् । इदं तावदहं
"मन्ये, राज्यमेताश्च भूतयः ॥ ४९ ॥ यतः—अस्मिन्निविष्टो राजाऽयं, महासिंहासने सदा । सर्वेषामेव शत्रूणामगम्यः परिकीर्तितः ॥ ५० ॥
"यदा पुनरयं राजा, भवेदस्माद्बहिः स्थितः । सामान्यपुरुषस्यापि, तदा गम्यः प्रकीर्तितः ॥ ५१ ॥ एतद्धि विष्टरं भद्र!, वहिरङ्गजनैः
"सदा । आलोकितं करोत्येव, रौद्रानर्थपरम्पराम् ॥ ५२ ॥ यतः—तावत्तेषां प्रवर्तन्ते, सर्वाः सुन्दरबुद्धयः । यावत्तैर्विष्टरे लोकैरत्र दृष्टिर्न
"पातिता ॥ ५३ ॥ निवद्धदृष्टयः सन्तः, पुनरत्र महासने । ते पापिनो भवन्त्युच्चैः, कुतः सुन्दरबुद्धयः ? ॥ ५४ ॥ किं च—यन्नद्यास्तत
"पुलीनस्य, मण्डपस्य च वर्णितम् । वेदिकायाश्च तद्वीर्यं, सर्वमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५५ ॥ तदिदं गुणतो भद्र!, कथितं तव विष्टरम् । महा-
"मोहनरेन्द्रस्य, निबोध गुणगौरवम् ॥ ५६ ॥ जराजीर्णकपोलापि, यैषा भुवनविश्रुता । अमुष्येयमविद्याख्या, गात्रयष्टिरुदाहृता ॥ ५७ ॥
"एषाऽत्र संस्थिता भद्र!, सकलेऽपि जगत्त्रये । यत्करोति स्ववीर्येण, तदाकर्णय साम्प्रतम् ॥ ५८ ॥ अनित्येष्वपि नित्यत्वमशुचिष्वपि शुद्ध-
"ताम् । दुःखात्मकेषु सुखतामनात्मस्वात्मरूपताम् ॥ ५९ ॥ पुद्गलस्कन्धरूपेषु, शरीरादिषु वस्तुषु । लोकानां दर्शयत्येषा, ममकारपरायणा
"॥ ६० ॥ युग्मम् । ततस्ते वद्धचित्तत्वात्तेषु पुद्गलवस्तुषु । आत्मरूपमजानन्तः, क्लिश्यन्तेऽनर्थकं जनाः ॥ ६१ ॥ तदेनां धारयन्नुच्चैर्गात्र-

विपर्यास-
सिंहासनं

अविद्या-
गात्रयष्टि

''वलं तथा । घूर्णमानमहानिद्रामदिरामत्तदुर्जनम् ॥ २३ ॥ केलिस्थानं सुविस्तीर्णं, बालिशानां मनोरमम् । विज्ञाततत्त्वैर्दूरेण, वर्जितं शी-
''लशालिभिः ॥ २४ ॥ तदिदं पुलिनं भद्र!, कथितं तव साम्प्रतम् । महामण्डपरूपं ते, कथयामि सनायकम् ॥ २५ ॥—अयं हि चित्त-
''विक्षेपो, नाम्ना संगीयते बुधैः । गुणतः सर्वदोषौघवासस्थानमुदाहृतः ॥ २६ ॥ अत्र प्रविष्टमात्राणां, विसरन्ति निजा गुणाः । प्रवर्तन्ते
''महापापसाधनेषु च बुद्धयः ॥ २७ ॥ एतेषामेव कार्येण, निर्मितोऽयं सुवेधसा । राजानो येऽत्र दृश्यन्ते, महामोहादयः किल ॥ २८ ॥
''बहिरङ्गाः पुनर्लोका, यदि मोहवशानुगाः । स्युर्महामण्डपे भद्र!, प्रविष्टाः क्वचिदत्र ते ॥ २९ ॥ ततो विभ्रमसन्तापचित्तोन्मादव्रतद्र-
''वान् । प्राप्नुवन्ति न सन्देहो, महामण्डपदोषतः ॥ ३० ॥ युग्मम् ॥ एवं भद्र! प्रकृत्यैव, महामण्डपमुच्चकैः । एते नरेन्द्राः संप्राप्य, मो-
''दन्ते तुष्टमानसाः ॥ ३१ ॥ बहिरङ्गाः पुनर्लोका, मोहादासाद्य मण्डपम् । एवं हि दौर्मनस्येन, लभन्ते दुःखसागरम् ॥ ३२ ॥ अयं हि
''चित्तनिर्वाणकारिणीं निजवीर्यतः । तेषामेकाग्रतां हन्ति, सुखसन्दोहदायिनीम् ॥ ३३ ॥ केवलं ते न जानन्ति, वीर्यमस्य तपस्विनः ।
''प्रवेशमाचरन्त्यत्र, तेन मोहात्पुनः पुनः ॥ ३४ ॥ यैस्तु वीर्यं पुनर्ज्ञातं, कथञ्चित् पुण्यकर्मभिः । अस्य नैवात्र ते भद्र!, प्रवेशं कुर्वते
''नराः ॥ ३५ ॥ एकाग्रमनसो नित्यं, चित्तनिर्वाणयोगतः । ततस्ते सततानन्दा, भवन्त्यत्रैव जन्मनि ॥ ३६ ॥ तदेष गुणतो भद्र!,
''चित्तविक्षेपमण्डपः । मया निवेदितस्तुभ्यमधुना शृणु वेदिकाम् ॥ ३७ ॥—एषा प्रसिद्धा लोकेऽत्र, तृष्णानाम्नी सुवेदिका । अस्यैव च
''नरेन्द्रस्य, कारणेन निरूपिता ॥ ३८ ॥ भद्रात एव त्वं पश्य, महामोहेन यो निजः । कुटुम्बान्तर्गतो लोकः, स एवास्यां निवेशितः
''॥ ३९ ॥ ये तु शेषा महीपालास्तत्सेवामात्रवृत्तयः । एते निविष्टास्ते पश्य, सर्वे मुत्कलमण्डपे ॥ ४० ॥ एषा हि वेदिका भद्र!, प्रकृत्यै-
''वास्य वल्लभा । महामोहनरेन्द्रस्य, स्वजनस्य विशेषतः ॥ ४१ ॥ अस्यां समुपविष्टोऽयमत एव मुहुर्मुहुः । सगर्वं वीक्षते लोकं, सिद्धार्थो-

चित्तविक्षेपमंडपः

तृष्णावेदिकाव०

"ऽहं किलाधुना ॥ ४२ ॥ एतच्च भ्रीणयत्येषा, स्वभावेनैव वेदिका । स्वस्योपरिष्टादासीनं, महामोहकुटुम्बकम् ॥ ४३ ॥ वहिरङ्गाः पुन-
"र्लोका, यद्येनां भद्र! वेदिकाम् । आरोहन्ति ततस्तेषां, कौतस्त्यं दीर्घजीवितम् ? ॥४४॥ अन्यच्चैषा स्ववीर्येण, तृष्णाख्या भद्र! वेदिका ।
"अत्रैव संस्थिता नित्यं, भ्रामयत्यखिलं जगत् ॥ ४५ ॥ तदेषा गुणतो भद्र !, यथार्था वरवेदिका । मया निवेदिता तुभ्यमिदानीं शृणु वि-
"ष्टरम् ॥ ४६ ॥—एतत्सिंहासनं भद्र !, विपर्यासाख्यमुच्यते । अस्यैव विधिना नूनं, महामोहस्य कल्पितम् ॥ ४७ ॥ यदिदं लोकवि-
"ख्यातं, राज्यं याश्च विभूतयः । तत्राहं कारणं मन्ये, नृपतेरस्य विष्टरम् ॥ ४८ ॥ यावच्चास्य नरेन्द्रस्य, विद्यते वरविष्टरम् । इदं तावदहं
"मन्ये, राज्यमेताश्च भूतयः ॥ ४९ ॥ यतः—अस्मिन्निविष्टो राजाऽयं, महासिंहासने सदा । सर्वेषामेव शत्रूणामगम्यः परिकीर्तितः ॥५०॥
"यदा पुनरयं राजा, भवेदस्माद्बहिः स्थितः । सामान्यपुरुषस्यापि, तदा गम्यः प्रकीर्तितः ॥ ५१ ॥ एतद्धि विष्टरं भद्र!, वहिरङ्गजनैः
"सदा । आलोकितं करोत्येव, रौद्रानर्थपरम्पराम् ॥ ५२ ॥ यतः—तावत्तेषां प्रवर्तन्ते, सर्वाः सुन्दरबुद्धयः । यावत्तैर्विष्टरे लोकैरत्र दृष्टिर्न
"पातिता ॥ ५३ ॥ निवद्धदृष्टयः सन्तः, पुनरत्र महासने । ते पापिनो भवन्त्युच्चैः, कुतः सुन्दरबुद्धयः ? ॥ ५४ ॥ किं च—यन्नद्यास्तत
"पुलीनस्य, मण्डपस्य च वर्णितम् । वेदिकायाश्च तद्वीर्यं, सर्वमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५५ ॥ तदिदं गुणतो भद्र !, कथितं तव विष्टरम् । महा-
"मोहनरेन्द्रस्य, निबोध गुणगौरवम् ॥ ५६ ॥ जराजीर्णकपोलापि, यैषा भुवनविश्रुता । अमुष्येयमविद्याख्या, गात्रयष्टिरुदाहृता ॥ ५७ ॥
"एषाऽत्र संस्थिता भद्र !, सकलेऽपि जगत्त्रये । यत्करोति स्ववीर्येण, तदाकर्णय साम्प्रतम् ॥ ५८ ॥ अनित्येष्वपि नित्यत्वमशुचिष्वपि शुद्ध-
"ताम् । दुःखात्मकेषु सुखतामनात्मस्वात्मरूपताम् ॥ ५९ ॥ पुद्गलस्कन्धरूपेषु, शरीरादिषु वस्तुषु । लोकानां दर्शयत्येषा, ममकारपरायणा
"॥ ६० ॥ युग्मम् । ततस्ते बद्धचित्तत्वात्तेषु पुद्गलवस्तुषु । आत्मरूपमजानन्तः, क्लिश्यन्तेऽनर्थकं जनाः ॥ ६१ ॥ तदेनां धारयन्नुच्चैर्गात्र-

विपर्यास-सिंहासनं

अविद्या-गात्रयष्टिः

"यष्टिं महाबलः । जराजीर्णोऽपि नैवायं, मुच्यते निजतेजसा ॥ ६२ ॥" अयं हि भद्र! राजेन्द्रो, जगदुत्पत्तिकारकः । तेनैव गीयते नाम्ना महामोहपितामहः ॥ ६३ ॥ ये रुद्रोपेन्द्रनागेन्द्रचन्द्रविद्याधरादयः । तेऽप्यस्य भद्र! नैवाज्ञां, लङ्घयन्ति कदाचन ॥ ६४ ॥ यथाहि—योऽयं स्ववीर्यदण्डेन, जगच्चक्रं कुलालवत् । विभ्रम्य घटयत्येव, कार्यभाण्डानि लीलया ॥ ६५ ॥ तथास्याचिन्त्यवीर्यस्य, महामोहस्य भूपतेः । को नाम भद्र! लोकेऽस्मिन्नाज्ञां लङ्घयितुं क्षमः ? ॥ ६६ ॥ तदेष गुणतो भद्र!, वर्णितस्ते नराधिपः । अधुना परिवारोऽस्य, वर्ण्यते तं विचिन्तय ॥ ६७ ॥ केवलं कथयत्येवं, मयि भद्र! विशेषतः । केनाप्याकूतदोषेण, न त्वं पृच्छसि किञ्चन ॥ ६८ ॥ हुङ्कारमपि नो दत्से, भावितश्च न लक्ष्यसे । शिरःकम्पनखस्फोटविरहेण विभाव्यसे ॥ ६९ ॥ निश्चलाक्षो मदीयं तु, केवलं मुखमीक्षसे । तदिदं नैव जानेऽहं, बुध्यसे किं न बुध्यसे ? ॥ ७० ॥ प्रकर्षः प्राह मा मैवं, माम! वोचः प्रसादतः । तवाहं नास्ति तल्लोके, यन्न बुध्ये परिस्फुटम् ॥ ७१ ॥ विमर्शः प्राह जानामि, बुध्यसे त्वं परिस्फुटम् । अयं तु विहितो भद्र!, परिहासस्त्वया सह ॥ ७२ ॥ यतः—विज्ञातपरमार्थेऽपि, बालबोधनकाम्यया । परिहासं करोत्येव, प्रसिद्धं पण्डितो जनः ॥ ७३ ॥ बालो विनोदनीयश्च, मादृशां भद्र! वर्तसे । अतो मत्परिहासेन, न कोपं गन्तुमर्हसि ॥ ७४ ॥ अन्यच्च जानताऽपीदमस्माकं हर्षवृद्धये । त्वया प्रश्नोऽपि कर्तव्यः, कचित्प्रस्तुतवस्तुनि ॥ ७५ ॥ किंच—अविचार्य मया सार्धं, वस्तुतत्त्वं यथास्थितम् । त्वमत्र श्रुतमात्रेण, भद्र! न ज्ञातुमर्हसि ॥ ७६ ॥ ऐदम्पर्यमतस्तात!, बोद्धव्यं यत्नतस्त्वया । अज्ञातपरमार्थस्य, मा भूद्भौतकथानिका ॥ ७७ ॥ प्रकर्षः प्राह—माम! कथय कीदृशी पुनः सा भौतकथानिका?, विमर्शेनाभिहितं—भद्र! समाकर्णय, अस्ति कस्मिंश्चिन्नगरे जन्मबधिरः सदाशिवो नाम भौताचार्यः, स च जराजीर्णकपोलः सन्नुपहासपरेण हस्तसंज्ञयाऽभिहितः केनचिद्धूर्तबटुना यथा—भट्टारक! किलैवं नीतिशास्त्रेषु पठ्यते, यदुत—विषं गोष्ठी दरि-

भौतकथानिका

द्रस्य, जन्तोः पापरतिर्विषम् । विपं परे रता भार्या, विपं व्याधिरुपेक्षितः ॥ १ ॥ अतः शीघ्रमस्य बाधिर्यस्य करोतु किञ्चि-
दौपधं भट्टारकः, न खलूपेक्षितुं युक्तोऽयं महाव्याधिः, ततः प्रविष्टो भौताचार्यस्य मनसि स एवाऽऽग्रहविशेषः, ततोऽभिहितोऽनेन शान्ति-
शिवो नाम निजशिष्यः यदुत—गच्छ त्वं वैद्यभवने मदीयबधिरत्वस्य विज्ञाय भेषजं गृहीत्वा च तच्चूर्णमागच्छ, मा भूत्कालहरणेन
व्याधिवृद्धिरिति, शान्तिशिवेनाभिहितं—यदाज्ञापयति भट्टारकः, ततः प्राप्तोऽसौ वैद्यभवने दृष्टो वैद्यः, इतश्च बृहतीं वेलां रमणं विधाय
द्वारात्समागतो वैद्यपुत्रः, ततः क्रोधान्धबुद्धिना वैद्येन गृहीतातिपरुषा वालमयी रज्जुः बद्धश्चारटन्नसौ निजदारकः स्तम्भके गृहीतो
लकुटः ताडयितुमारब्धः ताड्यमाने च निर्दयं तत्र दारके शान्तिशिवः प्राह—वैद्य! किमित्येनमेवं ताडयसि?, वैद्येनोक्तं—न शृणोति
कथञ्चिदप्येष पापः, अत्रान्तरे हाहारवं कुर्वाणा वेगेनागत्य लग्ना वैद्यस्य हस्ते वारणार्थं भार्या, वैद्यः प्राह—मारणीयो मयाऽयं दुरात्मा
यो ममैवं कुर्वतोऽपि न शृणोति अपसरापसर त्वमितरथा तवापीयमेव गतिः तथापि लगन्ती ताडिता साऽपि वैद्येन, शान्तिशिवेन
चिन्तितं—अये! विज्ञातं भट्टारकस्यौषधं किमधुना पृष्टेन?, ततो निर्गत्य गतोऽसौ माहेश्वरगृहे याचिता तेन रज्जुः समर्पिता माहेश्वरैः
शणमयी, शान्तिशिवः प्राह—अलमनया, मम वालमय्याऽतिपरुषया प्रयोजनं, दत्ता तादृश्येव माहेश्वरैरभिहितं च—भट्टारक! किं पुन-
रनया कार्यं?, शान्तिशिवेनोक्तं—सुगृहीतनामधेयानां सदाशिवभट्टारकाणामौषधं करिष्यते, ततो गृहीत्वा रज्जुं गतो मठे शान्तिशिवः,
तत्र च दृष्ट्वा गुरुं कृतमनेन विषमभृकुटितरङ्गभङ्गकरालं वक्त्रकुहरं बद्धश्चाराटीर्मुञ्चन्नसौ मठमध्यस्तम्भके निजाचार्यः, ततो गृहीतबृहल्ल-
कुटोऽसौ प्रवृत्तस्तस्य ताडने, इतश्च माहेश्वरैश्चिन्तितं—गच्छामो भट्टारकाणां क्रियायां क्रियमाणायां प्रत्यासन्नाः स्वयं भवामः, ततः स-
मागतास्ते दृष्टो निर्दयं ताडयन्नाचार्यं शान्तिशिवः, तैरभिहितं—किमित्येनमेवं ताडयसि?, शान्तिशिवः प्राह—न शृणोति कथञ्चिद-

स्येष पापः, ततो विहितः सदाशिवेन म्रियमाणेन महाक्रन्दभैरवः शब्दः, ततो लग्ना वारणार्थं हाहारवं कुर्वन्तः शान्तिशिवस्य माहेश्वराः, शान्तिशिवः प्राह—मारणीयो मयाऽयं दुरात्मा, यो ममैवं कुर्वतोऽपि न शृणोति, अपसरतापसरत यूयमितरथा युष्माकमपीयमेव वार्तेति, तथापि वारयतो माहेश्वरानपि प्रवृत्तस्ताडयितुमसौ लकुटेन, ततो बहुत्वात्तेषां रे लात लातेति ब्रुवाणैरुद्दालि(तः)स्तेन तस्य हस्ताल्लकुटः, चिन्तितं च—नूनं ग्रहगृहीतोऽयं, ततो बद्धस्तैस्ताडयित्वा पश्चाद्बाहुबन्धेन शान्तिशिवः, विमोचितः सदाशिवः, लब्धा तेन चेतना, जीवितो दैवयोगेन, माहेश्वरैरभिहितं—शान्तिशिव! किमिदं भगवतस्त्वया कर्तुमारब्धमासीत्?, शान्तिशिवः प्राह—ननु वधिरताया वैद्योपदेशादौषधं, किंच—मुञ्चत मां मा भट्टारकव्याधिमुपेक्षध्वं, माहेश्वरैश्चिन्तितं—महाग्रहोऽयं, ततोऽभिहितमेतैः—मुञ्चामस्त्वां यद्येवं न करोषि, शान्तिशिवः प्राह—किमहं भवतां वचनेन स्वगुरोरपि भेषजं न करिष्यामि?, अहं हि यदि परं तस्यैव वैद्यस्य वचनेन तिष्ठामि, नान्यथा, ततः समाहूतो वैद्यः, निवेदितस्तस्मै वृत्तान्तः, ततो मुखमध्ये हसताऽभिहितं वैद्येन—भट्टारक! न वधिरोऽसौ मदीयो दारकः, किं तर्हि, पाठितो मया क्लेशेन वैद्यकशास्त्राणि स तु रमणशीलतया मम रटतोऽपि तदर्थं न शृणोति ततो मया रोषात्ताडितः तन्नेदमौषधं, किंच—प्रगुणीभूतः खल्वयं साम्प्रतं तव प्रभावादनेनैव भैषजेन, तस्मादतः परं न कर्तव्यं मदीयवचनेन त्वयाऽस्येदमौषधमिति, शान्तिशिवेनाभिहितं—एवं भवतु, भट्टारकैर्हि प्रगुणैर्मम प्रयोजनं, ते च यदि प्रगुणास्ततः किमौषधेन?, ततो मुक्तः शान्तिशिवः ॥ तदेषा भद्र! भौतकथानिका श्रुतमात्रग्राहिणस्तवापि मया सार्धमविचारयतो मा भूदित्येवमर्थं परिचोदितस्त्वं मयेति। प्रकर्षः प्राह—साधु साधूक्तं मामेन, पृच्छामि तर्हीदानीं किञ्चिद्भवन्तं, विमर्शेनोक्तं—प्रश्नयतु भद्रः, प्रकर्षः प्राह—माम! यद्येवं ततो विज्ञातेयं मया समस्तान्तरङ्गलोकाधारभूता बहिरङ्गलोकानां सर्वसुन्दरासुन्दरवस्तुनिर्वर्तिका सभावार्था चित्तवृत्तिर्महाटवी, एतानि तु महा-

नदीपुलिनमहामण्डपवेदिकासिंहासनगात्रयष्टिनरेन्द्ररूपाणि वस्तूनि यानि भवता प्रमत्ततातद्विलसितचित्तविक्षेपतृष्णाविपर्यासाविद्यामहामोहाभिधानानि निवेदितानि तानि मया भावार्थमधिकृत्य न सम्यग्विज्ञातानि, विकल्पितानि मया यथा नाम्ना परमेतानि भिद्यन्ते नार्थेन, यतः सर्वाण्यपि पुष्टिकारणतयाऽमीपामन्तरङ्गलोकानामनर्थकारणतया च बहिरङ्गजनानां समानानि वर्तन्ते ततो यद्येतेपामस्ति कश्चिदर्थेन भेदस्तं मे निवेदयतु मामः, विमर्शः प्राह—ननु निवेदित एव प्रत्येकमेतेपां गुणान् वर्णयता मया परिस्फुटोऽर्थभेदः तथापि स यदि न विज्ञातो भद्रेण ततः पुनरपि निवेदयामि । ततः कथितो विमर्शेन महानद्यादीनां वस्तूनां प्रत्येकं भावार्थः, बुद्धः प्रकर्षेण ॥ अत्रान्तरे **नरवाहनः** प्राह—भदन्त! वयमपि बोधनीयास्तेपां भावार्थं, ततः प्रबोधितो नरवाहननरेन्द्रोऽपि तेन भगवता **विचक्षणसूरिणा** । ततोऽगृहीतसङ्केतयाऽभिहितं—भद्र! संसारिजीव तर्हि यद्येवं ततोऽहमपीदानीं तेपां महानद्यादिवस्तूनां बोधनीया भवताऽर्थभेदं, संसारिजीवेनोक्तं—भद्रे! स्पष्टदृष्टान्तमन्तरेण न त्वया सुखावसेयमेतेपां प्रविभक्तं स्वरूपं, अतो दृष्टान्तं कथयिष्ये, अगृहीतसङ्केतयोक्तं—अनुग्रहो मे, संसारिजीवेनाभिहितं—अस्ति संभावितसमस्तवृत्तान्तं **भुवनोदरं** नाम नगरं, तत्र च निवारको हरिहरहिरण्यगर्भादीनामपि प्रभुशक्तेर**नादि**र्नाम राजा, तस्य च नीतिमार्गनिपुणाऽविच्छेदकारिणी कुयुक्तिमिथ्याविकल्पजल्पानां **संस्थिति**र्नाम महादेवी, तयोश्चात्यन्तवल्लभोऽस्ति **वेल्लहलो** नाम तनयः, स च गाढमाहारप्रियो दिवानिशमनवरतं विविधखाद्यपेयानि भक्षयन्नास्ते, ततः संजातं महाऽजीर्णं, प्रकुपिता दोषाः, संपन्नोऽन्तर्लीनो ज्वरः, तथापि न विच्छिद्यते तस्याहाराभिलाषः, प्रवृत्ता चोद्यानिकागमनेच्छा, ततः कारिता भूरिप्रकारा भक्ष्यविशेषाः, तांश्च पश्यतस्तस्य एनमेनं च भक्षयिष्यामीति प्रवर्तन्ते चित्तकल्लोलाः, लौल्यातिरेकेण च भक्षितं सर्वेपामाहारविशेषाणां स्तोकस्तोकं, ततः परिवेष्टितो मित्रवृन्देन परिकरितोऽन्तःपुरेण पठता वन्दिवृन्देन ददद्दानं विविधैर्विलासैर्महता विमर्देन

वेल्लहल-
कुमारकथा

त्येप पापः, ततो विहितः सदाशिवेन म्रियमाणेन महाक्रन्दभैरवः शब्दः, ततो लग्ना वारणार्थं हाहारवं कुर्वन्तः शान्तिशिवस्य माहेश्वराः, शान्तिशिवः प्राह—मारणीयो मयाऽयं दुरात्मा, यो ममैवं कुर्वतोऽपि न शृणोति, अपसरतापसरत यूयमितरथा युष्माकमपीयमेव वार्तेति, तथापि वारयतो माहेश्वरानपि प्रवृत्तस्ताडयितुमसौ लकुटेन, ततो बहुत्वात्तेषां रे लात लातेति ब्रुवाणैरुद्दालि(तः)स्तेन तस्य हस्ताल्लकुटः, चिन्तितं च—नूनं ग्रहगृहीतोऽयं, ततो बद्धस्तैस्ताडयित्वा पश्चाद्बाहुबन्धेन शान्तिशिवः, विमोचितः सदाशिवः, लब्धा तेन चेतना, जीवितो दैवयोगेन, माहेश्वरैरभिहितं—शान्तिशिव! किमिदं भगवतस्त्वया कर्तुमारब्धमासीत्?, शान्तिशिवः प्राह—ननु बधिरताया वैद्योपदेशा-दौषधं, किंच—मुञ्चत मां मा भट्टारकव्याधिमुपेक्षध्वं, माहेश्वरैश्चिन्तितं—महाग्रहोऽयं, ततोऽभिहितमेतैः—मुञ्चामस्त्वां यद्येवं न करोपि, शान्तिशिवः प्राह—किमहं भवतां वचनेन स्वगुरोरपि भैपजं न करिष्यामि?, अहं हि यदि परं तस्यैव वैद्यस्य वचनेन तिष्ठामि, नान्यथा, ततः समाहूतो वैद्यः, निवेदितस्तस्मै वृत्तान्तः, ततो मुखमध्ये हसताऽभिहितं वैद्येन—भट्टारक! न बधिरोऽसौ मदीयो दा-रकः, किं तर्हि, पाठितो मया क्लेशेन वैद्यकशास्त्राणि स तु रमणशीलतया मम रटतोऽपि तदर्थं न शृणोति ततो मया रोषात्ताडितः तन्नेदमौषधं, किंच—प्रगुणीभूतः खल्वयं साम्प्रतं तव प्रभावादनेनैव भैपजेन, तस्मादतः परं न कर्तव्यं मदीयवचनेन त्वयाऽस्येदमौप-धमिति, शान्तिशिवेनाभिहितं—एवं भवतु, भट्टारकैर्हि प्रगुणैर्मम प्रयोजनं, ते च यदि प्रगुणास्ततः किमौषधेन?, ततो मुक्तः शान्तिशिवः ॥ तदेषा भद्र! भौतकथानिका श्रुतमात्रग्राहिणस्तवापि मया सार्धमविचारयतो मा भूदित्येवमर्थं परिचोदितस्त्वं मयेति। प्रकर्षः प्राह—साधु साधूक्तं मामेन, पृच्छामि तर्हीदानीं किञ्चिद्भवन्तं, विमर्शेनोक्तं—प्रश्नयतु भद्रः, प्रकर्षः प्राह—माम! यद्येवं ततो विज्ञातेयं मया समस्तान्तरङ्गलोकाधारभूता बहिरङ्गलोकानां सर्वसुन्दरासुन्दरवस्तुनिर्वर्तिका सभावार्था चित्तवृत्तिर्महाटवी, एतानि तु महा-

नदीपुलिनमहामण्डपवेदिकासिंहासनगात्रयष्टिनरेन्द्ररूपाणि वस्तूनि यानि भवता प्रमत्ततातद्विलसितचित्तविक्षेपतृष्णाविपर्यासाविद्यामहा-
मोहाभिधानानि निवेदितानि तानि मया भावार्थमधिकृत्य न सम्यग्विज्ञातानि, विकल्पितानि मया यथा नाम्ना परमेतानि भिद्यन्ते नार्थेन,
यतः सर्वाण्यपि पुष्टिकारणतयाऽमीषामन्तरङ्गलोकानामनर्थकारणतया च वहिरङ्गजनानां समानानि वर्तन्ते ततो यद्येतेषामस्ति कश्चिद-
र्थेन भेदस्तं मे निवेदयतु मामः, विमर्शः प्राह—ननु निवेदित एव प्रत्येकमेतेषां गुणान् वर्णयता मया परिस्फुटोऽर्थभेदः तथापि स
यदि न विज्ञातो भद्रेण ततः पुनरपि निवेदयामि । ततः कथितो विमर्शेन महानद्यादीनां वस्तूनां प्रत्येकं भावार्थः, बुद्धः प्रकर्षेण ॥
अत्रान्तरे नरवाहनः प्राह—भदन्त! वयमपि वोधनीयास्तेषां भावार्थं, ततः प्रबोधितो नरवाहननरेन्द्रोऽपि तेन भगवता विचक्षणसू-
रिणा । ततोऽगृहीतसङ्केतयाऽभिहितं—भद्र! संसारिजीव तर्हि यद्येवं ततोऽहमपीदानीं तेषां महानद्यादिवस्तूनां वोधनीया भवताऽर्थभेदं,
संसारिजीवेनोक्तं—भद्रे! स्पष्टदृष्टान्तमन्तरेण न त्वया सुखावसेयमेतेषां प्रविभक्तं स्वरूपं, अतो दृष्टान्तं कथयिष्ये, अगृहीतसङ्केतयोक्तं
—अनुग्रहो मे, संसारिजीवेनाभिहितं—अस्ति संभावितसमस्तवृत्तान्तं **भुवनोदरं** नाम नगरं, तत्र च निवारको हरिहरहिरण्यगर्भादी-
नामपि प्रभुशक्तेरनादिर्नाम राजा, तस्य च नीतिमार्गनिपुणाऽविच्छेदकारिणी कुयुक्तिमिथ्याविकल्पजल्पानां **संस्थितिर्नाम** महादेवी, तयो-
श्चात्यन्तवल्लभोऽस्ति **वेल्लहलो** नाम तनयः, स च गाढमाहारप्रियो दिवानिशमनवरतं विविधखाद्यपेयानि भक्षयन्नास्ते, ततः संजातं महा-
ऽजीर्णं, प्रकुपिता दोषाः, संपन्नोऽन्तर्लीनो ज्वरः, तथापि न विच्छिद्यते तस्याहाराभिलाषः, प्रवृत्ता चोद्यानिकागमनेच्छा, ततः कारिता
भूरिप्रकारा भक्ष्यविशेषाः, तांश्च पश्यतस्तस्य एतमेतं च भक्षयिष्यामीति प्रवर्तन्ते चित्तकल्लोलाः, लौल्यातिरेकेण च भक्षितं सर्वेषामाहा-
रविशेषाणां स्तोकस्तोकं, ततः परिवेष्टितो मित्रवृन्देन परिकरितोऽन्तःपुरेण पठता वन्दिवृन्देन ददद्दानं विविधैर्विलासैर्महता विमर्देन

प्राप्तो मनोरमे कानने, निविष्टं सुखमासनं, तत्र चोपविष्टस्य विरचिताः पुरतो विविधाहारविस्ताराः, ततश्चाहारलेशभक्षणेन पवनस्पर्शाविना गाढतरं प्रवृद्धो ज्वरः, लक्षितश्च पार्श्ववर्तिना समयज्ञाभिधानेन महावैद्यसुतेन, यदुत—आतुरवदनो दृश्यते कुमारः, ततो दत्तस्तेन शङ्खयोर्हस्तः, निरूपितानि सन्धिस्थानानि, निश्चितमनेन यथा—ज्वरितः खल्वयं कुमारः, ततोऽभिहितं समयज्ञेन—देव! न युक्तं तव भोक्तुं प्रबलज्वरं ते शरीरं वर्तते, यतोऽत्यन्तमातुरा घूर्णते दृष्टिः आताम्रस्निग्धं वदनकमलं द्रगद्रगायेते शङ्खौ धमधमायन्ते सन्धिस्थानानि ज्वलतीव बहिस्त्वग् दहतीव हस्तं, ततो निवर्तस्व भोजनात् गच्छ प्रच्छन्नापवरके भजस्व निवातं कुरुष्व लङ्घनानि पिब क्वथितमुदकं समाचर विधिनाऽस्य सर्वां प्रतिक्रियाम्, इतरथा सन्निपातस्ते भविष्यति, स तु वेल्लहलो दत्तदृष्टिः पुरतो विन्यस्ते तस्मिन्नाहारविस्तारे एतदेतच्च भक्षयामीति भ्रमयन्नपरापरेषु खाद्यप्रकारेषु स्वीयमन्तःकरणं नाकर्णयति तत्तदा वैद्यसुतभाषितं नाकलयति तस्य हितरूपतां न चेतयते तं वारणार्थं लगन्तमपि शरीरे, ततो वारयतो वचनेन धारयतो हस्तेन तस्य समयज्ञस्य समक्षमेव बलात्प्रवृत्तो भक्षयितुमाहारं वेल्लहलः, ततः समुत्कटतयाऽजीर्णस्य प्रबलतया ज्वरस्य न क्रमतेऽसौ गलकेनाहारः तथापि बलादेव क्रामितः कियानपि वेल्लहलेन, ततः समुद्वृत्तं हृदयं संजातः कलमलकः संपन्नं वमनं विमिश्रितं च तेन वमनेन सर्वमपि पुरतो विन्यस्तं भोजनं, ततश्चिन्तितं वेल्लहलेन—क्षुधाक्षामं शरीरं मे, नूनमूनतया भृशम्। एतद्धि वायुनाऽऽक्रान्तमन्यथा वमनं कुतः ॥ १ ॥ एवं स्थिते—रिक्तकोष्ठं शरीरं मे, वाताक्रान्तं विनङ्क्ष्यति। ततश्च प्रीणयामीदं, भुञ्जे भूयोऽपि भोजनम् ॥२॥ ततोऽसौ वान्तिसंमिश्रं, तत् पुरःस्थितभोजनम्। निर्लज्जो भोक्तुमारब्धः, सर्वेषामपि पश्यताम् ॥ ३ ॥ तद्दृष्ट्वा समयज्ञेन, प्रोक्तः पूत्कुर्वता भृशम्। देव देव! न युक्तं ते, कर्तुं काकस्य चेष्टितम् ॥ ४ ॥ मा च राज्यं शरीरं च, यशश्च शशिनिर्मलम्। देव! हारय भक्तेन, त्वमेकदिनभाविना ॥ ५ ॥ अन्यच्चेदं सतां निन्द्यममेध्यं

शौचदूषणम् । उद्वेगहेतुर्नो भक्तं, देवः खादितुमर्हति ॥ ६ ॥ देव! दुःखात्मकं चेदं, सर्वव्याधिप्रकोपनम् । गाढमुल्वणदोषाणां, विशेषेण भवादृशाम् ॥ ७ ॥ का वाऽस्योपरि ते मूर्च्छा?, यद्बाह्यं पुद्गलात्मकम् । अतो देव! विहायेदमात्मानं रक्ष यत्नतः ॥ ८ ॥ इत्थं च समयज्ञस्य, रटतोऽपि वचस्तदा । स राजपुत्रः श्रुत्वाऽपि, स्वचित्ते पर्यचिन्तयत् ॥ ९ ॥ अहो विमूढः खल्वेष, समयज्ञो न बुध्यते । नूनं मदीयप्रकृतिं, नावस्थां न हिताहितम् ॥ १० ॥ यो वातलं क्षुधाक्षामं, भुञ्जानं मां निषेधति । एतच्च दूषयत्येष, भोजनं देवदुर्लभम् ॥ ११ ॥ तत्किमेतेन मूर्खेण?, भुञ्जे भोज्यं यथेच्छया । स्वार्थसिद्धिर्मया कार्या, किं ममापरचिन्तया? ॥ १२ ॥ ततः परिजनेनोच्चैः, सहितेऽपि पुनः पुनः । समयज्ञे रटत्येवं, भक्षितं तेन भोजनम् ॥ १३ ॥ ततः प्रबलदोषोऽसौ, भक्षणानन्तरं तदा । सन्निपातं महाघोरं, संप्राप्तो निजकर्मणा ॥ १४ ॥ पुनर्वमनबीभत्से, ततस्तत्रैव भूतले । पश्यतां पतितस्तेषां, काष्ठवन्नष्टचेतनः ॥ १५ ॥ स लोलमानस्तत्रैव, जघन्ये वान्तिकर्दमे । कुर्वन् घुरघुरारावं, श्लेष्मापूर्णगलस्तदा ॥ १६ ॥ अनाख्येयामचिन्त्यां च, तेषामुद्वेगकारिणीम् । अशक्यप्रतिकारां च, प्राप्तोऽवस्थां सुदारुणाम् ॥ १७ ॥ न शक्यः समयज्ञेन, त्रातुमेष न बान्धवैः । तदवस्थो न राज्येन, न देवैर्नापि दानवैः ॥ १८ ॥ केवलं तदवस्थेन, लुठताऽशुचिकर्दमे । अनन्तकालं तत्रैव, स्थातव्यं तेन पापिना ॥ १९ ॥ तदेष भद्रे! दृष्टान्तः, प्रस्तुतानां परिस्फुटः । वस्तूनां भेदसिद्ध्यर्थं, मया तुभ्यं निवेदितः ॥ २० ॥ ततोऽगृहीतसङ्केता, प्राह विह्वलमानसा । संसारिजीव! नैवेदं, पौर्वापर्येण युज्यते ॥ २१ ॥ यतः—नयादिवस्तुभेदार्थं, कथितं मे कथानकम् । त्वयेदं तत्र मे भाति, क्रोष्ट्री नीराजना क च? ॥ २२ ॥ अथास्ति कश्चित्सम्बन्धो, हन्त प्रस्तुतवस्तुनि । स्फुटः कथानकस्यास्य, स इदानीं निवेद्यताम् ॥ २३ ॥ ततः संसारिजीवेन, तद्दार्ष्टान्तिकयोजने । बहुभाषणखिन्नेन, तत्सखी संप्रचोदिता ॥ २४ ॥ कथम्?—अस्याः प्रज्ञाविशाले! त्वं, निःशेषं मत्कथानकम् । घटय प्रस्तुतार्थेन, नि-

प्राप्तो मनोरमे कानने, निविष्टं सुखमासनं, तत्र चोपविष्टस्य विरचिताः पुरतो विविधाहारविस्ताराः, ततश्चाहारलेशभक्षणेन पवनस्पर्शादिना गाढतरं प्रवृद्धो ज्वरः, लक्षितश्च पार्श्ववर्तिना समयज्ञाभिधानेन महावैद्यसुतेन, यदुत—आतुरवदनो दृश्यते कुमारः, ततो दत्तस्तेन शङ्खयोर्हस्तः, निरूपितानि सन्धिस्थानानि, निश्चितमनेन यथा—ज्वरितः खल्वयं कुमारः, ततोऽभिहितं समयज्ञेन—देव! न युक्तं तव भोक्तुं प्रबलज्वरं ते शरीरं वर्तते, यतोऽत्यन्तमातुरा घूर्णते दृष्टिः आताम्रस्निग्धं वदनकमलं द्रगद्रगायेते शङ्खौ धमधमायन्ते सन्धिस्थानानि ज्वलतीव बहिस्त्वग् दहतीव हस्तं, ततो निवर्तस्व भोजनात् गच्छ प्रच्छन्नापवरके भजस्व निवातं कुरुष्व लङ्घनानि पिब क्वथितमुदकं समाचर विधिनाऽस्य सर्वां प्रतिक्रियाम्, इतरथा सन्निपातस्ते भविष्यति, स तु वेल्लहलो दत्तदृष्टिः पुरतो विन्यस्ते तस्मिन्नाहारविस्तारे एतदेतच्च भक्षयामीति भ्रमयन्नपरापरेषु खाद्यप्रकारेषु स्वीयमन्तःकरणं नाकर्णयति तत्तदा वैद्यसुतभाषितं नाकलयति तस्य हितरूपतां न चेतयते तं वारणार्थं लगन्तमपि शरीरे, ततो वारयतो वचनेन धारयतो हस्तेन तस्य समयज्ञस्य समक्षमेव बलात्प्रवृत्तो भक्षयितुमाहारं वेल्लहलः, ततः समुत्कटतयाऽजीर्णस्य प्रबलतया ज्वरस्य न क्रमतेऽसौ गलकेनाहारः तथापि बलादेव क्रामितः कियानपि वेल्लहलेन, ततः समुद्वृत्तं हृदयं संजातः कलमलकः संपन्नं वमनं विमिश्रितं च तेन वमनेन सर्वमपि पुरतो विन्यस्तं भोजनं, ततश्चिन्तितं वेल्लहलेन—क्षुधाक्षामं शरीरं मे, नूनमूनतया भृशम्। एतद्धि वायुनाऽऽक्रान्तमन्यथा वमनं कुतः ॥ १ ॥ एवं स्थिते—रिक्तकोष्ठं शरीरं मे, वाताक्रान्तं विनङ्क्ष्यति। ततश्च प्रीणयामीदं, भुञ्जे भूयोऽपि भोजनम् ॥२॥ ततोऽसौ वान्तिसंमिश्रं, तत् पुरःस्थितभोजनम्। निर्लज्जो भोक्तुमारब्धः, सर्वेषामपि पश्यताम् ॥ ३ ॥ तद्दृष्ट्वा समयज्ञेन, प्रोक्तः पूत्कुर्वता भृशम्। देव देव! न युक्तं ते, कर्तुं काकस्य चेष्टितम् ॥ ४ ॥ मा च राज्यं शरीरं च, यशश्च शशिनिर्मलम्। देव! हारय भक्तेन, त्वमेकदिनभाविना ॥ ५ ॥ अन्यच्चेदं सतां निन्द्यममेध्यं

॥ ४४ ॥ तथाहि—मनुष्यभावमापन्नः, कर्माजीर्णं सुदारुणम् । रागादिकोपनं मूढश्चित्तज्वरविधायकम् ॥ ४५ ॥ जीवो न लक्षयत्येप, ततश्चास्य प्रवर्तते । अहितेपु सदा वुद्धिः, प्रकाशं सुखकाम्यया ॥ ४६ ॥ तथाहि स्वदते मद्यं, निद्राऽत्यन्तं सुखायते । विकथा प्रतिभात्युचैरस्यानेकविकल्पना ॥ ४७ ॥ इष्टः क्रोधः प्रियो मानो, माया चात्यन्तवल्लभा । लोभः प्राणसमो मन्ये, रागद्वेपौ मनोगतौ ॥ ४८ ॥ कान्तः स्पर्शो रसोऽभीष्टः, कामं गन्धश्च सुन्दरः । अत्यन्तदयितं रूपं, रोचते च कलध्वनिः ॥ ४९ ॥ विलेपनानि ताम्बूलमलङ्काराः सुभोजनम् । माल्यं वरस्त्रियो वस्त्रं, सुन्दरं प्रतिभासते ॥ ५० ॥ आसनं ललितं यानं, शयनं द्रव्यसञ्चयाः । अलीककीर्तिश्च जने, रुचिताऽस्य दुरात्मनः ॥ ५१ ॥ चित्तवृत्तिमहाटव्यां, भद्रे! सततवाहिनी । महानदी वहत्युचैः, सेयमस्य प्रमत्तता ॥ ५२ ॥ यथा च तदवस्थस्य, राजपुत्रस्य सुन्दरि! । समुत्पन्ना विलासेच्छा, यातुमुद्यानिकां मतिः(प्रति) ॥५३॥ *कारितानि च भोज्यानि, लौल्येन प्राशितानि* च । निर्गतश्च विलासेन, पुरात्प्राप्तश्च कानने ॥ ५४ ॥ निविष्टमासनं दिव्यमुपविष्टश्च तत्र सः । विस्तारितं पुरो भक्तं, नानाखाद्यकसंयुतम् ॥ ५५ ॥ तथास्यापि प्रमत्तस्य, जीवस्य वरलोचने! । कर्माजीर्णात्समुत्पन्ने, भीपणेऽपि मनोज्वरे ॥ ५६ ॥ जायन्ते चित्तकल्लोला, नानारूपाः क्षणे क्षणे । यथोपार्ज्य धनं भूरि, विलसामि यथेच्छया ॥ ५७ ॥ करोम्यन्तःपुरं दिव्यं, भुञ्जे राज्यं मनोहरम् । महाप्रासादसङ्घातं, कारये काननानि च ॥ ५८ ॥ पङ्क्तिः कुलकम् ॥ ततश्च—महाविभवसंपन्नः, क्षपिताखिलवैरिकः । श्लाघितः सर्वलोकेन, पूरितार्थमनोरथः ॥ ५९ ॥ शब्दादिसुखसन्दोहसागरे मग्नमानसः । तिष्ठामि सततानन्दो, नान्यन्मानुष्यके फलम् ॥ ६० ॥ सेयमुद्यानिकाकाङ्क्षा, विज्ञेया सुन्दरि! त्वया । ततो जीवो महारम्भैः, कुरुते द्रव्यसञ्चयम् ॥ ६१ ॥ यथेष्टं दैवयोगेन, विधत्तेऽन्तःपुरादिकम् । शब्दादिसुखलेशं च, किंचिदास्वादयेदपि ॥ ६२ ॥ अस्य जीवस्य जानीहि, तदिदं मृगवीक्षणे! । कारणं मृष्टभोज्यानां, तद्भवानां च भक्षणम्

जन्मील्क(त)या स्फुटम् ॥२५॥ अथ प्रज्ञाविशालाऽऽह, कामं भोः कथयामि ते । भद्रेऽगृहीतसङ्केते!, समाकर्णय साम्प्रतम् ॥ २६ ॥ यस्ते वेल्हलो नाम, राजपुत्रो निदर्शितः । एषोऽनेन विशालाक्षि!, प्रोक्तो जीवः सकर्मकः ॥ २७ ॥ स एव जायते भद्रे!, नगरे भुवनोदरे । अनादिसंस्थितिसुतः, स एव परमार्थतः ॥ २८ ॥ स एवानन्तरूपत्वाद्बहिरङ्गजनः स्मृतः । सामान्यरूपमुद्दिश्य, स चैकः परिकीर्तितः ॥ २९ ॥ मनुष्यभावमापन्नः, स प्रभुः सर्वकर्मणाम् । महाराजसुतस्तेन, स प्रोक्तोऽनेन सुन्दरि! ॥ ३० ॥ तस्यैव सत्का विज्ञेया, चित्तवृत्तिर्महाटवी । सुन्दरेतरवस्तूनां, सा तस्यैव च कारणम् ॥ ३१ ॥ केवलं यावदद्यापि, स आत्मानं न बुध्यते । महामोहादिभिस्तावद्बुध्यते सा महाटवी ॥ ३२ ॥ यदा तु तेन विज्ञातः, स स्यादात्मा कथञ्चन । तद्वीर्यं वीक्ष्य नश्यन्ति, महामोहादयस्तदा ॥ ३३ ॥ यावच्च ते विवर्तन्ते, चित्तवृत्तौ महाभटाः । महानद्यादिवस्तूनि, तावत्तस्यां भवन्ति वै ॥ ३४ ॥ तेषामेव यतस्तानि, क्रीडास्थानानि भूभुजाम् । अतस्तेषु विनष्टेषु, तेषां नाशः प्रकीर्तितः ॥ ३५ ॥ एवं च स्थिते—अविज्ञातात्मरूपस्य, भद्रे! जीवस्य कर्मणा । महामोहनरेन्द्रे च, सम्प्रतापेऽटवीस्थिते ॥ ३६ ॥ यदा तानि विवर्धन्ते, जीवश्च बहु मन्यते । महानद्यादिवस्तूनि, नितरामात्मवैरिकः ॥ ३७ ॥ तदा तानि स्ववीर्येण, यत्कुर्वन्ति पृथक् पृथक् । जीवस्य तद्विशेषार्थं, दृष्टान्तोऽयं निवेदितः ॥ ३८ ॥ युग्मम् । स चैवं योज्यते भद्रे!, प्रस्तुतार्थेन पण्डितैः । महानद्यादिवस्तूनां, प्रत्येकं भेदसिद्धये ॥ ३९ ॥ यथाऽऽहारप्रियो नित्यं, राजपुत्रो निवेदितः । तथाऽयमपि विज्ञेयो, जीवो विषयलम्पटः ॥ ४० ॥ यथा च तस्य संजातमजीर्णं भूरिभक्षणात् । तथाऽस्यापि कुरङ्गाक्षि!, कर्माजीर्णं प्रचक्षते ॥४१॥ पापाज्ञानात्मकं तच्च, वर्तते यत्र दारुणम् । यतः प्रमत्ततोद्भूता, तज्जन्यं तत्पुर(पुलिन)द्वयम् ॥ ४२ ॥ यथा प्रकुपितास्तस्य, दोषा जातस्तनुज्वरः । तथा रागादयोऽस्यापि, वर्धन्ते ज्वरहेतवः ॥ ४३ ॥ यथा तथास्थितस्यापि, बुद्धिर्भोज्येषु धावति । नरेन्द्रदारकस्येह, तथाऽस्यापि दुरात्मनः

॥ ८३ ॥ ततश्च गाढलौल्येन, तथाभूतोऽपि सेवते । प्रमादवृन्दभोगानामेष वर्तते । तथापि जायते नास्य, स्तोकाऽपि विरतौ मतिः ॥ ८४ ॥ शतप्राप्तौ सहस्रेच्छा, सहस्रे लक्षरोचनम् । लक्षे कोटिगता बुद्धिः, कोटौ राज्यस्य वाञ्छनम् ॥ ८५ ॥ राज्ये देवत्ववाञ्छाऽस्य, देवत्वे शक्रतामतिः । शक्रत्वेऽपि गतस्यास्य, नेच्छापूर्तिः कथञ्चन ॥ ८६ ॥ सुपुत्रैर्वरयोषाभिः, सर्वकामैर्मुहुर्मुहुः । नास्याभिलापविच्छित्तिः, कोटिशोऽपि निषेवितैः ॥ ८७ ॥ संगृह्णाति ततो मूढः, सर्वार्थान् सुखकाम्यया । ते तु दुःखाय जायन्ते, सज्वरस्येव भोजनम् ॥ ८८ ॥ जलज्वलनदायादचौरराजादिभिस्तथा । तस्यार्थभोजनस्योच्चैर्बलाद्वान्तिर्विधाप्यते ॥ ८९ ॥ हृत्कमलकं घोरं, वम्यमानः सहत्ययम् । आराटीर्मुञ्चति प्राज्याः, कृपाहेतुर्विवेकिनाम् ॥ ९० ॥ तदेषा चारुसर्वाङ्गि!, चित्तविक्षेपमण्डपे । जीवस्य विलसत्युच्चैस्तृष्णानाम्नी सुवेदिका ॥ ९१ ॥ यत्पुनश्चिन्तयत्येवं, तदा वेल्लहलः किल । वाताक्रान्तं शरीरं मे, ततोऽभूद्वमनं मम ॥ ९२ ॥ एतच्च रिक्तकोष्ठत्वाद्वायुनाऽभिभविष्यते । अतः संप्राणयामीदं, भुञ्जे भूयोऽपि भोजनम् ॥ ९३ ॥ जीवोऽपि चिन्तयत्येव, तदिदं तारवीक्षणे! । पापज्वरवशादुच्चैर्नष्टे विभवसञ्चये ॥ ९४ ॥ मृतेषु च कलत्रेषु, पुत्रेषु स्वजनेषु च । अन्येषु च विनष्टेषु, चित्तावन्धेषु मन्यते ॥ ९५ ॥ न मया चेष्टितं नीत्या, न कृतं चारु पौरुषम् । नाश्रितो वा वरस्वामी, न कृता वा प्रतिक्रिया ॥ ९६ ॥ तेनेदं मम सर्वस्वं, पत्नी वा चारुदर्शना । पुत्रा वा बान्धवा वापि, विनष्टाः पश्यतोऽपि मे ॥ ९७ ॥ न चैषां विरहे नूनं, वर्तेऽहं क्षणमप्यतः । उपार्जयामि भूयोऽपि, तान्येवोत्साहयोगतः ॥ ९८ ॥ उपार्जितानि सन्नीत्या, रक्षिष्यामि प्रयत्नतः । अजागलस्तनस्येव, जीवितव्यं वृथाऽन्यथा ॥ ९९ ॥ सर्वमस्य विजानीहि, तदिदं सुभ्रु! भावतः । जीवस्यास्य विपर्यासनामविष्टरचेष्टितम् ॥ १०० ॥ यथा च भोगकुमारव्धः, स निर्लज्जतया पुनः । पश्यतः सर्वलोकस्य, वान्तिसंमिश्रभोजनम् ॥ १०१ ॥ ततः सपरिवारेण, तेन पूत्कुर्वता भृशम् । वारितः

॥ ६३ ॥ ततोऽलीकविकल्पैश्च, सुखनिर्भरमानसः । विलासलास्यसङ्गीतहास्यविब्बोकतत्परः ॥ ६४ ॥ युतो दुर्ललितैर्नित्यं, गृतमद्यरति-प्रियः । सन्मार्गनगराद् दूरे, याति दौःशील्यकानने ॥ ६५ ॥ एतन्महाविमर्देन, पुरनिर्गमनं मतम् । उद्यानप्रापणं चेदं, विद्धि नीलाब्जलोचने! ॥ ६६ ॥ स मिथ्याभिनिवेशाख्ये, स्थितो विस्तीर्णविष्टरे । कर्माख्यपरिवारेण, रचितानि ततोऽग्रतः ॥ ६७ ॥ मनोहराणि चित्राणि, लब्धास्वादो विशेषतः । प्रमादवृन्दभोज्यानि, सुन्दरत्वेन मन्यते ॥ ६८ ॥ युग्मम् ॥ प्रमत्ततामहानद्याः, पुलिनं पद्मलोचने! । तत्तद्विलसितं विद्धि, वृत्तान्तस्यास्य कारणम् ॥ ६९ ॥ ततो यथाऽन्नलेशेन, भक्षितेन तनुज्वरः । वायुस्पर्शादिभिश्चोच्चैर्वर्धितस्तस्य दारुणः ॥ ७० ॥ लक्षितश्च सुवैद्येन, वारितश्च सुभोजनात् । न चासौ बुध्यते किंचिद्भोजनाक्षिप्तमानसः ॥ ७१ ॥ जीवस्यापि तथा भद्रे!, कर्माजीर्णोद्भवो ज्वरः । प्रमादात्तेन वर्धेत, तथैवाज्ञानवायुना ॥ ७२ ॥ लक्षयन्ति च तं वृद्धं, धर्माचार्या महाधियः । समयज्ञमहावैद्या, वारयन्ति च देहिनम् ॥ ७३ ॥ चतुर्भिः कलापकं । कथम्!—अनादिभवकान्तारे, भ्रान्त्वा भद्रातिसुन्दरम् । अवाप्य मानुषं जन्म, महारा-ज्यमिवातुलम् ॥ ७४ ॥ कर्माजीर्णज्वराक्रान्तं, प्रमादमधुनाऽपि भोः! । मा सेवस्व महामोहसन्निपातस्य कारणम् ॥ ७५ ॥ कुरुष्व ज्ञानचारित्र-सम्यग्दर्शनलक्षणाम् । चित्तज्वरविघाताय, जैनीं भद्र! प्रतिक्रियाम् ॥ ७६ ॥ स तु प्रमादभोज्येषु, क्षिप्तचित्तो न बुध्यते । तत्तादृशं गुरोर्वाक्यं, पापो जीवः प्रपञ्चितम् ॥ ७७ ॥ ततश्च—उन्मत्त इव मत्त इव, ग्राहग्रस्त इवातुरः । गाढसुप्त इवोद्भ्रान्तो, विपरीतं विचेष्टते ॥ ७८ ॥ स एष भद्रे! सर्वोऽपि, चित्तविक्षेपमण्डपः । महानदीकूलसंस्थो, जीवस्यास्य विजृम्भते ॥ ७९ ॥ यथा च राजपुत्रेण, भोजनं चारुलोचने! । अगच्छदपि कण्ठेन, गमितं लौल्यदोषतः ॥ ८० ॥ तदनन्तरमेवोच्चैर्वान्तं तत्रैव भोजने । जीवस्यापि विजानीहि, समानमिदमञ्जसा ॥ ८१ ॥ तथाहि—कर्माजीर्णज्वरग्रस्तः, सदा विह्वलमानसः । जराजीर्णतनुक्षामो, रोगार्दितशरीरकः ॥ ८२ ॥ सर्वेषामक्षमो भोगे,

॥ १२१ ॥ ते मोहेन स्वयं नष्टाः, परानपि कृतोद्यमाः । नाशयन्ति हि-
पाण्डित्यगर्विताः । ये नूनमीदृशा लोके, भोगभोजनवञ्चिताः । तदर्थं कस्त्यजेद्दृष्टमिदं भोगसुखामृतम् ?
तं तेऽतो, वर्जनीया विजानता ॥ १२२ ॥ तथाहि—यो भोगरहितो मोक्षो, वञ्चनं तदुदाहृतम् । कथम् ?—स्थिरा समैते शुद्धाश्च,
॥ १२३ ॥ एवंविधविकल्पैश्च, गुरुवाक्यपराङ्मुखः । अभूतगुणसङ्घातं, तेषु भोगेषु मन्यते ॥ १२४ ॥ अहं तु नेदृशैर्वाक्यै-
सुखरूपाश्च तत्त्वतः । एतदात्मक एवाहमलमन्येन केनचित् ॥ १२५ ॥ आस्तामेष गृहीतेन, मोक्षेण प्रशमेन वा । प्रमादाशुचिकर्दमे ॥ १२७ ॥
रात्मानं वञ्चयामि भोः! ॥ १६ ॥ ततश्च—सद्धर्मावेदनव्याजाद्गाढं पूत्कुर्वतोऽग्रतः । गुरोरपि प्रवर्तेत, भक्षयित्वा पुन-
सा सर्वेयमविद्याख्या, जीवस्यास्य वरानने! । महामोहनरेन्द्रस्य, गात्रयष्टिर्विजृम्भते ॥ १२८ ॥ यथा स भोजनं भूयो, प्राप्तोऽवस्थां
वेमन् । संजातसन्निपातत्वात्पतितस्तत्र भूतले ॥ १२९ ॥ लुठन्नितस्ततो गाढं, मुञ्चन्नाक्रन्दभैरवान् । अनाख्येयामचिन्त्यां च, ॥ १३१ ॥ तथाहि
सुदारुणाम् ॥ १३० ॥ न त्रातः केनचिल्लोके, तदवस्थः स्थितः परम् । तथायमपि विज्ञेयो, जीवः सर्वाङ्गसुन्दरि! सक्तः संसार-
—यदा प्रमत्ततायुक्तस्तद्विलासपरायणः । विक्षिप्तचित्तस्तृष्णार्तो, विपर्यासवशं गतः ॥ १३२ ॥ अविद्याऽन्धीकृतो जीवः, विमूढमिति मन्यते
कर्दमे । आरोपितगुणव्रातस्तत्रैव विषयादिके ॥ १३३ ॥ सर्वज्ञं धर्मसूरिं च, वारयन्तं मुहुर्मुहुः । सुवैद्यसन्निभं जीवो, प्रवर्तते ॥१३५॥
॥ १३४ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । ततश्च—पापोऽजीर्णज्वराक्रान्तः, स जीवो वान्तिसन्निभे । तं रटन्तमनालोच्यासत्प्रमादे जीवः सुन्दरलो-
तदा निःशेषदोषौघभरपूरितमानसे । सन्निपातसमो घोरो, महामोहोऽस्य जृम्भते ॥ १३६ ॥ युग्मम् । ततश्च तद्वशेनायं, नरके वान्ति-
चने! । पश्यतामेव निश्चेष्टो, भवत्येव विवेकिनाम् ॥ १३७ ॥ मूत्रान्त्राशुचिजाम्बालवसारुधिरपूरिते । निर्बोलं निपतत्येव, तथा विचेष्टमानं
पिच्छले ॥ १३८ ॥ लुठतीतस्ततस्तत्र, मुञ्चन्नाक्रन्दभैरवान् । सहते तीव्रदुःखौघं, यद्वाचां गोचरातिगम् ॥ १३९ ॥

समयशेन, तद्दोपाश्च निवेदिताः ॥ १०२ ॥ स तु तत्र गुणारोपाद्भोजने बद्धमानसः । तं रटन्तमनालोच्य, भक्षणं कृतवानिति ॥१०३॥ तथाऽयमपि चार्वङ्गि! जीवः कर्ममलीमसः । भुक्तोत्सृष्टेषु भोगेषु, निर्लज्जः संप्रवर्तते ॥ १०४ ॥ परमाणुमया ह्येते, भोगाः शब्दादयो मताः । सर्वे चैकैकजीवेन गृहीताः परमाणवः ॥ १०५ ॥ गृहीत्वा मुक्तपूर्वाश्च, बहुशो भवकोटिषु । भुक्तवान्तास्ततः सत्यमेते शब्दादयोऽनघे ! ॥ १०६ ॥ यच्चास्य किञ्चिल्लोकेऽत्र, चित्तावन्धविधायकम् । जीवस्य वस्तु सन्नेत्रे!, तत्सर्वं पुद्गलात्मकम् ॥ १०७ ॥ तथापि भद्रे! पापात्मा, पश्यतां विमलात्मनाम् । आवद्धचित्तस्तत्रैव, जम्बाले संप्रवर्तते ॥ १०८ ॥ कृपापरीतचित्ताश्च, भोगकर्दमलम्पटम् । तं जीवं वारयन्त्येते, धर्माचार्याः प्रयत्नतः ॥ १०९ ॥ कथम्?—अनन्तानन्दसद्वीर्यज्ञानदर्शनरूपकः । देवस्त्वं भद्र! नो युक्तमतो भोगेषु वर्तनम् ॥ ११० ॥ अन्यथामी विवर्तन्ते, सर्वे भोगाः क्षणे क्षणे । अपरापररूपेण, तुच्छमास्थानिवन्धनम् ॥ १११ ॥ वान्ताशुचिसमा-श्चैते, वर्णितास्तत्त्वदर्शिभिः । भद्रः परमदेवोऽपि, नातोऽमून् भोक्तुमर्हति ॥ ११२ ॥ दुःखोपढौकिताश्चामी, दुःखरूपाश्च तत्त्वतः । दुःखस्य कारणं तेन, वर्जनीया मनीषिणा ॥ ११३ ॥ ये च वाह्याणुनिष्पन्नास्तुच्छा गाढमनात्मकाः । तेषु कः पण्डितो रागं, कुर्यादा-त्मस्वरूपवित् ? ॥ ११४ ॥ अतो ममोपरोधेन, भद्र! भोगेषु कुत्रचित् । अन्येषु च प्रमादेषु, मा प्रवर्तिष्ट साम्प्रतम् ॥ ११५ ॥ तदेवं पद्मपत्राक्षि!, निवारयति सद्गुरौ । प्रमादभोजने सक्तः, स जीवो हृदि मन्यते ॥ ११६ ॥ अहो विमूढः खल्वेष, वस्तुतत्त्वं न बुध्यते । आह्लादजनकानेष, यो भोगानपि निन्दति ॥ ११७ ॥ तथाहि—मद्यं वरस्त्रियो मांसं, गान्धर्वं मृष्टभोजनम् । माल्यताम्बूलनेपथ्यवि-स्ताराः सुखमासनम् ॥ ११८ ॥ अलङ्काराः सुधाशुभ्रा, कीर्तिर्भुवनगामिनी । सद्रत्ननिचयाः शूरं, चतुरङ्गं महाबलम् ॥ ११९ ॥ राज्यं प्रणतसामन्तं, यथेष्टाः सर्वसम्पदः । यद्येतद्दुःखहेतुस्ते, किमन्यत्सुखकारणम् ? ॥ १२० ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । विप्रलब्धाः कुसिद्धान्तैः, शुष्क-

संसारिजीव एव ततः परम् ॥ १५८ ॥

ततः संसारिजीवेन, प्रोक्तं विमललोचने ! । निवेदयाम्यहं तत्ते, विमर्शेन यदीरितम् ॥ १६० ॥ ततः

महानद्यादिभावार्थस्ततोऽन्यत्किं निवेद्यताम् ? ॥ १६१ ॥ प्रकर्षः प्राह मे माम !, नामतो गुणतोऽधुना । महामोहनरेन्द्रस्य, परिवारं निवेदय ॥ १६२ ॥ या चेयं दृश्यते स्थूला, राजविष्टरसंस्थिता । एपा किंनामिका ज्ञेया ?, किंगुणा वा वराङ्गना ? ॥ १६३ ॥ विमर्शः प्राह नन्वेपा, प्रसिद्धा गुणगह्वरा । भो ! महामूढता नाम, भार्याऽस्य पृथिवीपतेः ॥ १६४ ॥ चन्द्रिकेव निशानाथे, स्वप्रभेव दिवाकरे । एपा देवी नरेन्द्रेऽस्मिन् , देहाभेदेन वर्तते ॥ १६५ ॥ अत एव गुणा येऽस्य, वर्णिता भद्र ! भूपतेः । ज्ञेयास्त एव निःशेपास्त्वयाऽमुष्या विशेपतः ॥ १६६ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततोऽतिनिकटे स्थितः । महाराजाधिराजस्य, कृष्णवर्णः सुभीपणः ॥ १६७ ॥ निरीक्षमाणो निःशेपं, राजकं वक्रचक्षुपा । य एप दृश्यते सोऽयं, कतमो माम ! भूपतिः ? ॥ १६८ ॥ विमर्शः प्राह विख्यातो, राज्यसर्वस्वनायकः । मिथ्यादर्शननामायं, महामोहमहत्तमः ॥ १६९ ॥ अनेन तन्त्रितं राज्यं, वहत्यस्य महीपतेः । वलसम्पादकोऽत्यर्थममीपामेप भूभुजाम् ॥ १७० ॥ अत्रैव संस्थितो भद्र !, निजवीर्येण देहिनाम् । यदेप वहिरङ्गानां, कुरुते तन्निबोध मे ॥ १७१ ॥—"अदेवे देवसङ्क-
"ल्पमधर्मे धर्ममानिताम् । अतत्त्वे तत्त्ववुद्धिं च, विधत्ते सुपरिस्फुटम् ॥ १७२ ॥ अपात्रे पात्रतारोपमगुणेपु गुणग्रहम् । संसारहेतौ निर्वा-
"णहेतुभावं करोत्ययम् ॥ १७३ ॥ युग्मम् ॥ तथाहि—हसितोद्गीतविव्वोकनाट्याटोपपरायणाः । हताः कटाक्षविक्षेपैर्नारीदेहार्धधारिणः
"॥ १७४ ॥ कामान्धाः परदारेपु, सक्तचित्ताः क्षतत्रपाः । सक्रोधाः सायुधा घोरा, वैरिमारणतत्पराः ॥ १७५ ॥ शापप्रसादयोगेन, लस-
"च्चित्तमलाविलाः । ईदृशा भो ! महादेवा, लोकेऽनेन प्रतिष्ठिताः ॥ १७६ ॥ त्रिभिर्विशेपकम् । ये वीतरागाः सर्वज्ञा, ये शाश्वतसुखेश्वराः ।

महामूढता प्रभावः

मिथ्यादर्शनमहिमा

च, वरगात्रि! तपोधनाः । ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, तं जीवं शुद्धदृष्टयः ॥ १४० ॥ केवलं सन्निपातेन, समाक्रान्तं भिषग्वराः । अचिकित्स्यमिमं ज्ञात्वा, वर्जयन्ति महाधियः ॥ १४१ ॥ ततश्च तदवस्थस्य, तस्य तारविलोचने! । कोऽन्यः सात्रायको जन्तोर्घोरे दुःखौघसागरे ॥ १४२ ॥ अन्यच्च तदवस्थोऽपि, जीवोऽयं वल्गुभाषिणि! । प्रमादभोजनास्वादलाम्पट्यं नैव मुञ्चति ॥ १४३ ॥ दोषाः प्रबलतां यान्तस्ततो मुष्णन्ति चेतनाम् । अत्यर्थं च महामोहसन्निपातो विवर्धते ॥ १४४ ॥ एवं च स्थिते—संसारचक्रवालेऽत्र, रोगमृत्युजराकुले । अनन्तकालमासीनस्त्यक्तः सद्धर्मबान्धवैः ॥ १४५ ॥ तदिदं निजवीर्येण, जीवस्यास्य महाबलः । सन्निपातसमो भद्रे!, महामोहो विचेष्टते ॥ १४६ ॥ किं च—प्रवर्तकश्च सर्वेषां, कार्यभूतश्च तत्त्वतः । महामोहनरेन्द्रोऽयं, नद्यादीनां सुलोचने! ॥ १४७ ॥ तदेवं राजपुत्रीयो, दृष्टान्तोऽनेन सुन्दरि! । महानद्यादिवस्तूनां, दर्शितो भेदसिद्धये ॥ १४८ ॥ अथाद्यापि न ते जाता, प्रतीतिः सुपरिस्फुटा । भूयोऽपीदं समासेन, प्रस्पष्टं कथयामि ते ॥ १४९ ॥—विषयोन्मुखता याऽस्य, सा विज्ञेया प्रमत्तता । तत्तद्विलसितं विद्धि, यद्भोगेषु प्रवर्तनम् ॥ १५० ॥ प्रवृत्तौ लौल्यदोषेण, शून्यत्वं यत्तु चेतसः । ज्ञेयः स चित्तविक्षेपो, जीवस्यास्य मृगेक्षणे! ॥ १५१ ॥ तृप्तेरभावो भोगेषु, भुक्तेषु सुबहुष्वपि । उत्तरोत्तरवाञ्छा च, तृष्णा गीता मनीषिभिः ॥ १५२ ॥ पापाद्भोगेषु जातेषु, जातनष्टेषु वा पुनः । वाह्योपायेषु यो यत्नो, विपर्यासः स उच्यते ॥ १५३ ॥ अनित्याशुचिदुःखेषु, गाढं भिन्नेषु जीवतः । विपरीता मतिस्तेषु, या साऽविद्या प्रकीर्तिता ॥ १५४ ॥ एतेषामेव वस्तूनां, सर्वेषां यः प्रवर्तकः । एतैरेव च यो जन्यो, महामोहः स गीयते ॥ १५५ ॥ तदेवं भिन्नरूपाणि, तानि सर्वाणि सुन्दरि! । महानद्यादिवस्तूनि, चिन्तनीयानि यत्नतः ॥ १५६ ॥ प्राहागृहीतसङ्केता, चारु चारु निवेदितम् । सत्यं प्रज्ञाविशालाऽसि, नास्ति मे संशयोऽधुना ॥ १५७ ॥ तत्तिष्ठ त्वं विशालाक्षि!, साम्प्रतं विगतश्रमः । निवेदयतु

"सत्यं प्रतीतितः सिद्धं, प्रमाणेन प्रतिष्ठितम् । तथापि निह्नुते भद्र!, तदेष जनदारुणः ॥१९६॥ युग्मम् ॥ तथा—गृहिणो ललनाऽवाच्यम-
"र्दका भूतघातिनः । असत्यसन्धाः पापिष्ठाः, सङ्ग्रहोपग्रहे रताः ॥ १९७ ॥ तथाऽन्ये पचने नित्यमासक्ताः पाचनेऽपि च । मद्यपाः पर-
"दारादिसेविनो मार्गदूषकाः ॥ १९८ ॥ तप्तायोगोलकाकारास्तथापि यतिरूपिणः । ये तेषु कुरुते भद्र!, पात्रबुद्धिमयं जने ॥ १९९ ॥
"त्रिभिर्विशेषकम् । सज्ज्ञानध्यानचारित्रतपोवीर्यपरायणाः । गुणरत्नधना धीरा, जङ्गमाः कल्पपादपाः ॥ २०० ॥ संसारसागरोत्तारकारिणो
"दानदायिनाम् । अचिन्त्यवस्तुवोहित्थतुल्या ये पारगामिनः ॥ २०१ ॥ तेषु निर्मलचित्तेषु, पुरुषेषु जडात्मनाम् । एषोऽपात्रधियं धत्ते,
"महामोहमहत्तमः ॥ २०२ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । तथा—कौतुकं कुहकं मन्त्रमिन्द्रजालं रसक्रियाम् । निर्विषीकरणं तन्त्रमन्तर्धानं सविस्म-
"यम् ॥ २०३ ॥ औत्पातमान्तरिक्षं च, दिव्यमाङ्गं स्वरं तथा । लक्षणं व्यञ्जनं भौमं, निमित्तं च शुभाशुभम् ॥ २०४ ॥ उच्चाटनं सवि-
"द्वेषमायुर्वेदं सजातकम् । ज्योतिषं गणितं चूर्णं, योगलेपास्तथाविधाः ॥ २०५ ॥ ये चान्ये विस्मयकरा, विशेषाः पापशास्त्रजाः । अन्ये
"भूतोपमर्दस्य, हेतवः शाठ्यकेतवः ॥ २०६ ॥ तानेव ये विजानन्ति, निःशङ्काश्च प्रयुञ्जते । न धर्मबाधां मन्यन्ते, शठाः पापपरायणाः
"॥ २०७ ॥ त एव गुणिनो धीरास्ते पूज्यास्ते मनस्विनः । त एव वीरास्ते लाभभाजिनस्ते मुनीश्वराः ॥ २०८ ॥ इत्येवं निजवीर्येण,
"बहिरङ्गजनेऽमुना । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन, भद्र! पापाः प्रकाशिताः ॥ २०९ ॥ सप्तभिः कुलकम् । ये पुनर्मन्त्रतंत्रादिवेदिनोऽप्यतिनिः-
"स्पृहाः । निवृत्ता लोकयात्राया, धर्मातिक्रमभीरवः ॥ २१० ॥ मूकान्धाः परवृत्तान्ते, स्वगुणाभ्यासने रताः । असक्ता निजदेहेऽपि, किं
"पुनर्द्रविणादिके ? ॥ २११ ॥ कोपाहङ्कारलोभाद्यैर्दूरतः परिवर्जिताः । तिष्ठन्ति शान्तव्यापारा, निरपेक्षास्तपोधनाः ॥ २१२ ॥ न दि-
"व्यादिकमाख्यान्ति, कुहकादि न कुर्वते । मन्त्रादीन्नानुतिष्ठन्ति, निमित्तं न प्रयुञ्जते ॥ २१३ ॥ लोकोपचारं निःशेषं, परित्यज्य यथा-

॥ ३६१ ॥

"क्लिष्टकर्मकलातीता, निष्कलाश्च महाधियः ॥ १७७ ॥ शान्तक्रोधा गताटोपा, हास्यस्त्रीहेतिवर्जिताः । आकाशनिर्मला धीरा, भगवन्तः
"सदाशिवाः ॥ १७८ ॥ शापप्रसादनिर्मुक्तास्तथापि शिवहेतवः । त्रिकोटिशुद्धशास्त्रार्थदेशकाः परमेश्वराः ॥ १७९ ॥ ये पूज्याः सर्वदेवानां,
"ये ध्येयाः सर्वयोगिनाम् । ये चाज्ञाकारणाराध्या, निर्द्वन्द्वफलदायिनः ॥ १८० ॥ ते मिथ्यादर्शनाख्येन, लोकेऽनेन स्ववीर्यतः । देवाः
"प्रच्छादिता भद्र!, न ज्ञायन्ते विशेषतः ॥ १८१ ॥ पञ्चभिः कुलकम् । तथा—हिरण्यदानं गोदानं, धरादानं मुहुर्मुहुः । स्नानं पानं च
"धूमस्य, पञ्चाग्नितपनं तथा ॥ १८२ ॥ तर्पणं चण्डिकादीनां, तीर्थान्तरनिपातनम् । यतेरेकगृहे पिण्डो, गीतवाद्ये महादरः ॥ १८३ ॥
"वापीकूपतडागादिकारणं च विशेषतः । यागे मन्त्रप्रयोगेण, मारणं पशुसंहतेः ॥ १८४ ॥ कियन्तो वा भणिष्यन्ते?, भूतमर्दनहेतवः ।
"रहिताः शुद्धभावेन, ये धर्माः केचिदीदृशाः ॥ १८५ ॥ सर्वेऽपि बलिनाऽनेन, मुग्धलोके प्रपञ्चतः । ते मिथ्यादर्शनाह्वेन, भद्र! ज्ञेयाः
"प्रवर्तिताः ॥ १८६ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥ क्षान्तिमार्दवसन्तोषशौचार्जवविमुक्तयः । तपःसंयमसत्यानि, ब्रह्मचर्यं शमो दमः ॥ १८७ ॥ अ-
"हिंसास्तेयसद्ध्यानवैराग्यगुरुभक्तयः । अप्रमादसदैकाग्र्यनैर्ग्रन्थ्यपरतादयः ॥ १८८ ॥ ये चान्ये चित्तनैर्मल्यकारिणोऽमृतसन्निभाः । सद्धर्मा
"जगदानन्दहेतवो भवसेतवः ॥ १८९ ॥ तेषामेष प्रकृत्यैव, महामोहमहत्तमः । भवेत्प्रच्छादनो लोके, मिथ्यादर्शननामकः ॥ १९० ॥
"चतुर्भिः कलापकम् ॥ तथा—श्यामाकतण्डुलाकारस्तथा पञ्चधनुःशतः । एको नित्यस्तथा व्यापी, सर्वस्य जगतो विभुः ॥ १९१ ॥ क्षणस-
"न्तानरूपो वा, ललाटस्थो हृदि स्थितः । आत्मेति ज्ञानमात्रं वा, शून्यं वा सचराचरम् ॥ १९२ ॥ पञ्चभूतविवर्तो वा, ब्रह्मोप्तमिति वाऽ-
"खिलम् । देवोप्तमिति वा ज्ञेयं, महेश्वरविनिर्मितम् ॥ १९३ ॥ प्रमाणबाधितं तत्त्वं, यदेवंविधमञ्जसा । सद्बुद्धिं कुरुते तत्र, महामोहम-
"हत्तमः ॥ १९४ ॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥ जीवाजीवौ तथा पुण्यपापसंवरनिर्जराः । आस्रवो बन्धमोक्षौ च, तत्त्वमेतन्नवात्मकम् ॥ १९५ ॥

"परित्यज्य धनं गेहं, बन्धुवर्गं च दुःखितः । अटाट्यते विदेशेषु, तीर्थयात्राभिलाषुकः ॥ २३३ ॥ पितृतर्पणकार्येण, [illegible]
"निपातयति भूतानि, विधत्ते च धनव्ययम् ॥ २३४ ॥ मांसैर्मद्यैर्धनैः खाद्यैर्भक्तिनिर्भरमानसः । [illegible]
"॥ २३५ ॥ हास्यं विवेकिलोकस्य, धर्मबुद्ध्या विनाटितः । इत्येवमादिकं धर्मं, करोत्येष पृथग्जने ॥ २३६ ॥ [illegible]
"भूतमर्दं सुदारुणम् । नात्मनो दुःखसङ्घातं, हास्यं नापि धनव्ययम् ॥ २३७ ॥ रागद्वेषादिजातस्य, [illegible]
"लोकस्तत्त्वमार्गाद्बहिष्कृतः ॥ २३८ ॥ धर्मोपायमजानानः, कुरुते जीवमर्दनम् । प्राप्नोति कर्मणं [illegible]
"तिला [illegible] धनमुद्रालितं मूर्खैर्जनैस्तु हृदि भावितः ॥ २४० ॥ [illegible]
"[illegible] । लोकेनानेन गणन्तो, प्रोच्यन्ते च विमूढकाः ॥ २४१ ॥ तदिदं भद्र! निःशेषं, मिथ्यादर्शन[illegible]
"विजृम्भितम् ॥ २४२ ॥ [illegible] लोकोऽयं नैव बुध्यति । भद्र! कामार्थलाम्पट्यं, [illegible]
"—[illegible] करोत्येष, [illegible] । परन्तु [illegible] ॥ २४४ ॥ [illegible]
"[illegible] । [illegible] ॥ २४५ ॥ [illegible]
"[illegible] ॥ २४६ ॥ [illegible]
"[illegible] । [illegible] भद्र! कारणम् ॥ [illegible]
"[illegible] ॥ २४९ ॥ [illegible]
"[illegible] ॥ २५० ॥ [illegible]

"मुखम् । स्वाध्यायध्यानयोगेषु, सक्तचित्ताः सदाऽऽसते ॥२१४॥ ते निर्गुणा अलोकज्ञा, विमूढा भोगवञ्चिताः । अपमानहता दीना, शा-
"नहीनाश्च कुर्कुटाः ॥ २१५ ॥ इत्येवं निजवीर्येण, बहिरङ्गजनेऽमुना । ते मिथ्यादर्शनाह्वेन, स्थापिता भद्र! साधवः ॥२१६॥ सप्तमिः
"कुलकम् । तथा—उद्वाहनं च कन्यानां, जननं पुत्रसंहतेः । निपातनं च शत्रूणां, कुटुम्बपरिपालनम् ॥ २१७ ॥ यदेवमादिकं कर्म,
"घोरसंसारकारणम् । तद्धर्म इति संस्थाप्य, दर्शितं भवतारणम् ॥ २१८ ॥ युग्मम् । यः पुनर्ज्ञानचारित्रदर्शनाढ्यो विमुक्तये । मार्गः
"सर्वोऽपि सोऽनेन, लोपितो लोकवैरिणा ॥ २१९ ॥" ततश्च भद्र! यत्तुभ्यं, समासेन मयोदितम् । वीर्यं महत्तमस्यास्य, ब्रुवाणेन पुरा
यथा ॥ २२० ॥—अदेवे देवसङ्कल्पमधर्मे धर्ममानिताम् । अतत्त्वे तत्त्वबुद्धिं च, करोत्येष जडात्मनाम् ॥ २२१ ॥ अपात्रे पात्रतारो-
पमगुणेषु गुणग्रहम् । संसारहेतौ निर्वाणहेतुभावं करोत्ययम् ॥ २२२ ॥ तदिदं लेशतः सर्वं, प्रविवेच्य निवेदितम् । विस्तरेण पुनर्वीर्यं,
कोऽस्य वर्णयितुं क्षमः? ॥ २२३ ॥ अन्यच्चायं निजे चित्ते, मन्यते भद्र! सर्वदा । मदोद्धतः प्रकृत्यैव, महामोहमहत्तमः ॥ २२४ ॥
निक्षिप्तभर एवायं, राज्यसर्वस्वनायकः । महामोहनरेन्द्रेण, कृतः सर्वत्र वस्तुनि ॥ २२५ ॥ एवं च स्थिते—विश्रम्भार्पितचित्ताय, मया-
ऽस्मै हितमुच्चकैः । अन्यव्यापारशून्येन, कर्तव्यं ननु सर्वदा ॥ २२६ ॥ ततश्च—मण्डपं चित्तविक्षेपं, तृष्णानाम्नीं च वेदिकाम् । गाढं
समारयत्येष, विपर्यासं च विष्टरम् ॥ २२७ ॥ समारितानि चानेन, यदेतानि बहिर्जने । कुर्वन्ति तदहं वच्मि, समाकर्णय साम्प्रतम्
॥ २२८ ॥—"यदुन्मत्तग्रहग्रस्तसन्निभो भद्र! सर्वदा । जनो दोलायतेऽत्यर्थं, धर्मबुद्ध्या वराककः ॥ २२९ ॥ कथम्?—करोति भैरवे
"पातं, याति मूढो महापथम् । शीतेन म्रियते माघे, कुर्वाणो जलगाहनम् ॥ २३० ॥ पञ्चाग्नितपने रक्तो, दह्यते तीव्रवह्निना । गवाश्व-
"त्यादिवन्दारुरास्फोटयति मस्तकम् ॥२३१॥ कुमारीब्राह्मणादीनामतियानेन निर्धनः । सहते दुःखसङ्घातं, श्राद्धः पूतमलः किल ॥२३२॥

चित्तविक्षे-
पतृष्णा-
विपर्यास-
महिमा

"॥ २७० ॥ ततस्तेषामपारेऽत्र, पतितानां भवोदधौ । निर्नष्टशिष्टचेष्टानां, पुनरुत्तरणं कुतः ? ॥ २७१ ॥ तदनेनापि रूपेण, मिथ्यादर्श-
"नसंस्कृतम् । इदं विजृम्भते भद्र!, विपर्यासाख्यमासनम् ॥२७२॥ अन्यच्च—प्रशमानन्दरूपेषु, सारेषु नियमादिषु । वशेनास्य भवेद्भद्र!,
"दुःखबुद्धिर्जडात्मनाम् ॥ २७३ ॥ गत्वरेषु सुतुच्छेषु, दुःखरूपेषु देहिनाम् । भोगेषु सुखबुद्धिः स्यादासनस्यास्य तेजसा ॥ २७४ ॥
"तथैष भुवनख्यातः, प्रधानोऽत्र महाबलः । वहिरङ्गजनस्योच्चैः, सर्वानर्थविधायकः ॥ २७५ ॥" मया भद्र! समासेन, मिथ्यादर्शनना-
मकः । महामोहनरेन्द्रस्य, कथितस्ते महत्तमः ॥ २७६ ॥ ततः प्रकर्षोऽदुष्टात्मा, श्रुत्वा मातुलभाषितम् । उत्क्षिप्य दक्षिणं पाणिं, तं
प्रतीदमभाषत ॥ २७७ ॥—चारु चारु कृतं माम!, यदेष कथितस्त्वया । या त्वेषाऽर्धासनेऽस्यैव, सा किंनाम्नी वराङ्गना ? ॥ २७८ ॥
विमर्शोऽवददेषाऽपि, समानबलसाहसा । अस्यैव भार्या विज्ञेया, कुदृष्टिर्नाम विश्रुता ॥ २७९ ॥ ये दृश्यन्ते विमार्गस्था, वहिरङ्गजने
सदा । भद्र! पाषण्डिनः केचित्तेषामेषैव कारणम् ॥ २८० ॥ ते चामी नामभिर्भद्र!, वर्ण्यमाना मया स्फुटम् । ज्ञेया देवादिभेदेन,
विभिन्नाश्च परस्परम् ॥ २८१ ॥ तद्यथा—"शाक्यास्त्रैदण्डिकाः शैवाः, गौतमाश्चरकास्तथा । सामानिकाः सामपरा, वेदधर्माश्च धार्मिकाः
"॥ २८२ ॥ आजीविकास्तथा शुद्धा, विद्युद्दन्ताश्च चुञ्चुणाः । माहेन्द्राश्चारिका धूमा, बद्धवेषाश्च खुङ्खुकाः ॥ २८३ ॥ उल्काः पाशुपताः
"कौलाः, काणादाश्चर्मखण्डिकाः । सयोगिनस्तथोलूका, गोदेहा यज्ञतापसाः ॥ २८४ ॥ घोषपाशुपताश्चान्ये, कन्दच्छेदा दिगम्बराः ।
"कामर्दकाः कालमुखाः, पाणिलेहास्त्रिराशिकाः ॥ २८५ ॥ कापालिकाः क्रियावादा गोव्रता मृगचारिणः । लोकायताः शङ्खधमाः, सिद्ध-
"वादाः कुलंतपाः ॥ २८६ ॥ तापसा गिरिरोहाश्च, शुचयो राजपिण्डकाः । संसारमोचकाश्चान्ये, सर्वावस्थास्तथा परे ॥ २८७ ॥ अज्ञा-
"नवादिनो ज्ञेयास्तथा पाण्डुरभिक्षवः । कुमारव्रतिकाश्चान्ये, शरीररिपवस्तथा ॥ २८८ ॥ उत्कन्दाश्चक्रवालाश्च, त्रपवो हस्तितापसाः ।

कुदृष्टिजाताः पाखण्डिनः

"दितत्त्वं मोहेनापह्नुतेऽलीकपण्डितः । संस्थापयति शून्यं वा, पञ्चभूतात्मकादि वा ॥ २५२ ॥ ज्ञानादिनिर्मलं पात्रं, निन्दत्येप जडा-
"त्मकः । सर्वारम्भप्रवृत्तेभ्यो, दानमुच्चैः प्रयच्छति ॥२५३॥ तपः क्षमा निरीहत्वममून् दोपांश्च मन्यते । शाठ्यमुक्तौ(युक्तः)पिशाचत्वं, खि-
"न्नत्वं मनुते गुणान् ॥ २५४ ॥ शुभ्रं ज्ञानादिकं मार्गं, मन्यते धूर्तकल्पितम् । कौलमार्गादिकं मूढो, मनुते शिवकारणम् ॥ २५५ ॥
"फलयत्यतुलं धर्मं, विशेषेण गृहाश्रमम् । निःशेपद्वन्द्वविच्छेदां, गर्हते यतिरूपताम् ॥ २५६ ॥ तदनेनात्र रूपेण, मिथ्यादर्शनसंस्कृतम् ।
"लोके भो! विलसत्येतद्विपर्यासाख्यविष्टरम् ॥ २५७ ॥ अन्यच्चास्यैव सामर्थ्याल्लोका ध्वान्तवशंगताः । यदन्यदपि कुर्वन्ति, भद्र! तत्ते
"निवेदये ॥ २५८ ॥ जराजीर्णकपोला ये, हास्यप्रायाश्च योपिताम् । वलीपलितखालित्यपिप्लुव्यङ्गादिदूपिताः ॥ २५९ ॥ तेऽपि त्रपन्ते
"जरसा, विकाररसनिर्भराः । कथयन्त्यात्मनो जन्म, गाढमित्वरकालिकम् ॥२६०॥ अनेकद्रव्ययोगैश्च, कार्ष्ण्यसम्पत्तये किल । तमसेव
"सहार्देन, रञ्जयन्ति शिरोरुहान् ॥ २६१ ॥ जनयन्ति मृजां देहे, नानास्नेहैर्मुहुर्मुहुः । तथा कपोलशैथिल्यं, यत्नतश्छादयन्ति ते ॥२६२॥
"भ्रमन्ति विकटं मूढास्तरुणा इव लीलया । वयःस्तम्भनिमित्तं च, भक्षयन्ति रसायनम् ॥ २६३ ॥ स्वच्छायां दर्पणे विम्बं, निरीक्षन्ते
"जलेपु च । क्लिश्यन्ते राढया नित्यं, देहमण्डनतत्पराः ॥ २६४ ॥ आहूतास्तात तातेति, ललनाभिस्तथापि ते । पितामहसमाः सन्तः,
"कामयन्ते विमूढकाः ॥ २६५ ॥ सर्वस्य प्रेरणाकाराः, सन्तोऽपि नितरां पुनः । कुर्वन्तो हास्यविब्बोकान्, गाढं गच्छन्ति हास्यताम्
"॥ २६६ ॥ जराजीर्णशरीराणां, येपामेपा विडम्बना । ते भद्र! सति तारुण्ये, कीदृशाः सन्तु जन्तवः? ॥ २६७ ॥ श्लेष्मान्त्रक्लेदजा-
"म्बालपूरिते ते कलेवरे । आसक्तचित्ताः खिद्यन्ते, यावज्जीवं वराककाः ॥ २६८ ॥ अनन्तभवकोटीभिर्लब्धं मानुष्यकं भवम् । वृथा
"कुर्वन्ति निर्ह्रीका, धर्मसाधनवर्जिताः ॥ २६९ ॥ आयतिं न निरीक्षन्ते, देहतत्त्वं न जानते । आहारनिद्राकामार्त्तास्तिष्ठन्ति पशुसन्निभाः

चित्तविक्षेपतृष्णाविपर्यासमहिमा

तापुत्रौ परस्परम् । एतावेव वशीकर्तुं, क्षमौ भद्र! जगत्रयम् ॥ ३०८ ॥ यावद्विप्रतपत्येष, नरेन्द्रो रागकेसरी । वहिरङ्गजने तावत्कौतस्त्यः सुखसङ्गमः? ॥ ३०९ ॥ यतोऽयं भद्र! संसारसागरोदरवर्तिषु । बहिर्लोके पदार्थेषु, प्रीतिमुत्पादयत्यलम् ॥ ३१० ॥ संक्लिष्टपुण्यजन्येषु, संक्लिष्टेषु स्वरूपतः । संक्लेशजनकेष्वेव, संबध्नाति पृथग्जनम् ॥ ३११ ॥ अन्यच्च भद्र! पार्श्वस्थं, यदस्य पुरुषत्रयम् । रक्तवर्णमतिस्निग्धदेहं च प्रविभाव्यते ॥ ३१२ ॥ एते हि निजवीर्येण, शरीरादविभेदिनः । अनेन विहिता भद्र!, त्रयोऽप्यात्मवयस्यकाः ॥ ३१३ ॥ अतत्त्वाभिनिवेशाख्यः, प्रथमोऽयं नरोत्तमः । दृष्टिराग इति प्रोक्तः, स एवापरसूरिभिः ॥ ३१४ ॥ अयं हि भद्र! तीर्थ्यानामात्मीयात्मीयदर्शने । करोति चेतसोऽत्यन्तमाबन्धमनिवर्तकम् ॥ ३१५ ॥ द्वितीयो भवपाताख्यः, पुरुषो भद्र! गीयते । अयमेवापरैः प्राज्ञैः, स्नेहराग इतीरितः ॥ ३१६ ॥ अयं तु कुरुते द्रव्यपुत्रस्वजनसन्ततौ । मूर्च्छातिरेकतो भद्र!, चेतसो गाढबन्धनम् ॥ ३१७ ॥ अभिष्वङ्गाभिधानोऽयं, तृतीयः पुरुषः किल । गीतो विषयरागाख्यः, स एव मुनिपुङ्गवैः ॥ ३१८ ॥ अयं तु भद्र! लोकेऽत्र, भ्रमन्नुद्दामलीलया । शब्दादिविषयग्रामे, लौल्यमुत्पादयत्यलम् ॥ ३१९ ॥ नरत्रयस्य सामर्थ्यादस्य भद्र! जगत्रयम् । आक्रान्तमेव मन्येऽहं, रागकेसरिणा पुनः ॥ ३२० ॥ सन्मार्गमत्तमातङ्गकुम्भनिर्भेदनक्षमः । स्ववीर्याक्रान्तभुवनः, सत्योऽयं रागकेसरी ॥ ३२१ ॥ या त्वेषा दृश्यते भद्र!, निविष्टाऽस्यैव विष्टरे । अस्यैव भार्या सा ज्ञेया, मूढता लोकविश्रुता ॥ ३२२ ॥ ये केचिदस्य विद्यन्ते, गुणा भद्र! महीपतेः । तेऽस्यां सर्वे सुभार्यायां, विज्ञेयाः सुप्रतिष्ठिताः ॥ ३२३ ॥ यतः शरीरनिक्षिप्तां, पार्वतीमिव शङ्करः । एनामेष सदा राजा, धारयत्येव मूढताम् ॥ ३२४ ॥ ततश्च—अन्योऽन्यानुगतो नित्यं, यथा देहस्तथाऽनयोः । अविभक्ता विवर्तन्ते, गुणा अपि परस्परम् ॥ ३२५ ॥ यस्त्वेष वामके पार्श्वे, निविष्टोऽस्यैव भूपतेः । भद्र! द्वेषगजेन्द्रोऽसौ, प्रतीतः प्रायशस्तव ॥ ३२६ ॥ अत्रापि च महामोहनरेन्द्रस्य सुतो-

रागत्रयं

मूढता

द्वेषगजेन्द्रः

"चित्तदेवा विलावासास्तथा मैथुनचारिणः ॥२८९॥ अम्बरा असिधाराश्च, तथा माठरपुत्रकाः । चन्द्रोद्गमिका(ख्या)श्चान्ये, तथैवोदकमृत्तिकाः
"॥ २९० ॥ एकैकस्थालिका मल्लाः, पक्षापक्षा गजध्वजाः । उलूकपक्षा मात्रादिभक्ताः कण्टकमर्दकाः ॥ २९१ ॥" कियन्तो वाऽत्र ग-
ण्यन्ते ?, नानाभिप्रायसंस्थिताः । पापण्डिनो भवन्त्येते, भो ! नानाविधनामकाः ॥ २९२ ॥ देवैर्वादैस्तथा वेपैः, कल्पैर्मोक्षविशुद्धिभिः ।
वृत्तिभिश्च भवन्त्येते, भिन्नरूपाः परस्परम् ॥ २९३ ॥ तथाहि—रुद्रेन्द्रचन्द्रनागेन्द्रबुद्धोपेन्द्रविनायकाः । निजाकूतवशादेतैरिष्टा देवाः
पृथक् पृथक् ॥ २९४ ॥ ईश्वरो नियतिः कर्म, स्वभावः काल एव वा । जगत्कर्तेति वादोऽयं, सर्वेयां भिन्नरूपकः ॥ २९५ ॥ त्रिदण्ड-
कुण्डिकामुण्डवल्कचीवरभेदतः । वेपः परस्परं भिन्नः, स्फुट एवोपलक्ष्यते ॥ २९६ ॥ कल्पोऽपि भक्ष्याभक्ष्यादिलक्षणः स्वधिया किल ।
अन्योऽन्यं भिन्न एवैपां, तीर्थिनां भद्र! वर्तते ॥ २९७ ॥ विध्यातदीपरूपाभः, सुखदुःखविवर्जितः । एपां पापण्डिनां भद्र!, मोक्षो
भिन्नः परस्परम् ॥ २९८ ॥ निजाकूतवशेनैव, विशुद्धिरपि तीर्थिकैः । अमीभिर्भद्र! सत्त्वानां, भिन्नरूपा निवेदिता ॥ २९९ ॥ कन्दमू-
लफलाहाराः, केचिद्धान्याशिनोऽपरे । वृत्तितोऽपि विभिद्यन्ते, ततस्ते भद्र! तीर्थिकाः ॥ ३०० ॥ एवं च स्थिते—अमी वराकाः सर्वे-
ऽपि, दोलायन्ते भवोदधौ । अस्याः कुदृष्टेर्वीर्येण, शुद्धधर्मबहिष्कृताः ॥३०१॥ तत्त्वमार्गमजानन्तो, विवदन्ते परस्परम् । स्वाग्रहं नैव
मुञ्चन्ति, रुप्यन्ति हितभापिणे ॥३०२॥ तदेपा भुवनख्याता, मिथ्यादर्शनवत्सला । कुदृष्टिर्विलसत्येव, बहिरङ्गजनाहिता ॥ ३०३ ॥
यस्त्वेप विष्टरे तुङ्गे, निविष्टः प्रविलोक्यते । प्रसिद्ध एव भद्रस्य, स नूनं रागकेसरी ॥ ३०४ ॥ एनं राज्ये निधायोच्चैर्महामोहनराधिपः ।
गतचिन्ताभरो नूनं, कृतार्थो वर्ततेऽधुना ॥ ३०५ ॥ केवलं दत्तराज्येऽपि, महामोहनरेश्वरे । सविशेपं करोत्येप, विनयं नयपण्डितः
॥ ३०६ ॥ महामोहनरेन्द्रोऽपि, सर्वेपामग्रतः स्फुटम् । अस्यैव भोः सुपुत्रस्य, प्रभुत्वं ख्यापयत्यलम् ॥ ३०७ ॥ तदेवं स्नेहसंबद्धौ, पि-

कुदृष्टिजाताः पाखण्डिनः

उल्लासितवृहल्लिङ्गः, स एव सुरकानने । तद्भार्याक्षोभणे रक्तस्तथाऽनेन विनाटितः ॥ ३४६ ॥ उत्पाद्य सुरते तृष्णां, स एवानेन धारितः ।
दिव्यं वर्पसहस्रं भो, रतस्थ इति गीयते ॥ ३४७ ॥ अन्येऽपि वहवो लोके, मुनयो देवदानवाः । वशीकृत्य कृताः सर्वे, भद्रानेनात्मकि-
ङ्कराः ॥ ३४८ ॥ कोऽस्य लङ्घयितुं शक्तो, नूनमाज्ञां जगत्रये ? । आत्मभूतं महावीर्यं, यस्येदं पुरुपत्रयम् ॥ ३४९ ॥ अयं हि प्रथमो
भद्र!, पुरुपोऽनघपौरुपः । नाम्ना विज्ञाततद्वीर्यैः, पुंवेद इति गीयते ॥ ३५० ॥ अमुष्य तात! वीर्येण, वहिरङ्गा मनुष्यकाः । पारदार्ये
प्रवर्तन्ते, जायन्ते कुलदूपणाः ॥ ३५१ ॥ द्वितीयः पुरुपो ह्येप, स्त्रीवेद इति सूरिभिः । व्यावर्णितो महातेजा, व्याप्तभुवनोदरः ॥३५२॥
अस्य धाम्ना तु नस्तात!, योपितो विगतत्रपाः । विलङ्घ्य कुलमर्यादां, रज्यन्ते परपूरुपे ॥ ३५३ ॥ तृतीयः पुरुपो भद्र!, पण्डवेद इति
स्मृतः । येन दन्दह्यते लोको, वहिरङ्गः स्वतेजसा ॥ ३५४ ॥ आलप्यालमिदं तावदस्य वीर्यविचेष्टितम् । अनिवेद्यं जने येन, विगुप्यन्ते
नपुंसकाः ॥ ३५५ ॥ एतन्नरत्रयं भद्र!, पुरस्कृत्य प्रवर्तते । अविज्ञातवलोऽन्येपां, नूनमेप जगत्रये ॥ ३५६ ॥ या त्वेपा पद्मपत्राक्षी,
रूपसौन्दर्यमन्दिरम् । अस्यैव वल्लभा भार्या, रतिरेपाऽभिधीयते ॥ ३५७ ॥ येऽनेन निर्जिता लोका, नरवीर्यपुरःसरम् । तेपामेपा प्रकृ-
त्यैव, सुखबुद्धिविधायिका ॥ ३५८ ॥ तथाहि—अस्या वीर्येण भो लोका, दुःखिताः परमार्थतः । तथापि तेऽदो मन्यन्ते, मकरध्वजनि-
र्जिताः ॥ ३५९ ॥ यदुत—आह्लादजनकोऽस्माकं, हितोऽयं मकरध्वजः । प्रतिकूलाः पुनर्येऽस्य, कुतस्तेपां सुखोद्भवः ? ॥ ३६० ॥
ततो रत्याऽनया भद्र!, ते वशीकृतमानसाः । जाता निर्विध्यभावेन, मकरध्वजकिङ्कराः ॥ ३६१ ॥ तदादेशेन कुर्वन्ति, हास्यस्थानं विवे-
किनाम् । आत्मनः सततं मूढा, नानारूपं विडम्बनम् ॥ ३६२ ॥ कथम् ?—रचयन्त्यात्मनो वेपं, योपितां चित्तरञ्जनम् । आचरन्ति
च मोहेन, देहे भूपणविभ्रमम् ॥ ३६३ ॥ तुप्यन्ति कामिनीलोललोचनार्धविलोकिताः । वहन्ति हृदये प्रीतिं, तदालापैर्मनोरमैः ॥ ३६४॥

समे । चित्तं विश्रान्तमेवोच्चैर्गुणाः कल्याणकारकाः ॥ ३२७ ॥ यतः—जन्मना लघुरप्येष, रागकेसरिणोऽधुना । वीर्येणाभ्यधिको लोके, नरेन्द्रो भद्र! वर्तते ॥ ३२८ ॥ तथाहि—न भयं यान्ति दृष्टेन, रागकेसरिणा जनाः । दृष्ट्वा द्वेषगजेन्द्रं तु, जायन्ते भीत्यकम्पिताः ॥ ३२९ ॥ यावदेष महावीर्यश्चित्ताटव्यां विजृम्भते । वहिरङ्गजने तावत्कौतस्त्यः प्रीतिसङ्गमः? ॥ ३३० ॥ येऽत्यन्तसुहृदो लोकाः, स्नेहनिर्भरमानसाः । तेषामेष प्रकृत्यैव, चित्तविश्लेषकारकः ॥ ३३१ ॥ चित्तवृत्तिमहाटव्यां, चलत्येष यदा यदा । तदा तदा भवन्त्येव, जनास्तेऽत्यन्तदुःखिताः ॥ ३३२ ॥ परलोके पुनर्यान्ति, नरके तीव्रवेदने । आवद्धमत्सरा वैरं, प्रविधाय परस्परम् ॥ ३३३ ॥ भद्र! द्वेषगजेन्द्रोऽयं, यथार्थो नात्र संशयः । यस्य गन्धेन भज्यन्ते, विवेकाः कलभा इव ॥ ३३४ ॥ या त्वस्य भार्या तद्वार्त्ता, शोकेनैव निवेदिता । अत एव न पार्श्वस्था, दृश्यते साऽविवेकिता ॥ ३३५ ॥ प्रकर्षः प्राह यस्त्वेष, निविष्टस्तुङ्गविष्टरे । नरत्रयपरीवारः, पृष्ठतोऽस्यैव भूपतेः ॥ ३३६ ॥ रक्तवर्णोऽतिलोलाक्षो, विलासोल्लासतत्परः । पृष्ठापीडिततूणीरः, सचापः पञ्चबाणकः ॥ ३३७ ॥ भ्रमद्भ्रमरझङ्कारहारिगीतविनोदितः । विलसद्दीप्तिलावण्यवर्ण्यया वरयोषिता ॥ ३३८ ॥ अस्या एव तनुश्लेषवक्त्रचुम्बनलालसः । कमनीयाकृतिः सोऽयं, कतमो माम! भूपतिः? ॥ ३३९ ॥ चतुर्भिः कलापकम् । विमर्शः प्राह नन्वेष, महाश्चर्यविधायकः । उद्दामपौरुषो लोके, प्रसिद्धो मकरध्वजः ॥ ३४० ॥ यद्येषोऽद्भुतकर्तव्यो, भवता नावधारितः । न किञ्चिदपि विज्ञातं, भद्राद्यापि ततस्त्वया ॥ ३४१ ॥ यो भद्र! श्रूयते लोके, परमेष्ठी पितामहः । सोऽनेन कारितो गौरीविवाहे बालविप्लवम् ॥ ३४२ ॥ स एव चाप्सरोनृत्तरूपविक्षिप्तमानसः । अनेनैव कृतो भद्र!, पञ्चवक्त्रधरः किल ॥ ३४३ ॥ यो लोके जगतो व्यापी, श्रूयते किल केशवः । अनेन कारितः सोऽपि, गोपीनां पादवन्दनम् ॥ ३४४ ॥ अन्यच्च भद्र! सोऽनेन, सुप्रसिद्धो महेश्वरः । दापितोऽर्धं शरीरस्य, गौर्यै विरहकातरः ॥ ३४५ ॥

वेदत्रयं

प्रपलायन्ते, मीलयन्ति च लोचने ॥ ४२१ ॥ हुं हुं हुमिति जल्पन्ति, वक्रां कुर्वन्ति कन्धराम् । विशन्ति शौचवादेन, सचेलाः शीतले
जले ॥ ४२२ ॥ नासिकां कुञ्चयन्त्युच्चैर्निष्ठीवन्ति मुहुर्मुहुः । आश्लेषे वर्मचेलादेः, क्रुद्धाः स्नान्ति पुनः पुनः ॥ ४२३ ॥ छायामपि च
नेच्छन्ति, परेषां स्प्रष्टुमात्मना । जायन्ते शौचवादेन, वेताला इव दुःखिताः ॥ ४२४ ॥ चित्तशूकावशादेव, साक्षादुन्मत्तका अपि ।
केचिद्भद्र! प्रजायन्ते, ये जुगुप्सावशं गताः ॥ ४२५ ॥ परलोके पुनर्यान्ति, तत्त्वदर्शनवर्जिताः । तमोऽभिभूतास्ते मूर्खा, घोरसंसार-
चारके ॥ ४२६ ॥ तदेवं बहिरङ्गानां, लोकानां बहुदुःखदा । किञ्चित्ते वर्णिता भद्र!, जुगुप्साऽपि मयाऽधुना ॥ ४२७ ॥ प्रकर्षः प्राह
—दृश्यन्ते, यान्येतानि पुरो मया । निविष्टानि नरेन्द्राणामुत्सङ्गादिषु लीलया ॥ ४२८ ॥ गाढं दुर्दान्तचेष्टानि, चटुलानि विशेषतः ।
आरक्तकृष्णवर्णानि, डिम्भरूपाणि षोडश ॥ ४२९ ॥ अमूनि नामभिर्माम!, गुणैश्च सुपरिस्फुटम् । अधुना वर्ण्यमानानि, श्रोतुमिच्छा-
म्यहं त्वया ॥ ४३० ॥ विमर्शः प्राह—सर्वेषामेतेषां सूरिभिः पुरा । सामान्यतः कषायाख्या, भद्र! लोके प्रकाशिता ॥ ४३१ ॥ विशे-
षतः पुनर्भद्र!, यान्येतानीह वीक्षसे । महत्तमानि दुष्टानि, सर्वेषामग्रतस्तथा ॥ ४३२ ॥ चत्वारि गर्भरूपाणि, रौद्राकाराणि भावतः ।
तान्यनन्तानुबन्धीनि, गीतानि किल संज्ञया ॥ ४३३ ॥ अमूनि च प्रकृत्यैव, मिथ्यादर्शननामकः । अयं महत्तमो भद्र!, स्वात्मभूतानि
पश्यति ॥ ४३४ ॥ ततश्च बहिरङ्गानां, लोकानां निजवीर्यतः । एतान्यपि प्रकुर्वन्ति, मिथ्यादर्शनभक्तताम् ॥ ४३५ ॥ यतः—यावदे-
तानि जृम्भन्ते, डिम्भरूपाणि लीलया । चित्तवृत्तिमहाटव्यां, तावत्ते बाह्यमानुषाः ॥ ४३६ ॥ अनन्यचित्ताः सततमेनमेव महत्तमम् ।
लोकवाक्यनिराकाङ्क्षाः, सद्भक्तया पर्युपासते ॥ ४३७ ॥ अत एव च—चित्तवृत्तिमहाटव्यामुल्लसत्स्वेषु ते जनाः । न तत्त्वमार्गं भावेन,
प्रपद्यन्ते कदाचन ॥४३८॥ एवं स्थिते—ये दोषा वर्णिताः पूर्वं, मिथ्यादर्शनसंश्रयाः । बहिर्जनानां सर्वेषां, तेषामेतानि कारणम् ॥४३९॥

कषाय-
स्वरूपं

भयोऽयं रहितस्तया ॥ ४०२ ॥ भद्र! प्रत्यभिजानीषे, किमेनं तु न साम्प्रतम्? । तं तत्र नगरे शोकं, यममुं द्रक्ष्यसि स्फुटम् ॥ ४०३ ॥ अनेनैव तदा वार्ता, समस्ताऽपि निवेदिता । सोऽयं समागतस्तूर्णं, शोको भद्र! पुनर्वले ॥ ४०४ ॥ अपेक्ष्य कारणं किञ्चिदयं लोके बहिर्गते । आविर्भूतः करोत्येव, दैन्याक्रन्दनरोदनम् ॥ ४०५ ॥ इष्टैर्वियुक्ता ये लोका, निमग्नाश्च महापदि । अनिष्टैः संप्रयुक्ताश्च, तस्य स्युर्वशवर्तिनः ॥ ४०६ ॥ न लक्षयन्ति ते मूढा, यथैष रिपुरुच्चकैः । अस्यादेशेन मुञ्चन्ति, आराटीः केवलं जडाः ॥ ४०७ ॥ एष शोकः किलास्माकं, दुःखत्राणं करिष्यति । अयं तु वर्धयत्येव, तेषां दुःखं निषेवितः ॥ ४०८ ॥ न साधयन्ति ते स्वार्थं, धर्माद्भ्रश्यन्ति मानवाः । प्राणैरपि वियुज्यन्ते, मूर्च्छासंमीलितेक्षणाः ॥ ४०९ ॥ ताडनं शिरसोऽत्यर्थं, लुञ्चनं कचसन्ततेः । कुट्टनं वक्षसो भूमौ, लोठनं गाढविक्लवम् ॥ ४१० ॥ तथाऽऽत्मोल्लम्बनं रज्वा, पतनं च जलाशये । दहनं वह्निना शैलशिखरादात्ममोचनम् ॥ ४११ ॥ भक्षणं कालकूटादेः, शस्त्रेणात्मनिपातनम् । प्रलापनमुन्मादं च, वैक्लव्यं दैन्यभाषणम् ॥ ४१२ ॥ अन्तस्तापं महाघोरं, शब्दादिसुखवञ्चनम् । लभन्ते पुरुषा भद्र!, ये शोकवशवर्तिनः ॥ ४१३ ॥ इत्थं भूरितरं दुःखं, प्राप्नुवन्तीह ते भवे । कर्मबन्धं विधायोच्चैर्यान्त्यमुत्र च दुर्गतौ ॥ ४१४ ॥ तदेष बहिरङ्गानां, दुःखदो भद्र! देहिनाम् । किञ्चिल्लेशेन शोकस्ते, वर्णितः पुरतो मया ॥ ४१५ ॥ अस्यापि च शरीरस्था, भवस्था नाम दारुणा । विद्यते पत्निका वत्स!, शोकस्य गृहनायिका ॥ ४१६ ॥ साऽस्य संवर्धिका ज्ञेया, तां विना नैव जीवति । अत एव शरीरस्थां, धारयत्येष सर्वदा ॥ ४१७ ॥ या त्वेषा दृश्यते कृष्णा, भोः संकोचितनासिका । नारी सा सूरिभिर्भद्र!, जुगुप्सा परिकीर्तिता ॥ ४१८ ॥ इयं तु बहिरङ्गानां, लोकानां मनसोऽधिकम् । व्यलीकभावमाधत्ते, तत्त्वदर्शनवर्जिनाम् ॥ ४१९ ॥ कृमिजालोल्बणं देहं, पूयक्लिन्नं मलाविलम् । वस्तु दुर्गन्धि बीभत्सं, ते हि दृष्ट्वा कथंचन ॥ ४२० ॥ कुर्वन्ति शिरसः कम्पं, नासिकाधूननं जडाः । दूरतः

॥४५८॥ युग्मम्। यानि त्वेतानि चेष्टन्ते, क्रीडयाऽष्टौ मुहुर्मुहुः। पुरो द्वेषगजेन्द्रस्य, गर्भरूपाणि सुन्दर! ॥४५९॥ अस्मादेव प्रसूतानि, प्रियाणि द्वेषभूपतेः। माताऽविवेकिताऽमीषां, सर्वेषां भद्र! गीयते॥४६०॥ युग्मम्। एवं च स्थिते—महामोहनरेन्द्रस्य, यानि पौत्राणि सुन्दर!। तत्पुत्रयोरपत्यानि, तात! विख्यातवीर्ययोः ॥ ४६१ ॥ तेषाममीषां लोकेऽत्र, दौर्ललित्यविराजितम्। वीर्यं सहस्रजिह्वोऽपि, को निवेदयितुं क्षमः? ॥ ४६२ ॥ युग्मम्। पश्य पश्यात एवैषामेतानि निजचेष्टितैः। शीर्षे सिद्धार्थकायन्ते, सर्वेषामेव भूभुजाम् ॥४६३॥ तदिदं ते समासेन, मया तात! निवेदितम्। महामोहनरेन्द्रस्य, स्वाङ्गभूतं कुटुम्बकम् ॥ ४६४ ॥ ये त्वमी वेदिकाऽभ्यर्णे, विवर्तन्ते महीभुजः। ते महामोहराजस्य, स्वाङ्गभूताः पदातयः ॥ ४६५ ॥ तत्र च—य एष दृश्यते भद्र!, रागकेसरिणोऽग्रतः। आश्लिष्टललनो मृष्टं, ताम्बूलं स्वादयन्नलम् ॥ ४६६ ॥ रणद्विरेफरिञ्छोलिसूचितोत्कटगन्धकम्। लीलाकमलमत्यर्थमाजिघ्रंश्च मुहुर्मुहुः ॥ ४६७ ॥ स्वभार्याऽमलवक्त्राब्जे, कुर्वाणो दृष्टिविभ्रमम्। वल्लकीनूपुरारावकाकलीगीतलम्पटः ॥ ४६८ ॥ यश्चैवं विषयानेष, पञ्चापि किल लीलया। भुञ्जानो मन्यते सर्वमात्मनो मुष्टिमध्यगम् ॥४६९॥ भद्र! सोऽयमिहायाता, वयं यस्य दिदृक्षया। रागकेसरिणो मन्त्री, लोके विख्यातपौरुषः ॥४७०॥ पञ्चभिः कुलकं। अस्यैव तानि वर्तन्ते, पुत्रभाण्डानि सुन्दर!। यानि मिथ्याभिमानेन, कथितानि पुराऽऽवयोः ॥ ४७१ ॥ तद्वशेन जगत्सर्वं, वशीकृत्य महाबलः। भद्र! नूनं करोत्येव, चेष्टया तुल्यमात्मनः ॥ ४७२ ॥ तथाहि—एतत्प्रयुक्तैर्ये दृष्टा, मानुषैर्भद्र! देहिनः। ते स्पर्शरसगन्धरूपशब्देषु लालसाः ॥ ४७३ ॥ कार्याकार्यं न पश्यन्ति, बुध्यन्ते नो हिताहितम्। भक्ष्याभक्ष्यं न जानन्ति, धर्माचारबहिष्कृताः ॥ ४७४ ॥ तन्मात्रलब्धसौहार्दा, वर्तन्ते सार्वकालिकम्। नान्यत्किञ्चन वीक्षन्ते, यथाऽसौ वर्तते जडः ॥ ४७५ ॥ त्रिभिर्विशेषकम्। दर्शनादेव निर्णीतो, बुद्ध्या च परिनिश्चितः। रसनाजनको भद्र!, स एवायं न संशयः ॥ ४७६ ॥ रागकेसरिणो राज्यं, तत्रयन्निखिलं

विषयाभिलापः

एतेभ्यो लघुरूपाणि, यानि चत्वारि सुन्दर! । अप्रत्याख्याननामानि, तानि गीतानि पण्डितैः ॥४४०॥ एतानि निजवीर्येण, बहिरङ्गमनुष्यकान् । प्रवर्तयन्ति पापेषु, वारयन्ति निवर्तनम् ॥ ४४१ ॥ किं बहुना?—यावदेतानि गाहन्ते, चित्तवृत्तिमहाटवीम् । तावद्भद्र! निवर्तन्ते, न ते पापादणोरपि ॥ ४४२ ॥ तत्त्वमार्गं प्रपद्येरन्नेतेषु विलसत्स्वपि । लभन्ते तद्बलात्सौख्यं, विरतिं तु न कुर्वते ॥ ४४३ ॥ ततस्तेऽमुत्र संतप्ता, निपतन्ति परत्र च । विधाय पापसंघातं, संसारगहने जनाः ॥ ४४४ ॥ यान्येतानि पुनर्भद्र!, लघीयांसि ततोऽपि च । प्रत्याख्यावारकाणीह, बुधास्तानि प्रचक्षते ॥४४५॥ अमूनि किल वल्गन्ते, यावदत्रैव मण्डपे । बहिरङ्गजनाः सर्वं, तावन्मुञ्चन्त्यघं न वै ॥ ४४६ ॥ किञ्चिन्मात्रं तु मुञ्चेयुः, पापं बाह्यजनाः किल । चित्तवृत्तिमहाटव्यामेतेषु विलसत्सु भोः ॥ ४४७ ॥ एतान्यपि स्वरूपेण, तस्मात्सन्तापकारणम् । बहिर्जनानां कल्याणे, विरतिस्तत्र कारणम् ॥ ४४८ ॥ एतेभ्योऽपि लघीयांसि, यान्येतानीह सुन्दर! । वर्तन्ते गर्भरूपाणि, चत्वारि तव गोचरे ॥ ४४९ ॥ तानि संज्वलनाख्यानि, गीतानि मुनिपुङ्गवैः । लीलया चटुलानीत्थमुल्लसन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ४५० ॥ एतानि सर्वपापेभ्यो, विरतानामपि देहिनाम् । इहोल्लसन्ति कुर्वन्ति, बाह्यानां चित्तविप्लवम् ॥ ४५१ ॥ दूषयन्ति ततो भूयः, सर्वपापनिवर्हणम् । ते सातिचारा जायन्ते, वीर्येणैषां बहिर्जनाः ॥ ४५२ ॥ न सुन्दराणि सर्वेषां, तदेतान्यपि देहिनाम् । लघुरूपाणि दृश्यन्ते, तात! यद्यपि जन्तुभिः ॥ ४५३ ॥ चतुष्टयानि चत्वारि, तदेतानि विशेषतः । एतेषां नामभिर्भद्र!, गुणैश्च कथितानि ते ॥ ४५४ ॥ प्रत्येकं यानि नामानि, ये गुणाश्च विशेषतः । एतेषां तत्पुनर्भद्र!, को वा वर्णयितुं क्षमः? ॥ ४५५ ॥ तस्मात्ते कथयिष्यामि, विश्रब्धः कुत्रचित्पुनः । प्रस्तावागतमेवेह, वीर्यमेषां विशेषतः ॥ ४५६ ॥ अन्यच्च—एतेषां गर्भरूपाणां, मध्येऽष्टौ परया मुदा । यान्येतानि प्रनृत्यन्ति, रागकेसरिणोऽग्रतः ॥ ४५७ ॥ तान्यस्मादेव जातानि, रागकेसरिणः किल । अत्यन्तवल्लभान्यस्य, मूढतानन्दनानि च

महाभटाः। महामोहनरेन्द्रस्य, स्वाङ्गभूताः पदातयः ॥ ४९४ ॥ युग्मम् अन्यच्च—महामोहनृपस्येष्टा, रागकेसरिणो मताः । भृत्या द्वेषगजेन्द्रस्य, सर्वेऽप्येते महीभुजः ॥ ४९५ ॥ अनेन मन्त्रिणाऽऽदिष्टा, राज्यकार्येषु सर्वदा । एते भद्र! प्रवर्तन्ते, निवर्तन्ते च नान्यथा ॥ ४९६ ॥ ये केचिद्बाह्यलोकानां, क्षुद्रोपद्रवकारिणः । अन्तरङ्गा महीपालास्तेऽमीषां मध्यवर्तिनः ॥ ४९७ ॥ नार्यो डिम्भाश्च ये केचिदन्येऽप्येवंविधा जने । अमीषां मध्यगाः सर्वे, द्रष्टव्यास्ते महीभुजाम् ॥ ४९८ ॥ तदेते परिमातीता, निवेद्यन्तां कथं मया? । संक्षेपतः समाख्याताः, स्वाङ्गभूताः पदातयः ॥ ४९९ ॥ प्रकर्षः प्राह—ये त्वेते, वेदिकाद्वारवर्तिनः । निविष्टा भूभुजः सप्त, माम! मुत्कलमण्डपे ॥ ५०० ॥ युक्ताः सत्परिवारेण, नानारूपविराजिनः । एते किंनामका ज्ञेयाः?, किंगुणा वा महीभुजः? ॥ ५०१ ॥ विमर्शः प्राह—भद्रैते, सप्तापि वरभूभुजः । महामोहनृपस्यैव, वहिर्भूताः पदातयः ॥ ५०२ ॥ तत्र च—य एष दृश्यते भद्र!, संयुक्तः पञ्चभिर्नरैः । ज्ञानसंवरणो नाम, प्रसिद्धः स महीपतिः ॥ ५०३ ॥ अत्रैव वर्तमानोऽयं, वहिःस्थं सकलं जनम् । करोत्यन्धं स्ववीर्येण, ज्ञानोद्योतविवर्जितम् ॥ ५०४ ॥ किं च—सान्द्राज्ञानान्धकारेण, यतो मोहयते जनम् । ततोऽयं शिष्टलोकेन, मोह इत्यपि कीर्तितः ॥ ५०५ ॥ यस्त्वेष नवभिर्युक्तो, मानुषैः प्रविभाव्यते । दर्शनावरणो नाम, विख्यातः स महीतले ॥ ५०६ ॥ दृश्यन्ते पञ्च या नार्यस्ताः स्ववीर्येण सुन्दराः । करोत्येष जगत्सर्वं, घूर्णमानगतिक्रियम् ॥ ५०७ ॥ ये त्वमी पुरुषा भद्र!, चत्वारोऽस्य पुरः स्थिताः । एतत्सामर्थ्ययोगेन, जगदन्धं करोत्ययम् ॥ ५०८ ॥ नरद्वयसमायुक्तो, यः पुनर्भद्र! दृश्यते । स एष वेदनीयाख्यो, राजा विख्यातपौरुषः ॥ ५०९ ॥ सातनामा प्रसिद्धोऽस्य, जगति प्रथमो नरः । करोत्याह्लादसन्दोहनन्दितं भुवनत्रयम् ॥ ५१० ॥ द्वितीयः पुरुषो भद्र!, यस्त्वस्य प्रविलोक्यते । असातनामकः सोऽयं, जगत्सन्तापकारकः ॥ ५११ ॥ दीर्घह्रस्वैः समायुक्तश्चतुर्भिर्डिम्भरूपकैः । विवर्तते महीपालो, यस्त्वेष तव गोचरे ॥ ५१२ ॥

सदा । परबुद्धिप्रयोगेण, नैवैष प्रतिहन्यते ॥ ४७७ ॥ पुरुषाः पण्डितास्तावद्बहिरङ्गा दृढव्रताः । यावदेष स्ववीर्येण, तान्नो क्षिपति कुत्रचित् ॥ ४७८ ॥ यदा पुनर्महाप्राज्ञस्तानेष सचिवः कचित् । आरभेत स्ववीर्येण, बहिरङ्गमनुष्यकान् ॥ ४७९ ॥ तदा ते निहतप्राया, चालिता इव किङ्कराः । व्रतामहं विमुच्यास्य, जायन्ते विगतत्रपाः ॥४८०॥ युग्मम् । वर्धयत्येष साम्राज्यमेतेषामेव भूभुजाम् । बहिरङ्गजनस्यायममात्यो दुःखदः सदा ॥ ४८१ ॥ यतः—अस्यादेशेन कुर्वन्ति, पापं ते बाह्यमानुषाः । तच्च पापं कृतं तेषामिहामुत्र च दुःखदम् ॥ ४८२ ॥ निपुणो नीतिमार्गेषु, गाढं निर्व्याजपौरुषः । भेदकः परचित्तानामुपायकरणे पटुः ॥ ४८३ ॥ विदिताशेषवृत्तान्तः, सन्धिविग्रहकारकः । विकल्पबहुलो लोके, सचिवो नास्त्यमूदृशः ॥ ४८४ ॥ युग्मम् । किं चात्र बहुनोक्तेन ?, तावदेते नरेश्वराः । यावदेष महामन्त्री, तत्रको राज्यसंहृतेः ॥ ४८५ ॥—ततः सहर्षः प्रकर्षोऽब्रवीत्—साधु माम ! साधु सुन्दरं निर्णीतं मामेन, न तिलतुपत्रिभागमात्रयाऽपि चलतीदं, एवंविध एवायं विपयाभिलापो महामन्त्री, नास्त्यत्र सन्देहः, तथाहि—आकारदर्शनादेव, ते गुणा मम मानसे । आदावेव समारूढा, येऽस्य संवर्णितास्त्वया ॥४८६॥ विमर्शः प्राह—नाश्चर्यं, लक्षयन्ति भवादृशाः । नराणां दृष्टमात्राणां, यद्गुणागुणरूपताम् ॥४८७॥ तथाहि—ज्ञायते रूपतो जातिर्जातेः शीलं शुभाशुभम् । शीलाद्गुणाः प्रकाशन्ते, गुणैः सत्त्वं महाधियाम् ॥४८८॥ न केवलं त्वयाऽस्यैव, दर्शनादेव लक्षिताः । गुणाः किं तर्हि ? सर्वेषां, नूनमेषां महीभुजाम् ॥ ४८९ ॥ बुद्धेर्जातस्य ते भद्र !, किं वा स्यादविनिश्चितम् ? । यत्तु मां प्रश्नयस्येवं, तात ! सा तेऽभिजातता ॥ ४९० ॥ प्रकर्षः प्राह—यद्येवं, ततो माम ! निवेद्यताम् । किंनामिकेयं भार्याऽस्य ?, मन्त्रिणो मुग्धलोचना ॥ ४९१ ॥ विमर्शः प्राह—भद्रेयं, भोगतृष्णाऽभिधीयते । गुणैस्तु तुल्या विज्ञेया, सर्वथाऽस्यैव मन्त्रिणः ॥ ४९२ ॥ ये त्वेते पुरतः केचित्पार्श्वतः पृष्ठतोऽपरे । दृश्यन्ते भूभुजो भद्र !, मन्त्रिणोऽस्य नताननाः ॥ ४९३ ॥ दुष्टाभिसन्धिप्रमुखास्ते विज्ञेया

मातुलजल्पितम् । प्रकर्षो हृष्टचित्तत्वादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५३२ ॥ चारु माम! कृतं चारु, मोचितो मोहपञ्जरात् । एतेषां वर्णनं राज्ञां, कुर्वतैवमहं त्वया ॥ ५३३ ॥ केवलं कश्चिदद्यापि, मामं पृच्छामि संशयम् । तमाकर्ण्य पुनर्मामो, मह्यमाख्यातुमर्हति ॥ ५३४ ॥ ततो विमर्शस्तुष्टात्मा, तं प्रतीदमभाषत । पृच्छ यद्रोचते तुभ्यं, भद्र! विश्रब्धचेतसा ॥ ५३५ ॥ प्रकर्षः प्राह—मामायं, विसयो मम मानसे । एषु संकीर्त्यमानेषु, राजसु प्रतिभासते ॥ ५३६ ॥ यदाऽमून्मण्डपान्तःस्थान्निरीक्षे नायकानहम् । परिवारं न पश्यामि, तदाऽमीषां निजं निजम् ॥ ५३७ ॥ यदा विलोकयाम्युच्चैः, परिवारं विशेषतः । तदा विस्फारिताक्षोऽपि, नैवेक्षे नायकानहम् ॥ ५३८ ॥ भवता तु परीवारो, नायकाश्च पृथक् पृथक् । नामतो गुणतश्चैव, कीर्तिता वत तत्कथम्? ॥ ५३९ ॥ विमर्शेनोदितं—वत्स!, न विधेयोऽत्र विसयः । नैकदोभयवेत्ताऽत्र, कश्चिदन्योऽपि विद्यते ॥ ५४० ॥ यतः—ये निरावरणज्ञानाः, केवलालोकभास्कराः । प्रभुं परिकरं चैषां, नैकदा तेऽपि जानते ॥ ५४१ ॥ यतः—सामान्यरूपा राजानः, सर्वेऽमी परिकीर्तिताः । विशेषरूपा विज्ञेयाः, सर्वे चामी परिच्छदाः ॥ ५४२ ॥ तथाहि—"अवयव्यत्र सामान्यं, विशेषोऽवयवाः स्मृताः । राजानश्चांशिनो ज्ञेयास्तदंशास्तु पदातयः ॥ ५४३ ॥ इह च—ना-
"यातः कस्यचित्साक्षादेकदा ज्ञानगोचरम् । यथैतौ प्रकृतिस्तात!, सा सामान्यविशेषयोः ॥ ५४४ ॥ देशकालस्वभावैश्च, भेदोऽपि च न
"विद्यते । तादात्म्यादेतयोस्तात!, तेनैकः प्रतिभाति ते ॥ ५४५ ॥ तथाहि—के तरोर्भेदिनः सन्तु, धवाम्रखदिरादयः । धवाम्रादिविना-
"भूतः, कस्तरुर्वा? प्रकाश्यताम् ॥५४६॥ श्रुतस्कन्धातिरेकेण, नास्त्यध्ययनसंभवः । न चाध्ययननिर्मुक्तः, श्रुतस्कन्धोऽस्ति कश्चन ॥५४७॥
"केवलं यौगपद्येन, न दृष्टौ तावितीयता । नादृष्टावेव तौ वत्स!, कालभेदेन दर्शनात् ॥ ५४८ ॥ तथाहि—दृश्यते हि तरुर्दूरान्न लक्ष्यन्ते
"धवादयः । अभ्यर्णे तेऽपि दृश्यन्ते, लक्ष्यते न तरुः पृथक् ॥५४९॥ तथापि तद्द्वयं दृष्टं, कालभेदेऽपि कीर्त्यते । यथाक्रमेण दृष्टत्वाद्रूपा-

सामान्यविशेषयोर्भेदाभेदौ

आयुर्नामा प्रसिद्धोऽयं, सर्वेषां भद्र! देहिनाम्। निजे भवे किलावस्थां, कुरुते डिम्भतेजसा ॥५१३॥ युग्मम्। त्रिणवतिमिता युक्तो, मनुष्याणां
महाबलः। यस्त्वेष दृश्यते भद्र!, नामनामा महीपतिः ॥ ५१४ ॥ निजमानुपवीर्येण, जगदेव चराचरम्। विडम्बयति वत्स!, एके-
ख्यातुं न पार्यते ॥५१५॥ युग्मम्। तथाहि—चतुर्गतिकसंसारे, नरनारकरूपताम्। ये दृश्यन्ते विवर्तन्ते, चतुर्दिशा परे ॥५१६॥ पञ्चे-
न्द्रियादिभेदेन, नानादेहविवर्तिनः। नानाङ्गोपाङ्गसंबद्धाः, संघातकरणोद्यताः ॥ ५१७ ॥ भिन्नसंहननाः सन्ति, नानासंस्थानधारिणः।
वर्णगन्धरसस्पर्शभेदेन विविधास्तथा ॥ ५१८ ॥ गौरवेतरहीनाश्च, स्वोपघातपरायणाः। पराघातपराः केचिच्चिह्नान्यानुपूर्विणः ॥ ५१९ ॥
सदुच्छ्वासातपोद्योतविहायोगतिगामिनः। त्रसस्थावरभेदाश्च, सूक्ष्मबादररूपिणः ॥ ५२० ॥ पर्याप्तकेतराः केचिदन्ये प्रत्येकधारिणः।
साधारणाः स्थिराः केचित्तथान्ये स्थिररूपिणः ॥ ५२१ ॥ शुभाशुभत्वं बिभ्राणाः, सुभगा दुर्भगास्तथा। सुस्वरा दुःस्वरा लोके, ये चादेया
मनोहराः ॥ ५२२ ॥ अनादेयाः स्ववर्गेऽपि, यशःकीर्तिसमन्विताः। अयशःकीर्तियुक्ताश्च, निर्मिताऽऽत्मशरीरकाः ॥ ५२३ ॥ [illegible]-
र्वाणमौलिमालार्चितक्रमाः। ये च तीर्थकरा लोके, भवन्ति भवभेदिनः ॥ ५२४ ॥ निजमानुपवीर्येण, सर्वमेव नराधिपः। तदिदं जृम्भते
वत्स!, नामनामा महाबलः ॥ ५२५ ॥ दशभिः कुलकं। यः पुनर्भद्र! भूपोऽयं, वीक्षते पुरतः स्थितम्। आत्मभूतं महावीर्यं, नीचोच्चं
पुरुषद्वयम् ॥ ५२६ ॥ गोत्राभिधानो विख्यातः, स एष जगतीपतिः। देहिनां कुरुते भद्र!, सुन्दरेतरगोत्रताम् ॥ ५२७ ॥ नरपञ्चक-
सेव्योऽयं, यः पुनः प्रविभाव्यते। अन्तराय इति ख्यातः, स तात! वरभूपतिः ॥ ५२८ ॥ अयं तु नरवीर्येण, कुरुते घातदेहिनाम्।
दानभोगोपभोगाप्तिवीर्यविघ्नं नराधिपः ॥ ५२९ ॥ तदेते कथितास्तात!, नामभिर्गुणलेशतः। सप्तापि भूभुजस्तुभ्यं, समासेन मयाऽधुना
॥ ५३० ॥ वीर्यवक्तव्यतामेषां, विस्तरेण पुनर्यदि। वर्णयामि ततोऽत्येति, तत्रैव मम जीवितम् ॥ ५३१ ॥ तदेवमतिगम्भीरं, श्रुत्वा

मातुलजल्पितम् । प्रकर्षो हृष्टचित्तत्वादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५३२ ॥ चारु माम! कृतं चारु, मोचितो मोहपञ्जरात् । एतेषां वर्णनं राज्ञां, कुर्वतैवमहं त्वया ॥ ५३३ ॥ केवलं कञ्चिदद्यापि, मामं पृच्छामि संशयम् । तमाकर्ण्य पुनर्मामो, मह्यमाख्यातुमर्हति ॥ ५३४ ॥ ततो विमर्शस्तुष्टात्मा, तं प्रतीदमभाषत । पृच्छ यद्रोचते तुभ्यं, भद्र! विश्रब्धचेतसा ॥ ५३५ ॥ प्रकर्षः प्राह—मामायं, विस्मयो मम मानसे । एषु संकीर्त्यमानेषु, राजसु प्रतिभासते ॥ ५३६ ॥ यदाऽमून्मण्डपान्तःस्थान्निरीक्षे नायकानहम् । परिवारं न पश्यामि, तदाऽमीषां निजं निजम् ॥ ५३७ ॥ यदा विलोकयाम्युच्चैः, परिवारं विशेषतः । तदा विस्फारिताक्षोऽपि, नैवेक्षे नायकानहम् ॥ ५३८ ॥ भवता तु परीवारो, नायकाश्च पृथक् पृथक् । नामतो गुणतश्चैव, कीर्तिता बत तत्कथम्? ॥ ५३९ ॥ विमर्शेनोदितं—वत्स!, न विधेयोऽत्र विस्मयः । नैकदोभयवेत्ताऽत्र, कश्चिदन्योऽपि विद्यते ॥ ५४० ॥ यतः—ये निरावरणज्ञानाः, केवलालोकभास्कराः । प्रभुं परिकरं चैषां, नैकदा तेऽपि जानते ॥ ५४१ ॥ यतः—सामान्यरूपा राजानः, सर्वेऽमी परिकीर्तिताः । विशेषरूपा विज्ञेयाः, सर्वे चामी परिच्छदाः ॥ ५४२ ॥ तथाहि—"अवयव्यत्र सामान्यं, विशेषोऽवयवाः स्मृताः । राजानश्चांशिनो ज्ञेयास्तदंशास्तु पदातयः ॥ ५४३ ॥ इह च—ना-
"यातः कस्यचित्साक्षादेकदा ज्ञानगोचरम् । यथैतौ प्रकृतिस्तात!, सा सामान्यविशेषयोः ॥ ५४४ ॥ देशकालस्वभावैश्च, भेदोऽपि च न
"विद्यते । तादात्म्यादेतयोस्तात!, तेनैकः प्रतिभाति ते ॥ ५४५ ॥ तथाहि—के तरोर्भेदिनः सन्तु, धवाम्रखदिरादयः । धवाम्रादिविना-
"भूतः, कस्तरुर्वा? प्रकाश्यताम् ॥५४६॥ श्रुतस्कन्धातिरेकेण, नास्त्यध्ययनसंभवः । न चाध्ययननिर्मुक्तः, श्रुतस्कन्धोऽस्ति कश्चन ॥५४७॥
"केवलं यौगपद्येन, न दृष्टौ तावितीयता । नादृष्टावेव तौ वत्स!, कालभेदेन दर्शनात् ॥ ५४८ ॥ तथाहि—दृश्यते हि तरुर्दूरान्न लक्ष्यन्ते
"धवादयः । अभ्यर्णे तेऽपि दृश्यन्ते, लक्ष्यते न तरुः पृथक् ॥५४९॥ तथापि तद्द्वयं दृष्टं, कालभेदेऽपि कीर्त्यते । यथाक्रमेण दृष्टत्वाद्रूपा-

सामान्य-विशेषयो-र्भेदाभेदौ

''(द्वा)णाश्चक्षुरादिभिः ॥५५०॥ अतो भेदेन दृष्टत्वाद्भिन्नमेवेदमिष्यताम् । अभिन्नस्य हि नो भिन्नं, कालभेदेऽपि दर्शनम् ॥५५१॥ तथापि
''—अभेदेऽपि स्वभावार्थैर्यत्सामान्यविशेषयोः । संख्यासंज्ञाऽङ्ककार्येभ्यो, भेदोऽप्यस्ति परिस्फुटः ॥ ५५२ ॥ तेन तद्व्यवहारजः सर्वो, व्यव-
''हारो न दुष्यति । भेदाभेदात्मके तत्त्वे, भेदस्येत्थं निदर्शनात् ॥ ५५३ ॥ तथाहि—संख्यया तरुरित्येको, भूयांसः खदिरादयः । संज्ञा-
''ऽपि तरुरित्येषां, धवाम्रार्कादिभेदिनाम् ॥ ५५४ ॥ अनुवृत्तिस्तरोस्तेषु, लक्षणं पृथगीक्ष्यते । धवाश्वत्थादिभेदानां, व्यावृत्तिश्च परस्परम्
''॥ ५५५ ॥ कार्यं तु तरुमात्रेण, साध्यं छायादिकं पृथक् । विशिष्टफलपुष्पाद्यमन्यदेवाम्रकादिभिः ॥ ५५६ ॥ व्यवहारोऽपि सामान्ये,
''श्रुतस्कन्धेऽन्य एव हि । अन्य एवास्य भेदेषु, यदुद्देशादिलक्षणः ॥ ५५७ ॥'' तस्मात्तं भेदमाश्रित्य, संख्यासंज्ञादिगोचरम् । अभेदं च
तिरोधाय, देशकालस्वभावजम् ॥ ५५८ ॥ राजानः परिवाराश्च, मया वत्स! पृथक् पृथक् । नामतो गुणसंख्याभ्यां, तवाग्रे परिकी-
र्तिताः ॥ ५५९ ॥ युग्मम् । एवं च भेदिनोऽप्येते, न परस्परभेदिनः । यौगपद्येन भासन्ते, भद्र! तन्मुञ्च संशयम् ॥५६०॥ न चान्यत्रापि
कर्तव्यो, विस्मयो लक्षणादिभिः । कथ्यमाने मया भेदे, भोः सामान्यविशेषयोः ॥ ५६१ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, नष्टोऽयं संशयोऽधुना ।
ममैष माम! सन्देहः, परिस्फुरति मानसे ॥ ५६२ ॥ यदुत—य एते सप्त राजान, एतेषां मध्यवर्तिनः । तृतीयश्च चतुर्थश्च, पञ्चमः
षष्ठ एव च ॥ ५६३ ॥ एते महीपाश्चत्वारो, यथा व्यावर्णितास्त्वया । तथा जनस्य लक्ष्यन्ते, सुन्दरेतरकारिणः ॥ ५६४ ॥ नैकान्तेनैव
सर्वेषामपकारपरायणाः । एते हि बाह्यलोकानां, केषाञ्चित्सुखहेतवः ॥५६५॥ त्रिभिर्विशेषकम् । आद्यो राजा द्वितीयश्च, यश्च पर्यन्तभूपतिः ।
दुःखदा एव सर्वेषां, त्रयोऽप्येते तु देहिनाम् ॥५६६॥ ततः सपरिवारेण, महामोहमहीभुजा । एतैश्च हृतसाराणां, तेषां किं नाम जीवितम्?
॥ ५६७ ॥ एवं च स्थिते—किं विद्यन्ते जनाः केचिद्बहिरङ्गेषु देहिषु? । अमीभिर्न कदर्थ्यन्ते, ये चतुर्भिररातिभिः ॥ ५६८ ॥ किं

वा न संभवन्त्येव, तादृशा माम! देहिनः। येऽमीषां निजवीर्येण, प्रतापक्षतिकारिणः ॥ ५६९ ॥ तच्छ्रुत्वा भागिनेयोक्तं, वचनं विहितादरः। अवादीदीदृशं वाक्यं, विमर्शो मधुराक्षरैः ॥ ५७० ॥—विद्यन्ते बहिरङ्गेषु, वत्स! लोकेषु तादृशाः। एतेषां वीर्यनिर्णाशाः, केवलं विरला जनाः ॥ ५७१ ॥ तथाहि—सद्भूतभावनामन्त्रतन्त्रशाला महाधियः। कृतात्मकवचा नित्यं, ये तिष्ठन्ति बहिर्जनाः ॥ ५७२ ॥ अप्रमादपरास्तेषामेते सर्वेऽपि भूभुजः। महामोहादयो वत्स!, नोपतापस्य कारकाः ॥५७३॥ युग्मम्। यतः—सततं भावयन्त्येवं, निर्मलीमसमानसाः। जगत्स्वरूपं ये धीराः, श्रद्धासंशुद्धबुद्धयः ॥ ५७४ ॥ कथम्?—"अनादिनिधनो घोरो, दुस्तरोऽयं भवोदधिः। राधावेधोपमा "लोके, दुर्लभा च मनुष्यता ॥ ५७५ ॥ मूलं हि सर्वकार्याणामाशापाशनिबन्धनम्। जलबुद्बुदसंकाशं, दृष्टनष्टं च जीवितम् ॥ ५७६ ॥ "बीभत्समशुचेः पूर्णं, कर्मजं भिन्नमात्मनः। गम्यं रोगपिशाचानां, शरीरं क्षणभङ्गुरम् ॥ ५७७ ॥ यौवनं च मनुष्याणां, सन्ध्यारक्ताभ्र- "विभ्रमम्। चण्डवातेरिताम्भोदमालारूपाश्च सम्पदः ॥ ५७८ ॥ आदौ संपादिताह्लादाः, पर्यन्तेऽत्यन्तदारुणाः। एते शब्दादिसम्भोगाः "किम्पाकफलसन्निभाः ॥ ५७९ ॥ माता भ्राता पिता भार्या, पुत्रो जातेति जन्तवः। जाताः सर्वेऽपि सर्वेषामनादिभवचक्रके ॥ ५८० ॥ "उषित्वैकतरौ रात्रौ, यथा प्रातर्विहङ्गमाः। यथायथं व्रजन्त्येव, कुटुम्बे विश्वबान्धवाः ॥ ५८१ ॥ इष्टैः समागमाः सर्वे, स्वप्नाप्तनिधिरूप- "ताम्। नूनं समाचरन्त्येव, वियोगानलतापिनः ॥ ५८२ ॥ जरा जर्जरयत्येव, देहं सर्वशरीरिणाम्। दलयत्येव भूतानि, भीमो मृत्युम- "हीधरः ॥ ५८३ ॥" ततश्च—तेषामेवंविधानेकभावनाभ्यासलासिनाम्। निर्धूततमसां पुंसां, निर्मलीभूतचेतसाम् ॥ ५८४ ॥ भद्र! नैष महीपालो, महामोहः सभार्यकः। जायते बाधको नापि, सवधूकाविमौ सुतौ ॥ ५८५ ॥ युग्मम्। अन्यच्च—न शोको नारतिस्तेषां, न भयो नापि शेषकाः। दुष्टाभिसन्धिप्रमुखा, नूनं बाधाविधायकाः ॥ ५८६ ॥ नामूनि डिम्भरूपाणि, न चान्ये भद्र! तादृशाः। यैरेवं

''(ह्वा)वाश्चक्षुरादिभिः ॥५५०॥ अतो भेदेन दृष्टत्वाद्भिन्नमेवेदमिष्यताम् । अभिन्नस्य हि नो भिन्नं, कालभेदेऽपि दर्शनम् ॥५५१॥ तथाहि
''—अभेदेऽपि स्वभावार्थैर्यत्सामान्यविशेषयोः । संख्यासंज्ञाऽङ्ककार्येभ्यो, भेदोऽप्यस्ति परिस्फुटः ॥ ५५२ ॥ तेन तद्वारजः सर्वो, व्यव-
''हारो न दुष्यति । भेदाभेदात्मके तत्त्वे, भेदस्येत्थं निदर्शनात् ॥ ५५३ ॥ तथाहि—संख्यया तरुरित्येको, भूयांसः खदिरादयः । संज्ञा-
''ऽपि तरुरित्येषां, धवाम्रार्कादिभेदिनाम् ॥ ५५४ ॥ अनुवृत्तिस्तरोस्तेषु, लक्षणं पृथगीक्ष्यते । धवाश्वत्थादिभेदानां, व्यावृत्तिश्च परस्परम्
''॥ ५५५ ॥ कार्यं तु तरुमात्रेण, साध्यं छायादिकं पृथक् । विशिष्टफलपुष्पाद्यमन्यदेवाम्रकादिभिः ॥ ५५६ ॥ व्यवहारोऽपि सामान्ये,
''श्रुतस्कन्धेऽन्य एव हि । अन्य एवास्य भेदेषु, यदुद्देशादिलक्षणः ॥ ५५७ ॥'' तस्मात्तं भेदमाश्रित्य, संख्यासंज्ञादिगोचरम् । अभेदं च
विरोधाय, देशकालस्वभावजम् ॥ ५५८ ॥ राजानः परिवाराश्च, मया वत्स! पृथक् पृथक् । नामतो गुणसंख्याभ्यां, तवाग्रे परिकी-
र्तिताः ॥ ५५९ ॥ युग्मम् । एवं च भेदिनोऽप्येते, न परस्परभेदिनः । यौगपद्येन भासन्ते, भद्र! तन्मुञ्च संशयम् ॥५६०॥ न चान्यत्रापि
कर्तव्यो, विस्मयो लक्षणादिभिः । कथ्यमाने मया भेदे, भोः सामान्यविशेषयोः ॥ ५६१ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, नष्टोऽयं संशयोऽधुना ।
ममैष माम! सन्देहः, परिस्फुरति मानसे ॥ ५६२ ॥ यदुत—य एते सप्त राजान, एतेषां मध्यवर्तिनः । तृतीयश्च चतुर्थश्च, पञ्चमः
षष्ठ एव च ॥ ५६३ ॥ एते महीपाश्चत्वारो, यथा व्यावर्णितास्त्वया । तथा जनस्य लक्ष्यन्ते, सुन्दरेतरकारिणः ॥ ५६४ ॥ नैकान्तेनैव
सर्वेषामपकारपरायणाः । एते हि बाह्यलोकानां, केषाञ्चित्सुखहेतवः ॥५६५॥ त्रिभिर्विशेषकम् । आद्यो राजा द्वितीयश्च, यश्च पर्यन्तभूपतिः ।
दुःखदा एव सर्वेषां, त्रयोऽप्येते तु देहिनाम् ॥५६६॥ ततः सपरिवारेण, महामोहमहीभुजा । एतैश्च हृतसाराणां, तेषां किं नाम जीवितम्?
॥ ५६७ ॥ एवं च स्थिते—किं विद्यन्ते जनाः केचिद्बहिरङ्गेषु देहिषु? । अमीभिर्न कदर्थ्यन्ते, ये चतुर्भिररातिभिः ॥ ५६८ ॥ किं

खोद्भवस्तेषां ?, निर्द्वन्द्वा सुखपद्धतिः ॥६४३॥ केवलं तादृशास्तात !, बहिरङ्गेषु देहिषु । अत्यन्तविरला लोकास्तेनेदं गीयते जनैः ॥६४४॥ शैले शैले न माणिक्यं, मौक्तिकं न गजे गजे। साधवो न हि सर्वत्र, चन्दनं न वने वने ॥ ६४५ ॥ तदेवं कथितं तुभ्यं, सन्ति ते बाह्यदेहिनः । केवलं विरला राज्ञां, येऽमीषां दर्पनाशिनः ॥ ६४६ ॥ प्रकर्षः प्राह—ते माम !, कुत्र तिष्ठन्ति देहिनः । यैरीदृशोऽपि विक्षिप्तः, शत्रुवर्गो महात्मभिः ? ॥ ६४७ ॥ विमर्शेनाभिहितं—वत्स ! समाकर्णय साम्प्रतं श्रुतं मयाऽऽप्तजनसकाशात्पूर्वं यदुत—अस्ति समस्तवृत्तान्तसन्तानाधारविस्तारमनादिनिधनं भूरिप्रकाराद्भुतभूमितलं भवचक्रं नाम नगरं, अतिविस्तीर्णतया च तस्य नगरस्य विद्यन्ते तत्र बहून्यवान्तरपुराणि, सन्ति बहुतराः पाटकाः, संभवन्ति बहुतमा भवनपङ्क्तयः, संभाव्यन्ते भूयांसि देवकुलानि, सङ्ख्यातीताश्च नानाजातयस्तत्र लोकाः प्रतिवसन्ति, ततोऽहमेवं वितर्कयामि यदुत—विद्यन्ते तत्र भवचक्रेनगरे बहिरङ्गलोकाः यैरेष महामोहनरेन्द्रप्रमुखः शत्रुवर्गः स्ववीर्येण विक्षिप्त इति ॥ प्रकर्षः प्राह—माम ! तत् किमन्तरङ्गं तन्नगरं ? किं वा बहिरङ्गमिति ?, विमर्शेनोक्तं—तात ! न शक्यते तदेकपक्षनिक्षेपेणावधारयितुं यथाऽन्तरङ्गं यदिवा बहिरङ्गमिति, यस्मात्तत्र यथा बहिरङ्गजनास्तथैतेऽपि सर्वेऽन्तरङ्गलोका विद्यन्ते, यतोऽमीषां प्रतिपक्षभूतोऽसौ सन्तोषस्तत्रैव नगरे श्रूयते, ततोऽमीभिरनुविद्धं समस्तं नगरं, प्रकर्षेणोक्तं—नन्वमी अत्र वर्तमानाः कथं तत्र विद्येरन् ?, विमर्शेनोक्तं—तात ! योगिनः खल्वेते महामोहराजादयः सर्वेऽप्यन्तरङ्गलोकाः तस्मादत्रापि दृश्यन्ते तत्रापि वर्तन्ते, न कश्चिद्विरोधः, यतो जानन्ति यथेष्टबहुविधरूपकरणं कुर्वन्ति परपुरप्रवेशं समाचरन्ति चान्तर्धानं पुनः प्रकटीभवन्ति यथेष्टस्थानेषु, ततोऽचिन्त्यमाहात्म्यातिशयाः खल्वेते राजानः, ते यथाकामचारितया कुत्र न विद्येरन् ?, तस्मादुभयलोकाधारतयोभयरूपमेवैतद्भद्र ! भवचक्रं नगरं ॥ प्रकर्षेणोक्तं—तर्हि यदि तत्र सन्तोषो वर्तते ते चामीषां भूभुजां दर्पोद्दलनकारिणो महात्मानो लोका विद्यन्ते ततो

सर्वभूतदया शौचं, जलशौचं तु पञ्चमम् ॥ ६२५ ॥ एवं च स्थिते—कार्यं जलैर्न नोऽकार्यं, किं तु तत्कार्यमीदृशम् । विधीयमानं यच्छौचं, भूतानां नोपघातकम् ॥ ६२६ ॥ तच्च संजायते नूनं, बहिर्मलविशुद्धये । नान्तरङ्गमलक्षालि, यत उक्तं मनीषिभिः ॥ ६२७ ॥ चित्तमन्तर्गतं दुष्टं, न स्नानाद्यैर्विशुध्यति । शतशोऽपि हि तद्धौतं, सुराभाण्डमिवाशुचि ॥६२८॥ किंच—शरीरमलमप्येतज्जलशौचं कृतं जनैः । तेषां विशोधयत्येकं, क्षणमात्रं न सर्वदा ॥ ६२९ ॥ यतः—रोमकूपादिभिर्जन्तोः, शरीरं शतजर्जरम् । धौतं धौतं स्रवत्येव, नैतच्छुचि कदाचन ॥ ६३० ॥ तथाहि—कचित्प्रवर्तमानानां, देवताऽतिथिपूजने । केषांचित्कारणं भक्तेर्जलशौचमनिन्दितम् ॥ ६३१ ॥ केवलं नाग्रहः कार्यो, विदुषा तत्त्ववेदिना । तत्रैव जलजे शौचे, स हि मूर्खत्वकारणम् ॥ ६३२ ॥ ततश्च—एवं विशुद्धबुद्धीनां, जलशौचादि कुर्वताम् । संज्ञानपरिपूतानां, तेषां तात! महात्मनाम् ॥ ६३३ ॥ याप्येषा कथिता पूर्वमिहामुत्र च दुःखदा । जुगुप्सा साऽपि नष्टत्वान्नैव बाधाविधायिका ॥६३४॥ युग्मम् । यावप्येतौ जगच्छत्रू, पूर्वं व्यावर्णितौ मया । ज्ञानसंवरणो राजा, दर्शनावरणस्तथा ॥६३५॥ तौ सर्वज्ञागमाभ्यासवासनावासितात्मनाम् । अप्रमादपराणां च, नैव तेषां कदर्थकौ ॥ ६३६ ॥ युग्मम् । योऽप्यन्तरायनामायं, राजा पर्यन्तसंस्थितः । दानादिविघ्नहेतुस्ते, मया पूर्वं निवेदितः ॥ ६३७ ॥ निराशानां निरीहानां, दायिनां वीर्यशालिनाम् । तेषां भद्र! मनुष्याणां, सोऽपि किं किं करिष्यति? ॥६३८॥ युग्मम् । अन्येऽपि ये भटा दुष्टा, या नार्यो ये च डिम्भकाः । केचिदत्र बले तेऽपि, न तेषां भद्र! बाधकाः ॥ ६३९ ॥ एते तु भूपाश्चत्वारः, सप्तानां मध्यवर्तिनः । तेषां भोः सुन्दराण्येव, सर्वकार्याणि कुर्वते ॥ ६४० ॥ ततश्च—इदं निर्जित्य वीर्येण, तेऽन्तरङ्गबलं जनाः । तिष्ठन्ति सततानन्दा, निर्बाधाः शान्तचेतसः ॥ ६४१ ॥ स्वसाधनयुतो यस्मान्महामोहनराधिपः । अयमेव बहिर्लोके, परत्रेह च दुःखदः ॥ ६४२ ॥ एवं च स्थिते—सद्भावभावनाखेण, यैः स एष वशीकृतः । कुतो दुः-

खोद्भवस्तेषां ?, निर्द्वन्द्वा सुखपद्धतिः ॥६४३॥ केवलं तादृशास्तात !, बहिरङ्गेषु देहिषु । अत्यन्तविरला लोकास्तेनेदं गीयते जनैः ॥६४४॥ शैले शैले न माणिक्यं, मौक्तिकं न गजे गजे। साधवो न हि सर्वत्र, चन्दनं न वने वने ॥ ६४५ ॥ तदेवं कथितं तुभ्यं, सन्ति ते बाह्यदेहिनः । केवलं विरला राज्ञां, येऽमीषां दर्पनाशिनः ॥ ६४६ ॥ प्रकर्षः प्राह—ते माम !, कुत्र तिष्ठन्ति देहिनः । यैरीदृशोऽपि विक्षिप्तः, शत्रुवर्गो महात्मभिः ? ॥ ६४७ ॥ विमर्शेनाभिहितं—वत्स ! समाकर्णय साम्प्रतं श्रुतं मयाऽऽप्तजनसकाशात्पूर्वं यदुत—अस्ति समस्तवृत्तान्तसन्तानाधारविस्तारमनादिनिधनं भूरिप्रकाराद्भुतभूमितलं भवचक्रं नाम नगरं, अतिविस्तीर्णतया च तस्य नगरस्य विद्यन्ते तत्र बहून्यवान्तरपुराणि, सन्ति बहुतराः पाटकाः, संभवन्ति बहुतमा भवनपङ्क्तयः, संभाव्यन्ते भूयांसि देवकुलानि, सङ्ख्यातीताश्च नाना-जातयस्तत्र लोकाः प्रतिवसन्ति, ततोऽहमेवं वितर्कयामि यदुत—विद्यन्ते तत्र भवचक्रेनगरे बहिरङ्गलोकाः यैरेष महामोहनरेन्द्रप्रमुखः शत्रुवर्गः स्ववीर्येण विक्षिप्त इति ॥ प्रकर्षः प्राह—माम ! तत् किमन्तरङ्गं तन्नगरं ? किं वा बहिरङ्गमिति ?, विमर्शेनोक्तं—तात ! न शक्यते तदेकपक्षनिक्षेपेणावधारयितुं यथाऽन्तरङ्गं यदिवा बहिरङ्गमिति, यस्मात्तत्र यथा बहिरङ्गजनास्तथैतेऽपि सर्वेऽन्तरङ्गलोका विद्यन्ते, यतोऽमीषां प्रतिपक्षभूतोऽसौ सन्तोषस्तत्रैव नगरे श्रूयते, ततोऽमीभिरनुविद्धं समस्तं नगरं, प्रकर्षेणोक्तं—नन्वमी अत्र वर्तमानाः कथं तत्र विद्येरन् ?, विमर्शेनोक्तं—तात ! योगिनः खल्वेते महामोहराजादयः सर्वेऽप्यन्तरङ्गलोकाः तस्मादत्रापि दृश्यन्ते तत्रापि वर्तन्ते, न कश्चिद्विरोधः, यतो जानन्ति यथेष्टबहुविधरूपकरणं कुर्वन्ति परपुरप्रवेशं समाचरन्ति चान्तर्धानं पुनः प्रकटीभवन्ति यथेष्टस्थानेषु, ततोऽचिन्त्यमाहात्म्यातिशयाः खल्वेते राजानः, ते यथाकामचारितया कुत्र न विद्येरन् ?, तस्मादुभयलोकाधारतयोभयरूपमेवैतद्भद्र ! भवचक्रं नगरं ॥ प्रकर्षेणोक्तं—तर्हि यदि तत्र सन्तोषो वर्तते ते चामीषां भूभुजां दर्पोद्दलनकारिणो महात्मानो लोका विद्यन्ते ततो

द्रष्टव्यं तन्नगरं, महन्मे कुतूहलं अनुग्रहेण दर्शयतु माम! गच्छावस्तावत्तत्रैव नगरे, विमर्शेनोक्तं—ननु सिद्धमिदानीमावयोः समीहितं, दृष्टो विषयाभिलाषो मन्त्री, निश्चितमस्य रसनाजनकत्वं, अतोऽवगता तस्य सम्बन्धिनी मूलशुद्धिः, संपादितं राजशासनं, अतः किमधुनाऽन्यत्र गतेन?, स्वस्थानमेवावयोर्गन्तुं युक्तं, प्रकर्षेणोक्तं—माम! मैवं वोचः, यतो वर्धितं भवचक्रव्यतिकरं वर्णयता भवता मम तद्दर्शनकौतुकं, ततो नादर्शितेन तेन गन्तुमर्हति मामः, दत्तश्चावयोः कालतः संवत्सरमात्रमवधिस्तातेन, निर्गतयोश्चावयोरपि शरद्धेमन्तलक्षणमृतुद्वयमात्रमतिक्रान्तं, यतोऽधुना शिशिरो वर्तते, तथाहि—पश्यतु मामो मञ्जरीबन्धुरा वर्तन्ते साम्प्रतं प्रियङ्गुलताः, विकासहासनिर्भरा विराजन्तेऽधुना रोध्रवल्लर्यः, विदलितमुकुलमञ्जरीकमिदानीं विभाति तिलकवनं, अपि च—शिशिरतुषारकणकनिर्दग्धमशेषसरोजमण्डलं, सह किसलयविलाससुभगेन महातरुकाननेन भोः!। पथिकगणं च शीतवातेन विकम्पितगात्रयष्टिकं, ननु खलसदृश एष तोषादिव हसति कुन्दपादपः ॥ १ ॥ नूनमत्र शिशिरे विदेशगाः, सुन्दरीविरहवेदनातुराः। शीतवातविहताः क्षणे क्षणे, जीवितानि रहयन्ति मूढकाः ॥ २ ॥ पश्य माम! कृतमुत्तरायणं, भास्करेण परिवर्धितं दिनम्। शर्वरी च गमितेपदूनतां, पूर्वरात्रिपरिमाणतोऽधुना ॥ ३ ॥ बहलागरुधूपवरेऽपि गृहे, वररल्लककम्बलतूलियुते। बहुमोहनृणां शिशिरेऽत्र सुखं, न हि पीनवपुर्ललनाविरहे ॥ ४ ॥ अथापि वर्धितं तेजो, महत्त्वं च दिवाकरे। अथवा—विमुक्तदक्षिणाशे किं, म्लानिलाघवकारणं? ॥ ५ ॥ कार्यभारं महान्तं निजस्वामिनो, यान्त्यनिष्पन्नमेते विमुच्याधुना। पश्य माम! स्वदेशेषु दुःसेवकाः, शीतभीताः स्वभार्याकुचोष्माशया ॥ ६ ॥ ये दरिद्रा जराजीर्णदेहाश्च ये, वातला ये च पान्था विना कन्यया। भोः कदा शीतकालोऽपगच्छेदयं, माम! जल्पन्ति ते शीतनिर्वेदिताः ॥ ७ ॥ यावमश्वादिभक्ष्याय लोलूयते, भूरिलोकं तुषारं तु दोदूयते। दुर्गतापत्यवृन्दं तु रोरूयते, जम्बुकः केवलं माम! कोकूयते ॥ ८ ॥ वहन्ति यन्त्राणि महेक्षुपीडने,

हिमेन शीता च तडागपद्धतिः । जनो महामोहमहत्तमाज्ञया, तथापि तां धर्मधियाऽवगाहते ॥ ९ ॥ अन्यच्च—अयं हि लङ्घितप्रायो, वर्तते शिशिरोऽधुना । ततः षण्मासमात्रेऽपि, किमु त्रस्यति मामकः ? ॥ १० ॥ गम्यतां भवचक्रेऽतो, ममानुग्रहकाम्यया । मामेन परतो यत्ते, रोचते तत्करिष्यते ॥ ११ ॥ अनिवर्तकनिर्बन्धमेवं विज्ञाय भावतः । ततस्तदनुरोधेन, विमर्शो गन्तुमुद्यतः ॥ १२ ॥ अथ मिथ्याभिनिवेशादिस्यन्दनव्रातसुन्दरम् । ममत्वादिगजस्तोमगलगर्जितबन्धुरम् ॥ १३ ॥ अज्ञानादिमहाश्वीयहेषारवमनोहरम् । दैन्यचापललौल्यादिपादातपरिपूरितम् ॥ १४ ॥ महामोहनरेन्द्रस्य, चतुरङ्गं महाबलम् । अपसृत्य ततः स्थानात्ताभ्यां सर्वं विलोकितम् ॥ १५ ॥ ततो निर्णीतमार्गेण, दृष्टौ स्वस्रीयमातुलौ । गच्छतस्तत्पुरं तूर्णमविच्छिन्नप्रयाणकैः ॥ १६ ॥ मार्गोत्सारणकामेन, मातुलं प्रति भाषितम् । ततः प्रकर्षसंज्ञेन, तदेवं पथि गच्छता ॥ १७ ॥—माम ! यः श्रूयते लोके, सार्वभौमो महीपतिः । स कर्मपरिणामाख्यः, प्रतापाक्रान्तराजकः ॥ १८ ॥ तस्य सम्बन्धिनीमाज्ञां, महामोहनराधिपः । किमेष कुरुते ! किं वा, नेति मे संशयोऽधुना ॥ १९ ॥ विमर्शः प्राह—नैवास्ति, भद्र ! भेदः परस्परम् । अनेन परमार्थेन, स हि ज्येष्ठः सहोदरः ॥ २० ॥ अयं पुनः कनिष्ठोऽस्यां, महाटव्यां व्यवस्थितः । यतोऽयं चरटप्रायो, महामोहनराधिपः ॥ २१ ॥ ये दृष्टाः केचिदस्याग्रे, भवताऽत्र महीभुजः । समस्ता अपि विज्ञेयास्ते तस्यापि पदातयः ॥ २२ ॥ केवलं—स कर्मपरिणामाख्यः, सुन्दराणीतराणि च । कार्याणि कुरुते लोके, प्रकृत्या सर्वदेहिनाम् ॥ २३ ॥ अयं तु सर्वलोकानां, महामोहनरेश्वरः । करोत्यसुन्दराण्येव, कार्याणि ननु सर्वदा ॥ २४ ॥ अन्यच्च—अयं जिगीषुर्भूपालः, स राजा नाटकप्रियः । एते भूपा निषेवन्ते, महामोहमतः सदा ॥ २५ ॥ किं तु लोके महाराजो, यतोऽस्यापि महत्तमः । स कर्मपरिणामाख्यो, भ्रातेति परिकीर्तितः ॥ २६ ॥ तस्मादेते महीपालास्तस्यापि पुरतः सदा । गत्वा गत्वा प्रकुर्वन्ति, नाटकं हर्षवृद्धये ॥ २७ ॥ भवन्ति गा-

यनाः केचित्केचिदातोद्यवादकाः । वादित्ररूपतामेव, भजन्ते भक्तितोऽपरे ॥ २८ ॥ किं बहुना?—महामोहनरेन्द्राद्याः, सर्वेऽमी तात!
भूभुजः । सर्वथा हेतुतां यान्ति, तत्र संसारनाटके ॥ २९ ॥ स तावन्मात्रसंतुष्टः, सपत्नीको नराधिपः । तदेव नाटकं पश्यन्नित्यमास्ते
निराकुलः ॥ ३० ॥ अन्यच्च—एतेषां तावदस्त्येव, सर्वेषां स प्रभुर्नृपः । अन्येषामपि स स्वामी, प्रायेणान्तरभूभुजाम् ॥ ३१ ॥ किं
बहुना?—स सर्वसमुदायात्मा, सुन्दरेतरनायकः । अयं तदेकदेशात्मा, तदादेशविधायकः ॥ ३२ ॥ तथाहि—येऽन्तरङ्गजनाः केचि-
द्विद्यन्ते सुन्दरेतराः । स कर्मपरिणामाख्यस्तेषां प्रायः प्रवर्तकः ॥ ३३ ॥ यावन्ति चान्तरङ्गाणि, निर्वृतिं नगरीं विना । पुराणि तेषु स
स्वामी, बहिरङ्गेषु भावतः ॥ ३४ ॥ अयं पुनर्महामोहो, यावन्तोऽत्र विलोकिताः । भवता भूभुजः स्वामी, तदादेशेन तावताम् ॥ ३५ ॥
यदेष निजवीर्येण, किञ्चिदर्जयते धनम् । समर्पयति तत्तस्य, निःशेषं नतमस्तकः ॥ ३६ ॥ अनेनोपार्जितस्योच्चैर्धनस्य विनियोजनम् ।
स राजा कुरुते नित्यं, सुन्दरेतरवस्तुषु ॥ ३७ ॥ अयं हि विग्रहारूढः, सदाऽऽस्ते विजिगीषया । स तु भोगपरो राजा, न जानात्येव
विग्रहम् ॥ ३८ ॥ एवं च स्थिते—एष वत्स! करोत्याज्ञां, भक्तिनिर्भरमानसः । तस्य किं तु ततो भिन्नं, नात्मानं मन्यते नृपः ॥ ३९ ॥
अन्यच्च—यद्दृष्टं भवता पूर्वं, महामोहपुरद्वयम् । तत्कर्मपरिणामेन, भटभुक्त्याऽस्य योजितम् ॥ ४० ॥ अतः पुरद्वये तत्र, सैन्यमस्य
सुभिक्षकम् । तथाऽटव्यां च निःशेषमास्ते विग्रहतत्परम् ॥ ४१ ॥ प्रकर्षः प्राह मामेदमनयोः किं क्रमागतम् । राज्यं? किंवाऽन्यस-
म्बन्धि, गृहीतं बलवत्तया ॥ ४२ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, नानयोः क्रमपूर्वकम् । परसत्कमिदं राज्यं, हठादाभ्यां विनिर्जितम् ॥ ४३ ॥
यतः—जीवः सकर्मको यस्ते, बहिरङ्गजनस्तथा । संसारिजीव इत्येवं, मया पूर्वं निवेदितः ॥ ४४ ॥ तस्यैषा भुज्यते सर्वा, चित्तवृत्ति-
र्महाटवी । वीर्येण तं बहिष्कृत्य, स्वीकृताऽऽभ्यां न संशयः ॥ ४५ ॥ प्रकर्षेणोक्तम्—कियान् कालो गृहीताया, वर्तते माम! मे वद ।

विमर्शः प्राह—नैवार्दि, जानेऽहमपि तत्त्वतः ॥ ४६ ॥ तदेष परमार्थस्ते, कथ्यते वत्स! साम्प्रतम्। निःशेषं प्रलयं याति, येन ताव-कसंशयः ॥ ४७ ॥ स कर्मपरिणामाख्यो, दानोद्दालनतत्परः। प्रणताशेषसामन्तकिरीटच्छुरिताधरः ॥ ४८ ॥ प्रभावमात्रसंसिद्धकार्यविस्तारसुस्थितः। राजाधिराजः सर्वत्र, निविष्टो विष्टराधिपः ॥ ४९ ॥ युग्मम् ॥ अयं पुनर्महामोहस्तत्सैन्यपरिपालकः। तद्दत्तमत्रसैन्यश्च, तत्कोशपरिवर्धकः ॥ ५० ॥ तदादेशकरो नित्यं, तथापि गुरुपौरुषः। नूनं तं पालयत्येष, राजकार्ये यथेच्छया ॥ ५१ ॥ तेनैष लौकिकीं वाचोयुक्तिमाश्रित्य पण्डितैः। महासननिविष्टोऽपि, ऊर्ध्वो राजा निगद्यते ॥ ५२ ॥ नानानयोर्भिद्यते तात!, तस्माद्भेदः परस्परम्। यस्मादेकमिदं राज्यमेतत्तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५३ ॥ प्रकर्षः प्राह मे माम!, विनष्टः संशयोऽधुना। अथवा त्वयि पार्श्वस्थे, कुतः सन्देहसम्भवः? ॥ ५४ ॥ तदेवंविधसज्जल्पकल्पनाऽपगतश्रमौ। तौ विलङ्घ्य दिनैर्मार्गं, भवचक्रे परागतौ ॥ ५५ ॥ इतश्च परिपाट्यैव, शिशिरो लङ्घितस्तदा। संप्राप्तश्च जनोन्मादी, वसन्तो मन्मथप्रियः ॥ ५६ ॥ स ताभ्यां नगरासन्ने, भ्रमन्नुद्दामलीलया। वसन्तकानने-पूर्वैः, कीदृशः प्रविलोकितः? ॥ ५७ ॥ यदुत—नृत्यन्निव दक्षिणपवनवशोद्वेल्लमानकोमललताबाहुदण्डैर्गायन्निव मनोज्ञविहङ्गकलकलकलविरुतैर्महाराजाधिराजप्रियवयस्यकमकरकेतनस्य राज्याभिषेके जयजयशब्दमिव कुर्वाणो मत्तकलकोकिलाकुलकोलाहलकण्ठकूजितैस्तर्जयन्निव विलसमानवरचूतैककलिकातर्जनीभिराकारयन्निव रक्ताशोककिसलयदललिततरलकरविलसितैः प्रणमन्निव मलयमारुतान्दोलितनमच्छिखरमहातरूत्तमाङ्गैर्हसन्निव नवविकसितकुसुमनिकराट्टहासै रुदन्निव त्रुटितवृन्तबन्धननिपतमानसिन्दुवारसुमनोनयनसलिलैः पठन्निव शुकसारिकास्फुटाक्षरोल्लापजल्पितेन सोत्कण्ठक इव माधवीमकरन्दबिन्दुसन्दोहास्वादनमुदितमत्तमधुकरकुलझणझणायितनिर्भरतया। अपि च—इति नर्तनरोदनगानपरः, पवनेरितपुष्पजधूलिधरः। स वसन्तऋतुर्बहुरूपकरः, कलितो नगरोपवनान्तचरः ॥ १ ॥ ततो विमर्श-

वसन्तर्तु-वर्णनं

नाभिहितः प्रकर्षः यथा—वत्स! काले तव भवचक्रनगरदर्शनकुतूहलं संपन्नं, यतोऽत्रैव वसन्ते प्रायेणास्य नगरस्य सौन्दर्यमापुरुज्-भ्यते, तथाहि—पश्यामीषां काननाभोगविलोकनकौतुकेन निर्गतानां नागरिकलोकानां याऽवस्था वर्तते—सहकारवनेषु दर्शितमुखी पतति वकुलवृक्षके, विकसितमाधवीषु धृतिमेति विलुभ्यति सिन्दुवारके। पाटलपल्लवेषु न च तृप्यति नूतनाशोकपादपे, पूगवनेषु याति चन्दन-तरुगहनमथावगाहते ॥ १ ॥ इति मधुमासविकासिते रमणीयतरे द्विरेफमालिकेव। एतेषां ननु दृष्टिका विलसति सुचिरं वरे सहकारे ॥ २ ॥ बहुविधमन्मथकेलिरसा दोलारमणसहेन। एते सुरतपराश्च गुरुतरमधुपानमदेन ॥ ३ ॥ अन्यश्च—विकसिते सहकारवने रतः, कुरुवकस्तवकेषु च लम्पटः। मलयमारुतलोलतया वने, सततमेति न याति गृहे जनः ॥ ४ ॥ इदमहो पुरलोकशताकुलं, मकरध्वजमना-वलिमध्यगम्। विलसतीह सुरासवपायिनां, ननु विलोकय भद्र! कदम्बकम् ॥ ५ ॥ मणिविनिर्मितभाजनसंस्थितैरतिविनीतजनप्रविलो-कितैः। प्रियतमाधरसृष्टविदंशनैश्चषकपल्लमयूखविराजितैः ॥ ६ ॥ सुरभिनीरजगन्धसुवासितैः, सुवनितावदनाम्बुरुहार्पितैः। विविधमद्य-रसैर्मुरपेशलैः, कृतमिदं तदहो मदनिर्भरम् ॥ ७॥ तथाहि—पश्य वत्स! यदत्रापानकेष्वधुना वर्तते—पतन्ति पादेषु पठन्ति मादिताः, पिबन्ति मद्यानि रणन्ति गायनाः। रसन्ति वक्त्राम्बुरुहाणि योषितामनेकचाटूनि च कुर्वते जनाः ॥ ८ ॥ वदन्ति गुह्यानि सशब्दतालकं, मदेन नृत्यन्ति लुडन्ति चापरे। विघूर्णमानैर्नयनैस्तथापरे, मृदङ्गवंशध्वनिना विकुर्वते ॥ ९ ॥ स्वपूर्वजोल्लासनगर्वनिर्भरा, धनानि यच्छ-न्ति जनाय चापरे। भ्रमन्ति चान्ये विततैः पदक्रमैरितस्ततो यान्ति विना प्रयोजनम् ॥ १० ॥ एवं च यावद्दर्शयति प्रकर्षस्य विमर्श-स्तदापानकं तावन्निपतिता माधवीलतावितानमण्डपे कुवलयदलविलासलासिनी प्रकर्षस्य दृष्टिः, अभिहितमनेन—मामेदमपरमापानक-मेतस्मात्सविशेषतरं विजृम्भते, विमर्शेनाभिहितं—ननु सुलभाऽत्र भवचक्रनगरे वसन्तसमयागमप्रमोदितानां नागरकलोकानामापानप-

रम्परा, तथाहि—पश्य चम्पकवीथिकां निरूपय मृद्वीकामण्डपान् विलोकय कुब्जकवनगहनानि निरीक्षस्व कुन्दपादपसन्दोहं निभालय रक्ताशोकतरुस्तोमं साक्षात्कुरु वकुलविटपिगहनानि, यद्येतेषामेकमपि विलसदुद्दामकामिनीवृन्दपरिकरितमहेश्वरनागरकलोकविरचितापानकविरहितमुपलभ्येत भवता ततो मामकीनवचनेऽन्यत्रापि न सम्प्रत्ययो विधेयः प्रतारकत्वाद्भद्रेणेति, प्रकर्षेणोक्तं—ननु कोऽत्र सन्देहः?, दृश्यन्ते प्रायेणैवात्र प्रदेशे स्थितैर्य एते मामेनोद्घाटिता वनविभागा इति, किंच—न केवलमेते काननाभोगाः सर्वेऽपि विविधमधुपानमत्तोत्तालकलितललितमर्दलोल्लासमिलितबहललोककलकलाकुलाः, किं तर्हि?,—क्वचिद्रसन्नूपुरमेखलागुणैर्नितम्बबिम्बातुलभारमन्थरैः ॥ तरुप्रसूनोच्चयवाञ्छयाऽऽगतैः, सभर्तृकैर्भान्ति विलासिनीजनैः ॥ १ ॥ क्वचित्तु तैरेव विघट्टिताः स्तनैर्महेभकुम्भस्थलविभ्रमैरिमे । विभान्ति दोलापरिवर्तिभिः कृताः, सकामकम्पा इव माम! शाखिनः ॥ २ ॥ क्वचिल्लसद्रासनिबद्धकौतुकाः, क्वचिद्रहःस्थाननिबद्धमैथुनाः । इमे क्वचिन्मुग्धविलासिनीमुखैर्न पद्मपण्डादधिका न शोभया ॥ ३ ॥ विमर्शेनाभिहितं—साधु भद्र! साधु सुन्दरं विलोकितं भवता, नूनमेवंविधा एव सर्वेऽपीमे काननाभोगाः, अत एव मयाऽभिहितं—यथाऽवसरे भवतो भवचक्रनगरदर्शनकुतूहलं संपन्नं, यतोऽस्मिन्नेव वसन्तकाले नगरस्यास्य सौन्दर्यसारमुपलभ्यते, तदेते विलोकिता भद्र! भवता तावद्बहिर्वनाभोगाः साम्प्रतं प्रविशावो नगरं विलोकयावस्तदीयश्रियं येन तव कौतुकमनोरथः परिपूर्णो भवति, प्रकर्षेणोक्तं—अतिदर्शनीयमिदं बहिर्लोकविलसितं रमणीयतरोऽयं प्रदेशः पथि श्रान्तश्चाहं अतः प्रसादं करोतु मे मामः तिष्ठतु तावदत्रैव क्षणमेकं स्तोकवेलायां नगरे प्रवेक्ष्याव इति, विमर्शेनाभिहितं—एवं भवतु॥ ततो यावदेष जल्पस्तयोः संपद्यते तावत् किं संवृत्तम्?,—रथघणघणरावगर्जितः, करिसङ्घातमहाभ्रविभ्रमः । निशितास्त्रवितानवैद्युतचञ्चलशुक्लाश्वमहाबलाहकः ॥ १ ॥ निपतन्मदवारिसुन्दरः, प्रमदभरोद्धुरलोकसेवितः । जनिताखिलसुन्दरीमनोबृहदुन्माथकरूपधारकः

॥ २ ॥ मधुमासदिदृक्षया पुरादथ वरराजकपौरवेष्टितः । नृपतिर्निरगात्समं बलैर्ऋतुरिव वन्धुधिया घनागमः ॥ ३ ॥ स च वादितमर्दलैर्लसद्वरकंसालकवेणुराजितैः । कृतनृत्तविलासचारुभिर्न न भाति स्म सुचर्चरीशतैः ॥ ४ ॥ ततो दृष्टस्ताभ्यां विमर्शप्रकर्षाभ्यां नगरान्निर्गतो महासामन्तवृन्दपरिकरितो वरवारणस्कन्धारूढो विकसितोद्दण्डपुण्डरीकपरिमण्डलपाण्डुरेण महता छत्रेण वारितातपो मघवानिवाधिष्ठितैरावतो विबुधसमूहमध्यगतश्च स नरेन्द्रः, विलोकितश्च तस्य पुरतो हृष्टः कलकलायमानो भूरिसितातपत्रफेनपिण्डः क्षुभित इव महासागरश्चलत्कदलिकासहस्रकरैः स्पर्द्धया त्रिभुवनमिवाधिक्षिपन्नतिभूरितयाऽसौ जनसमुदायः, प्राप्तश्चोद्यानपरिसरे राजा । अत्रान्तरे विशेषतः समुल्लसिताश्चर्यैः प्रहता मृदङ्गा वादिता वेणवः समुल्लासितानि कंसालकानि रणरणायितानि मञ्जीरकाणि प्रवर्धितस्तालारवो विजृम्भितः खिङ्गकोलाहलः प्रवृत्तो जयजयरवः समर्गलीभूतो वन्दिवृन्दशब्दः प्रवृत्ता गणिकागणाः क्षुभितः प्रेक्षकजनः संजाताः केलयः, ततस्ते लोकाः केचिन्नृत्यन्ति केचिद्वल्गन्ति केचिद्धावन्ति केचित्कलकलायन्ते केचित्कटाक्षयन्ति केचिल्लुठन्ति केचिदुपहसन्ति केचिद्गायन्ति केचिद्वादयन्ति केचिदुल्लसन्ते केचिदुत्कृष्टिशब्दान् मुञ्चन्ति केचिद्बाहुमूलमास्फोटयन्ति केचित्परस्परं मलयजकश्मीरजक्षोदरसेन कनकशृङ्गकैः सिञ्चन्ति, ततश्चैवं सति—लसदुद्भटभूरिविलासकरे, मदनानलदीपितसर्वजने । अथ तादृशलोचनगोचरतां, किमचिन्ति गते तु महामतिना ? ॥ १ ॥ इदं हि तदा मधुमासरसवशमत्तजनजनितं तत्तादृशं गुन्दलमवलोक्य विमर्शेन चिन्तितं यदुत—
"अहो महामोहसामर्थ्यं अहो रागकेसरिविलसितं अहो विषयाभिलाषप्रतापः अहो मकरध्वजमाहात्म्यं अहो रतिविजृम्भितं अहो हासम-
"हाभटोल्लासः अहो अमीषां लोकानामकार्यकरणधीरता अहो प्रमत्तता अहो स्रोतोगामिता अहो अदीर्घदर्शिता अहो विक्षिप्तचित्तता अहो
"अनालोचकत्वं अहो विपर्यासातिरेकः अहो अशुभभावनापरता अहो भोगतृष्णादौर्लोलित्यं अहो अविद्यापहृतचित्ततेति" ॥ ततः प्रकर्षो

विस्फारिताक्षो निरीक्षमाणस्तल्लोकविलसितमभिहितो विमर्शेन—भद्र! एते बहिरङ्गजना यद्विपयो मया वर्णितस्तेपां महामोहादिमहीभुजां प्रतापः, प्रकर्पः प्राह—माम! केन पुनर्वृत्तान्तेन कतमस्य वा भूभुजः प्रतापेन खल्वेते लोका एवं चेष्टन्ते?, विमर्शेनोक्तं—निरूप्य कथयामि, ततः प्रविश्य ध्यानं निश्चित्य परमार्थमभिहितमनेन—भद्र! समाकर्णय, असौ चित्तवृत्तिमहाटव्यां प्रमत्ततानदीपुलिनवर्तिनि चित्तविक्षेपमहामण्डपे महामोहराजसम्बन्धिन्यां तृष्णावेदिकायां महाविष्टरे निविष्टो दृष्टस्त्वया मकरध्वजः, तस्यायं वसन्तः प्रियवयस्को भवति, ततो लङ्घितप्राये शिशिरे गतोऽयमासीत् तन्मूले, स्थितस्तेन सह सुखासिकया, अयं च वसन्तः कर्मपरिणाममहादेव्याः कालपरिणतेरनुचरः, ततस्तस्मै मकरध्वजाय प्रियसुहृदे निवेदितमनेन वसन्तेनात्मगुह्यं यदुत—स्वामिनीनिर्देशेन गन्तव्यमधुना मया भवचक्रनगरमध्यवर्तिनि मानवावासाभिधानेऽवान्तरपुरे तेनाहं चिरविरहकातरतया भवतो दर्शनार्थमिहागत इति, ततः सहर्षेण मकरध्वजेनोक्तं—सखे! वसन्त किं विस्मृतं भवतोऽतीतसंवत्सरे यन्मया भवता च तत्र पुरे विलसितं येनैवं भाविविरहवेदनाविधुरचित्ततया खिद्यसे, तथाहि—यदा यदा भवतस्तत्र पुरे गमनाय स्वामिनीनिर्देशोऽभवत् तदा तदा मह्यमप्येष महामोहनरेन्द्रस्तत्रैव पुरे राज्यं वितरति स्म, तत्किमितीयमकारणे भवतो मया सह वियोगाशङ्का?, वसन्तेनोक्तं—वयस्य! प्रत्युज्जीवितोऽहमधुनाऽनेन कमनीयवचनेन, इतरथा विस्मृत एवासीन्नूनं ममैप व्यतिकरः, तथाहि—यत्तचिन्तानांपन्नकार्याणां, सुहृद्विरहचिन्तया। विसरत्येव हस्तेऽपि गृहीतं निखिलं नृणाम् ॥१॥ तत्सुन्दरमेवेदं गच्छाम्यहमधुना भवद्भिस्तूर्णमागन्तव्यं, मकरध्वजेनोक्तं—विजयस्ते, ततः समागतोऽत्र पुरे वसन्तः, दर्शितं काननादिपु निजविलसितं, मकरध्वजेनापि विज्ञापितो विपयाभिलापः यथा—पाल्यतां ममानुग्रहेण सा चिरन्तनी सम्भावना, चित्तस्थ एव भवतामेप वसन्तवृत्तान्तः, ततो निवेदितं विपयाभिलापेण रागकेसरिणे तदवस्थमेव तन्मकरध्वजवचनं, तेनापि कथितं

वसन्तमकरध्वजयोः सख्यं

॥ २ ॥ मधुमासदिदृक्षया पुरादथ वरराजकपौरवेष्टितः । नृपतिर्निरगात्समं बलैर्ऋतुरिव बन्धुधिया घनागमः ॥ ३ ॥ स च वादितमर्दलैः सदरकंसालकवेणुराजितैः । कृतनृत्तविलासचारुभिर्न न भाति स्म सुचर्चरीशतैः ॥ ४ ॥ ततो दृष्टस्ताभ्यां विमर्शप्रकर्षाभ्यां नगरान्निर्गतो महासामन्तवृन्दपरिकरितो वरवारणस्कन्धारूढो विकसितोद्दण्डपुण्डरीकपरिमण्डलपाण्डुरेण महता छत्रेण वारितातपो मघवानिवाधिष्ठितैरावतो विबुधसमूहमध्यगतश्च स नरेन्द्रः, विलोकितश्च तस्य पुरतो हृष्टः कलकलायमानो भूरिसितातपत्रफेनपिण्डः क्षुभित इव महासागरश्चलत्कदलिकासहस्रकरैः स्पर्द्धया त्रिभुवनमिवाधिक्षिपन्नतिभूरितयाऽसौ जनसमुदायः, प्राप्तश्चोद्यानपरिसरे राजा । अत्रान्तरे विशेषतः समुल्लसिताश्चर्यैः प्रहता मृदङ्गा वादिता वेणवः समुल्लासितानि कंसालकानि रणरणायितानि मञ्जीरकाणि प्रवर्धितस्तालारवो विजृम्भितः खिङ्गकोलाहलः प्रवृत्तो जयजयरवः समर्गलीभूतो वन्दिवृन्दशब्दः प्रवृत्ता गणिकागणाः क्षुभितः प्रेक्षकजनः संजाताः केलयः, ततस्ते लोकाः केचिन्नृत्यन्ति केचिद्वल्गन्ति केचिद्धावन्ति केचित्कलकलायन्ते केचित्कटाक्षयन्ति केचिल्लुठन्ति केचिदुपहसन्ति केचिद्गायन्ति केचिद्वादयन्ति केचिदुल्लसन्ते केचिदुत्कृष्टिशब्दान् मुञ्चन्ति केचिद्बाहुमूलमास्फोटयन्ति केचित्परस्परं मलयजकश्मीरजक्षोदरसेन कनकशृङ्गकैः सिञ्चन्ति, ततश्चैवं सति—लसदुद्भटभूरिविलासकरे, मदनानलदीपितसर्वजने । अथ तादृशलोचनगोचरतां, किमचिन्त्वि गते तु महामतिना ? ॥ १ ॥ इदं हि तदा मधुमासरसवशमत्तजनजनितं तत्तादृशं गुन्दलमवलोक्य विमर्शेन चिन्तितं यदुत—

"अहो महामोहसामर्थ्यं अहो रागकेसरिविलसितं अहो विषयाभिलाषप्रतापः अहो मकरध्वजमाहात्म्यं अहो रतिविजृम्भितं अहो हासम-
"हाभटोल्लासः अहो अमीषां लोकानामकार्यकरणधीरता अहो प्रमत्तता अहो स्रोतोगामिता अहो अदीर्घदर्शिता अहो विक्षिप्तचित्तता अहो
"अनालोचकत्वं अहो विपर्यासातिरेकः अहो अशुभभावनापरता अहो भोगतृष्णादौर्लालित्यं अहो अविद्यापहृतचित्ततेति" ॥ ततः प्रकर्षो

विस्फारिताक्षो निरीक्षमाणस्तल्लोकविलसितमभिहितो विमर्शेन—भद्र! एते बहिरङ्गजना यद्विषयो मया वर्णितस्तेषां महामोहादिमहीभुजां प्रतापः, प्रकर्षः प्राह—माम! केन पुनर्वृत्तान्तेन कतमस्य वा भूभुजः प्रतापेन खल्वेते लोका एवं चेष्टन्ते?, विमर्शेनोक्तं—निरूप्य कथयामि, ततः प्रविश्य ध्यानं निश्चित्य परमार्थमभिहितमनेन—भद्र! समाकर्णय, असौ चित्तवृत्तिमहाटव्यां प्रमत्ततानदीपुलिनवर्तिनि चित्तविक्षेपमहामण्डपे महामोहराजसम्बन्धिन्यां तृष्णावेदिकायां महाविष्टरे निविष्टो दृष्टस्त्वया मकरध्वजः, तस्यायं वसन्तः प्रियवयस्को भवति, ततो लङ्घितप्राये शिशिरे गतोऽयमासीत् तन्मूले, स्थितस्तेन सह सुखासिकया, अयं च वसन्तः कर्मपरिणाममहादेव्याः कालपरिणतेरनुचरः, ततस्तस्मै मकरध्वजाय प्रियसुहृदे निवेदितमनेन वसन्तेनात्मगुह्यं यदुत—स्वामिनीनिर्देशेन गन्तव्यमधुना मया भवचक्रनगरमध्यवर्तिनि मानवावासाभिधानेऽवान्तरपुरे तेनाहं चिरविरहकातरतया भवतो दर्शनार्थमिहागत इति, ततः सहर्षेण मकरध्वजेनोक्तं—सखे! वसन्त किं विस्मृतं भवतोऽतीतसंवत्सरे यन्मया भवता च तत्र पुरे विलसितं येनैवं भाविविरहवेदनाविधुरचित्ततया खिद्यसे, तथाहि—यदा यदा भवतस्तत्र पुरे गमनाय स्वामिनीनिर्देशोऽभवत् तदा तदा मह्यमप्येष महामोहनरेन्द्रस्तत्रैव पुरे राज्यं वितरति स्म, तत्किमितीयमकारणे भवतो मया सह वियोगाशङ्का?, वसन्तेनोक्तं—वयस्य! प्रत्युज्जीवितोऽहमधुनाऽनेन कमनीयवचनेन, इतरथा विस्मृत एवासीन्नूनं ममैष व्यतिकरः, तथाहि—यत्तचिन्तानांपन्नकार्याणां, सुहृद्विरहचिन्तया। विसरत्येव हस्तेऽपि गृहीतं निखिलं नृणाम् ॥१॥ तत्सुन्दरमेवेदं गच्छाम्यहमधुना भवद्भिस्तूर्णमागन्तव्यं, मकरध्वजेनोक्तं—विजयस्ते, ततः समागतोऽत्र पुरे वसन्तः, दर्शितं काननादिषु निजविलसितं, मकरध्वजेनापि विज्ञापितो विषयाभिलाषः यथा—पाल्यतां ममानुग्रहेण सा चिरन्तनी सम्भावना, चित्तस्थ एव भवतामेष वसन्तवृत्तान्तः, ततो निवेदितं विषयाभिलाषेण रागकेसरिणे तदवस्थमेव तन्मकरध्वजवचनं, तेनापि कथितं

वसन्तमकरध्वजयोः सख्यं

॥ २ ॥ मधुमासदिदृक्षया पुरादथ वरराजकपौरवेष्टितः । नृपतिर्निरगात्समं बलैर्ऋतुरिव बन्धुधिया घनागमः ॥ ३ ॥ स च वादितमर्दलैर्लसद्वरकंसालकवेणुराजितैः । कृतनृत्तविलासचारुभिर्न न भाति स सुचर्चरीशतैः ॥ ४ ॥ ततो दृष्टस्ताभ्यां विमर्शप्रकर्षाभ्यां नगरान्निर्गतो महासामन्तवृन्दपरिकरितो वरवारणस्कन्धारूढो विकसितोद्दण्डपुण्डरीकपरिमण्डलपाण्डुरेण महता छत्रेण वारितातपो मघवानिवाधिष्ठितैरावतो विबुधसमूहमध्यगतश्च स नरेन्द्रः, विलोकितश्च तस्य पुरतो हृष्टः कलकलायमानो भूरिसितातपत्रफेनपिण्डः क्षुभित इव महासागरश्चलत्कदलिकासहस्रकरैः स्पर्द्धया त्रिभुवनमिवाधिक्षिपन्नतिभूरितयाऽसौ जनसमुदायः, प्राप्तश्चोद्यानपरिसरे राजा । अत्रान्तरे विशेषतः समुल्लसिताश्चर्चर्यः प्रहता मृदङ्गा वादिता वेणवः समुल्लासितानि कंसालकानि रणरणायितानि मञ्जीरकाणि प्रवर्धितस्तालारवो विजृम्भितः खिङ्गकोलाहलः प्रवृत्तो जयजयरवः समर्गलीभूतो बन्दिवृन्दशब्दः प्रवृत्ता गणिकागणाः क्षुभितः प्रेक्षकजनः संजाताः केलयः, ततस्ते लोकाः केचिन्नृत्यन्ति केचिद्वल्गन्ति केचिद्धावन्ति केचित्कलकलायन्ते केचित्कटाक्षयन्ति केचिल्लुठन्ति केचिदुपहसन्ति केचिद्गायन्ति केचिद्वादयन्ति केचिदुल्लसन्ते केचिदुत्कृष्टिशब्दान् मुञ्चन्ति केचिद्बाहुमूलमास्फोटयन्ति केचित्परस्परं मलयजकश्मीरजक्षोदरसेन कनकशृङ्गकैः सिञ्चन्ति, ततश्चैवं सति—लसदुद्भटभूरिविलासकरे, मदनानलदीपितसर्वजने । अथ तादृशलोचनगोचरतां, किमचिन्वि गते तु महामतिना ? ॥ १ ॥ इदं हि तदा मधुमासरसवशमत्तजनजनितं तत्तादृशं गुन्दलमवलोक्य विमर्शेन चिन्तितं यदुत—
"अहो महामोहसामर्थ्यं अहो रागकेसरिविलसितं अहो विषयाभिलाषप्रतापः अहो मकरध्वजमाहात्म्यं अहो रतिविजृम्भितं अहो हासम-
"हाभटोल्लासः अहो अमीषां लोकानामकार्यकरणधीरता अहो प्रमत्तता अहो स्रोतोगामिता अहो अदीर्घदर्शिता अहो विक्षिप्तचित्तता अहो
"अनालोचकत्वं अहो विपर्यासातिरेकः अहो अशुभभावनापरता अहो भोगतृष्णादौर्लोलित्यं अहो अविद्यापहृतचित्ततेति" ॥ ततः प्रकर्षो

लोलाक्षनृपागमः

ह्यस्थानं, तत्र वर्तमाना एवामी नूनमत्र दृश्यन्ते, प्रकर्षेणोक्तं—नष्टो मे संशयोऽधुना । अत्रान्तरे करिवरादवतीर्णः स लोलाक्षो राजा प्रविष्टश्चण्डिकायतने तर्पिता मद्येन चण्डिका विहितपूजः समुपविष्टस्तस्या एव चण्डिकायाः पुरोवर्तिनि महति परिसरे मद्यपानार्थं, तत-सहैव तावता जनसमाजेन बद्धमापानकं, प्रकटितानि नानारत्नविसंघटितानि विविधमद्यभाजनानि, समर्पिताः समस्तजनानां कनकचषक-निकराः, प्रवर्तिता मधुधाराः, ततो विशेषतः पीयते प्रसन्ना गीयते हिन्दोलकः उपरि परिधीयते नवरङ्गकः दीयते वादनेभ्यः विधीयते नर्तनं अभिनीयते करकिसलयेन विधीयते प्रियतमाधरबिम्बचुम्बनं अवदीर्यते रदनकोटिविलसितेन उपचीयते मदिरामदनिर्भरता प्रहीयते लज्जाशङ्कादिकं निर्मीयते दयितावदनेषु दृष्टिः विलीयते गाम्भीर्यं स्थीयते जनैर्बालविजृम्भितेन व्यवसीयते सर्वमकार्यमिति । इतश्च लोलाक्षनृपतेः कनिष्ठो भ्राता **रिपुकम्पनो** नाम युवराजः, तेन मदपरवशतया कार्याकार्यमविचार्याभिहिता निजा महादेवी **रतिललिता** यदुत—प्रियतमे! नृत्य नृत्येति, ततः सा गुरुसमक्षमतिलज्जाभरालसापि ज्येष्ठवचनं लङ्घयितुमशक्नुवती भर्तुरादेशेन नर्तितुं प्रवृत्ता, तां च नृत्यन्तीमवलोकयमानो मनोहरतया तल्लावण्यस्य विकारकारितया मधुमदस्याक्षिप्तचित्तस्ताडितोऽनवरतपातिना शरनिकरेण स लोलाक्षो नृपतिर्मकरध्वजेन तां प्रति गाढमध्युपपन्नश्चेतसा न च शक्तोऽभ्यवसातुं स्थितः कियतीमपि वेलाम्, इतश्च भूरिमद्यपानेन मदनिर्भरं निश्चेष्टीभूतमापानकं प्रलुठिताः सर्वे लोकाः प्रवृत्ताश्छर्दयः संजातमशुचिकर्दमपिच्छलं निपतिता वायसाः समागताः सारमेयाः अवलीढानि जनवदनानि प्रसुप्तो रिपुकम्पनः जागर्ति रतिललिता, अत्रान्तरे वशीकृतो महामोहेन क्रोडीकृतो रागकेसरिणा प्रेरितो विषयाभिलाषेण अभिभूतो रतिसामर्थ्येन निर्भिन्नो हृदयमर्मणि शरनिकरप्रहारैर्मकरध्वजेन म्रियमाण इवात्मानमचेतयमानः प्रचलितो लोलाक्षो रतिललिताग्रहणार्थं वेगेन प्राप्तस्तत्समीपं प्रसारितौ बाहुदण्डौ, ततः किमेतदिति चिन्तितं रतिललितया, लक्षितं तदाकूतमनया समुत्पन्नं

राज्ये यस्य यावान्नियोगस्तेन तावाननुष्ठेयः यस्य यावन्माहात्म्यं तेन तावद्दर्शनीयं यस्य यावद्यदाभाव्यं तेन तावत्तदेव ग्राह्यं नाधिकमूनं वा, तथाहि—यदयं लोलाक्षो राजा सहाशेषराजवृन्देन निखिललोकाश्च जिता अप्यनेन मकरध्वजेन न जानन्ति, सपरिकरमेनं बन्धुभूतं मन्यन्ते, तदिदं महामोहेन विहितमयमेवास्य नियोगोऽत्रैव माहात्म्यमिदमेवास्याभाव्यमिति, यत्पुनरेते लोकाः प्रीतिमुद्वहन्तो वल्गन्ते कृतकृत्यमात्मानमवगच्छन्ति तदिदं रागकेसरिणा जनितं, अस्यैव च नियोगमाहात्म्याभाव्यगोचरभूतं, यत्पुनरेते लुभ्यन्ति शब्दादिषु कुर्वन्ति विकारशतानि तदिदं विषयाभिलाषस्य विजृम्भितं नियोगादिकं च, यत्पुनरट्टाट्टहासैर्हसन्ति दर्शयन्ति बिब्बोकान् इदं हास्यस्य विलसितं, एवं तत्पत्नीनामपि यथार्हं शेषाणामपि नरपतीनां च डिम्भरूपाणां च नियोगमाहात्म्याभाव्यग्रहणव्यापाराः प्रतिनियता एव द्रष्टव्याः, यत्पुनरमी जनाः शब्दादिकं भोगजातमुपभुञ्जते सहर्षमनुकूलयन्ति कलत्राणि चुम्बन्ति तेषां वक्त्राणि समाश्लिष्यन्ति गात्राणि सेवन्ते मैथुनानि तत्रैवमादिके कर्मणि नैष मकरध्वजराजोऽन्यस्य नियोगं ददाति, किं तर्हि?, रत्या सह स्वयमेव कुरुते, यतोऽस्यैव तत्र कर्मणि सामर्थ्यं नान्यस्येति, तदेवं वत्स! विद्यन्ते तत्र द्वेषगजेन्द्रशोकादयः, केवलं स्वकीयं नियोगावसरं प्रतीक्षन्ते, तेन नाविर्भवन्ति, प्रकर्षेणोक्तं—यद्येवं ततः किं शून्यीभूतोऽधुना चित्तवृत्तौ स महामोहास्थानमण्डपः?, विमर्शेनोक्तं—नैतदेवं, निवेदितमेव तुभ्यं, कामरूपिणः खल्वमी अन्तरङ्गजनाः ततः समागताः सर्वेऽप्यत्र मकरध्वजराज्ये तथापि तन्महामोहास्थानं तदवस्थमेवास्ते, इदं हि कतिचिदिनभावि मुहूर्तसुन्दरं मकरध्वजराज्यं, तत्तु महामोहराज्यमाकालप्रतिष्ठमनन्तकल्पविमर्दसुन्दरं अतः का तत्र विचलनाशङ्का?, अन्यच्च—तत्समस्तभुवनव्यापकं महामोहराज्यमिदं पुनरत्रैव मानवावासपुरे मकरध्वजराज्यं, केवलं चिरन्तनस्थितिपालनव्यसनितया निजपदातैरपि स्वयमेव राज्येऽभिषिक्तस्य पुरतोऽस्य मकरध्वजस्य महामोहनरेन्द्रोऽयमेवं भृत्यभावमाचरति, तस्मादविचलमेव भद्र! तन्महामो-

"प्रियवान्धवान् जनयन्त्यकाण्डविड्वरं समाचरन्ति समस्तपातकानि भवन्ति सर्वजगत्सन्तापकाः निपात्यन्ते निष्प्रयोजनं मृत्वा च गच्छन्ति "दुर्गतौ, किमत्राश्चर्यमिति, किं च—मद्ये च पारदार्ये च, ये रताः क्षुद्रजन्तवः । तेषामेवंविधानर्थान्, वत्स ! कः प्रष्टुमर्हति ? ॥ १ ॥ "मद्यं हि निन्दितं सद्भिर्मद्यं कलहकारणम् । मद्यं सर्वापदां मूलं, मद्यं पापशताकुलम् ॥ २ ॥ न त्यजेद्व्यसनं मद्ये, पारदार्ये च यो नरः । "यथाऽयं वत्स! लोलाक्षस्तथाऽसौ लभते क्षयम् ॥ ३ ॥ मद्यं च पारदार्यं च, यः पुमांस्तात! मुञ्चति । स पण्डितः स पुण्यात्मा, स "धन्यः स कृतार्थकः ॥ ४ ॥" प्रकर्षेणोक्तं—एवमेतन्नास्त्यत्र संशयः, ततस्तयोस्तत्र नगरे विचरतोर्गतानि कतिचिद्दिनानि, अन्यदा मानवावासपुरे राजकुलासन्ने दृष्टस्ताभ्यां पुरुषः, प्रकर्षेणोक्तं—माम! स एष मिथ्याभिमानो दृश्यते, विमर्शेनोक्तं—सत्यं, स एवायं, प्रकर्षः प्राह—ननु राजसचित्तनगरे किलाविचलोऽयं, तत् कथमिहागतः?, विमर्शेनोक्तं—एवं नाम मकरध्वजस्योपरि सप्रसादो महामोहराजो येनास्य राज्ये यदचलं निजबलं सबालं तदप्यानीतं, केवलं कामरूपितयाऽयं मिथ्याभिमानो मतिमोहश्च यद्यपीहानीतौ दृश्येते तथापि तयोरेव राजसचित्ततामसचित्तपुरयोः परमार्थतस्तिष्ठन्तौ वेदितव्यौ, प्रकर्षेणोक्तं—माम!, कुत्र पुनरेषोऽधुना गन्तुं प्रवृत्तः?, विमर्शेनोक्तं —भद्राकर्णय, योऽसौ दृष्टस्त्वया रिपुकम्पनः स निहते लोलाक्षेऽधुना राज्येऽभिषिक्तः, तस्य चेदं भवनं, अतोऽयं मिथ्याभिमानः केनचित् कारणेनेदं राजसदनं प्रवेष्टुकाम इव लक्ष्यते, प्रकर्षः प्राह—ममापीदं नरपतिनिकेतनं दर्शयतु मामः, विमर्शेनोक्तं—एवं करोमि, ततः प्रविष्टौ तौ तत्र नृपतिगेहे ॥ इतश्च तस्य रिपुकम्पनभूपतेरस्ति द्वितीया मतिकलिता नाम महादेवी, सा च तस्मिन्नेव समये दारकं प्रसूता, अथ तत्र जातमात्रे राजसूनौ भास्करोदये विकसितमिव तामरसं व्यपगततिमिरनिकरमिव गगनतलं विनिद्रमिव सुन्दरजननयनयुगलं भुवनमिव स्वधर्मकर्मव्यापारपरायणं तद्राजभवनं राजितुं प्रवृत्तं, कथं?, विरचिता मणिप्रदीपनिवहाः विस्तारिता मङ्गलद-

रिपुकम्पनगृहे पुत्रजन्ममिथ्याभिमानः

साध्वसं संजातं भयं विगलितो मदिरामदः पलायितुं प्रवृत्ता गृहीता लोलाक्षेण विमोचितोऽनयाऽऽत्मा धावन्ती पुनर्गृहीता लोलाक्षेण ततः पुनर्विमोच्यात्मानं प्रविष्टा तत्र चण्डिकायतने स्थिता चण्डिकाप्रतिमायाः पृष्ठतो भयेन कम्पमाना, अत्रान्तरे द्वेषगजेन्द्रस्य संपन्नो राजादेशः, आविर्भूतोऽसौ, दृष्टः प्रकर्षेण, स प्राह—माम ! स एष द्वेषगजेन्द्रः सहितो निजडिम्भरूपैः, विमर्शेनोक्तं—वत्स ! संपन्नोऽस्य नियोगावसरः, केवलमस्य विलसितमधुना विलोकयतु वत्सः, प्रकर्षेणोक्तं—एवं करोमि, ततः प्रतिपन्नं द्वेषगजेन्द्रेण राजशासनं, अधिष्ठितो लोलाक्षः चिन्तितमनेन—मारयाम्येनां पापां रतिललितां या मां विहायेत्थं नष्टेति, गृहीतोऽनेन खड्गः प्रविष्टश्चण्डिकायतने मदिरामदान्धतया तद्बुद्ध्या विदारिताऽनेन चण्डिका, नष्टा रतिललिता, बहिर्निर्गत्य तयाऽऽर्यपुत्रार्यपुत्र ! त्रायस्व त्रायस्वेति कृतो हाहारवः, विबुद्धो रिपुकम्पनः सहितो लोकेन, अभिहितमनेन—प्रियतमे ! कुतस्ते भयं ?, कथितमनया लोलाक्षचेष्टितं, ततोऽधिष्ठितः सोऽपि द्वेषगजेन्द्रेण, सस्पर्धं सतिरस्कारमाहूतोऽनेन रणाय लोलाक्षः, प्रक्षुभिताः सुभटाः समुत्थितानि शेषवनपानकानि समुल्लसितः कलकलः सन्नद्धं चतुरङ्गबलं प्रादुर्भूतं गुन्दलं, ततश्चाविज्ञातव्यतिकरतया मदिरामदपरवशतया च परस्परमेव कातरनराः कातरनरैः खरैः खरा वेगसरैर्वेगसरास्तुरगैस्तुरगा वरकरभैर्वरकरभा रथवरै रथवराः कुञ्जरैः कुञ्जरास्तदपरैर्वरकुञ्जरैर्वरकुञ्जरा नरवरप्रेरितैश्चूर्णयितुमारब्धाः, संजातमकाण्डे बहुजनमर्दनं, इतश्च तथा रिपुकम्पनेनाहूतो लोलाक्षश्चलितस्तदभिमुखं द्वेषगजेन्द्राधिष्ठितः, मदिरामदान्धतया लग्नौ तौ करवालयुद्धेन, ततो गाढामर्षान्निपातितो रिपुकम्पनेन लोलाक्षः संजातो महाविप्लवः, तमवलोक्य प्रविष्टौ नगरे विमर्शप्रकर्षौ स्थितौ निराबाधस्थाने, विमर्शेनोक्तं—वत्स! दृष्टं द्वेषगजेन्द्रमाहात्म्यं, स प्राह—सुष्ठु दृष्टं माम ! तावतां विलासानामीदृशं पर्यवसानं, विमर्शेनोक्तं—भद्र! मद्यपायिनामेवंविधमेव पर्यवसानं भवति, "मदिरामत्ता हि प्राणिनः कुर्वन्त्यगम्यगमनानि न लक्षयन्ति पुरःस्थितं मारयन्ति

वहुनादितकुब्जकवामनकं, प्रविघूर्णितकञ्चुकिहासनकम् । जनदापितरत्नसमूहचितं, त्रुटितातुलमौक्तिकहारभृतम् ॥ ११ ॥ लसदुद्भटवेपभटाकुलकं, ललनाजनलासविलासयुतम् । वरखाद्यकपानकतुष्टजनं, जनितं प्रमदादिति वर्धनकम् ॥ १२ ॥ अथ तादृशि वर्धनके निखिले, प्रमदेन प्रनृत्यति भृत्यगणे । अतिहर्षवशेन कृतोर्ध्वभुजः, स्वयमेव ननर्त चिरं स नृपः ॥ १३ ॥ ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा, महासंमर्दगुन्दलम् । प्रकर्षः संशयापन्नः, प्रत्याह निजमातुलम्—॥ १३ ॥ निवेदयेदं मे माम!, महदत्र कुतूहलम् । किमितीमे रटन्त्युच्चैर्निर्वादितमुखा जनाः? ॥ १४ ॥ अत्यर्थमुच्छलन्ते च, किमर्थमिति मोदिताः? । किं चामी मृत्तिकाभारं, निजाङ्गेषु वहन्ति? भोः! ॥ १५ ॥ चर्मावनद्धकाष्ठानि, दृढमास्फोटयन्ति किम्? । विष्ठासंभारमुक्तोल्यो, मन्दं मन्दं चलन्ति किम्? ॥ १६ ॥ किंवैप सदनस्यास्य, नायकः पृथिवीपतिः । वालहास्यकरं मूढः, करोत्यात्मविडम्बनम्? ॥ १७ ॥ तदत्र कारणं माम!, यावन्नो लक्षितं मया । इदं तावन्ममाभाति, महाकौतुककारणम् ॥ १८ ॥ विमर्शः प्राह ते वत्स, कथ्यतेऽत्र निबन्धनम् । यदस्य सकलस्यापि, वृत्तान्तस्य प्रवर्तकम् ॥ १९ ॥ पश्यतस्ते प्रविष्टोऽत्र, य एप नृपमन्दिरे । मिथ्याभिमानस्तेनेदं, तात! सर्वं विजृम्भितम् ॥ २० ॥ अयं हि राजा जातो मे, सूनुरेवं विचिन्तयन् । न माति देहे नो गेहे, न पुरे न जगत्त्रये ॥ २१ ॥ ततो मिथ्याभिमानेन, विह्वलीकृतचेतसा । आत्मा च सकलश्चेत्थं, लोकोऽनेन विडम्बितः ॥ २२ ॥ न चेदं लक्षयत्येप, नूनमात्मविडम्बनम् । यतो मिथ्याभिमानेन, वराकं मन्यते जगत् ॥ २३ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततोऽस्य परमो रिपुः । माम! मिथ्याभिमानोऽयं, यः खल्वेवं विडम्बकः ॥ २४ ॥ विमर्शः प्राह को वाऽत्र?, संशयो भद्र! वस्तुनि । निश्चितं रिपुरेवायं, वन्धुरस्य प्रभासते ॥ २५ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततो योऽस्य वशं गतः । स एप नृपतिर्माम!, कीदृशो रिपुकम्पनः? ॥ २६ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, न भावरिपुकम्पनः । किंतु—वहिर्वैरिपु शूरोऽयं, तेनेत्थमभिधीयते ॥ २७ ॥

रिपुकम्पनगृहे पुत्रजन्मनि मिथ्याभिमानः

पंणमालाः संपादितानि भूतिरक्षाविधानानि निर्वर्तिता गौरसिद्धार्थकैर्नन्दावर्तशतपत्रलेखाः निवेशिताः सितचामरधारिण्यो विलासिन्यः, ततः प्रचलिता वेगेनास्थानस्थायिनो भूपतेः सुतजन्ममहोत्सवं निवेदयितुं प्रियंवदिका, कथं?—रभसोद्दामविसंस्थुलगमनं, गमनस्खलितसुनूपुरचरणम्। चरणजलत्तोत्तालितहृदयं, हृदयविकम्पस्फुरितनितम्बम् ॥ १ ॥ स्फुरितनितम्बनिनादितरसनं, रसनालग्नपयोधरसिचयम्। सिचयनिपातितलज्जितवदनं, वदनशशाङ्कोद्योतितभुवनम् ॥ २ ॥ अपि च—नितम्वविम्ववक्षोजदुर्वारभरनिःसहा। तथापि रभसाद्वाला, वेगाद्धावति सा तदा ॥ ३ ॥ निवेदिते तया राजपुत्रजन्ममहोत्सवे। आनन्दपुलकोद्भेदनिर्भरः समपद्यत ॥ ४ ॥ अत्रान्तरे प्रविष्टो मिथ्याभिमानः, ततोऽधिष्ठितमनेन रिपुकम्पनशरीरं, ततश्च—तेनावष्टब्धचित्तोऽसौ, तदानीं रिपुकम्पनः। न मानसे न वा देहे, नापि माति जगत्रये ॥ १ ॥ चिन्तितं च पुनस्तेन, विपर्यासितचेतसा। अहो कृतार्थो वर्तेऽहमहो वंशसमुन्नतिः ॥ २ ॥ अहो देवप्रसादो मे, अहो लक्षणयुक्तता। अहो राज्यमहो स्वर्गः, संपन्नं जन्मनः फलम् ॥ ३ ॥ अहो जगति जातोऽहमहो कल्याणमालिका। अहो मे धन्यता सर्वमहो सिद्धं समीहितम् ॥ ४ ॥ अपुत्रेण मया योऽयमुपयाचितकोटिभिः। प्रार्थितः सोऽद्य संपन्नो, यस्य मे कुलनन्दनः ॥ ५ ॥ ततः कटककेयूरहारकुण्डलमौलयः। निवेदिकायै लक्षेण, दीनाराणां सहार्पिताः ॥ ६ ॥ उल्लसत्सर्वगात्रेण, हर्षगद्गदभाषिणा। प्रकृतीनां समादिष्टः, सुतजन्ममहोत्सवः ॥ ७ ॥ ततो नरपतेर्वाक्यं, श्रुत्वा मन्त्रिमहत्तमैः। क्षणेन सदने तत्र, बत किं किं विनिर्मितम् ॥ ८ ॥ पवननिहतनीरसञ्जातमध्यस्थितानेकयादःसमूहोर्ध्वपुच्छच्छटाघातसंपन्नकल्लोलमालाकुले। यादृशः स्यान्निनादो महानीरधौ तत्र गेहे समन्तादथो तादृशस्तूर्यसञ्जातघोषः क्षणादुत्थितः ॥९॥ तथा—प्रवरमलयसम्भवक्षोदकश्मीरजातागुरुस्तोमकस्तूरिकापूरकर्पूरनीरप्रवाहोक्षसंपन्नसत्कर्दमामोदसन्दोहनिष्यन्दविन्दुप्रपूरेण संपादिताशेषजन्तुप्रमोदं तथा रत्नसञ्जातविद्योतनिर्नष्टसूर्यप्रभाजालसञ्चारमालोक्यते तत्तदा मन्दिरम् ॥१०॥

रिपुकम्पनगृहे पुत्रजन्ममिथ्याभिमानः

च गतः पञ्चत्वमसौ दारकः, अत्रान्तरे कामरूपितया शोकमतिमोहाभ्यां सपरिकरयोर्मतिकलितारिपुकम्पनयोः कृतः शरीरानुप्रवेशः, ततश्च—हा हताऽस्मि निराशाऽस्मि, मुपिताऽस्मीति भाषिणी। त्रायस्व देव! देवेति, वदन्ती नष्टचेतना ॥ १ ॥ क्षणान्निपतिता भूमौ, मृतं वीक्ष्य कुमारकम्। सा देवी वज्रसङ्घातताडितेवातिविह्वला ॥ २ ॥ हा पुत्र! जात जातेति, ब्रुवाणो मूर्च्छया यथा। राजापि पतितो भूमौ, मुक्तः प्राणैस्तथैव सः ॥ ३ ॥ ततो हाहारवो घोरो, महाक्रन्दश्च भैरवः। जनोरस्ताडशब्दश्च, क्षणेन समजायत ॥ ४ ॥ अथ मुक्तविलोलकेशकं, दलितविभूषणभग्नशङ्खकम्। रिपुकम्पनयोषितां शतैर्बृहदाक्रन्दनकं प्रवर्तितम् ॥ ५ ॥ लालाविलवक्त्रकोटरं, लुठितं भूमितले सुदीनकम्। उल्लुञ्चितकेशपाशकं, बृहदाराटिविमोचतत्परम् ॥ ६ ॥ हाहा हाहेति सर्वतः, करुणध्वानपरायणं जनम्। अथ वीक्ष्य स विस्मितेक्षणो, बुद्धेः सूनुरुवाच मातुलम् ॥ ७ ॥ यदुत—किमेतैः क्षणमात्रेण, हित्वा तत्पूर्वनर्तनम्। प्रकारान्तरतो लोकैः, प्रारब्धं नर्तनान्तरम्? ॥ ८ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, यौ तौ दृष्टौ त्वया नरौ। ताभ्यां निजप्रभावेण, प्रविश्येदं प्रवर्तितम् ॥ ९ ॥ निवेदितं मया तुभ्यं, यथैते नैव मुत्कलाः। कुर्वन्त्यत्र पुरे लोकाः, स्वतन्त्राः कर्म किञ्चन ॥ १० ॥ किं तर्हि?—यथा यथा स्ववीर्येण, कारयन्ति शुभेतरम्। अन्तरङ्गजनाः कर्म, कुर्वन्त्येते तथा तथा॥ ११ ॥ ततो मिथ्याभिमानेन, तादृक्षं नाटिताः पुरा। एताभ्यां पुनरीदृक्षं, किं कुर्वन्तु वराककाः? ॥ १२॥ सज्ज्ञानपरिपूतानां, मतिमोहो महात्मनाम्। बाधां न कुरुते ह्येष, केवलं शुभचेतसाम् ॥ १३ ॥ नापि शोको भवेत्तेषां, बाधको भद्र! भावतः। यैरादावेव निर्णीतं, समस्तं क्षणभङ्गुरम् ॥ १४ ॥ अत्र पुनः—पुत्रस्नेहवशेनैष, मतिमोहान्मृतो नृपः। शोकस्तु कारयत्येवं, प्रलापं करुणं जनैः ॥ १५ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, किमत्र नृपमन्दिरे। क्षणमात्रेण संजातमीदृशं महदद्भुतम्? ॥ १६ ॥ किं वाऽन्यत्रापि जायेत, विरुद्धमिदमीदृशम्?। विमर्शेनोदितं नात्र, भवचक्रेऽतिदुर्लभम् ॥ १७ ॥ एतद्धि नगरं भद्र!, परस्परवि-

इह च—यो वहिः कोटिकोटीनामरीणां जयनक्षमः । प्रभविष्णुर्विना ज्ञानं, सोऽपि नान्तरवैरिणाम् ॥ २८॥ तन्नास्य वत्स! दोषोऽयं, नाप्येषां शेषदेहिनाम् । यतोऽत्र परमार्थेन, ज्ञानाभावोऽपराध्यति ॥ २९ ॥ यस्मादज्ञानकामान्धाः, किञ्चिदासाद्य कारणम् । यान्ति मिथ्याभिमानस्य, ध्रुवमस्य वशं नराः ॥ ३० ॥ तेनाभिभूतचित्तास्ते, बाला इव जनैः सह । विडम्बयन्ति चात्मानं, यथैष रिपुकम्पनः ॥ ३१ ॥ ज्ञानावदातबुद्धीनां, पुत्रे राज्ये धनेऽपि वा । लोकाश्चर्यकरे जाते, महत्यप्यस्य कारणे ॥ ३२ ॥ चित्ते न लभते ढौकं, धन्यानामान्तरो रिपुः । वत्स! मिथ्याभिमानोऽयं, ते हि मध्यस्थबुद्धयः ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥ यावच्च कथयत्येवं, विमर्शस्तत्र कारणम् । तावद्राजकुलद्वारे, नरौ द्वौ समुपागतौ ॥ ३४ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, दृश्येते काविमौ नरौ । स प्राह मतिमोहेन, युक्तः शोकोऽयमागतः ॥ ३५ ॥ अत्रान्तरे सूतिकागृहे समुल्लसितः करुणाकोलाहलोन्मिश्रः पूत्काररवः प्रधावन्ति स्म महाहाहारवं कुर्वाणा नरपतेरभिमुखं दासचेट्यः प्रशान्तमानन्दगुन्दलं, किमेतदिति पुनः पुनः पृच्छन् कातरीभूतो राजा, ताभिरभिहितं—त्रायस्व देव! त्रायस्व, कुमारो भग्नलोचनो जातः कण्ठगतप्राणैस्ततो धावत धावत, ततो वज्राहत इव संजातो राजा, तथापि सत्त्वमवलम्ब्य सपरिकरो गतः सूतिकागृहे दृष्टः स्वप्रभोद्भासितभवनभित्तिभागः संपूर्णलक्षणधरः किञ्चिच्छेषजीवितव्यो दारकः, समाहूतं वैद्यमण्डलं, पृष्टो वैद्याधिपतिः—किमेतदिति, स प्राह—देव! समापतितोऽस्य कुमारस्य सद्योघाती बलवानातङ्कः, स च प्रचण्डपवन इव प्रदीपमेनमुपसंहरति(र्तुं) लग्नः पश्यतामेवास्माकं मन्दभाग्यानां, नृपतिराह—भो भो लोकाः शीघ्रमुपक्रमध्वं यथाशक्त्या, कुमारं यो जीवयति तस्मै राज्यं प्रयच्छामि, स्वयं च पदातिभावं प्रतिपद्येऽहं, तदाकर्ण्य सर्वादरेण लोकैः प्रयुक्तानि भेषजानि वाहिता मन्त्राः निबद्धानि कण्डकानि लिखिता रक्षाः कृतानि भूतिकर्माणि नियोजिता विद्या वर्तितानि मण्डलानि संस्मृता देवता, विन्यासितानि तन्त्राणि, तथा कुर्वतामपि

शोकमहिम

च गतः पञ्चत्वमसौ दारकः, अत्रान्तरे कामरूपितया शोकमतिमोहाभ्यां सपरिकरयोर्मतिकलितारिपुकम्पनयोः कृतः शरीरानुप्रवेशः, ततश्च—हा हताऽस्मि निराशाऽस्मि, मुपिताऽस्मीति भाषिणी । त्रायस्व देव! देवेति, वदन्ती नष्टचेतना ॥ १ ॥ क्षणान्निपतिता भूमौ, मृतं वीक्ष्य कुमारकम् । सा देवी वज्रसङ्घाततताडितेवातिविह्वला ॥ २ ॥ हा पुत्र! जात जातेति, ब्रुवाणो मूर्च्छया यथा । राजापि पतितो भूमौ, मुक्तः प्राणैस्तथैव सः ॥ ३ ॥ ततो हाहारवो घोरो, महाक्रन्दश्च भैरवः । जनोरस्ताडशब्दश्च, क्षणेन समजायत ॥ ४ ॥ अथ मुक्तविलोलकेशकं, दलितविभूषणभग्नशङ्खकम् । रिपुकम्पनयोषितां शतैर्बृहदाक्रन्दनकं प्रवर्तितम् ॥ ५ ॥ लालाविलवक्त्रकोटरं, लुठितं भूमितले सुदीनकम् । उल्लुञ्चितकेशपाशकं, बृहदाराटिविमोचतत्परम् ॥ ६ ॥ हाहा हाहेति सर्वतः, करुणध्वानपरायणं जनम् । अथ वीक्ष्य स विस्मितेक्षणो, बुद्धेः सूनुरुवाच मातुलम् ॥ ७ ॥ यदुत—किमेतैः क्षणमात्रेण, हित्वा तत्पूर्वनर्तनम् । प्रकारान्तरतो लोकैः, प्रारब्धं नर्तनान्तरम्? ॥ ८ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, यौ तौ दृष्टौ त्वया नरौ । ताभ्यां निजप्रभावेण, प्रविश्येदं प्रवर्तितम् ॥ ९ ॥ निवेदितं मया तुभ्यं, यथैते नैव मुत्कलाः । कुर्वन्त्यत्र पुरे लोकाः, स्वतन्त्राः कर्म किञ्चन ॥ १० ॥ किं तर्हि?—यथा यथा स्ववीर्येण, कारयन्ति शुभेतरम् । अन्तरङ्गजनाः कर्म, कुर्वन्त्येते तथा तथा ॥ ११ ॥ ततो मिथ्याभिमानेन, तादृक्षं नाटिताः पुरा । एताभ्यां पुनरीदृक्षं, किं कुर्वन्तु वराककाः? ॥ १२ ॥ **सज्ज्ञानपरिपूतानां, मतिमोहो महात्मनाम् । बाधां न कुरुते ह्येष, केवलं शुभचेतसाम्** ॥ १३ ॥ नापि शोको भवेत्तेषां, बाधको भद्र! भावतः । यैरादावेव निर्णीतं, समस्तं क्षणभङ्गुरम् ॥ १४ ॥ अत्र पुनः—पुत्रस्नेहवशेनैष, मतिमोहान्मृतो नृपः । शोकस्तु कारयत्येवं, प्रलापं करुणं जनैः ॥ १५ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, किमत्र नृपमन्दिरे । क्षणमात्रेण संजातमीदृशं महदद्भुतम्? ॥ १६ ॥ किं वाऽन्यत्रापि जायेत, विरुद्धमिदमीदृशम्? । विमर्शेनोदितं नात्र, भवचक्रेऽतिदुर्लभम् ॥ १७ ॥ एतद्धि नगरं भद्र!, परस्परवि-

इह च—यो बहिः कोटिकोटीनामरीणा जयनक्षमः । प्रभविष्णुर्विना ज्ञानं, सोऽपि नान्तरवैरिणाम् ॥ २८॥ तन्नास्य वत्स! दोषोऽयं, नाप्येषां शेषदेहिनाम् । यतोऽत्र परमार्थेन, ज्ञानाभावोऽपराध्यति ॥ २९॥ यस्मादज्ञानकामान्धाः, किञ्चिदासाद्य कारणम् । यान्ति मिथ्याभिमानस्य, ध्रुवमस्य वशं नराः ॥ ३०॥ तेनाभिभूतचित्तास्ते, बाला इव जनैः सह । विडम्बयन्ति चात्मानं, यथैष रिपुकम्पनः ॥ ३१ ॥ ज्ञानावदातबुद्धीनां, पुत्रे राज्ये धनेऽपि वा । लोकाश्चर्यकरे जाते, महत्यप्यस्य कारणे ॥ ३२ ॥ चित्ते न लभते ढौकं, धन्यानामान्तरो रिपुः । वत्स! मिथ्याभिमानोऽयं, ते हि मध्यस्थबुद्धयः ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥ यावच्च कथयत्येवं, विमर्शस्तत्र कारणम् । तावद्राजकुलद्वारे, नरौ द्वौ समुपागतौ ॥ ३४ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, दृश्येते काविमौ नरौ । स प्राह मतिमोहेन, युक्तः शोकोऽयमागतः ॥ ३५ ॥ अत्रान्तरे सूतिकागृहे समुल्लसितः करुणाकोलाहलोन्मिश्रः पूत्काररावः प्रधावन्ति स्म महाहाहारवं कुर्वाणा नरपतेरभिमुखं दासचेट्यः प्रशान्तमानन्दगुन्दलं, किमेतदिति पुनः पुनः पृच्छन् कातरीभूतो राजा, ताभिरभिहितं—त्रायस्व देव! त्रायस्व, कुमारो भग्नलोचनो जातः कण्ठगतप्राणैस्ततो धावत धावत, ततो वज्राहत इव संजातो राजा, तथापि सत्त्वमवलम्ब्य सपरिकरो गतः सूतिकागृहे दृष्टः स्वप्रभोद्भासितभवनभित्तिभागः संपूर्णलक्षणधरः किञ्चिच्छेषजीवितव्यो दारकः, समाहूतं वैद्यमण्डलं, पृष्टो वैद्याधिपतिः—किमेतदिति, स प्राह—देव! समापतितोऽस्य कुमारस्य सद्योघाती बलवानातङ्कः, स च प्रचण्डपवन इव प्रदीपमेनमुपसंहरति(र्तुं) लग्नः पश्यतामेवास्माकं मन्दभाग्यानां, नृपतिराह—भो भो लोकाः शीघ्रमुपक्रमध्वं यथाशक्त्या, कुमारं यो जीवयति तस्मै राज्यं प्रयच्छामि, स्वयं च पदातिभावं प्रतिपद्येऽहं, तदाकर्ण्य सर्वादरेण लोकैः प्रयुक्तानि भेषजानि वाहिता मन्त्राः निबद्धानि कण्डकानि लिखिता रक्षाः कृतानि भूतिकर्माणि नियोजिता विद्या वर्तितानि मण्डलानि संस्मृता देवता, विन्यासितानि तन्त्राणि, तथा कुर्वतामपि

"रत्नकनकादिकं धनम्, अहमस्य स्वामी, ततः कृतकृत्योऽहं, संपन्नं जन्मनः फलं, मत्तो वराकं भुवनं, ततश्चेत्थं विकारवाहुलः परिप्लवते "न लक्षयति धनस्वरूपं न चिन्तयति परिणामं नालोचयत्यायतिं न विचारयति तत्त्वं न गणयति क्षणनश्वरतामिति।" प्रकर्षः प्राह—माम! योऽसौ रागकेसरिडिम्भरूपाणां मध्ये दृष्टो मया पञ्चमो डिम्भः सोऽस्य निकटवर्ती दृश्यते, विमर्शेनोक्तं—सत्यमेतत्स एवायं। अत्रान्तरे समायातः कश्चिद्भुजङ्गः निविष्टो महेश्वरसमीपे याचितोऽनेनोत्सारकं महेश्वरः, दत्तोऽनेन, ततो रहसि स्थितस्य प्रकाशितदिक्चक्रवालं वहुविधानर्घेयरत्नघटितं दर्शितं तेन भुजङ्गेन तस्य महेश्वरवाणिजकस्य मुकुटं, प्रत्यभिज्ञातश्चानेन भुजङ्गः यथैष हेमपुराधिपतेर्विभीषणनृपतेः पदातिर्दुष्टशीलश्च, ततो नूनं हृतमनेनेदं भविष्यति, अत्रान्तरे प्रविष्टोऽसौ रागकेसरितनयो वाणिजकशरीरे, ततस्तत्प्रतापाच्चिन्तितमनेन—भवतु नाम हृतं, तथापि ग्रहीतव्यमेवेदं मया, ततोऽभिहितोऽनेन भुजङ्गः—भद्र! किं ते क्रियतां?, भुजङ्गेनोक्तं—अस्योचितं मूल्यं दत्त्वा गृह्यतामिदं भवतेति, तुष्टो वाणिजकः, तोषितो मूल्येन भुजङ्गः, पलायितो वेगेन, गते च तस्मिंस्तत्पदानुसारेण समागतं विभीषणराजवलं, लब्धा कुतश्चिद्विक्रयवार्ता, प्राप्तः सलोप्त्रो वाणिजकः, गृहीतः पुरत एव लोकस्य,—ततश्च क्षणमात्रेण, लुप्तास्ते रत्नराशयः। वद्धोऽसावारटन्नुच्चैः, राजकेन महेश्वरः ॥ १ ॥ इतस्ततो भयोद्भ्रान्ता, वणिक्पुत्राः सकिङ्कराः। सर्वेऽपि वान्धवैः सार्धं, नष्टास्ते पार्श्ववर्तिनः ॥ २ ॥ ततो विलुप्तसर्वस्वः, स्वजनैः परिवर्जितः। आवद्धो लोप्त्रकः कण्ठे, महारासभरोपितः ॥ ३ ॥ भूत्या विलिप्तसर्वाङ्गस्तस्कराकारधारकः। स राजापथ्यकारीति, निन्द्यमानः पृथग्जनैः ॥ ४ ॥ महाकलकलध्वानसंपूरितदिगन्तरैः। नीयमानो नृपेणोक्तैः, पुरुषैः कृतताडनैः ॥ ५ ॥ विद्राणवदनो दीनः, सर्वाशानाशविह्वलः। तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टः, स ताभ्यामिभ्यवाणिजः ॥ ६ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, किमिदं दृष्टमद्भुतम्?। किमिन्द्रजालं किं स्वप्नः, किं वा मे मतिविभ्रमः? ॥ ७ ॥ यदस्य क्षणमात्रेण, न सा लीला

रोधिभिः । अमुकमीदृशैः प्रायो, विविधैः संविधानकैः ॥ १८ ॥ यावच्च मुक्तफूत्कारं, दारुणाक्रन्दभीषणम् । पताकाजालवीभत्सं, विषमाहतडिण्डिमम् ॥ १९ ॥ उद्वेगहेतुस्ते भद्र!, नितरां जनतापकम् । इदं हि स्नापकं रौद्रं, न निर्गच्छति मन्दिरात् ॥ २० ॥ तावदन्यत्र गच्छावो, न युक्तं द्रष्टुमीदृशम् । परदुःखं कृपावन्तः, सन्तो नोद्वीक्षितुं क्षमाः ॥ २१ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । एवं भवतु तेनोक्ते, निर्गतौ राजमन्दिरात् । संप्राप्तौ हट्टमार्गेषु, ततः स्वस्रीयमातुलौ ॥ २२ ॥ अत्रान्तरे कृतम्लानिर्विज्ञाय रिपुकम्पनम् । मृतं समुद्रस्नानार्थं, पश्चिमे याति भास्करः ॥ २३ ॥ अथादित्ये तिरोभूते, तिमिरेण मलीमसे । जगत्यशेषे संजाते, बोधिते दीपमण्डले ॥ २४ ॥ गोधनेषु निवृत्तेषु, विलीनेषु शकुन्तिषु । वेतालेषु करालेषु, कौशिकेषु विचारिषु ॥ २५ ॥ मूकीभूतेषु काकेषु, निद्रिते नलिनीवने । निजावश्यकलग्नेषु, मुनिषु ब्रह्मचारिषु ॥ २६ ॥ रटत्सु चक्रवाकेषु, रहितेषु स्वकान्तया । उल्लसत्सु भुजङ्गेषु, सतोषे कामिनीजने ॥ २७ ॥ इत्थं प्रदोषे संपन्ने, प्रहृष्टजनमानसे । कश्चिन्निजापणद्वारे, दृष्टस्ताभ्यां महेश्वरः ॥ २८ ॥ उत्तुङ्गविष्टरे रम्ये, निविष्टः किल लीलया । विनीतैर्बहुभिर्दक्षैर्वणिक्पुत्रैर्विवेष्टितः ॥ २९ ॥ वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यपद्मरागादिराशिभिः । पुरतः स्थापितैस्तुङ्गैर्नाशिताशेषतामसः ॥ ३० ॥ विकटैर्हाटकस्तोमैः, राजतैश्च पुरःस्थितैः । दीनारादिमहाकूटैर्गर्वितोऽग्रे विवर्तिभिः ॥ ३१ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, किमित्येष महेश्वरः । उन्नामितैकभ्रूर्मन्दं, वीक्षते मन्थरेक्षणः? ॥ ३२ ॥ अर्थिनां वचनं किं वा, सादरं बहुभाषितम् । एष बाधिर्यहीनोऽपि, नाकर्णयति लीलया ॥ ३३ ॥ कृतप्राञ्जलयो नम्रा, य एते चाटुकारिणः । एतान्नो वीक्षते कस्मात्तृणतुल्यांश्च मन्यते? ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा स रत्नानि, किञ्चिद्ध्यात्वा मुहुर्मुहुः । स्तब्धाङ्गः सेरवदनः, किं भवत्येव वाणिजः? ॥ ३५ ॥ विमर्शेनाभिहितं—भद्राकर्णय, अस्ति तस्यैव मिथ्याभिमानस्य स्वाङ्गभूतो धनगर्वो नाम वयस्यः, तेनाधिष्ठितोऽयं वराकः, तेनाधिष्ठितानामीदृशमेव स्वरूपं भवति, अयं हि मन्यते—"ममेदं

"वत्येव तादृशम्। कारणं विरलानां भोः, केवलं तेन मीलकः ॥८॥ करोति वर्धनस्थैर्यं, अजातं जनयेद्धनम्। अत्यन्तदुर्लभं भद्र !,
"पुण्यं पुण्यानुबन्धि यत् ॥९॥ यच्च—दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद्गुरुपूजनम्। विशुद्धा शीलवृत्तिश्च,पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः॥१०॥
"अथवा—परोपतापविरतिः, परानुग्रह एव च। स्वचित्तदमनं चैव, पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ॥११॥ एतच्चान्यभवे धन्यैर्यैरुपात्तमि-
"हापि वा। स्थिरमेव धनं तेषां, सुमेरोः शिखरं यथा ॥१२॥ अन्यच्च ते महात्मानस्तत्पुण्यपरिढौकितम्। बाह्यं तुच्छं मलप्रायं, विज्ञाय
"क्षणगत्वरम् ॥ १३ ॥ योजयन्ति शुभे स्थाने, स्वयं च परिभुञ्जते। न च तत्र धने मूर्च्छामाचरन्ति महाधियः ॥ १४ ॥ ततश्च तद्धनं
"तेषां, सत्पुण्यावाप्तजन्मनाम्। इत्थं विशुद्धबुद्धीनां, जायते शुभकारणम् ॥ १५ ॥ निन्द्ये बाह्ये महानर्थकारणे मूर्च्छिता धने। शून्यास्ते
"दानभोगाभ्यां, ये पुनः क्षुद्रजन्तवः ॥ १६ ॥ इहैव चित्तसन्तापं, घोरानर्थपरम्पराम्। यत्ते लभन्ते पापिष्ठास्तत्र किं भद्र! कौतुकम्?
"॥१७॥ तदत्र परमार्थोऽयं, मूर्च्छागर्वौ धने सति। न कार्यौ दानभोगौ तु, कर्तव्यौ तत्त्ववेदिना ॥१८॥ यस्तु नैवं करोत्युच्चैः,
"स वराको निरर्थकम्। अमूल्यकः कर्मकरः, केवलं परिताम्यति ॥१९॥ स्नेहदुर्नयगन्धोऽपि, वर्जनीयश्च जानता। अन्यथा जायते कष्टं,
"यथाऽस्य वणिजो महत् ॥ २० ॥" यावत्स कथयत्येवं, बुद्धिसूनोः स्वमातुलः। अन्यस्तावत्समापन्नो, वृत्तान्तस्तं निबोधत ॥ २१ ॥
दृष्टस्ताभ्यां युवा कश्चिदवतीर्णो वणिक्पथे। दुर्बलो मलिनः क्षामो, जरच्चीवरधारकः ॥ २२ ॥ आपणे ग्रन्थिमुन्मोच्य, रूपकैस्तेन मो-
दकाः। स्रजः पर्णानि गन्धाश्च, क्रीतं वस्त्रयुगं तथा ॥ २३ ॥ गत्वा च निकटे वाप्यां, भक्षितं तेन भोजनम्। सन्मानितं सताम्बूलं,
स्नातः संपूरितोदरः ॥ २४ ॥ बद्धश्चामोटकः पुष्पैः, सद्गन्धैर्वासितं वपुः। ततः परिहिते वस्त्रे, प्रस्थितो राजलीलया ॥ २५ ॥ निरी-
क्षतेऽभिमानेन, निजदेहं पुनः पुनः। समारयति चामोटं, गन्धमाघ्राय मोदते ॥ २६ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, क एष तरुणस्तथा।

न तद्धनम् । न ते लोका न तत्तेजो, न गर्वो न च पौरुषम् ॥ ८ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स !, सत्यमेतन्न विभ्रमः । अत एव न कुर्वन्ति, धनगर्वं महाधियः ॥ ९ ॥ "धनं हि घर्मसंतप्तविहङ्गगलचञ्चलम् । ग्रीष्मोष्माक्रान्तशार्दूलजिह्वातरलमीरितम् ॥ १० ॥ इन्द्रजालमिवाने- "कदर्शिताद्भुतविभ्रमम् । क्षणदृष्टविनष्टं च, नीरबुद्बुदसन्निभम् ॥ ११ ॥ युग्मम् । अस्य वाणिजकस्येदं, तात! दुर्नयदोषतः । नष्टं महा- "पदस्थानं, जातं च विविधं धनम् ॥ १२ ॥ इहान्येषां पुनर्भद्र!, दोषसंश्लेषवर्जिनाम् । अपि नश्येदिदं रिक्थं, भवेच्च भयकारणम् ॥ १३ ॥ "तथाहि—येऽपि फूत्कृत्य फूत्कृत्य, पादं मुञ्चन्ति भूतले । तेषामपि क्षणार्धेन, नश्यतीदं न संशयः ॥ १४ ॥ प्राप्नुवन्ति च दुःखानि, "धनिनो धनदोषतः । जलज्वलनलुण्टाकराजदायादतस्करैः ॥ १५ ॥ अन्यच्चेदं धनं वत्स!, मेघजालमिवातुलम् । हतं प्रचण्डवातेन, "यदा याति कथञ्चन ॥ १६ ॥ तदा नालोकयति रूपं न विगणयति परिचयं न निरूपयति कुलीनतां नानुवर्तयति कुलक्रमं नाकलयति "शीलं नापेक्षते पाण्डित्यं नालोचयति सौन्दर्यं नावरुध्यते धर्मपरतां नाद्रियते दानव्यसनितां न विचारयति विशेषज्ञतां न लक्षयति सदा- "चारपरायणतां न परिपालयति चिरस्नेहभावं नोररीकरोति सत्त्वसारतां न प्रमाणयति शरीरलक्षणम्, किं तर्हि?—गन्धर्वनगराकारे, "पश्यतामेव देहिनाम् । तद्धनं क्षणमात्रेण, क्वापि न ज्ञायते गतम्? ॥ १ ॥ अर्जितं बहुभिः क्लेशैः, पालितं जीवितं यथा । नष्टं तु "यादृङ् नृत्यत्सु, नटेष्वपि तदीक्षितम् ॥ २ ॥ तथाप्यमी महामोहनिहताः क्षुद्रजन्तवः । ईदृशेऽपि धने भद्र!, चिन्तावद्धं(न्धं) वितन्वते ॥ ३ ॥ अलीकधनगर्वेण, विह्वलीभूतमानसाः । विकारकोटीः कुर्वन्ति, यथैवैष महेश्वरः ॥ ४ ॥ तदीदृशो धनस्नेह, पर्यन्तस्तात! जन्मनि । "परलोके पुनर्घोरा, धनाद्दुःखपरम्परा ॥ ५ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, येन स्यान्निश्चलं धनम् । तथा शुद्धविपाकं च, स्यात् कल्याणनिबन्ध- "नम् ॥६॥ तचादृशं जगत्यत्र, किमस्ति बत कारणम् । किं वा न संभवत्येव, तदिदं मे निवेदय ॥ ७ ॥ विमर्शेनोदितं तात!, संभ-

"वत्येव तादृशम्। कारणं विरलानां भोः, केवलं तेन मीलकः ॥८॥ करोति वर्धनस्थैर्यं, अजातं जनयेद्धनम्। अत्यन्तदुर्लभं भद्र!,
"पुण्यं पुण्यानुबन्धि यत्॥९॥ यथ—दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद्गुरुपूजनम्। विशुद्धा शीलवृत्तिश्च,पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः॥१०॥
"अथवा—परोपतापविरतिः, परानुग्रह एव च। स्वचित्तदमनं चैव, पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ॥११॥ एतच्चान्यभवे धन्यैर्यैरुपात्तमि-
"हापि वा। स्थिरमेव धनं तेषां, सुमेरोः शिखरं यथा ॥१२॥ अन्यच्च ते महात्मानस्तत्पुण्यपरिढौकितम्। बाह्यं तुच्छं मलप्रायं, विज्ञाय
"क्षणगत्वरम् ॥ १३ ॥ योजयन्ति शुभे स्थाने, स्वयं च परिभुञ्जते। न च तत्र धने मूर्च्छामाचरन्ति महाधियः ॥ १४ ॥ ततश्च तद्धनं
"तेषां, सत्पुण्यावासजन्मनाम्। इत्थं विशुद्धबुद्धीनां, जायते शुभकारणम् ॥ १५ ॥ निन्द्ये बाह्ये महानर्थकारणे मूर्च्छिता धने। शून्यास्ते
"दानभोगाभ्यां, ये पुनः क्षुद्रजन्तवः ॥ १६ ॥ इहैव चित्तसन्तापं, घोरानर्थपरम्पराम्। यत्ते लभन्ते पापिष्ठास्तत्र किं भद्र! कौतुकम्?
"॥१७॥ तदत्र परमार्थोऽयं, मूर्च्छागर्वौ धने सति। न कार्यौ दानभोगौ तु, कर्तव्यौ तत्त्ववेदिना ॥१८॥ यस्तु नैवं करोत्युच्चैः,
"स वराको निरर्थकम्। अमूल्यकः कर्मकरः, केवलं परिताम्यति ॥१९॥ स्नेहदुर्नयगन्धोऽपि, वर्जनीयश्च जानता। अन्यथा जायते कष्टं,
"यथाऽस्य वणिजो महत् ॥ २० ॥" यावत्स कथयत्येवं, बुद्धिसूनोः स्वमातुलः। अन्यस्तावत्समापन्नो, वृत्तान्तस्तं निबोधत ॥ २१ ॥
दृष्टस्ताभ्यां युवा कश्चिदवतीर्णो वणिक्पथे। दुर्बलो मलिनः क्षामो, जरज्जीवरधारकः ॥ २२ ॥ आपणे ग्रन्थिमुन्मोच्य, रूपकैस्तेन मो-
दकाः। स्रजः पर्णानि गन्धांश्च, क्रीतं वस्त्रयुगं तथा ॥ २३ ॥ गत्वा च निकटे वाप्यां, भक्षितं तेन भोजनम्। सन्मानितं सताम्बूलं,
स्नातः संपूरितोदरः ॥ २४ ॥ बद्धश्चामोटकः पुष्पैः, सद्गन्धैर्वासितं वपुः। ततः परिहिते वस्त्रे, प्रस्थितो राजलीलया ॥ २५ ॥ निरी-
क्षतेऽभिमानेन, निजदेहं पुनः पुनः। समारयति चामोटं, गन्धमाघ्राय मोदते ॥ २६ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, क एष तरुणस्तथा।

क प्रस्थितः किमर्थं वा, विकारैरिति भज्यते? ॥ २७ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, महतीयं कथानिका। लेशोद्देशेन ते किञ्चित्, कथ्यते तन्निबोध मे ॥ २८ ॥ समुद्रदत्तस्य सुतो, वास्तव्योऽत्रैव पत्तने। अयं हि **रमणो** नाम, तरुणो भोगतत्परः ॥ २९ ॥ बालकालात्समारभ्य, गणिकाव्यसने रतः। अयं च रमणो भद्र!, न चेतयति किञ्चन ॥ ३० ॥ गृहं समुद्रदत्तस्य, रत्नसम्भारपूरितम्। यदासीद्विभवैः पूर्वं, विक्षिप्तधनदालयम् ॥ ३१ ॥ तदनेन दिनैः स्तोकैर्गणिकारतबुद्धिना। अनाशककुटेस्तुल्यं, विहितं पापकर्मणा ॥ ३२ ॥ अधुना निर्धनो दीनः, परकर्मकरो लघुः। जातोऽयमीदृशः पापो, दुःखार्तो निजकर्मणा ॥ ३३ ॥ परकर्मकरत्वेन, कतिचिद्रूपकानयम्। अद्यागतः समासाद्य, हट्टे व्यसननादितः ॥ ३४ ॥ ततः परं पुनर्वत्स!, यदनेन विचेष्टितम्। तद्दृष्टमेव निःशेषं, त्वया किं तत्र कथ्यताम्? ॥ ३५ ॥ अस्ति चात्र पुरे ख्याता, गणिका **मदनमञ्जरी**। तस्याश्च **कुन्दकलिका**, दुहिता यौवनोद्भटा ॥ ३६ ॥ तस्यामासक्तचित्तेन, नाशितो धनसञ्चयः। अनेन धनहीनश्च, गेहान्निःसारितस्तया ॥ ३७ ॥ ततोऽद्य रूपकानेष, कियतोऽप्यतिनिष्ठया। संप्राप्य प्रस्थितस्तस्याः, सदने रतकाम्यया ॥ ३८ ॥ अत्रान्तरे सतूणीरमाकृष्टशरदारुणम्। नरं सानुचरं वीक्ष्य, प्रकर्षः प्राह मातुलम् ॥ ३९ ॥ हा माम माम! पश्य त्वं, शरेण रमणं नरः। कश्चिदेष निहन्त्युच्चैस्तदेनं ननु वारय ॥ ४० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, स एष मकरध्वजः। पर्यया निर्गतो रात्रौ, भयेन सह लीलया ॥ ४१ ॥ वर्तते को ममाज्ञायां?, को वा नेत्यत्र पत्तने। परीक्षार्थं जनोल्लापवेपकर्तव्यचेतसाम् ॥ ४२ ॥ युग्मम्। शरमाकृष्य वीर्येण, तदेष रमणो ननु। अनेनैव गृहं तस्या, वराको वत्स! नीयते ॥ ४३ ॥ तत्किं ते वारणेनास्य, यदनेन पुरस्कृतः। रमणोऽनुभवत्येष, तन्निभालय कौतुकम् ॥ ४४ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, तौ गतौ गणिकागृहे। दृष्टा च कुन्दकलिका, गृहद्वारेऽतिचर्चिता ॥ ४५ ॥ तदभ्यर्णे विमर्शेन, कुञ्चिता निजनासिका। निष्ठ्यूतं धूनितं शीर्षं, वालिताऽन्यत्र कन्धरा ॥ ४६ ॥ ततो

हाहेति जल्पन्तमुद्विग्नं तं स्वमातुलम् । प्रकर्षः प्राह ते माम!, किं व्यलीकस्य कारणम्? ॥ ४७ ॥ स प्राह वसनच्छन्नां, पुष्पालङ्कारभारिताम् । किमेनां निकटे त्वं नो, वीक्षसेऽशुचिकोष्ठिकाम्? ॥ ४८ ॥ तदस्या दूरतः स्थित्वा, देशे गन्धविवर्जिते । वृत्तान्तो योऽत्र जायेत, पश्यावस्तं निराकुलौ ॥ ४९ ॥ निश्छिद्रा च भवेत् काचिदशुचेरपि कोष्ठिका । इयं तु नवभिर्द्वारैः, क्षरत्येवातिमुत्कला ॥ ५० ॥ तदहं क्षणमप्येकं, नात्र भोः स्थातुमुत्सहे । तुभ्यं शपे शिरोऽनेन, गन्धेन मम दुष्यति ॥ ५१ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, सत्यमेतन्न संशयः । ममापि नासिका व्याप्ता, गन्धेनोत्पादितारतिः ॥ ५२ ॥ तत्तूर्णमपसरावः, ततोऽपसृतौ विमर्शप्रकर्षौ स्थितौ सविलोके दूरदेशे, अत्रान्तरे संप्राप्तो रमणः, तदनु चाकृष्टचाणः समागत एव भयसहितो मकरध्वजः, । दृष्टा रमणेन कुन्दकलिका, ततः प्रत्युज्जीवित इव सुधासेकसिक्त इव संप्राप्तरत्ननिधान इव महाराज्येऽभिषिक्त इव गतः परमहर्षं रमणः, अत्रान्तरे निर्गता निजगृहान्मदनमञ्जरी, दृष्टस्तयाऽसौ, लक्षिता च सकिञ्चनता, ततः संज्ञिता कुन्दकलिका, निरीक्षितः कुन्दकलिकया रमणः, संजातः प्रहृष्टतरः, अत्रान्तरे विज्ञायावसरमाकर्णान्तमापूर्य विमुक्तो मकरध्वजेन शिलीमुखैः, ताडितस्तेन रमणः, गृहीताऽनेन कण्ठे कुन्दकलिका, प्रविष्टोऽभ्यन्तरे, निकटीभूता मदनमञ्जरी, समर्पितं रूपकादि सर्वस्वं, गृहीतमनया, कृतोऽसौ यथाजातः, ततोऽभिहितं मदनमञ्जर्या—वत्स! सुन्दरमनुष्ठितं भवता यदिहागतोऽसि, समुत्सुका त्वयि वत्सा कुन्दकलिका, किंतु भीमनृपतेः सुतश्चण्डो नाम राजपुत्रः साम्प्रतमिहाजिगमिषुर्वर्तते, तदत्रावलीनो भवतु वत्सः, एतच्चाकर्णयतो रमणस्य कृतो भयेन शरीरेऽनुप्रवेशः, अत्रान्तरे समागतो द्वारि चण्डः, समुल्लसितो बहुलकलकलः, विजृम्भितो भयः, प्रकम्पितो रमणः, प्रविष्टश्चण्डः, दृष्टोऽनेन रमणः, गृहीतः क्रोधेन चण्डः, समाकृष्टाऽसिपुत्रिका,

१. वदामि. २ वाणः.

क प्रस्थितः किमर्थं वा, विकारैरिति भज्यते? ॥ २७ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, महतीयं कथानिका । लेशोद्देशेन ते किञ्चित्, कथ्यते तन्निबोध मे ॥ २८ ॥ समुद्रदत्तस्य सुतो, वास्तव्योऽत्रैव पत्तने । अयं हि **रमणो** नाम, तरुणो भोगतत्परः ॥ २९ ॥ बालकालात्समारभ्य, गणिकाव्यसने रतः । अयं च रमणो भद्र!, न चेतयति किञ्चन ॥ ३० ॥ गृहं समुद्रदत्तस्य, रत्नसम्भारपूरितम् । यदासीद्विभवैः पूर्वं, विक्षिप्तधनदालयम् ॥ ३१ ॥ तदनेन दिनैः स्तोकैर्गणिकारतबुद्धिना । अनाशककुटेस्तुल्यं, विहितं पापकर्मणा ॥ ३२ ॥ अधुना निर्धनो दीनः, परकर्मकरो लघुः । जातोऽयमीदृशः पापो, दुःखार्तो निजकर्मणा ॥ ३३ ॥ परकर्मकरत्वेन, कतिचिद्रूपकानयम् । अद्यागतः समासाद्य, हट्टे व्यसननाटितः ॥ ३४ ॥ ततः परं पुनर्वत्स!, यदनेन विचेष्टितम् । तद्दृष्टमेव निःशेषं, त्वया किं तत्र कथ्यताम्? ॥ ३५ ॥ अस्ति चात्र पुरे ख्याता, गणिका **मदनमञ्जरी** । तस्याश्च **कुन्दकलिका,** दुहिता यौवनोद्भटा ॥ ३६ ॥ तस्यामासक्तचित्तेन, नाशितो धनसञ्चयः । अनेन धनहीनश्च, गेहान्निःसारितस्तया ॥ ३७ ॥ ततोऽद्य रूपकानेष, कियतोऽप्यतिनिष्ठया । संप्राप्य प्रस्थितस्तस्याः, सदने रतकाम्यया ॥ ३८ ॥ अत्रान्तरे सतूणीरमाकृष्टशरदारुणम् । नरं सानुचरं वीक्ष्य, प्रकर्षः प्राह मातुलम् ॥ ३९ ॥ हा माम माम! पश्य त्वं, शरेण रमणं नरः । कश्चिदेष निहन्त्युच्चैस्तदेनं ननु वारय ॥ ४० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, स एष मकरध्वजः । पर्यया निर्गतो रात्रौ, भयेन सह लीलया ॥ ४१ ॥ वर्तते को ममाज्ञायां?, को वा नेत्यत्र पत्तने । परीक्षार्थं जनोज्ञापवेपकर्तव्यचेतसाम् ॥ ४२ ॥ युग्मम् । शरमाकृष्य वीर्येण, तदेष रमणो ननु । अनेनैव गृहं तस्या, वराको वत्स! नीयते ॥ ४३ ॥ तत्किं ते वारणेनास्य, यदनेन पुरस्कृतः । रमणोऽनुभवत्येष, तन्निभालय कौतुकम् ॥ ४४ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, तौ गतौ गणिकागृहे । दृष्टा च कुन्दकलिका, गृहद्वारेऽतिचर्चिता ॥ ४५ ॥ तदभ्यर्णे विमर्शेन, कुञ्चिता निजनासिका । निष्ठ्यूतं धूनितं शीर्षं, वालिताऽन्यत्र कन्धरा ॥ ४६ ॥ ततो

रमणस्य वेश्यासंगः

"गृध्यन्ति, ते श्वानो न मनुष्यकाः ॥ ११ ॥" तस्मादेवंविधं नूनमन्येषामपि देहिनाम् । चरितं यैः कृतं पापैर्गणिकाव्यसने मनः ॥ १२ ॥ प्रकर्षेणोक्तं—सत्यमेतन्नास्त्यत्र सन्देहः, ततोऽतिवाहितस्ताभ्यां कचिद्देवमन्दिरे रात्रिशेषः—अत्रान्तरे गलत्तारा, क्वथितध्वान्तकेशिका । नभःश्रीः पाण्डुरा जाता, रोगाघ्रातेव बालिका ॥ १ ॥ आददानः श्रियं तस्या, निजवीर्येण भास्करः । कारुण्यादिव संजातः, सप्रभावो भिषग्वरः ॥ २ ॥ ततोऽरुणप्रभाभिन्ने, पूर्वे गगनमण्डले । जाते रक्तेऽभ्रसङ्घाते, गतच्छाये निशाकरे ॥ ३ ॥ तस्करेषु निलीनेषु, लपत्सु कृकवाकुषु । कौशिकेषु च मूकेषु, कुररेषु विराविषु ॥ ४ ॥ स्वकर्मधर्मव्यापारच्छलेनेव कृतादरम् । सर्वं तदा जगज्जातमारोग्यार्थं नभःश्रियः ॥ ५ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । अथोदिते सहस्रांशौ, प्रबुद्धे कमलाकरे । सङ्गमे चक्रवाकानां, जने धर्मपरायणे ॥ ६ ॥ विमर्शः प्राह ते वत्स!, महदत्र कुतूहलम् । भवचक्रं च विस्तीर्णं, नानावृत्तान्तसङ्कुलम् ॥ ७ ॥ स्तोककालावधिः शेषो, द्रष्टव्यं बहु तिष्ठति । न शक्यते ततः कर्तुमेकैकस्थानवीक्षणम् ॥ ८ ॥ तदिदं वचनं तात!, मामकीनं समाचर । आकालहीनं ते येन, पूर्यते तत्कुतूहलम् ॥९॥ य एष दृश्यते तुङ्गः, शुभ्रः स्फटिकनिर्मलः । महाप्रसादो विस्तीर्णो, विवेको नाम पर्वतः ॥ १० ॥ आरूढैर्दृश्यते भद्र!, समस्तमिह पर्वते । इदं विचित्रवृत्तान्तं, भवचक्रं महापुरम् ॥ ११ ॥ तदत्रारुह्यतां तात!, निपुणं च विलोक्यताम् । यच्च न जायते सम्यक्, पृच्छ्यतामेष तज्जनः ॥ १२ ॥ यतोऽत्राखिलवृत्तान्ते, विदिते नगरे तव । पश्चादपि न जायेत, चित्तौत्सुक्यं कदाचन ॥ १३ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, समारूढौ च पर्वते । अथ तत्र विवेकाख्ये, तुष्टौ स्वस्रीयमातुलौ ॥ १४ ॥ प्रकर्षः प्राह मामैष, रमणीयो महागिरिः । दृश्यते सर्वतः सर्वं, भवचक्रं मयाऽधुना ॥ १५ ॥ किं तु देवकुले माम!, नग्नो ध्यानपरायणः । वेष्टितः पुरुषैर्दीनैः, क्षामो मुत्कलकेशिकः ॥ १६ ॥ नंष्टुकामो दिगालोकी, सेटिकाशुभ्रहस्तकः । दृश्यते पुरुषः कोऽयं, पिशाचाकारधारकः? ॥ १७ ॥ विमर्शेनोदितं

समाहूतो रणाय रमणः, ततो गतेन दैन्यं प्राप्तेन नैर्लज्ज्यं नीतेन क्लीवतां भयेनाभिभूतेन तेन रमणेनागत्य कृतं चण्डस्याङ्गुलीगृहीतदन्ते-
नाष्टाङ्गपादपतनं, त्रायस्व देव! त्रायस्वेति भाषितानि करुणवचनानि, संपन्ना चण्डस्य दया, न मारितोऽसौ केवलं रोषोत्कर्षात् छिन्नो-
ऽनेन रमणस्यामोटकः त्रोटिता नासिका विलुप्तौ कर्णौ विदलिता दशनपङ्क्तिः लूषितमधरोष्ठं विकर्तितौ कपोलौ उत्पाटितमेकं लोचनं दत्तो
मुखे वामपादपार्ष्णिप्रहारः निःसारितो भवनात्, हसितं सहस्ततालं मदनमञ्जरीकुन्दकलिकाभ्यां, प्रत्यायितश्चण्डोऽपि पेशलवचनैः कृतो
हृतहृदयः, रमणस्तु निर्गच्छन्नितरां जर्जरितः प्रहारै राजलोकेन प्राप्तो नारकसमं दुःखं वियुक्तः प्राणैः कृच्छ्रेण ॥ ततः प्रकर्षेणोक्तं—
अहो मकरध्वजसामर्थ्यमहो भयविलसितं अहो कुट्टनीप्रपञ्चचातुर्यं अहो सर्वथा करुणास्थानं सोपहासप्रेक्षणकप्रायं चेदं रमणचरितमिति।
विमर्शेनोक्तं—वत्स!—[ये] गणिकाव्यसने रक्ता, भवन्त्यन्येऽपि मानवाः। तेषामेवंविधान्येव, चरितानि न संशयः ॥ १ ॥ "वस्त्रभूषण-
"ताम्बूलगन्धमाल्यविलेपनैः। हृताक्षास्ते न पश्यन्ति, सहजाशुचिरूपताम् ॥ २ ॥ संचरिष्णुमहाविष्ठाकोष्ठिकाभिर्विमूढकाः। वाञ्छन्त-
"स्ताभिराश्लेषं, कुर्वन्त्येव धनक्षयम् ॥ ३ ॥ ततो भिक्षाचरप्राया, भवन्ति कुलदूषणाः। न च मूढा विरज्यन्ते, तामवस्थां गता अपि
"॥ ४ ॥ ततस्ते प्राप्नुवन्त्येव, वेश्याव्यसननाटिताः। एवंविधानि दुःखानि, वत्स! किं चात्र कौतुकम्? ॥ ५ ॥ चलचित्ताः प्रकृत्यैव, कु-
"लजा अपि योषितः। चटुलत्वेन वेश्यानां, तात! कः प्रश्नगोचरः? ॥ ६ ॥ कुलीना अपि भो! नार्यः, सर्वमायाकरण्डिकाः। को मायां
"जीर्णवेश्यानां, वत्स! पृच्छेत्सकर्णकः? ॥ ७ ॥ शेषाभिरपि नारीभिः, स्नेहे दत्तो जलाञ्जलिः। यस्यास्था गणिकास्नेहे, स मूर्खपट्ट-
"बन्धकः ॥ ८ ॥ अन्यस्मै दत्तसंकेता, वीक्षतेऽन्यं गृहे परः। अन्यश्चित्ते परः पार्श्वे, गणिकानामहो नरः ॥ ९ ॥ कुर्वन्ति चाटुकर्माणि,
"यावत्स्वार्थः प्रपूर्यते। च्युतसारं विमुञ्चन्ति, निर्लाक्षालक्तकं यथा ॥ १० ॥ पुरापवसरप्राया, गणिकाः परिकीर्तिताः। ये तास्वपि च

वस्तुपलभ्यते ॥३७॥ त्रिभिर्विशेषकम् । विमर्शेनोक्तम्—अत्रैव मानवावासे, विद्यतेऽवान्तरं पुरम् । ललितं नाम तस्यायं, राजा ललनना-मकः ॥ ३८ ॥ मृगयाव्यसने सक्तो, न लक्षयति किञ्चन । अयमत्र महारण्ये, तिष्ठत्येव दिवानिशम् ॥ ३९ ॥ सामन्तैः स्वजनैर्लोकै-स्तथा मन्त्रिमहत्तमैः । वार्यमाणोऽपि नैवास्ते, मांसखादनलालसः ॥ ४० ॥ सीदन्ति राज्यकार्याणि, विरक्तं राजमण्डलम् । ततस्तं ता-दृशं वीक्ष्य, चिन्तितं राज्यचिन्तकैः ॥ ४१ ॥ नोचितो राज्यपद्माया, ललनोऽयं दुरात्मकः । ततः पुत्रं व्यवस्थाप्य, राज्ये गेहाद्बहिष्कृतः ॥ ४२ ॥ तथाप्याखेटके रक्तो, मांसलोलो नराधमः । एकाकी दुःखितोऽरण्ये, नित्यमास्ते पिशाचवत् ॥४३॥ इह च वत्स !—"परमा-"रितजीवानां, पिशितं योऽपि खादति । इहामुत्र च दुःखानां, पद्धतेः सोऽपि भाजनम् ॥ ४४ ॥ यस्तु क्रूरो महापापः, स्वयमेव निकृ-"न्तति । स्फुरन्तं जीवसङ्घातं, तस्य मांसं च खादति ॥ ४५ ॥ तस्येह यदि दुःखानि, भवन्त्येवंविधानि भोः ! । परत्र नरके पातो, "वत्स ! किं तत्र कौतुकम् ?॥४६॥ युग्मम् । बीभत्समशुचेः पिण्डो, निन्द्यं रोगनिबन्धनम् । कृमिजालोल्वणं मांसं, भक्षयन्तीह राक्षसाः "॥४७॥ यैस्त्विदं धर्मबुद्ध्यैव, भक्ष्यते स्वर्गकाम्यया । कालकूटविषं नूनमद्युस्ते जीवितार्थिनः ॥ ४८ ॥ अहिंसा परमो धर्मः, स कुतो "मांसभक्षणे ? । अथ हिंसा भवेद्धर्मः, स्यादग्निर्हिमशीतलः ॥ ४९ ॥ किमत्र बहुना ?—धर्मार्थं रसगृद्ध्या वा, मांसं खादन्ति ये नराः । "निघ्नन्ति प्राणिनो वा ते, पच्यन्ते नरकाग्निना ॥ ५० ॥ अन्यच्च—यथा गोमायुघाताय, ताम्यत्येष निरर्थकम् । आखेटके रतात्मानस्त-थैवान्येऽपि जन्तवः ॥ ५१ ॥ यावच्च वर्णयत्येवं, विमर्शस्तस्य चेष्टितम् । तावल्ललनवृत्तान्तो, यो जातस्तं निबोधत ॥ ५२ ॥ स जम्बु-कविनाशार्थं, धावन्नुच्चैर्दुरुत्तरे । सतुरङ्गो महागर्ते, पतितोऽधोमुखस्तले ॥ ५३ ॥ ततः संचूर्णिताङ्गोऽसौ, क्षुद्यमानो हयेन च । अत्राणो विरटन्नुच्चैस्तत्रैव निधनं गतः ॥ ५४ ॥ ततः प्रकर्षेणाभिहितम्—अधुनैवामुना प्राप्तं, मृगयाव्यसने फलम् । विमर्शः प्राह न फलं,

मांसखा-
दनफलं

वत्स!, विख्यातातुलसंपदः । कुबेरसार्थवाहस्य, सूनुरेष कपोतकः ॥ १८ ॥ **धनेश्वर** इति ख्यातमभिधानं प्रतिष्ठितम् । अस्य पूर्वगुणैः
पश्चादाहूतोऽयं कपोतकः ॥ १९ ॥ अनर्घ्यरत्नकोटीभिः, पूरितं पापकर्मणा । अनेनापि पितुर्गेहं, श्मशानसदृशं कृतम् ॥ २० ॥ द्यूतेषु
रतचित्तोऽयं, न चेतयति किञ्चन । निर्वाहिते धने स्वीये, द्यूतार्थं चौरिकापरः ॥ २१ ॥ चौर्यं पुरेऽत्र कुर्वाणो, भूरिवाराः कदर्थितः ।
राज्ञाऽसौ मान्यपुत्रत्वात्केवलं न विनाशितः ॥ २२ ॥ अद्य रात्रौ पुनः सर्वं, हारितं कर्पटादिकम् । ततो व्यसनतप्तेन, मस्तकेन कृतः
पणः ॥ २३ ॥ एभिरेष महाधूर्तैर्वराकैः कितवैर्जितः । शिरोऽपि लातुमिच्छद्भिरधुनैवं विनाट्यते ॥ २४ ॥ नंष्टुमेभ्यो न शक्नोति,
स्वपापभरपूरितः । क्षुद्रैर्वितर्ककल्लोलैः, केवलं परितप्यते ॥ २५ ॥ प्रकर्षः प्राह न ज्ञातं, किमनेन तपस्विना । द्यूतं हि देहिनां लोके,
सर्वानर्थविधायकम्? ॥ २६ ॥ धनक्षयकरं निन्द्यं, कुलशीलविदूषणम् । प्रसूतिः सर्वपापानां, लोके लाघवकारणम् ॥ २७ ॥ संक्लिष्टचे-
तसो मूलमविश्वासकरं परम् । पापैः प्रवर्तितं द्यूतं, किमनेन न लक्षितम्? ॥ २८ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, महामोहमहीपतेः । व-
राकः किं करोत्वेष, यो वशः सैन्यवर्तिनः ॥ २९ ॥ यतः—महामोहहता येऽत्र, विशेषेण नराधमाः । द्यूते त एव वर्तन्ते, प्राप्नुवन्ति
च तत्फलम् ॥ ३० ॥ यावच्च कथयत्येवं, विमर्शः किल चेष्टितम् । तावत्त्रोटितमेवोच्चैः, कितवैस्तस्य मस्तकम् ॥ ३१ ॥ प्रकर्षः प्राह
मामेदं!, महानर्थविधायकम् । रमन्ते द्यूतमत्रैव, तेषामेवंविधा गतिः ॥ ३२ ॥ तं मातुलोऽब्रवीद्भद्र!, सम्यक् संलक्षितं त्वया । न द्यूते
रक्तचित्तानां, सुखमत्र परत्र वा ॥ ३३ ॥ अत्रान्तरे महारण्ये, निपपात कथञ्चन । दृष्टिः प्रकर्षसंज्ञस्य, नीलाब्जदललासिनी ॥३४॥
ततश्च तन्मुखं हस्तं, कृत्वा स प्राह मातुलम् । क एष तुरगारूढः, प्रखिन्नः श्रमपीडितः ॥ ३५ ॥ उद्गीर्णहेतिः पापात्मा, जीवमारणत-
त्परः । स्वयं दुःखपरीतोऽपि, दुःखदोऽरण्यदेहिनाम् ॥ ३६ ॥ मध्याह्नेऽपि पिपासार्तो, बुभुक्षाक्षामकुक्षिकः । जम्बुकं पुरतः कृत्वा, प्रधा-

नम् । उच्छृङ्खला पुनर्वत्स!, तमेषा वन्धयत्यलम् ॥ ७ ॥ तदस्य विकथामूलं, दुर्भाष्यव्यसने फलम् । इदमीदृशमापन्नं, परलोके च दु-
र्गतिः ॥ ८ ॥ अत्रान्तरे प्रकर्षेण, राजमार्गे निपातिता । दृष्टिर्दृष्टश्च तत्रैकः, शुक्लवर्णाम्बरो नरः ॥ ९ ॥ ततः पप्रच्छ तं वीक्ष्य, क एष
इति मातुलम् । तेनोक्तं वत्स! हर्षोऽयं, रागकेसरिसैनिकः ॥ १० ॥ अस्त्यत्र मानवावासे, वासवो नाम वाणिजः । इदं च दृश्यते-
ऽभ्यर्णे, तस्य गेहं महाधनम् ॥ ११ ॥ बालकाले वियुक्तश्च, वयस्योऽत्यन्तवल्लभः । धनदत्तः समायातो, वासवानन्ददायकः ॥ १२ ॥
इदं कारणमुद्दिश्य, भवनेऽत्र प्रवेक्ष्यति । अयं हर्षः प्रविष्टश्च, पश्य किं किं करिष्यति? ॥ १३ ॥ ततो विस्फारिताक्षोऽसौ, प्रकर्षस्त-
न्निरीक्षते । इतश्च वासवस्तेन, धनदत्तेन मीलितः ॥ १४ ॥ ततः प्रविष्टस्तद्देहे, स हर्षः सकुटुम्बके । संजातं च वणिग्गेहं, बृहदानन्द-
सुन्दरम् ॥ १५ ॥ आहूता बान्धवाः सर्वे, प्रवृत्तश्च महोत्सवः । ततो गायन्ति नृत्यन्ति, वादितानन्दमर्दलाः ॥ १६ ॥ अपि च—
वरभूषणमुज्ज्वलवेषधरं, प्रमदोद्धुरखादनपानपरम् । धनदत्तसमागमजातसुखं, तदभूदथ वासवगेहसुखम् ॥ १७ ॥ अथ तादृशि विस्म-
यसञ्जनके, क्षणमात्रविवर्धितवर्धनके । निजमाममवोचत बुद्धिसुतः, प्रविलोकनकौतुकतोषयुतः ॥ १८ ॥ यदिदं वेल्लते माम!, सर्वमर्द-
वितर्दकम् । वासवीयगृहं तत्किं, तेन हर्षेण नाटितम्? ॥ १९ ॥ विमर्शेनोदितं—वत्स!, साधु साधु विनिश्चितम् । अकाण्डसदनक्षोभे,
हर्ष एवात्र कारणम् ॥ २० ॥ अत्रान्तरेऽतिवीभत्सः, कृष्णवर्णधरो नरः । दृष्टो द्वारि प्रकर्षेण, तस्य वासवसद्मनः ॥ २१ ॥ ततस्तेनो-
दितं माम!, क एष पुरुषाधमः? । विमर्शेनोक्तम्—वत्स! शोकवयस्योऽयं, विषादो नाम दारुणः ॥ २२ ॥ यश्चैष पथिकः कश्चि-
त्प्रवेष्टुमिह वाञ्छति । प्रविष्टेऽत्र विषादोऽयं, भवनेऽत्र प्रवेक्ष्यते ॥ २३ ॥ ततः प्रविश्य पान्थेन, तेन वासवसन्निधौ । एकान्ते वास-
वस्यैव, गुह्यं किञ्चिन्निवेदितम् ॥ २४ ॥ अत्रान्तरे प्रविष्टोऽसौ, विषादस्तच्छरीरके । मूर्च्छया पतितश्चासौ, वासवो नष्टचेतनः ॥ २५ ॥

पुण्यमेतद्विभाव्यताम् ॥ ५५ ॥ फलं तु नरके घोरे, स्यादेवंविधकर्मणाम् । तथापि मूढाः खादन्ति, मांसं हिंसन्ति देहिनः ॥ ५६ ॥ इतश्च राजपुरुषैर्जिह्वामुत्पाट्य दारुणैः । तप्तं ताम्रं नरः कश्चित्पाय्यमानो निरीक्षितः ॥ ५७ ॥ ततो दयापरीतात्मा, प्रकर्षः प्राह मातुलम् ।— हा हा किमेष पुरुषो, निर्घृणैर्माम ! पीड्यते ? ॥ ५८ ॥ विमर्शेनोक्तं—भद्राकर्णय, अयं पुरुषोऽत्रैव मानवावासान्तर्भूते चणकपुरे वास्तव्यो महाधनः सुमुखो नाम सार्थवाहः, अयं च बालकालादारभ्य वाक्पारुष्यव्यसनी, ततो लोकैर्गुणनिष्पन्नमस्य दुर्मुख इति नाम प्रतिष्ठितं, प्रकृत्यैव चास्य प्रतिभासते स्त्रीकथा रोचते भक्तकथा मनोऽभीष्टा राजकथा हृदयिता देशकथा, सर्वथा जल्पे सति न कथञ्चिन्निजतुण्डं धारयितुं पारयति । इतश्च चणकपुराधिपतिरेव तीव्रो नाम राजा गतो रिपूणामुपरि विक्षेपेण लग्नमायोधनं जिता रिपवः, इतश्च निर्गते तस्मिन्नास्थायिकायां प्रस्तुताऽनेन राजकथा यदुत—प्रबलास्ते रिपवः, पराभविष्यन्ति राजानं, आगमिष्यन्ति ते पुरलुण्टनार्थं, ततो यथाशक्त्या पलायध्वं यूयं, तदाकर्ण्य नष्टं समस्तं पुरं, समागतो राजा, दृष्टं तन्निरुद्वसं चणकपुरं, किमेतदिति पृष्टमनेन, कथितः केनचिद्व्यतिकरः, कुपितो दुर्मुखस्योपरि तीव्रनरेन्द्रः, ततः पुनरावासिते पुरे प्रख्याप्य तं दुर्वचनभाषणलक्षणमपराधं पौराणामेवंविधोऽस्य दण्डो निर्वर्तितो राज्ञेति । प्रकर्षेणोदितं माम !, महाकष्टकमीदृशम् । यद्दुर्भाषणमात्रेण, संप्राप्तोऽयं वराककः ॥ १ ॥ मातुलेनोदितं वत्स !, विकथाऽऽसक्तचेतसाम् । अनियन्त्रिततुण्डानां, कियदेतद्दुरात्मनाम् ? ॥ २ ॥ इयं हि कुरुते वैरं, देहिनां निर्निमित्तकम् । विधत्ते जनसन्तापं, मुत्कला भद्र ! भारती ॥ ३ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्ते श्लाघ्यास्ते मनस्विनः । ते वन्द्यास्ते दृढासत्त्वे, ते जगत्यमृतोपमाः ॥ ४ ॥ येषां मिताक्षरा सत्या, जगदाह्लादकारिणी । काले सद्बुद्धिपूता च, वर्तते भद्र ! भारती ॥ ५ ॥ युग्मम् । ये तु मुत्कलवाणीका, तदन्तेऽदैवितर्दकम् । तैरत्रैव महानर्था, नेदृशा वत्स ! दुर्लभाः ॥ ६ ॥ सुश्लिष्टा मोचयत्येषा, भारती तात ! देहि-

विकथाफलं

नीत्वा पल्लिं ततोऽनेकयातनाशतपीडितः । स चौरैर्विहितो वत्स!, वर्धनो धनवाञ्छया ॥ ४५ ॥ अयं च पुरुषस्तस्य, सर्वदा पादधावकः । वत्स! लम्बनको नाम, गृहजो दासदारकः ॥ ४६ ॥ ततस्तं तादृशं दृष्ट्वा, स्वामिनं चौरपीडितम् । नंष्ट्वा कथञ्चिदायातो, वृत्तान्तस्य निवेदकः ॥ ४७ ॥ निवेदिते च वृत्तान्ते, तथा वासववाणिजः । यदकार्षीत्त्वया तच्च, दृष्टमेव ततः परम् ॥ ४८ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, प्रलापाक्रन्दरोदनैः । किममीभिः परित्राणं, तस्य संजनितं कृतैः? ॥ ४९ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, नैतदेवं तथापि च । एवमेते प्रकुर्वन्ति, विषादेन विनाटिताः ॥ ५० ॥ धनदत्तागमं प्राप्य, ये हर्षवशवर्तिनः । वर्धनापदमासाद्य, विषादेन विनाटिताः ॥ ५१ ॥ तेषां हर्षविषादाभ्यामेतेषां पीडितात्मनाम् । कीदृशी वा भवेत्तात!, पर्यालोचितकारिता? ॥ ५२ ॥ ततश्च—अवीक्ष्य वस्तुनस्तत्त्वमनालोच्य हिताहितम् । एते विडम्बयन्त्येवमात्मानं तद्वशानुगाः ॥ ५३ ॥ किंच—नात्र केवलमीदृक्षं, वासवीये गृहोदरे । आभ्यां हर्षविषादाभ्यां, प्रेक्षणं वत्स! नाट्यते ॥ ५४ ॥ किं तर्हि?—सर्वत्र भवचक्रेऽस्मिन्, कारणैरपरापरैः । एतौ नर्तयतो नित्यं, जनमेनं गृहे गृहे ॥ ५५ ॥ यतः—पुत्रं राज्यं धनं मित्रमन्यद्वा सुखकारणम् । हर्षस्यास्य वशं यान्ति, प्राप्यास्मिन् मूढजन्तवः ॥ ५६ ॥ ततस्ते तत्परायत्ताः, सद्बुद्धिविकला नराः । वत्स! किं किं न कुर्वन्ति, हास्यस्थानं विवेकिनाम्? ॥ ५७ ॥ न चिन्तयन्ति ते मूढा, यथेदं पूर्वकर्मणा । पुत्रराज्यादिकं सर्वं, जन्तूनामुपपद्यते ॥ ५८ ॥ ततः कर्मपरायत्ते, तुच्छे वाह्येऽतिगत्वरे । कथञ्चित्तत्र संपन्ने, हर्षः स्यात्केन हेतुना? ॥ ५९ ॥ तथा—विषादेन च बाध्यन्ते, वियोगं प्राप्य वल्लभैः । अनिष्टैः संप्रयोगं च, नानाव्याधिशतानि च ॥ ६० ॥ बाधिताश्च विषादेन, सदाऽमी मूढदेहिनः । आक्रन्दनं मनस्तापं, दैन्यमेवं च कुर्वते ॥ ६१ ॥ न पुनर्भावयन्त्येवं, यथेदं पूर्वसंचितैः । कर्मभिर्जनितं दुःखं, विषादावसरः कथम्? ॥ ६२ ॥ अन्यच्च—विषादो वर्धयत्येव, तद्दुःखं तात! देहिनाम् । न त्राणकारकस्त्राणं,

हा हा किमेतदित्युच्चैर्विलपन्निखिलो जनः । ततः समागतस्तस्य, निकटे भयविह्वलः ॥ २६ ॥ अथ वायुप्रदानाद्यैः, पुनः संजातचेतनः । प्रलापं कर्तुमारब्धः, सविषादः स वासवः ॥ २७ ॥ कथम् ?—हा पुत्र! तात वत्सातिसुकुमारशरीरक । ईदृशी तव संजाता, काऽवस्था मम कर्मणा ? ॥ २८ ॥ निर्गतोऽसि ममापुण्यैर्वत्स! वारयतो मम । दैवेन निर्घृणेनेदं, तव जात! विनिर्मितम् ॥ २९ ॥ हा हतोऽसि निराशोऽसि, मुषितोऽसि विलक्षणः । एवं व्यवस्थिते वत्स!, त्वयि किं मम जीवति ? ॥ ३० ॥ यावच्च प्रलपत्येवं, स पुत्रस्नेहकातरः । तावद्विषादः सर्वेषु, प्रविष्टः स्वजनेष्वपि ॥ ३१ ॥ अथ ते तस्य माहात्म्यात्सर्वे वासवबान्धवाः । हाहारवपरा गाढं, प्रलापं कर्तुमुद्यताः ॥ ३२ ॥ ततश्च—क्षणेन विगतानन्दं, दीनविह्वलमानुषम् । रुदन्नारीजनं मूढं, जातं वासवमन्दिरम् ॥ ३३ ॥ ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा, प्रकर्षः प्राह मातुलम् । किमिदं माम! संजातं, गृहे तु प्रेक्षणान्तरम् ? ॥ ३४ ॥ विमर्शः प्राह तत्तुभ्यमादावेव निवेदितम् । मया यथाऽन्तरायत्ता, बहिरङ्गा इमे जनाः ॥ ३५ ॥ ततश्चेदं तथा पूर्वं, हर्षेण प्रविनाटितम् । अधुना नाटयत्येवं, विषादोऽसौ वराककम् ॥ ३६ ॥ तदत्र भवने लोकाः, किं कुर्वन्तु तपस्विनः ?। ये हि हर्षविषादाभ्यां, क्षणार्धेन विनाटिताः ॥ ३७ ॥ प्रकर्षः प्राह किं गुह्यं, कर्णाभ्यर्णविवर्तिना । अनेन वासवस्यास्य, पुरुषेण निवेदितम् ? ॥ ३८ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, समाकर्णय साम्प्रतम् । अस्त्यस्य वर्धनो नाम, पुत्रो हृदयवल्लभः ॥ ३९ ॥ स चैक एव पुत्रोऽस्य, यौवनस्थो मनोहरः । उपयाचितकोटीभिर्जातो विनयतत्परः ॥ ४० ॥ अनेन धार्यमाणोऽपि, स धनार्जनकाम्यया । प्रविधाय महासार्थं, गतो देशान्तरे पुरा ॥ ४१ ॥ स चोपार्ज्य धनं भूरि, स्वदेशागमकामुकः । कादम्बर्यां महाटव्यां, गृहीतो वत्स! तस्करैः ॥ ४२ ॥ विलुप्तं धनसर्वस्वं, हतः सार्थः सबान्धवः । बद्धा गृहीता वन्यश्च, तस्करैर्धनकामिभिः ॥ ४३ ॥ तासां मध्ये गृहीतश्च, वर्धनः क्रूरकर्मभिः । स सार्थवाह इत्येवंवादिभिर्भद्र! तस्करैः ॥ ४४ ॥

यदि त्वया । पुराणि विदितं वत्स! भवचक्रं ततोऽधुना ॥ ११९ ॥ अत्रान्तरे—आकर्ण्य मातुलीयां तां, भारतीं भगिनीसुतः । अदादादरतो दृष्टिं, भवचक्रे समन्ततः ॥ १२० ॥ ततो निःशेषतो वीक्ष्य, तारविस्फारितेक्षणः । त्वरयोद्विग्नचेतस्को, निजगाद ससंभ्रमः ॥ १२१ ॥ कथम्?—हा हा हा माम! दृश्यन्ते, कष्टाः सप्त महेलिकाः । असूर्या नगरेऽमुष्मिन्, दारुणाकारधारिकाः ॥ १२२ ॥ आक्रान्ताशेषधामानः, कृष्णा बीभत्सदर्शनाः । वेताल्य इव नाम्नाऽपि, लोककम्पविधायिकाः ॥ १२३ ॥ एताः काः किंप्रयुक्ता वा, किंवीर्याः किंपरिच्छदाः । चेष्टन्ते कस्य बाधायै?, तथैवंकृतनिश्चयाः ॥ १२४ ॥ इदं मे सर्वमाख्यातं, यावद्यापि नो त्वया । तावत्प्रतारणं मन्ये, भवचक्रस्य वर्णनम् ॥१२५॥ अतः समस्तं मामोऽदो, मह्यमाख्यातुमर्हति । विमर्शेनोदितं—वत्स!, निबोध त्वं निवेद्यते ॥ १२६ ॥ जरा रुजा मृतिश्चेति, खलता च कुरूपता । दरिद्रता दुर्भगता, नामतोऽमूः प्रकीर्तिताः ॥ १२७ ॥ तत्र—सा कालपरिणत्याख्या, भार्या या मूलभूपतेः । तया प्रयोजिता तावज्जरेयं भुवनोदरे ॥ १२८ ॥ बाह्यान्यपि निमित्तानि, वर्णयन्तीह केचन । अस्याः प्रयोजकानीति, लवणाद्यानि मानवाः ॥ १२९ ॥ वीर्यं पुनरदोऽमुष्या, यदाश्लेषेण देहिनाम् । हरत्यशेषसद्वर्णलावण्यं बलशालिनाम् ॥ १३० ॥ गाढाश्लेषात्पुनर्वत्स!, विपरीतमनस्कताम् । कुरुते शोच्यतां लोके, देहिनां वीर्यशालिनाम् ॥ १३१ ॥ वलीपलितखालित्यपिप्लुव्यङ्गकुवर्णताः । कम्पकर्कशिकाशोकमोहशैथिल्यदीनताः ॥ १३२ ॥ गतिभङ्गान्ध्यबाधिर्यदन्तवैकल्यरीणताः । जरापरिकरः प्रौढो, वायुरत्र बलाग्रणीः ॥ १३३ ॥ अनेन परिवारेण, परिवारितविग्रहा । जरेयं विलसत्यत्र, मत्तावद्गन्धहस्तिनी ॥ १३४ ॥ अधुना यस्य बाधायै, चेष्टते कृतनिश्चया । जरेयमेव तं वत्स!, विपक्षं ते निवेदये ॥१३५॥ तस्या एव महादेव्या, विद्यतेऽनुचरः परः । यौवनाख्यो महावीर्यश्चञ्चदुद्दामपौरुषः ॥ १३६ ॥ स च योगी तदादेशात्प्रविश्याङ्गेषु देहिनाम् । तनोति बलमौर्जित्यं, बन्धुराकारधारितां ॥ १३७ ॥ किं च—विलासहा-

कथ्यमानं निबोध मे ॥ १०० ॥ "बुभुक्षारतिसन्तापपिपासावेदनातुराः । दाहशोकभयोद्वेगबन्धताडनपीडिताः ॥ १०१ ॥ सततं दुःखिता
"लोका, धार्यन्तेऽत्र पुरेऽखिलाः । महामोहादिभिर्वत्स!, दीनाः शरणवर्जिताः ॥ १०२ ॥ धर्माधर्मविवेकेन, विकलाः कलुषात्मकाः ।
"विशन्त्यनन्तजातीयाः, पुरेऽत्र पुरुषाः किल ॥ १०३ ॥" तदिदं पशुसंस्थानं, वर्णितं ते महापुरम् । इदानीं वर्ण्यते वत्स!, तदिदं पापि-
पञ्जरम् ॥ १०४ ॥ येऽत्र लोका महापापप्राग्भारभरपूरिताः । वसन्ति तेषां दुःखस्य, नास्ति विच्छेदसम्भवः ॥ १०५ ॥ योऽसौ ते
वेदनीयाख्यनृपतेः पुरुषो मया । असातनामकः पूर्वं, वर्णितस्तत्र मण्डपे ॥ १०६ ॥ तस्येदं भो! महामोहराजेन निखिलं पुरम् । क-
चिचोपितचित्तेन, भटभुक्त्या समर्पितम् ॥ १०७ ॥ ततस्तेन पुरे सर्वे, परमाधार्मिनामकैः । अत्र लोकाः कदर्थ्यन्ते, पुरुषैः स्वनियो-
जितैः ॥ १०८ ॥ कथम्?—"पाय्यन्ते तप्तताम्राणि, नीयन्ते क्षतचूर्णताम् । खाद्यन्ते निजमांसानि, दह्यन्ते तीव्रवह्निना ॥ १०९ ॥
"शाल्मलीरभिरोह्यन्ते, वज्रकण्टकसंकुलाः । तार्यन्ते क्लेदबहुलां, वत्स! वैतरणीं नदीम् ॥ ११० ॥ छिद्यन्ते करुणाहीनैरसिपत्रवनेरितैः ।
"कुन्ततोमरनाराचकरवालगदाशतैः ॥ १११ ॥ पच्यन्ते कुम्भपाकेन, पाट्यन्ते क्रकचादिभिः । कलम्बवालुकापृष्ठे, भ्रज्यन्ते चणका इव
"॥ ११२ ॥ अन्यच्च—पाटकाः सन्ति सप्तात्र, तत्राद्ये पाटकत्रये । परमाधार्मिकैरित्थं, जन्यते दुःखपद्धतिः ॥ ११३ ॥ परस्परं च
"कुर्वन्ति, दुःखमेते निरन्तरम् । पट्सु पाटेषु भिद्यन्ते, सप्तमे वज्रकण्टकैः ॥ ११४ ॥ किं च—बुभुक्षया कदर्थ्यन्ते, प्रपीड्यन्ते पि-
"पासया । काष्ठीभवन्ति शीतेन, वेदनावेगविह्वलाः ॥ ११५ ॥ क्षणेन द्रवतां यान्ति, क्षणेन स्थिररूपताम् । क्षणेन च विलीयन्ते, गृ-
ह्णन्ति च शरीरकम् ॥ ११६ ॥" न शक्तः कोटिजिह्वोऽपि, दुःखं वर्णयितुं जनः । वसतामत्र लोकानां, यादृशं पापिपञ्जरे ॥ ११७ ॥
एकान्तदुःखगर्भार्थं, तदिदं पापिपञ्जरम् । कथितं ते समासेन, पुरं वत्स! मयाऽधुना ॥ ११८ ॥ तस्मादेतानि चत्वारि, विज्ञातानि

नीरोगता नाम, वेदनीयाख्यभूपतेः । पदातिनेह सातेन, प्रयुक्ता भवचक्रके ॥ १५७ ॥ सा वर्णवलसौन्दर्यधीधृतिस्मृतिपाटवैः । परीता कुरुते लोकं, सुखसन्दर्भनिर्भरम् ॥ १५८ ॥ तां चैपा दारुणा हत्वा, क्षणान्नीरोगतां रुजा । प्रवर्तयति लोकानां, तीव्रार्तिं तनुचित्तयोः ॥ १५९ ॥ तेनेयं तद्विघाताय, रुजेत्थं वत्स! वल्गते । एतदाक्रान्तमूर्तीनां, चेष्टाऽऽख्यातुं न पार्यते ॥ १६० ॥ तथाहि—कूजन्ति करुणध्वानैः, क्रन्दन्ति विकृतस्वराः । रुदन्ति दीर्घपूत्कारैरारटन्ति सविह्वलाः ॥ १६१ ॥ गाढं दीनानि जल्पन्ति, रुण्टन्ति च मुहुर्मुहुः । लुठन्तीतस्ततो मूढाश्चेतयन्ते न किञ्चन ॥ १६२ ॥ नित्यमार्ताः सदोद्विग्ना, विक्लवास्त्राणवर्जिताः । भयोद्भ्रान्तधियो दीना, नरकेष्विव नारकाः ॥ १६३ ॥ भवन्ति भवचक्रेऽत्र, सत्त्वाः पापिष्ठयाऽनया । हत्वा नीरोगतां वत्स!, रुजया परिपीडिताः ॥ १६४ ॥ तदेपा लेशतो वत्स!, रुजा ते गदिता मया । मृतिर्मर्दितविश्वेयं, साम्प्रतं ते निवेद्यते ॥ १६५ ॥ योऽसौ ते दर्शितः पूर्वमायुर्नामा महीपतिः । चतुर्नरपरीवारस्तत्क्षयोऽस्याः प्रयोजकः ॥ १६६ ॥ प्रयुज्यते विचित्रैश्च, वहिर्हेतुशतैरियम् । विपाग्निशस्त्रपानीयगिरिपातातिसाध्वसैः ॥ १६७ ॥ वुभुक्षाव्याधिदुर्व्यालपिपासोष्णहिमश्रमैः । वेदनाहारदुर्ध्यानपराघातारतिश्रमैः ॥ १६८ ॥ प्राणापानोपरोधाद्यैः, किं तु तैरप्युदीरिता । तमेवायुःक्षयं प्राप्य, मृतिरेपा विवल्गते ॥ १६९ ॥ वीर्यं पुनरदोऽमुष्या, यदियं देहिनां क्षणात् । हरत्युच्छ्वासनिश्वासं, चेष्टां भाषां सचेतनाम् ॥ १७० ॥ विधत्ते रक्तनिर्नाशं, वैकल्यं काष्ठभूतताम् । दौर्गन्ध्यं च क्षणादूर्ध्वं, स्वपनं दीर्घनिद्रया ॥ १७१ ॥ परिवारस्तु नास्त्यस्या, न चेयं तमपेक्षते । इयं हि तीव्रवीर्येण, सदैका किंमनुष्यिका ॥ १७२ ॥ यतोऽस्या नाममात्रेण, भुवनं सचराचरम् । सनरेन्द्रं सदेवेन्द्रं, कम्पते त्रस्तमानसम् ॥ १७३ ॥ सद्वीर्यवलभाजोऽपि, प्रभवोऽपि जगत्त्रये । आसन्नामपि मत्वैनां, भवन्ति भयकातराः ॥ १७४ ॥ अतः परिच्छदेनास्यास्तात! किं वा प्रयोजनम्? । एकिकापि करोत्येपा, दूरे यच्छ्रूयतेऽद्भुतम् ॥ १७५ ॥ अत

मृतिस्वरूपं

सविब्बोकविपर्यासपराक्रमैः । वल्गनोत्प्लवनोल्लासलासधावनसम्मदैः ॥ १३८ ॥ गर्वशौण्डीर्यसंरम्भत्वसाहसादिभिरुद्धतैः । पुनः पराभिर्लोकैर्लीलया स विजृम्भते ॥ १३९ ॥ तत्सम्बन्धादमी भोगसम्भोगसुखनिर्भरम् । आत्मानं मन्वते लोका, भवचक्रनिवासिनः ॥ १४० ॥ ततस्तं निजवीर्येण, यौवनाख्यमियं जरा । मृद्नाति सपरीवारं, क्रुद्धा कृत्येव साधकम् ॥ १४१ ॥ ततस्ते जरसा वत्स!, जना मर्दितयौवनाः । परीता दुःखकोटीभिर्जायन्ते दीनविक्लवाः ॥ १४२ ॥ स्वभार्ययाऽप्यवज्ञाताः, परिवारावधीरिताः । उपहास्यमानाः सापत्नैस्तरुणीभिस्तिरस्कृताः ॥ १४३ ॥ स्मरन्तः पूर्वभुक्तानि, कासमाना मुहुर्मुहुः । श्लेष्माणमुद्गिरन्तश्च, लुठन्तो जीर्णमञ्चके ॥ १४४ ॥ परनिन्दापराः प्रायः, कुप्यन्तश्च पदे पदे । आक्रान्ता जरया वत्स!, केवलं शेरते जनाः ॥ १४५ ॥ युग्मम् । एषा जरा समासेन, लोकपीडनतत्परा । वर्णिता तेऽधुना वक्ष्ये, रुजां वैवस्वतीं भुजाम् ॥ १४६ ॥ यो वेदनीयनृपतेरसाताख्यो वयस्यकः । वर्णितस्तत्प्रयुक्तेयं, रुजा तेन दुरात्मना ॥ १४७ ॥ वर्णयन्ति निमित्तानि, बहिर्भूतानि सूरयः । अस्याः प्रयोजकान्युच्चैर्नानाकाराणि शास्त्रतः ॥ १४८ ॥ धीधृतिस्मृतिविभ्रंशः, सम्प्राप्तिः कालकर्मणाम् । असात्म्यार्थागमश्चेति, रुजाहेतुरयं गणः ॥ १४९ ॥ वातपित्तकफानां च, यद्यत्संक्षोभकारणम् । रजस्तमस्करं चेति, तत्तदस्याः प्रयोजकम् ॥ १५० ॥ किं तु—बाह्यान्यपि निमित्तानि, स एव परमार्थतः । असाताख्यः प्रयुक्तेऽतः, स एव परकारणम् ॥ १५१ ॥ प्रविष्टेयं शरीरेषु, योगित्वेन शरीरिणाम् । स्वास्थ्यं निहत्य वीर्येण, करोत्यातुरतां पराम् ॥ १५२ ॥ ज्वरातिसारकुष्ठार्शःप्रमेहप्लीहधूमकाः । अम्लकग्रहणीशूलहिक्काश्वासक्षयभ्रमाः ॥ १५३ ॥ गुल्महृद्रोगसंमोहहृल्लासानाहकम्पकाः । कण्डूकोष्ठारुचीशोफभगन्दरगलामयाः ॥ १५४ ॥ पामाजलोदरोन्मादशोषवीसर्पछर्दयः । नेत्ररोगशिरोरोगविद्रधिप्रमुखा भटाः ॥ १५५ ॥ सर्वेऽप्यस्याः परीवारः, स्वात्मभूतो महाबलः । यत्प्रभावादियं वत्स!, रुजा जेतुं न पार्यते ॥ १५६ ॥ चतुर्भिः कलापकम् । अस्ति

रुजास्वरूपं

श्रयाः । ईर्ष्यादयश्च विज्ञेयाः, खलतापरिचारिकाः ॥ १९५ ॥ युग्मम् । अस्ति पुण्योदयो नाम, द्वितीयो मूलभूपतेः । सेनानीस्तत्प्रयुक्तोऽस्ति, सौजन्याख्यो नरोत्तमः ॥ १९६ ॥ स वीर्यधैर्यगाम्भीर्यप्रश्रयस्थैर्यपेशलैः । परोपकारदाक्षिण्यकृतज्ञत्वार्जवादिभिः ॥ १९७ ॥ युतः पदातिभिस्तात!, जनं वन्धुरमानसम् । कुर्वाणो निजवीर्येण, सत्सुधाक्षोदपेशलम् ॥ १९८ ॥ सद्धर्मलोकमर्यादां, सदाचारं सुमित्रताम् । घटयंश्चातुलां लोके, सद्विश्रम्भसुखासिकाम् ॥ १९९ ॥ जनयत्येव केषाञ्चिद्भवचक्रेऽपि देहिनाम् । निर्मिथ्यं चारुतावुद्धिं, गाढं सौन्दर्ययोगतः ॥ २०० ॥ तस्येयं खलता तात!, नितरां परिपन्थिनी । यतः सोऽमृतमेपा तु, कालकूटविपाधिका ॥ २०१ ॥ अतो निहत्य तं वीर्यादियं पापिष्ठमानसा । एवं विवर्तते वत्स!, पुरेऽत्र सपरिच्छदा ॥ २०२ ॥ एनया हतसौजन्याश्चेष्टन्ते यादृशं जनाः । तदुक्त्याऽलं तथापीपद्भणित्वा तव कथ्यते ॥ २०३ ॥ चर्चितानेकदुर्मायाः, परवञ्चनतत्पराः । निष्पिष्टा द्वेपयन्त्रेण, मुक्तस्नेहाः खलाः स्फुटाः ॥ २०४ ॥ अगृह्यमाणाः सत्कृत्यैर्भपन्तः संस्तुतेष्वपि । खादन्तो निजवर्गाश्च, ते खला मण्डलाधिकाः ॥ २०५ ॥ उत्पादयन्तश्छिद्राणि, पातयन्तः स्थिरामपि । कार्ये त्रिपिटिकां कुर्युरुद्वेगं ते खलाः खलु ॥ २०६ ॥ चित्तेन चिन्तयन्त्यन्यदन्यज्जल्पन्ति भापया । क्रिययाऽन्यत्र चेष्टन्ते, ते खलाः खलताहताः ॥ २०७ ॥ क्वचिदुष्णाः क्वचिच्छीताः, क्वचिन्मध्यमतां गताः । नैकरूपा भवन्त्येते, सान्निपाता इव ज्वराः ॥२०८॥ किं च—तवानुरोधतो वत्स!, कथाप्येपा मया कृता । स्वयं त्वमीपां नामापि, नाहमाख्यातुमुत्सहे ॥ २०९ ॥ तदेपा खलता तात!, लेशतो गदिता मया । निवोध साम्प्रतं वत्स!, वर्ण्यमानां कुरूपताम् ॥२१०॥ योऽसौ ते पूर्वमाख्यातो, नामनामा महीपतिः । स दौष्ठ्येन युनक्त्येनां, भवचक्रे कुरूपताम् ॥२११॥ वाहुविध्यं दधत्युच्चैर्वहिरङ्गानि भावतः । तस्यैवादेशकारीणि, यान्यस्याः कारणानि भोः! ॥ २१२ ॥ तथाहि—दुष्टाहारविहाराद्यैः, प्रकुप्यन्तः कफादयः । भूयांसो देहिनां देहे, जनयन्ति कुरूपताम् ॥२१३॥

कुरूपतास्वरूपं

एव सदैश्वर्यादियमुद्दामचारिणी । किञ्चिन्नापेक्षते वत्स!, विचरन्ती यथेच्छया ॥ १७६ ॥ ईश्वरेषु दरिद्रेषु, वृद्धेषु तरुणेषु च । दुर्वलेषु वलिष्ठेषु, धीरेषु करुणेषु च ॥ १७७ ॥ आपद्गतेषु हृष्टेषु, वैरभाजिषु बन्धुषु । तापसेषु गृहस्थेषु, समेषु विषमेषु च ॥ १७८ ॥ किं चात्र वहुनोक्तेन?, सर्वावस्थागतेष्वियम् । प्रभवत्येव लोकेषु, भवचक्रनिवासिषु ॥ १७९ ॥ अस्त्यङ्गभूता सद्भार्या, जीविका नाम वि-श्रुता । तस्यायुर्नामनृपतेर्लोकाह्लादनतत्परा ॥ १८० ॥ तद्बलादवतिष्ठन्ते, निजस्थानेष्वमी जनाः । अतो हितकरत्वेन, सा सर्वजनवल्लभा ॥ १८१ ॥ अतस्तां जीविकां हृत्वा, मृतिरेषा सुदारुणा । लोकं स्वस्थानतोऽन्यत्र, प्रेषयत्येव लीलया ॥ १८२ ॥ प्रहिताश्च तथा यान्ति, दृश्यन्ते न यथा पुनः । नीयन्ते च तथा केचिद्यथाऽसौ रिपुकम्पनः ॥ १८३ ॥ व्रजन्तश्च धनं गेहं, वन्धुवर्गं परिच्छदम् । सर्वं वि-मुच्य गच्छन्ति, मृत्यादेशेन ते जनाः ॥ १८४ ॥ एकाकिनः कृतोद्योगाः, सुकृतेतरशम्वलाः । दीर्घं मार्गं प्रपद्यन्ते, सुखदुःखसमाकुलम् ॥ १८५ ॥ तन्निजास्तु तथा कृत्वा, रोदनाक्रन्दगुन्दलम् । लगन्ति स्वीयकृत्येषु, खादन्ति च पिवन्ति च ॥ १८६ ॥ विभजन्ते धनं भोगैर्युध्यन्ते च तदर्थिनः । सारमेया इवासाद्य, किञ्चिदामिषखण्डकम् ॥ १८७ ॥ तदर्थं तु कृताघौघास्ते जना दुःखकोटिभिः । के-वलाः परिपीड्यन्ते, मृत्यादिष्टा वहिर्गताः ॥ १८८ ॥ एवं च स्थिते—निवेदिता मृतिर्वत्स!, नानाकारेषु धामसु । संचार्यते यया लोको, भवचक्रे मुहुर्मुहुः ॥ १८९ ॥ अधुना वर्ण्यमानेयं, खलताऽप्यवधार्यताम् । एतत्स्वरूपविज्ञाने, यद्यस्ति तव कौतुकम् ॥ १९० ॥ अस्ति पापोदयो नाम, सेनानीर्मूलभूपतेः । प्रयुक्ता तात! तेनैषा, खलता भवचक्रके ॥ १९१ ॥ वहिर्निमित्तमप्यस्याः, किल दुर्जनसङ्गमः । केवलं तत्त्वतः सोऽपि, पापोदयनिमित्तकः ॥ १९२ ॥ वीर्यमस्याः शरीरेषु, वर्तमानेयमुच्चकैः । कुरुते देहिनां दुष्टं, मनः पापपरायणम् ॥ १९३ ॥ शाठ्यपैशुन्यदौःशील्यवैभाष्यगुरुविप्लवाः । मित्रद्रोहकृतघ्नत्वनैर्लज्ज्यमदमत्सराः ॥ १९४ ॥ मर्मोद्घट्टनवैयात्ये, परपीडननि-

खलता-स्वरूपं

शक्यत एवावश्यंभाविनीनामासां निराकरणं कर्तुं, **विमृश्यकारी च पुरुषः कथमशक्येऽर्थे प्रवर्तते?**, न हि कर्मपरिणामकालपरिणतिस्वभावलोकस्थितिभवितव्यतादिसंपूर्णकारणसामग्रीबलप्रवर्तितानामवश्यमाविर्भवन्तीनाममूषामन्येषां वा कार्यविशेषाणां निराकरणे यतमानः पुरुषः प्रयासादृते कञ्चिदर्थं पुष्णाति, प्रकर्षः प्राह—माम! पूर्वं भवता प्रत्येकमासां जरारुजादीनामपराण्येवान्तरङ्गबहिरङ्गाणि प्रवर्तकानि निर्दिष्टानि तत्कथमिदानीं कर्मपरिणामादीनि प्रवर्तकत्वेनोच्यन्ते?, विमर्शेनोक्तं—तानि विशेषकारणानीतिकृत्वा प्राधान्येनोक्तानि, परमार्थतस्तु यथानिर्दिष्टकर्मपरिणामादिकारणकलापव्यापारमन्तरेण न नयननिमेषोन्मेषमात्रमपि कार्यजातं किञ्चिज्जगति जायते, प्रकर्षः प्राह—माम! यद्येवं ततः पुरुषेण किमात्मनो निजवर्गाणस्य वाऽमूरभ्यर्णवर्तिनीरापतन्तीरुपलक्ष्य न कर्तव्य एव कश्चिदासां निवारणोपायः? किं नान्वेषणीया एव वैद्यौषधमन्त्रतन्त्ररसायनचतुर्विधदण्डनीत्यादयः समुपस्थितजरारुजामृत्यादिनिर्घातनोपायाः? किं सर्वथा **पादप्रसारिकैवात्र** श्रेयस्करी? किमकिञ्चित्कर एव पुरुषो हेयोपादेयहानोपादाने?, ननु प्रत्यक्षविरुद्धमिदं, यतः प्रवर्तन्त एव पुरुषा हिताहितयोरवाप्तिनिराकरणकामतया, प्रवृत्ताश्चोपायेन प्राप्नुवन्ति हितमर्थं, निराकुर्वन्ति चोपस्थितमप्युपायत एवाहितमिति, विमर्शेनोक्तं—वत्स! विश्रब्धो भव मोत्तालतां यासीः परामृश वचनैदम्पर्यं, निश्चयतो हि मयोक्तं यथा—मा प्रवर्तिष्ट पुरुषः, व्यवहारतस्तु तत्प्रवृत्तिं को वारयति?, **पुरुषेण हि सर्वत्र पुरुषापराधमलः सदनुष्ठाननिर्मलजलेन क्षालनीयः**, तदर्थं हि तत्प्रवृत्तिः, यतो नाकलयत्यसौ तदा भाविकार्यपरिणामं, ततो व्यवहारतः सर्वहेयोपादेयहानोपादानसाधनं समाचरत्येव। किं च—चिन्तितं चानेन—यदुताहं न प्रवर्ते तथाप्यसावप्रवर्तमानो नासितुं लभते, यतः कर्मपरिणामादिकारणसामग्र्या वेतालाविष्ट इव हठात्प्रवर्तत एव, न चाकिञ्चित्करः पुरुषः, किं तर्हि?, स एव प्रधानः, तदुपकरणत्वात्कर्मपरिणामादीनां, न च पादप्रसारिका श्रेयस्करी, व्यवहारतः पुरुषप्रवृत्तेर्हिताहितनिर्वर्तनाप-

काऽतुला । न्यूनता लघुता वेपविज्ञानफलहीनता ॥ २५२ ॥ इत्याद्याः परिवारेऽस्या, भवन्ति वहवो जनाः । पुरेऽत्र यद्बलादेपा, वम्भ्रमीति वलोद्धुरा ॥ २५३ ॥ अस्ति प्रयुक्ता तेनैव, सुप्रसन्नेन देहिनाम् । नाम्ना सुभगता नाम्ना, प्रख्याता जनमोदिनी ॥ २५४ ॥ सा सौष्ठवमनस्तोपगर्वगौरवसम्मदैः । आयत्यपरिभूताद्यैः, परिवारितविग्रहा ॥ २५५ ॥ व्रजन्ती भवचक्रेऽत्र, जनमानन्दनिर्भरम् । करोति सुखितं मान्यं, निःशेपजनवल्लभम् ॥ २५६ ॥ तस्याश्च प्रतिपक्षत्वादियं दुर्भगताऽधमा । उन्मूलनकरी तात!, करिणीव लताततेः ॥२५७॥ अतः सोन्मूलिता येपामेनया हितकारिणी । ते प्रकृत्यैव जायन्ते, जनानां गाढमप्रियाः ॥ २५८ ॥ स्वभर्त्रेऽपि न रोचन्ते, परेभ्यो नितरां पुनः । वन्धुभ्योऽपि न भासन्ते, जना दुर्भगताहताः ॥ २५९ ॥ गम्यत्वात्ते सपत्नानां, वल्लभानामवल्लभाः । नयन्ति क्लेशतः कालमात्मनिन्दापरायणाः ॥ २६० ॥ तदेपाऽपि समासेन, वत्स! दुर्भगता मया । तुभ्यं निगदिता याऽसावुद्दिष्टा सप्तमी पुरा ॥ २६१ ॥ एवं च स्थिते—जरा रुजा मृतिश्चेति, खलता च कुरूपता । दरिद्रता दुर्भगता, उद्दिष्टाः क्रमशो यथा ॥ २६२ ॥ एता या यत्प्रयुक्ता वा, यद्वीर्या यत्परिच्छदाः । चेष्टन्ते यस्य वाधायै, निर्दिष्टाः क्रमशस्तथा ॥२६३॥ युग्मम् । एताश्चैवं विवल्गन्ते, विपक्षक्षयमुच्चकैः । कुर्वाणा भवचक्रेऽत्र, लोकपीडनतत्पराः ॥ २६४ ॥ प्रकर्पेणोदितं माम!, किमासां विनिवारकाः । लोकपाला न विद्यन्ते, नगरेऽत्र नृपादयः? ॥ २६५ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, नैताः शक्या नृपादिभिः । निवारयितुमित्यत्र; कारणं ते निवेदये ॥ २६६ ॥ ये केचिद्वीर्यभूयिष्ठाः, प्रभवो भुवनोदरे । तेष्वपि प्रभवन्त्येताः, सर्वेपु प्रसभं मुदा ॥ २६७ ॥ सर्वत्र विचरन्तीनामासामुद्दामलीलया । गजानामिव मत्तानां, नास्ति मल्लो जगत्त्रये ॥२६७॥ स्वप्रयोजनवीर्येण, विलसन्तीर्निरङ्कुशं । को नाम भुवने साक्षादेताः स्खलयितुं क्षमः? ॥२६८॥ प्रकर्पेणोक्तं—माम! तत्किं पुरुपेण न यतितव्यमेवामूपां निराकरणे?, विमर्शेनोक्तं—वत्स! निश्चयतो निराकरणे न यतितव्यमेव, यतो न

शक्यत एवावश्यंभाविनीनामासां निराकरणं कर्तुं, विमृश्यकारी च पुरुषः कथमशक्येऽर्थे प्रवर्तते?, न हि कर्मपरिणामकालपरिणतिस्वभावलोकस्थितिभवितव्यतादिसंपूर्णकारणसामग्रीबलप्रवर्तितानामवश्यमाविर्भवन्तीनाममूषामन्येषां वा कार्यविशेषाणां निराकरणे यतमानः पुरुषः प्रयासादृते कञ्चिदर्थं पुष्णाति, प्रकर्षः प्राह—माम! पूर्वं भवता प्रत्येकमासां जरारुजादीनामपराण्येवान्तरङ्गबहिरङ्गाणि प्रवर्तकानि निर्दिष्टानि तत्कथमिदानीं कर्मपरिणामादीनि प्रवर्तकत्वेनोच्यन्ते?, विमर्शेनोक्तं—तानि विशेषकारणानीतिकृत्वा प्राधान्येनोक्तानि, परमार्थतस्तु यथानिर्दिष्टकर्मपरिणामादिकारणकलापव्यापारमन्तरेण न नयननिमेषोन्मेषमात्रमपि कार्यजातं किञ्चिज्जगति जायते, प्रकर्षः प्राह—माम! यद्येवं ततः पुरुषेण किमात्मनो निजवर्गिणस्य वाऽमूरभ्यर्णवर्तिनीरापतन्तीरुपलक्ष्य न कर्तव्य एव कश्चिदासां निवारणोपायः? किं नान्वेषणीया एव वैद्यौषधमन्त्रतन्त्ररसायनचतुर्विधदण्डनीत्यादयः समुपस्थितजरारुजामृत्यादिनिर्घातनोपायाः? किं सर्वथा पादप्रसारिकैवात्र श्रेयस्करी? किमकिञ्चित्कर एव पुरुषो हेयोपादेयहानोपादाने?, ननु प्रत्यक्षविरुद्धमिदं, यतः प्रवर्तन्त एव पुरुषा हिताहितयोरवाप्तिनिराकरणकामतया, प्रवृत्ताश्चोपायेन प्राप्नुवन्ति हितमर्थं, निराकुर्वन्ति चोपस्थितमप्युपायत एवाहितमिति, विमर्शेनोक्तं—वत्स! विश्रब्धो भव मोत्तालतां यासीः परामृश वचनैदम्पर्यं, निश्चयतो हि मयोक्तं यथा—मा प्रवर्तिष्ट पुरुषः, व्यवहारतस्तु तत्प्रवृत्तिं को वारयति?, **पुरुषेण हि सर्वत्र पुरुषापराधमलः सदनुष्ठाननिर्मलजलेन क्षालनीयः**, तदर्थं हि तत्प्रवृत्तिः, यतो नाकलयत्यसौ तदा भाविकार्यपरिणामं, ततो व्यवहारतः सर्वहेयोपादेयहानोपादानसाधनं समाचरत्येव। किं च—चिन्तितं चानेन—यदुताहं न प्रवर्ते तथाप्यसावप्रवर्तमानो नासितुं लभते, यतः कर्मपरिणामादिकारणसामग्र्या वेतालाविष्ट इव हठात्प्रवर्तत एव, न चाकिञ्चित्करः पुरुषः, किं तर्हि?, स एव प्रधानः, तदुपकरणत्वात्कर्मपरिणामादीनां, न च पादप्रसारिका श्रेयस्करी, व्यवहारतः पुरुषप्रवृत्तेर्हिताहितनिर्वर्तनाप-

तत्र सर्वत्र विद्यन्ते, लोकास्तद्वशवर्तिनः ॥ २८ ॥ तथापि ये विशेषेण, तस्याज्ञाकारिणो जनाः । तेषां स्थानानि ते भद्र!, दर्शयामि परिस्फुटम् ॥ २९ ॥ ततश्चोर्ध्वं विशेषेण, कृत्वाऽसौ दक्षिणं करम् । तर्जन्या दर्शयत्येवं, तानि स्थानानि यत्नतः ॥ ३० ॥ अमूनि मानवावासे, दृश्यन्ते यानि सुन्दर!। अभ्यन्तरपुराणीह, षड्वान्तरमण्डले ॥ ३१ ॥ एतानि वत्स! लोकानां, तेषां स्थानानि लक्षय । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन, ये वशीकृतचेतसः ॥ ३२ ॥ प्रकर्षेणोक्तं—माम! किन्नामकान्येतानि पुराणि? किमभिधाना वैतेषु लोकाः प्रतिवसन्ति?, विमर्शेनोक्तं—वत्स! समाकर्णय—एकमत्र पुरे तावन्नैयायिकमितीरितम् । नैयायिकाश्च गीयन्ते, ते जना येऽत्र संस्थिताः ॥ ३३ ॥ अन्यद्वैशेषिकं नाम, पुरमत्राभिधीयते । वैशेषिकाश्च ते लोका, येऽस्य मध्ये व्यवस्थिताः ॥३४॥ तथाऽपरं जनैः सांख्यं, पुरमत्र प्रकाशितम् । सांख्याश्च ते विनिर्दिष्टा, लोका येऽत्र वसन्ति भोः ॥ ३५॥ इहापरं पुनर्बौद्धं, पुरमाख्यायते जनैः । प्रसिद्धा बौद्धसंज्ञाश्च, ते जना येऽस्य मध्यगाः ॥ ३६ ॥ मीमांसकपुरं नाम, तथाऽन्यत्परिकीर्तितम् । मीमांसकाश्च गीयन्ते, ते लोका येऽत्र संस्थिताः ॥३७॥ लोकायतमिति प्रोक्तं, पुरमत्र तथाऽपरम् । बार्हस्पत्याश्च ते लोका, ये वास्तव्याः पुरेऽत्र भोः! ॥ ३८ ॥ तदेतेषु पुरेपूच्चैर्येऽमी लोकाः प्रकीर्तिताः । ते विशेषेण कुर्वन्ति, मिथ्यादर्शनशासनम् ॥ ३९ ॥ यच्च प्रोक्तं मया पूर्वं, सभार्यस्य विजृम्भितम् । तस्य सर्वं तदेतेषु, लोकेषु ननु दृश्यते ॥ ४० ॥ प्रकर्षेणोक्तं—षडत्र यानि श्रूयन्ते, मण्डले लोकवार्तया । दर्शनानि किमेतानि, तान्याख्यातानि मे त्वया? ॥ ४१ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, कथ्यते ते परिस्फुटम् । एतानि पञ्च तान्येव, मीमांसकपुरं विना ॥ ४२ ॥ अर्वाक्कालिकमेतद्धि, मीमांसकपुरं मतम् । तेन दर्शनसंख्यायामेतल्लोकैर्न गण्यते ॥ ४३ ॥ तथाहि—जैमिनिर्वेदरक्षार्थं, दूषणोद्धारणेच्छया । चकार किल मीमांसां, दृष्ट्वा तीर्थिकविप्लवम् ॥ ४४ ॥ तस्मादेतानि पञ्चैव, मीमांसकपुरं विना । लोकैर्दर्शनसंख्यायां, गण्यन्ते नात्र संशयः

॥ ४५ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततो ब्रूहि क वर्तते । तत्पुरं माम! यल्लोकैर्गीयते षष्ठदर्शनम्? ॥ ४६ ॥ विमर्शेनाभिहितं—यदिदं दृश्यतेऽत्रैव, विवेकवरपर्वते । निर्मलं शिखरं तुङ्गमप्रमत्तत्वनामकम् ॥ ४७ ॥ विस्तीर्णमिदमत्यर्थमत्रैव च निवेशितम् । पुरं लोकोत्तरं वत्स!, तज्जैनमभिधीयते ॥ ४८ ॥ तस्य ते कथयिष्यामि, ये गुणाः शेषजित्वराः । तथापि लोकरूढ्यैव, षष्ठं हि तदुदाहृतम् ॥ ४९ ॥ अन्यच्च तत्र ये लोकास्तेषामेष महत्तमः । न बाधकः प्रकृत्यैव, मिथ्यादर्शननामकः ॥ ५० ॥ प्रकर्षेणोक्तं—अधःस्थितेषु बाध्यन्ते, पुरेषु यदमी जनाः । शिखरस्थे न बाध्यन्ते, माम! किं तत्र कारणम्? ॥ ५१ ॥ विमर्शेनोक्तं—अस्त्यत्र निर्वृतिर्लोके, नगरी सुमनोहरा । सा च भुक्तेरतिक्रान्ता, महामोहादिभूभुजाम् ॥ ५२ ॥ निर्द्वन्द्वानन्दसंपूर्णा, सततं निरुपद्रवा । एभिश्चाकर्णिता सर्वैः, सा लोकैः पुरवासिभिः ॥ ५३ ॥ ततो लोकायतं मुक्त्वा, ये शेषपुरवासिनः । नगरीं गन्तुमिच्छन्ति, तामेते वत्स! निर्वृतिम् ॥ ५४ ॥ एते च सर्वे तां गन्तुमन्तरङ्गैर्महापथैः । स्वकल्पितैः प्रवाञ्छन्ति, परस्परविरोधिभिः ॥ ५५ ॥ ततश्च—अमीभिर्वत्स! भूरिष्ठैर्ये मार्गाः परिकल्पिताः । निर्वृतेः प्रापकास्ते हि, न घटन्ते सुयुक्तितः ॥ ५६ ॥ विवेकपर्वतोत्तुङ्गशिखरस्थितसत्पुरे । वसद्भिर्यः पुनर्दृष्टः, सन्मार्गोऽतिमनोहरः ॥ ५७ ॥ स निर्वृतिं नयत्येव, लोकं नास्त्यत्र संशयः । पक्षपातविमुक्तेन, मया तेनेदमुच्यते ॥ ५८ ॥—यथाऽमी बाधिता लोका, येऽधःस्थपुरवर्तिनः । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन, न गिरिस्थे महापुरे ॥ ५९ ॥ यतः—तन्मिथ्यादर्शनस्यैव, माहात्म्यं स्फुटमुच्यते । यदेते न विजानन्ति, सन्मार्गं निर्वृतेर्जनाः ॥ ६० ॥ दिङ्मूढा इव मन्यन्ते, कुमार्गमपि तत्त्वतः । सन्मार्ग इति यच्चैते, तत्तस्यैव विजृम्भितम् ॥ ६१ ॥ ये त्वेते शिखरे लोका, वर्तन्ते वत्स! सत्पुरे । एषामेतद् द्वयं नास्ति, तेनेमे तस्य दूरगाः ॥ ६२ ॥ एतानि च पुराण्यत्र, प्रत्यासन्नानि तेन ते । दर्शितानि मया वत्स!, नेयत्ता परिकीर्तिता ॥ ६३ ॥ किं तर्हि?—उपलक्षणमेतानि, विज्ञातव्यानि भावतः । मिथ्यादर्शनवश्याना-

तत्र सर्वत्र विद्यन्ते, लोकास्तद्वशवर्तिनः ॥ २८ ॥ तथापि ये विशेषेण, तस्याज्ञाकारिणो जनाः । तेषां स्थानानि ते भद्र!, दर्शयामि परिस्फुटम् ॥ २९ ॥ ततश्चोर्ध्वं विशेषेण, कृत्वाऽसौ दक्षिणं करम् । तर्जन्या दर्शयत्येवं, तानि स्थानानि यत्नतः ॥ ३० ॥ अमूनि मानवावासे, दृश्यन्ते यानि सुन्दर!। अभ्यन्तरपुराणीह, षड्वान्तरमण्डले ॥ ३१ ॥ एतानि वत्स! लोकानां, तेषां स्थानानि लक्षय । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन, ये वशीकृतचेतसः ॥ ३२ ॥ प्रकर्षेणोक्तं—माम! किन्नामकान्येतानि पुराणि? किमभिधाना वैतेषु लोकाः प्रतिवसन्ति?, विमर्शेनोक्तं—वत्स! समाकर्णय—एकमत्र पुरे तावन्नैयायिकमितीरितम् । नैयायिकाश्च गीयन्ते, ते जना येऽत्र संस्थिताः ॥ ३३ ॥ अन्यद्वैशेषिकं नाम, पुरमत्राभिधीयते । वैशेषिकाश्च ते लोका, येऽस्य मध्ये व्यवस्थिताः ॥३४॥ तथाऽपरं जनैः सांख्यं, पुरमत्र प्रकाशितम् । सांख्याश्च ते विनिर्दिष्टा, लोका येऽत्र वसन्ति भोः ॥ ३५॥ इहापरं पुनर्बौद्धं, पुरमाख्यायते जनैः । प्रसिद्धा बौद्धसंज्ञाश्च, ते जना येऽस्य मध्यगाः ॥ ३६ ॥ मीमांसकपुरं नाम, तथाऽन्यत्परिकीर्तितम् । मीमांसकाश्च गीयन्ते, ते लोका येऽत्र संस्थिताः ॥३७॥ लोकायतमिति प्रोक्तं, पुरमत्र तथाऽपरम् । बार्हस्पत्याश्च ते लोका, ये वास्तव्याः पुरेऽत्र भोः! ॥ ३८ ॥ तदेतेषु पुरेपूच्चैर्येऽमी लोकाः प्रकीर्तिताः । ते विशेषेण कुर्वन्ति, मिथ्यादर्शनशासनम् ॥ ३९ ॥ यच्च प्रोक्तं मया पूर्वं, सभार्यस्य विजृम्भितम् । तस्य सर्वं तदेतेषु, लोकेषु ननु दृश्यते ॥ ४० ॥ प्रकर्षेणोक्तं—षडत्र यानि श्रूयन्ते, मण्डले लोकवार्तया । दर्शनानि किमेतानि, तान्याख्यातानि मे त्वया? ॥ ४१ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, कथ्यते ते परिस्फुटम् । एतानि पञ्च तान्येव, मीमांसकपुरं विना ॥ ४२ ॥ अर्वाकालिकमेतद्धि, मीमांसकपुरं मतम् । तेन दर्शनसंख्यायामेतल्लोकैर्न गण्यते ॥ ४३ ॥ तथाहि—जैमिनिर्वेदरक्षार्थं, दूषणोद्धारणेच्छया । चकार किल मीमांसां, दृष्ट्वा तीर्थिकविप्लवम् ॥ ४४ ॥ तस्मादेतानि पञ्चैव, मीमांसकपुरं विना । लोकैर्दर्शनसंख्यायां, गण्यन्ते नात्र संशयः

॥ ४५ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततो ब्रूहि क वर्तते । तत्पुरं माम! यल्लोकैर्गीयते षष्ठदर्शनम्? ॥ ४६ ॥ विमर्शेनाभिहितं—यदिदं दृश्यतेऽत्रैव, विवेकवरपर्वते। निर्मलं शिखरं तुङ्गमप्रमत्तत्वनामकम् ॥ ४७ ॥ विस्तीर्णमिदमत्यर्थमत्रैव च निवेशितम् । पुरं लोकोत्तरं वत्स!, तज्जैनमभिधीयते ॥ ४८ ॥ तस्य ते कथयिष्यामि, ये गुणाः शेषजित्वराः । तथापि लोकरूढ्यैव, षष्ठं हि तदुदाहृतम् ॥ ४९ ॥ अन्यश तत्र ये लोकास्तेषामेष महत्तमः । न बाधकः प्रकृत्यैव, मिथ्यादर्शननामकः ॥ ५० ॥ प्रकर्षेणोक्तं—अधःस्थितेषु बाध्यन्ते, पुरेषु यदमी जनाः। शिखरस्थे न बाध्यन्ते, माम! किं तत्र कारणम्? ॥ ५१ ॥ विमर्शेनोक्तं—अस्त्यत्र निर्वृतिर्लोके, नगरी सुमनोहरा। सा च भुक्तेरतिक्रान्ता, महामोहादिभूभुजाम् ॥ ५२ ॥ निर्द्वन्द्वानन्दसंपूर्णा, सततं निरुपद्रवा । एभिश्चाकर्णिता सर्वैः, सा लोकैः पुरवासिभिः ॥ ५३ ॥ ततो लोकायतं मुक्त्वा, ये शेषपुरवासिनः। नगरीं गन्तुमिच्छन्ति, तामेते वत्स! निर्वृतिम् ॥ ५४ ॥ एते च सर्वे तां गन्तुमन्तरङ्गैर्महापथैः । स्वकल्पितैः प्रवाञ्छन्ति, परस्परविरोधिभिः ॥ ५५ ॥ ततश्च—अमीभिर्वत्स! भूरिष्ठैर्ये मार्गाः परिकल्पिताः। निर्वृतेः प्रापकास्ते हि, न घटन्ते सुयुक्तितः ॥ ५६ ॥ विवेकपर्वतोत्तुङ्गशिखरस्थितसत्पुरे । वसद्भिर्यः पुनर्दृष्टः, सन्मार्गोऽतिमनोहरः ॥ ५७ ॥ स निर्वृतिं नयत्येव, लोकं नास्त्यत्र संशयः । पक्षपातविमुक्तेन, मया तेनेदमुच्यते ॥ ५८ ॥—यथाऽमी बाधिता लोका, येऽधःस्थपुरवर्तिनः । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन, न गिरिस्थे महापुरे ॥ ५९ ॥ यतः—तन्मिथ्यादर्शनस्यैव, माहात्म्यं स्फुटमुच्यते । यदेते न विजानन्ति, सन्मार्गं निर्वृतेर्जनाः ॥ ६० ॥ दिङ्मूढा इव मन्यन्ते, कुमार्गमपि तत्त्वतः । सन्मार्ग इति यच्चैते, तत्तस्यैव विजृम्भितम् ॥ ६१ ॥ ये त्वेते शिखरे लोका, वर्तन्ते वत्स! सत्पुरे । एषामेतद् द्वयं नास्ति, तेनेमे तस्य दूरगाः ॥ ६२ ॥ एतानि च पुराण्यत्र, प्रत्यासन्नानि तेन ते । दर्शितानि मया वत्स!, नेयत्ता परिकीर्तिता ॥ ६३ ॥ किं तर्हि?—उपलक्षणमेतानि, विज्ञातव्यानि भावतः । मिथ्यादर्शनवश्यानाः-

मन्येपामपि तादृशम् ॥ ६४ ॥ यतः—यान्येतानि पुराण्यत्र, दृश्यन्ते वत्स! भूतले । नान्यत्र देशकालेपु, स्थानकानि वहूनि च
॥ ६५ ॥ एतत्तु शिखरस्थायि, सत्पुरं भद्र! सर्वदा । अप्रच्युतमनुत्पन्नं, शाश्वतं परमार्थतः ॥ ६६ ॥ प्रकर्पेणोदितं माम!, येऽमीभिः
परिकल्पिताः । स्वबुद्ध्या निर्वृतेर्मार्गा, लोकैः पुरनिवासिभिः ॥ ६७ ॥ तानहं श्रोतुमिच्छामि, प्रत्येकं सकुतूहलः । ततो मेऽनुग्रहं
कृत्वा, भवानाख्यातुमर्हति ॥ ६८ ॥ विमर्शः प्राह यद्येवं, ततः कृत्वा समाहितम् । चेतस्त्वं वत्स! बुध्यस्व, मार्गान्वक्ष्ये परिस्फुटम्
॥ ६९ ॥—तत्र नैयायिकैस्तावदेप कल्पितो वत्स! निर्वृतिमार्गः, यदुत—प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवाद-
जल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वपरिज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः । तत्रार्थोपलम्भहेतुः प्रमाणं, तच्चतुर्धा, तद्यथा—
प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि । तत्र प्रत्यक्षम्—इन्द्रियार्थसन्निकर्पोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकं प्रत्यक्षं, तत्पूर्वकं
त्रिविधमनुमानं, तद्यथा—पूर्ववच्छेपवत्सामान्यतोदृष्टं च, तत्र पूर्ववत्कारणात्कार्यानुमानं, यथा मेघोन्नतेर्भविष्यति वृष्टिरिति, शेपव-
त्कार्यात्कारणानुमानं, यथा विशिष्टान्नदीपूरदर्शनादुपरि वृष्टो देव इति, सामान्यतोदृष्टं नाम यथा देवदत्तादौ गतिपूर्विकां देशान्तरप्राप्ति-
मुपलभ्य दिनकरेऽपि सा गतिपूर्विकैव समधिगम्यते, प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधनमुपमानं, यथा गौस्तथा गवय इति, आप्तोपदेशः शब्द
आगम इत्यर्थः । तदेवमिदं चतुर्विधं प्रमाणमभिहितं । तथाऽऽत्माशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोपप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयं । किं
स्यादित्यनवधारणात्मकः प्रत्ययः संशयः, किमयं स्थाणुः स्यादुत पुरुप इति । येन प्रयुक्तः प्रवर्तते तत्प्रयोजनं । अविप्रतिपत्तिविपयापन्नो
दृष्टान्तः । सिद्धान्तश्चतुर्विधः, तद्यथा—सर्वतन्त्रसिद्धान्तः प्रतितन्त्रसिद्धान्तः अधिकरणसिद्धान्तः अभ्युपगमसिद्धान्तश्चेति । प्रतिज्ञाहेतू-
दाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः । संशयादूर्ध्वं भवितव्यताप्रत्ययस्तर्कः, यथा भवितव्यमत्र स्थाणुना पुरुपेण वेति । संशयतर्काभ्यामूर्ध्वं

निश्चयतः प्रत्ययो निर्णयः, यथा पुरुष एवायं स्थाणुरेव वा । तिस्रः कथाः—वादजल्पवितण्डाः, तत्र शिष्याचार्य्ययोः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणाभ्यासख्यापनाय वादकथा, विजिगीषुणा सार्धं छलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो जल्पः, स एव स्वपक्षप्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा । अनैकान्तिकादयो हेत्वाभासाः । नवकम्बलो देवदत्त इत्यादि छलं । दूषणाभासास्तु जातयः । निग्रहस्थानानि पराजयवस्तूनि, तद्यथा-प्रतिज्ञाहानिः प्रतिज्ञान्तरं प्रतिज्ञाविरोधः प्रतिज्ञासंन्यासः हेत्वन्तरं अर्थान्तरं निरर्थकं अविज्ञातार्थमपार्थकं अप्राप्तकालं न्यूनमधिकं पुनरुक्तं अननुभाषणं अप्रतिज्ञानं अप्रतिभा कथाविक्षेपो मतानुज्ञा पर्य्यनुयोज्योपेक्षणं निरनुयोज्यानुयोगः अपसिद्धान्तो हेत्वाभासाश्चेति निग्रहस्थानानि । तदेते प्रमाणादयः षोडश पदार्था **नैयायिकदर्शनसमासः** ॥ वैशेषिकैः पुनरयं वत्स ! परिकल्पितो निर्वृतिनगरीगमनमार्गः, यदुत—द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानां षण्णां पदार्थानां तत्त्वपरिज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः । स हि निर्वृतिर्निःश्रेयसरूपा । तत्र पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालो दिगात्मा मनो इति नव द्रव्याणि । रूपरसगन्धस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारगुरुत्वद्रवत्वस्नेहवेगशब्दाः पञ्चविंशतिर्गुणाः । उत्क्षेपणमवक्षेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति पञ्च कर्माणि । सामान्यं द्विविधं—परमपरं च, तत्र परं सत्तालक्षणं, अपरं द्रव्यत्वादीति । नित्यद्रव्यवृत्तयोऽन्त्या विशेषाः । अयुतसिद्धानामाधाराधेयभूतानां यः सम्बन्ध इहप्रत्ययहेतुः स समवायः । लैङ्गिकप्रत्यक्षे द्वे एव प्रमाणे । इति **वैशेषिकदर्शनसमासार्थः** । सांख्यैस्तु वत्स ! निजबुद्ध्या परिकल्पितोऽयं निर्वृतिनगर्याः पन्थाः, यदुत—पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः । तत्र त्रयो गुणाः—सत्त्वं रजस्तमश्च । तत्र प्रसादलाघवप्रणयानभिष्वङ्गाद्वेषप्रतीतयः कार्यं सत्त्वस्य, शोकतापभेदस्तम्भोद्वेगापद्वेषाः कार्यं रजसः, मरणसादनबीभत्सदैन्यगौरवाणि तमसः कार्यं । ततः सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, सैव प्रधानमित्युच्यते । प्रकृतेश्च महानाविर्भवति, बुद्धि-

रित्यर्थः । बुद्धेश्चाहङ्कारः । ततोऽहङ्कारादेकादशेन्द्रियाणि, तद्यथा—पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थलक्षणानि मनश्चाविर्भवति । तथा तत एवाहङ्कारात्तमोबहुलात्पञ्च तन्मात्राणि स्पर्शरसरूपगन्धशब्दलक्षणान्याविर्भवन्ति । तेभ्यश्च पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि । तदेषा चतुर्विंशतितत्त्वात्मिका प्रकृतिः । तथा परः पुरुषश्चैतन्यस्वरूपः, स चानेको जन्ममरणकरणानां नियमदर्शनाद्धर्मादिषु प्रवृत्तिनानात्वाच्च । प्रकृतिपुरुषयोश्चोपभोगार्थः संयोगः पङ्ग्वन्धयोरिव, उपभोगश्च शब्दाद्युपलम्भो गुणपुरुषान्तरोपभोगश्च । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि । इति सांख्यदर्शनसंक्षेपार्थः ॥ बौद्धैः पुनर्भद्र! परिकल्पितेयं निर्वृतिनगरीवर्तनी, यदुत—द्वादशायतनानि, तद्यथा—पञ्चेन्द्रियाणि पञ्च शब्दादयो मनो धर्मायतनं च, धर्मास्तु सुखादयो विज्ञेयाः । प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव प्रमाणे । इति बौद्धदर्शनसमासार्थः ॥ अथवा वैभाषिकसौत्रान्तिकयोगाचारमाध्यमिकभेदाच्चतुर्विधा बौद्धा भवन्ति, तत्र वैभाषिकमतमिदं, यदुत—क्षणिकं वस्तु, तद्यथा—जातिर्जनयति स्थितिः स्थापयति जरा जर्जरयति विनाशो नाशयति । तथाऽऽत्माऽपि तथाविध एव पुद्गलश्चासावभिधीयते ॥ सौत्रान्तिकमतं पुनरिदं—रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराः सर्वशरीरिणामेते पञ्च स्कन्धा विद्यन्ते, न पुनरात्मा । त एव हि परलोकगामिनः । तथा क्षणिकाः सर्वे संस्काराः स्वलक्षणं परमार्थतः । अन्यापोहः शब्दार्थः । सन्तानोच्छेदो मोक्ष इति ॥ योगाचारमतं त्विदं—विज्ञानमात्रमिदं भुवनं, न विद्यते बाह्यार्थः । वासनापरिपाकतो नीलपीतादिप्रतिभासाः । आलयविज्ञानं सर्ववासनाधारभूतं । आलयविज्ञानविशुद्धिरेव चापवर्ग इति ॥ माध्यमिकदर्शने तु—सर्वशून्यमिदं, स्वप्नोपमः प्रमाणप्रमेयप्रविभागः । 'मुक्तिस्तु शून्यतादृष्टिस्तदर्थं शेषभावना' इति बौद्धविशेषाणां मतसंक्षेपार्थः ॥ लोकायतैः पुनर्वत्स! सा निर्वृतिनगरी नास्तीति प्रख्यापितं लोके, यतोऽमी ब्रुवते—नास्ति निर्वृतिर्नास्ति जीवो नास्ति परलोको नास्ति पुण्यं नास्ति पापमित्यादि ।

किं तर्हि ?, पृथिव्यापस्तेजो वायुरिति तत्त्वानि, तत्समुदाये शरीरेन्द्रियविषयसंज्ञा । तेभ्यश्चैतन्यं मद्याङ्गेभ्यो मदशक्तिवत् । जलबुद्बुदवज्जीवाः । प्रवृत्तिनिवृत्तिसाध्या प्रीतिः पुरुषार्थः, स च काम एव, नान्यो मोक्षादिः । तस्मान्नान्यत्पृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वमस्ति, दृष्टहान्यदृष्टकल्पनासम्भवादिति । प्रत्यक्षमेव चैकं प्रमाणमिति **लोकायतमतसमासः** ॥ मीमांसकानां पुनरेष मार्गः, यदुत—वेदपाठानन्तरं धर्मजिज्ञासा कर्तव्या । यतश्चैवं ततस्तस्य निमित्तपरीक्षा । निमित्तं च चोदना । यत उक्तं—"चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः" । चोदना च क्रियायां प्रवर्तकं वचनमाहुर्यथा—'अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः' इत्यादि । तेन धर्मो लक्ष्यते, नान्येन प्रमाणेन, प्रत्यक्षादीनां विद्यमानोपलम्भनत्वादिति । प्रत्यक्षानुमानशब्दोपमानार्थापत्त्यभावाः षट् प्रमाणानि । **इति मीमांसकमतसमासः** ॥ अमीभिः पुनर्वत्स ! विवेकमहापर्वतारूढैरप्रमत्तत्वशिखरस्थितैर्जैनपुरनिवासिभिर्जैनलोकैरयं दृष्टो निर्वृतिनगरीगमनमार्गः, यदुत—जीवाजीवास्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वं । तत्र सुखदुःखज्ञानादिपरिणामलक्षणो जीवः । तद्विपरीतस्त्वजीवः । मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः स आस्रवः । आस्रवकार्यं बन्धः । आस्रवविपरीतः संवरः । संवरफलं निर्जरा । निर्जराफलं मोक्ष इत्येते सप्त पदार्थाः । तथा विधिप्रतिषेधानुष्ठानपदार्थाविरोधश्च । अत्र जैनदर्शने स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यं 'सर्वे जीवा न हन्तव्या' इति वचनात् 'सततसमितिगुप्तिशुद्धा क्रिया असपत्नो योग' इति वचनात् । उत्पादविगमध्रौव्ययुक्तं सत् । एकं द्रव्यमनन्तपर्यायमर्थ इति । प्रत्यक्षपरोक्षे द्वे एव प्रमाणे । इति **जैनमतस्य दिग्दर्शनमात्रम्** ॥ तत्रैते प्रथमास्तावच्चत्वारो वत्स! वादिनः । नैयायिकादयो नैव, निर्वृतेर्मार्गवेदकाः ॥ १ ॥ यतः—एकान्तनित्यमिच्छन्ति, पुरुषं तत्र गामुकम् । सर्वत्रगं च वाञ्छन्ति, तथाऽन्ये क्षणनश्वरम् ॥ २ ॥ नित्यश्चासौ कथं गच्छेत्तस्यामविचलो यतः । सर्वत्रगश्च यो भद्र!, स क गच्छेत्कुतोऽपि वा ? ॥ ३ ॥ नश्वरोऽपि विनष्टत्वान्न तस्यां गन्तुमर्हति । तस्मा-

रित्यर्थः । बुद्धेश्चाहङ्कारः । ततोऽहङ्कारादेकादशेन्द्रियाणि, तद्यथा—पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थलक्षणानि मनश्चाविर्भवति । तथा तत एवाहङ्कारात्तमोबहुलात्पञ्च तन्मात्राणि स्पर्शरसरूपगन्धशब्दलक्षणान्याविर्भवन्ति । तेभ्यश्च पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि । तदेषा चतुर्विंशतितत्त्वात्मिका प्रकृतिः । तथा परः पुरुषश्चैतन्यस्वरूपः, स चानेको जन्ममरणकरणानां नियमदर्शनाद्धर्मादिषु प्रवृत्तिनानात्वाच्च । प्रकृतिपुरुषयोश्चोपभोगार्थः संयोगः पङ्ग्वन्धयोरिव, उपभोगश्च शब्दाद्युपलम्भो गुणपुरुषान्तरोपभोगश्च । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि । इति **सांख्यदर्शनसंक्षेपार्थः** ॥ बौद्धैः पुनर्भद्र! परिकल्पितेयं निर्वृतिनगरीवर्तनी, यदुत—द्वादशायतनानि, तद्यथा—पञ्चेन्द्रियाणि पञ्च शब्दादयो मनो धर्मायतनं च, धर्मास्तु सुखादयो विज्ञेयाः । प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव प्रमाणे । इति **बौद्धदर्शनसमासार्थः** ॥ अथवा **वैभाषिकसौत्रान्तिकयोगाचारमाध्यमिकभेदाच्चतुर्विधा बौद्धा** भवन्ति, तत्र वैभाषिकमतमिदं, यदुत—क्षणिकं वस्तु, तद्यथा—जातिर्जनयति स्थितिः स्थापयति जरा जर्जरयति विनाशो नाशयति । तथाऽऽत्माऽपि तथाविध एव पुद्गलश्चासावभिधीयते ॥ सौत्रान्तिकमतं पुनरिदं—रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराः सर्वशरीरिणामेते पञ्च स्कन्धा विद्यन्ते, न पुनरात्मा । त एव हि परलोकगामिनः । तथा क्षणिकाः सर्वे संस्काराः स्वलक्षणं परमार्थतः । अन्यापोहः शब्दार्थः । सन्तानोच्छेदो मोक्ष इति ॥ योगाचारमतं त्विदं—विज्ञानमात्रमिदं भुवनं, न विद्यते बाह्यार्थः । वासनापरिपाकतो नीलपीतादिप्रतिभासाः । आलयविज्ञानं सर्ववासनाधारभूतं । आलयविज्ञानविशुद्धिरेव चापवर्ग इति ॥ माध्यमिकदर्शने तु—सर्वशून्यमिदं, स्वप्नोपमः प्रमाणप्रमेयप्रविभागः । 'मुक्तिस्तु शून्यतादृष्टिस्तदर्थं शेषभावना' इति **बौद्धविशेषाणां मतसंक्षेपार्थः** ॥ लोकायतैः पुनर्वत्स! सा निर्वृतिनगरी नास्तीति प्रख्यापितं लोके, यतोऽमी ब्रुवते—नास्ति निर्वृतिर्नास्ति जीवो नास्ति परलोको नास्ति पुण्यं नास्ति पापमित्यादि ।

किं तर्हि ?, पृथिव्यापस्तेजो वायुरिति तत्त्वानि, तत्समुदाये शरीरेन्द्रियविषयसंज्ञा । तेभ्यश्चैतन्यं मद्याङ्गेभ्यो मदशक्तिवत् । जलबुद्बुदवज्जीवाः । प्रवृत्तिनिवृत्तिसाध्या प्रीतिः पुरुषार्थः, स च काम एव, नान्यो मोक्षादिः । तस्मान्नान्यत्पृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वमस्ति, दृष्टहान्यदृष्टकल्पनासम्भवादिति । प्रत्यक्षमेव चैकं प्रमाणमिति **लोकायतमतसमासः** ॥ मीमांसकानां पुनरेष मार्गः, यदुत—वेदपाठानन्तरं धर्मजिज्ञासा कर्तव्या । यतश्चैवं ततस्तस्य निमित्तपरीक्षा । निमित्तं च चोदना । यत उक्तं—"चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः" । चोदना च क्रियायां प्रवर्तकं वचनमाहुर्यथा—'अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः' इत्यादि । तेन धर्मो लक्ष्यते, नान्येन प्रमाणेन, प्रत्यक्षादीनां विद्यमानोपलम्भनत्वादिति । प्रत्यक्षानुमानशब्दोपमानार्थापत्त्यभावाः षट् प्रमाणानि । **इति मीमांसकमतसमासः** ॥ अमीभिः पुनर्वत्स ! विवेकमहापर्वतारूढैरप्रमत्तत्वशिखरस्थितैर्जैनपुरनिवासिभिर्जैनलोकैरयं दृष्टो निर्वृतिनगरीगमनमार्गः, यदुत—जीवाजीवास्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वं । तत्र सुखदुःखज्ञानादिपरिणामलक्षणो जीवः । तद्विपरीतस्त्वजीवः । मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः स आस्रवः । आस्रवकार्यं बन्धः । आस्रवविपरीतः संवरः । संवरफलं निर्जरा । निर्जराफलं मोक्ष इत्येते सप्त पदार्थाः । तथा विधिप्रतिषेधानुष्ठानपदार्थाविरोधश्च । अत्र जैनदर्शने स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यं 'सर्वे जीवा न हन्तव्या' इति वचनात् 'सततसमितिगुप्तिशुद्धा क्रिया असपत्नो योग' इति वचनात् । उत्पादविगमध्रौव्ययुक्तं सत् । एकं द्रव्यमनन्तपर्यायमर्थ इति । प्रत्यक्षपरोक्षे द्वे एव प्रमाणे । इति **जैनमतस्य दिग्दर्शनमात्रम्** ॥ तत्रैते प्रथमास्तावच्चत्वारो वत्स ! वादिनः । नैयायिकादयो नैव, निर्वृतेर्मार्गवेदकाः ॥ १ ॥ यतः—एकान्तनित्यमिच्छन्ति, पुरुषं तत्र गामुकम् । सर्वत्रगं च वाञ्छन्ति, तथाऽन्ये क्षणनश्वरम् ॥ २ ॥ नित्यश्चासौ कथं गच्छेत्तस्यामविचलो यतः । सर्वत्रगश्च यो भद्र !, स क्व गच्छेत्कुतोऽपि वा ? ॥ ३ ॥ नश्वरोऽपि विनष्टत्वान्न तस्यां गन्तुमर्हति । तस्मा-

देते न जानन्ति, मार्गं तस्यास्तपस्विनः ॥४॥ लोकायतास्तु दूरेण, वर्तन्ते वत्स! निर्वृतेः। ये हि पापहतात्मानो, निराकुर्वन्ति तामपि ॥५॥ किं च—लोकायतमतं प्राज्ञैर्ज्ञेयं पापौघकारणम्। निर्द्वन्द्वानन्दपूर्णाया, निर्वृतेः प्रतिषेधकम् ॥ ६ ॥ तस्मादुष्टाशयकरं, क्लिष्टसत्त्वविचिन्तितम्। पापश्रुतं सदा धीरैर्वर्ज्यं नास्तिकदर्शनम् ॥ ७ ॥ परमार्थेन सा वत्स!, नेष्टा मीमांसकैरपि । यैः सर्वज्ञं निराकृत्य, वेदप्रामाण्यमीरितम् ॥ ८ ॥ तदेवमेते सर्वेऽपि, भूमिष्ठपुरवासिनः। अनेन कारणेनोक्ता, मिथ्यादर्शनमोहिताः ॥ ९ ॥ एते तु शिखरारूढाः, पुरे वास्तव्यका जनाः। यं वदन्ति स निर्मिथ्यो, निर्वृतेः प्रगुणः पथः ॥ १० ॥ ततश्च—यथावस्थितसन्मार्गवेदिनां वीर्यशालिनाम्। महत्तमो न बाधायै, मिथ्यादर्शननामकः ॥ ११ ॥ ज्ञानश्रद्धानपूतास्ते, निःस्पृहा भवचारके । चारित्रयानमारुह्य, निर्वृतिं यान्ति मानवाः ॥ १२ ॥ यथा च सन्मा(त्यो मा)र्गोऽयं, यथा चान्ये न तद्विधाः। इदं च पुरतो वत्स!, यद्यहं ते विचारये ॥१३॥ ततो जन्म समाप्त्येति, न विचारस्य निष्ठितिः। तेनेदं ते समासेन, प्रविभज्य निवेद्यते ॥ १४ ॥ युग्मम्। ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणो ह्यान्तरो मतः। विद्वद्भिर्निर्वृतेर्मार्गः, प्रगुणः सुपरिस्फुटः ॥ १५ ॥ स दृष्टः पर्वतारूढैर्न दृष्टो भूमिवासिभिः । तेनैते तत्र गन्तारो, न गन्तारो भुवि स्थिताः ॥ १६ ॥ तदेते कथितास्तुभ्यं, भवचक्रे मया जनाः। ये मिथ्यादर्शनाख्येन, तेन भद्र! विडम्बिताः ॥ १७ ॥ प्रकर्षः प्राह मामेदं, भवचक्रं मया पुरम्। सर्वं विलोकितं दृष्टं, वीर्यमान्तरभूभुजाम् ॥ १८ ॥ केवलं तदिदं जातं, महाहास्यकरं परम्। आभाणकं जगत्यत्र, यद्बालैरपि गीयते ॥ १९॥ गन्त्रीमनुष्यसामग्र्या, यो वधूमाहरिष्यति। तस्यैव विस्मृता हन्त, सा वधूरिति कौतुकम् ॥ २० ॥ तथाहि—महामोहादिजेतारो, महात्मानो नरोत्तमाः। द्रष्टव्या भवचक्रेऽत्र, सन्तोषसहिताः किल ॥ २१ ॥ एतदर्थमिहायातौ, मामावामत्र पत्तने। न दृष्टास्ते महात्मानो, न च सन्तोषभूपतिः ॥ २२ ॥ अतोऽधुनापि तान्मामो, मदनुग्रहकाम्यया।

गत्वा ते यत्र वर्तन्ते, तत्स्थानं दर्शयत्वलम् ॥ २३ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, यदिदं शिखरे स्थितम् । जैनं पुरं भवन्त्येव, नूनमत्र तथाविधाः ॥ २४ ॥ तस्मादत्रैव गच्छावो, येनेदं ते कुतूहलम् । साक्षाद्दर्शनतो वत्स!, निःशेषं परिपूर्यते ॥ २५ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, तौ गतौ तत्र सत्पुरे । दृष्टाश्च साधवस्तत्र, निर्मलीमसमानसाः ॥ २६ ॥ विमर्शः प्राह भद्रैते, ते लोका यैर्महात्मभिः । निक्षिप्ता निजवीर्येण, महामोहादिभूभुजः ॥ २७ ॥ "सर्वे भगवतामेषां, बान्धवा वत्स! जन्तवः । एते त्रसेतराणां च, बान्धवाः सर्वदेहिनाम् "॥ २८ ॥ समस्ता मातरोऽमीषां, नरामरपशुस्त्रियः । एतेऽपि सूनवस्तासां, भगवन्तो नरोत्तमाः ॥ २९ ॥ बाह्ये परिग्रहे वत्स!, निजेऽपि "च शरीरके । चित्तं न लग्नमेतेषां, पद्मवज्जलपङ्कयोः ॥ ३० ॥ सत्यं भूतहितं वाक्यममृतक्षरणोपमम् । एते परीक्ष्य भाषन्ते, कार्ये सति "मिताक्षरम् ॥ ३१ ॥ असङ्गयोगसिद्ध्यर्थं, सर्वदोषविवर्जितम् । आहारमेते गृह्णन्ति, लौल्यनिर्मुक्तचेतसः ॥ ३२ ॥ किं चेह बहुनोक्तेन?, "चेष्टा या या महात्मनाम् । सा सा भगवतामेषां, महामोहादिसूदनी ॥ ३३ ॥ तेन वत्स! भगवतामेतेषां सम्बन्धिन्याऽपेक्षया तस्यां "चित्तवृत्तिमहाटव्यामेवं जानीहि यदुत—अत्यन्तशुष्का सा प्रमत्तता नदी, विरलीभूतं तद्विलसितपुलिनं, परिभग्नश्चित्तविक्षेपमण्डपः, "निरस्ता तृष्णावेदिका, विघटितं विपर्यासविष्टरं, संचूर्णिता चाविद्यागात्रयष्टिः, प्रलीनो महामोहराजः, उच्चाटितो महामिथ्यादर्शनपि- "शाचः, निर्नष्टो रागकेसरी, निर्भिन्नो द्वेषगजेन्द्रः, विपाटितो मकरध्वजः, विदारितो विषयाभिलाषः, निर्वासिता महामूढतादयस्तद्भार्याः, "विहिंसितो हासभटः, विकर्तिते जुगुप्सारती, निषूदितौ भयशोकौ, विदलिता दुष्टाभिसन्धिप्रभृतयश्चरटाः, पलायितानि डिम्भरूपाणि, "विद्राविता ज्ञानसंवरणादयस्ते त्रयो दुष्टनरपतयः, अनुकूलीभूतास्ते चत्वारः सप्तानां मध्यवर्तिनो वेदनीयाद्याः, व्यपगतं चतुरङ्गमपि "तत्सकलं बलं, प्रशान्ता बिब्बोकाः, विगलिता विलासाः, तिरोभूताः समस्तविकाराः । किं बहुना? सर्वथा—यद्दृष्टं भवता तस्यां, व-

साधुवर्णनम्

"र्णितं च मया पुरा । वस्तु किञ्चित्समस्तानां, दुःखदं बाह्यदेहिनाम् ॥ १ ॥ चित्तवृत्तिमहाटव्यां, तत्सर्वमिह संस्थिताः । प्रलीनं वत्स! "पश्यन्ति, नूनमेते महाधियः ॥२॥ युग्मम् सा सर्वोपद्रवैर्मुक्ता, श्वेता रत्नौघपूरिता । एतेषां ध्यानयोगेन, चित्तवृत्तिः प्रभासते ॥३॥ तदेते "ते महात्मानो, ये मया वत्स! वर्णिताः । पूर्वं तपोधनाः सम्यक्, पश्य विस्फारितेक्षणः ॥ ४ ॥ प्रकर्षेणोक्तं—चारु चारु कृतं माम!, विहितो मदनुग्रहः । जनितः धूतपापोऽहमेतेषां दर्शनात्त्वया ॥ ५ ॥ कृतं मानसनिर्वाणं, विहितः पटुलोचनः । आनन्दामृतसेकेन, गात्रं निर्वापितं च मे ॥ ६ ॥ केवलं दर्शनीयोऽसौ, ममाद्यापि ननु त्वया । यो वर्णितो महावीर्यो, माम! सन्तोषभूपतिः ॥ ७ ॥ विमर्शेनोक्तं—य एष दृश्यते वत्स!, सद्दृष्टेः सुखदायकः । शुभ्रश्चित्तसमाधानो, नाम विस्तीर्णमण्डपः ॥ ८ ॥ सर्वेषां वल्लभोऽमीषां, जनानां पुरवासिनाम् । स सन्तोषमहाभूपो, नूनमत्र भविष्यति ॥ ९ ॥ प्रकर्षः प्राह यद्येवं, ततोऽत्रैव प्रविश्यताम् । एवं भवतु वत्सेति, बभाषे तस्य मातुलः ॥ १० ॥ प्रविश्य चोचिते देशे, ताभ्यां दृष्टः स मण्डपः । निजप्रभावविक्षिप्तजनसन्तापसुन्दरः ॥ ११ ॥ तत्र च—राजमण्डलमध्यस्थं, दीप्तिनिर्धूततामसम् । वेष्टितं भूरिलोकेन, सच्चित्तानन्ददायकम् ॥ १२ ॥ विशालवेदिकारूढमुपविष्टं वरासने । दृष्टवास्थानं नरेन्द्रं तौ, पश्यतः स चतुर्मुखम् ॥ १३ ॥ ततः प्रकर्षस्तं वीक्ष्य, मनसा हर्षनिर्भरः । मनाक् संजातसन्देहो, मातुलं प्रत्यभाषत ॥ १४ ॥ अहो रम्यमिदं जैनं, पुरं यत्रेदृशः प्रभुः । ईदृक्षो मण्डपो लोका, वास्तव्या यत्र चेदृशाः ॥ १५ ॥ एवं च स्थिते—यत्रेदृशं पुरं माम!, विवेकवरपर्वते । किं सोऽयं भवचक्रेऽत्र, वर्तते दोषपूरिते ॥ १६ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, यस्मिन्नेष महागिरिः । वर्तते तदहं वक्ष्ये, स्थानमस्य निशामय ॥ १७ ॥ चित्तवृत्तिमहाटव्यां, वर्तते परमार्थतः । भवचक्रे तु विद्वद्भिरुपचारेण कथ्यते ॥ १८ ॥ यतोऽत्र विद्यते वत्स!, सल्लोकपरिपूरितम् । अन्तरङ्गं सुविस्तीर्णं, पुरं सात्त्विकमानसम् ॥ १९ ॥ तत्रायं संस्थितो वत्स!, विवेकवरप-

चित्तसमाधानमण्डपः संतोषभूपः

सात्त्विकपुरव०

वेतः । आधाराधेयसम्बन्धस्तेनैवं परिकीर्तितः ॥ २० ॥ प्रकर्षेणोदितं—माम ! यद्येवं ततो यदिदमस्य पर्वतस्याधारभूतं सात्त्विकमानसं पुरं ये च तत्सेविनो वहिरङ्गलोकाः यश्चायं विवेकमहागिरिः यच्चेदमप्रमत्तशिखरं यच्चादो जैनं पुरं ये चात्र स्थिता वहिरङ्गजनाः यश्चायं चित्तसमाधानमहामण्डपो या चेयं वेदिका यच्चेदं सिंहासनं यश्चायं नरेन्द्रो यश्चायमस्य परिवारः तदिदं सर्व मम जन्मापूर्वं ततो ममानुग्रहधिया प्रत्येकं विशेषतस्तद्वर्णयितुमर्हति मामः, विमर्शेनोक्तं—वत्स ! यद्येवं ततः समाकर्णय—यदिदं पर्वताधारं, पुरं सात्त्विकमानसम् । तदन्तरङ्गरत्नानां, सर्वेषामाकरो मतम् ॥ २१ ॥ अनेकदोषपूर्णेऽपि, भवचक्रे व्यवस्थितम् । नेदं स्वरूपतो वत्स !, दोषसंश्लेषभाजनम् ॥ २२ ॥ अधन्या भवचक्रेऽत्र, वर्तमाना मनुष्यकाः । इदं स्वरूपतो वत्स !, न पश्यन्ति कदाचन ॥ २३ ॥ यानि निर्मलचित्तादिपुराण्यन्तरभूमिषु । अत्रैव प्रतिबद्धानि, तानि जानीहि भावतः ॥ २४ ॥ स कर्मपरिणामाख्यो, राजा नेदं महापुरम् । सभुक्तिकं ददात्येकं, महामोहादिभूभुजाम् ॥ २५ ॥ किं तर्हि ?, स्वयमेव भुनक्तीदं, तथाऽन्यैर्वरभूमिपैः । शुभाशयादिभिर्वत्स !, भोजयेच्च सभुक्तिकम् ॥ २६ ॥ इदं हि जगतः सारमिदं च निरुपद्रवम् । इदमेव कृताह्लादं, वहिर्जनमनोहरम् ॥ २७ ॥ तदिदं ते समासेन, पुरं सात्त्विकमानसम् । निवेदितं मया वत्स !, शृणु चात्राधुना जनम् ॥ २८ ॥ ये लोका निवसन्त्यत्र, पुरे सात्त्विकमानसे । वहिरङ्गा भवन्त्येषां, शौर्यवीर्यादयो गुणाः ॥ २९ ॥ वहिरङ्गा जनास्ते हि, निवसन्त्यत्र सत्पुरे । पुरमाहात्म्यमात्रेण, गच्छन्ति विबुधालये ॥ ३० ॥ अन्यच्च वसतामत्र, पुरे सात्त्विकमानसे । प्रत्यासन्नतया याति, विवेको दृष्टिगोचरे ॥ ३१ ॥ ततश्च—यदारोहन्त्यमुं लोका, विवेकवरपर्वतम् । ततो जैनं समासाद्य, पुरं यान्ति सुखास्पदम् ॥ ३२ ॥ एवं च स्थिते—पुरप्रभावमात्रेण, सदैते सुन्दरा जनाः । विवेकशिखरारूढाः, पुनः स्युरतिसुन्दराः ॥ ३३ ॥ किं च—अन्येषां पापिनां वत्स !, भवचक्रनिवासिनाम् । सदा न प्रति-

"बाहणेपु अवष्टभ्नन्ति परीपहेपु सयन्ते दिव्याद्युपसर्गेपु गूहयंति प्रवचनमालिन्यं वञ्चयन्तीन्द्रियधूर्तगणं लुभ्यन्ति तपश्चरणेपु गृध्यन्ति "वैयावृत्याचरणेपु अभ्युपपद्यन्ते सद्ध्यानयोगेपु तृप्यन्ति परोपकारकरणेपु निघ्नन्ति प्रमादचौरवृन्दं बिभ्यति भवचक्रभ्रमणात् जुगुप्सन्ते "विमार्गचारितां रमन्ते निर्वृतिनगरीगमनमार्गे उपहसन्ति विपयसुखशीलतां उद्विजन्ते शैथिल्याचरणात् शोचन्ति चिरन्तनदुश्चरितानि "गर्हन्ते निजशीलस्खलितानि निन्दन्ति भवचक्रनिवासं आराधयन्ति जिनाज्ञायुवर्ति प्रतिसेवन्ते द्विविधशिक्षालालनां ॥" तदेवं सर्वकार्याणि,
महामोहादिभूभुजाम् । एतेपु माम! दृश्यन्ते, जैनेपु सुपरिस्फुटम् ॥ ६९ ॥ तत्कथं भवता प्रोक्तमेवं सति ममामतः । यथैते दूरतस्त्यक्ता,
महामोहादिशत्रुभिः ॥ ७० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, य एते भवतोदिताः । महामोहादयस्तेऽन्ये, वत्सला जैनबान्धवाः ॥ ७१ ॥
एते हि द्विविधा वत्स!, महामोहादयो मताः । एकेऽरयोऽत्र जन्तूनामपरेऽतुलबान्धवाः ॥ ७२ ॥ यतः—प्रथमा भवचक्रेऽत्र, पात-
यन्ति सदा जनम् । अप्रशस्ततया तेपां, प्रकृतिः खलु तादृशी ॥ ७३ ॥ इतरे निर्वृतिं लोकं, नयन्ति निकटे स्थिताः । प्रशस्तास्ते यत-
स्तेपां, प्रकृतिः साऽपि तादृशी ॥ ७४ ॥ तदेते शत्रुभिस्त्यक्ता, बन्धुभिः परिवेष्टिताः । महामोहादिभिर्वत्स!, मोदन्ते जैनसज्जनाः
॥७५॥ एवं च—अमी सकलकल्याणभाजिनो जैनसज्जनाः । निवेदिता मया तुभ्यमधुना शृणु मण्डपम् ॥ ७६ ॥ अयं चित्तसमाधानो,
मण्डपः सर्वदेहिनाम् । संप्राप्तः कुरुते सौख्यमतुलं निजवीर्यतः ॥ ७७ ॥ अस्यैव भूपतेर्नूनमास्थानार्थं विनिर्मितः । वेधसा त्रिजगद्बन्धो-
रादरादेप मण्डपः ॥ ७८॥ नास्त्येव भवचक्रेऽत्र, सुखगन्धोऽपि सुन्दर!। यावच्चित्तसमाधानो, नैप संप्राप्यते जनैः ॥७९॥
तदेप लेशतो वत्स!, वर्णितो वरमण्डपः । एपा निःस्पृहता नाम, वेदिका ते निवेद्यते ॥ ८० ॥ ये लोका वेदिकां वत्स!, सरन्त्येनां
पुनः पुनः । तेपां शब्दादयो भोगाः, प्रतिभान्ति विपोपमाः ॥ ८१ ॥ न तेपु वर्तते चित्तं, क्षीयते कर्मसञ्चयः । जायन्ते निर्मलत्वेन,

भवचक्रपराङ्मुखाः ॥ ८२ ॥ येषामेषा स्थिता चित्ते, धन्यानां वत्स! वेदिका । नेन्द्रैर्न देवैर्नो भूपैर्नान्यैस्तेषां प्रयोजनम् ॥ ८३ ॥ ए-
षाऽपि नूतमस्यैव, निविष्टा वरभूपतेः । आस्थानार्थं विधात्रेति, वत्स! सुन्दरवेदिका ॥ ८४ ॥ इयं निःस्पृहता तात!, वर्णिता ते सुवे-
दिका । जीववीर्यमिदं नाम, साम्प्रतं शृणु विष्टरम् ॥ ८५ ॥ जीववीर्यमिदं येषां, परिस्फुरति मानसे । सुखमेव परं तेषां, दुःखानामु-
द्भवः कुतः? ॥ ८६ ॥ अयं हि राजा दीप्ताङ्गो, दृश्यते यश्चतुर्मुखः । निविष्टोऽत्र जगद्बन्धुर्दत्तास्थानो मनोरमः ॥ ८७ ॥ यः शुभ्रः
परिवारोऽस्य, यद्राज्यं या विभूतयः । यश्चातुलं महत्तेजो, विष्टरं तत्र कारणम् ॥ ८८ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, पुरं लोका महागिरिः ।
शिखरं सत्पुरं लोका, मण्डपो वरवेदिका ॥ ८९ ॥ राजाऽयं सह सैन्येन, राज्यं भुवनसुन्दरम् । जगच्छिष्टमिदं सर्वं, माहात्म्येनास्य न-
न्दति ॥ ९० ॥ तथाहि—यद्येतन्न भवत्यत्र, जीववीर्यं वरासनम् । महामोहादिभिः सर्वं, तदिदं परिभूयते ॥ ९१ ॥ विद्यमाने पुन-
र्वत्स!, जीववीर्यवरासने । महामोहादयो नैव, प्रविशन्त्यत्र मण्डपे ॥ ९२ ॥ अन्यच्च—क्वचित्तिरस्कृतं तात!, महामोहादिभिर्बलम् ।
इदमाविर्भवत्येव, जीववीर्यप्रभावतः ॥ ९३ ॥ इदं सिंहासनं वत्स!, यावदत्र प्रकाशते । तावद्धि सर्वतोभद्रं, राजा सैन्यं गिरिः पुरम्
॥ ९४ ॥ तदिदं वर्णितं वत्स!, जीववीर्यवरासनम् । परिवारयुतो राजा, साम्प्रतं ते निवेद्यते ॥ ९५ ॥ प्रकर्षेण चिन्तितं—अये!
यान्येतानि प्रतिपादितान्यनेन मे वस्तूनि तेषामेष भावार्थो मम स्फुरति हृदये यदुत—अकामनिर्जरापेक्षं, जन्तुवीर्यं यदुत्कटम् ।
मिथ्यादृष्टेर्विना ज्ञानं, तद्धि सात्त्विकमानसम् ॥ ९६ ॥ ये तेन संयुता लोका, वास्तव्यास्ते प्रकीर्तिताः । त एव तत्प्रभावेण, प्रयान्ति
विबुधालये ॥ ९७ ॥ धनपुत्रकलत्रादेः, शरीरात्कर्मणस्तथा । अन्योऽहं भेदतो दुष्टा, महामोहादिशत्रवः ॥ ९८ ॥ अज्ञातजैनसिद्धान्ते,
कर्मनिर्जरणाञ्जने । या स्यादेवंविधा बुद्धिः, स विवेक इहेष्यते ॥ ९९ ॥ युग्मम् । विवेकादप्रमत्तत्वं, कषायादिनिवर्तने । यद्भवेल्लघुदोषाणां,

"वर्हणेषु अवष्टभ्नन्ति परीषहेषु सयन्ते दिव्याद्युपसर्गेषु गूहयंति प्रवचनमालिन्यं वञ्चयन्तीन्द्रियधूर्त्तगणं लुभ्यन्ति तपश्चरणेषु गृध्यन्ति "वैयावृत्याचरणेषु अभ्युपपद्यन्ते सद्ध्यानयोगेषु तृष्यन्ति परोपकारकरणेषु निघ्नन्ति प्रमादचौरवृन्दं बिभ्यति भवचक्रभ्रमणात् जुगुप्सन्ते "विमार्गचारितां रमन्ते निर्वृतिनगरीगमनमार्गे उपहसन्ति विषयसुखशीलतां उद्विजन्ते शैथिल्याचरणात् शोचन्ति चिरन्तनदुश्चरितानि "गर्हन्ते निजशीलस्खलितानि निन्दन्ति भवचक्रनिवासं आराधयन्ति जिनाज्ञायुवतिं प्रतिसेवन्ते द्विविधशिक्षाललनां ॥" तदेवं सर्वकार्याणि, महामोहादिभूभुजाम् । एतेषु माम! दृश्यन्ते, जैनेषु सुपरिस्फुटम् ॥ ६९ ॥ तत्कथं भवता प्रोक्तमेवं सति ममाग्रतः । यथैते दूरतस्त्यक्ता, महामोहादिशत्रुभिः ॥ ७० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, य एते भवतोदिताः । महामोहादयस्तेऽन्ये, वत्सला जैनबान्धवाः ॥ ७१ ॥ एते हि द्विविधा वत्स!, महामोहादयो मताः । एकेऽरयोऽत्र जन्तूनामपरेऽतुलबान्धवाः ॥ ७२ ॥ यतः—प्रथमा भवचक्रेऽत्र, पातयन्ति सदा जनम् । अप्रशस्ततया तेषां, प्रकृतिः खलु तादृशी ॥ ७३ ॥ इतरे निर्वृतिं लोकं, नयन्ति निकटे स्थिताः । प्रशस्तास्ते यतस्तेषां, प्रकृतिः साऽपि तादृशी ॥ ७४ ॥ तदेते शत्रुभिस्त्यक्ता, बन्धुभिः परिवेष्टिताः । महामोहादिभिर्वत्स!, मोदन्ते जैनसज्जनाः ॥७५॥ एवं च—अमी सकलकल्याणभाजिनो जैनसज्जनाः । निवेदिता मया तुभ्यमधुना शृणु मण्डपम् ॥ ७६ ॥ अयं चित्तसमाधानो, मण्डपः सर्वदेहिनाम् । संप्राप्तः कुरुते सौख्यमतुलं निजवीर्यतः ॥ ७७ ॥ अस्यैव भूपतेर्नूनमास्थानार्थं विनिर्मितः । वेधसा त्रिजगद्बन्धोराद्रादेष मण्डपः ॥ ७८ ॥ नास्त्येव भवचक्रेऽत्र, सुखगन्धोऽपि सुन्दर! । यावच्चित्तसमाधानो, नैष संप्राप्यते जनैः ॥७९॥ तदेष लेशतो वत्स!, वर्णितो वरमण्डपः । एषा निःस्पृहता नाम, वेदिका ते निवेद्यते ॥ ८० ॥ ये लोका वेदिकां वत्स!, स्मरन्त्येनां पुनः पुनः । तेषां शब्दादयो भोगाः, प्रतिभान्ति विषोपमाः ॥ ८१ ॥ न तेषु वर्तते चित्तं, क्षीयते कर्मसञ्चयः । जायन्ते निर्मलत्वेन,

वत्स!, साधूनां शीलमुत्तमम् ॥ ११९ ॥ तेभ्यः संपूर्णमादेशं, सुखमेतत्प्रयच्छति । किञ्चिन्मात्रं प्रकुर्वन्ति, वचोऽस्य मुनिशेपकाः ॥ १२० ॥ शीलाख्यं वदनं वत्स!, तदिदं वर्णितं मया । तृतीयं तु तपोनाम, वदनं तन्निबोध मे ॥ १२१ ॥ चारित्रधर्मराजस्य, वक्त्रमेतन्मनोहरम् । आकाङ्क्षार्तिविनाशेन, जनेऽत्र कुरुते सुखम् ॥ १२२ ॥ विशिष्टज्ञानसंवेगशमसातकरं परम् । तपःसंज्ञमिदं वक्त्रमव्यावाधसुखावहम् ॥ १२३ ॥ इदमस्य नरेन्द्रस्य, वदनं वीक्ष्य सज्जनाः । आराध्य च महासत्त्वा, निर्वृतिं यान्ति लीलया ॥ १२४ ॥ तदिदं ते तपोनाम, भूपतेर्वदनं मया । कथितं साम्प्रतं वक्ष्ये, चतुर्थं शुद्धभावनम् ॥ १२५ ॥ स्मृतं निरीक्षितं भक्त्या, सज्जनैरिदमञ्जसा । निःशेषपापसङ्घातदलनं कुरुते सुखम् ॥ १२६ ॥ अस्यादेशादिमे जैना, भावयन्तीह सज्जनाः ।—"समस्तवस्तुविस्तारमतितुच्छं "विनश्वरम् ॥ १२७ ॥ नास्तीह शरणं लोके, दुःखपीडितदेहिनाम् । एकश्च जायते जन्तुर्म्रियते च भवोदधौ ॥ १२८ ॥ यदिदं देहिनां "किञ्चिच्चित्तावन्धविधायकम् । शरीरं धनमन्यद्वा, सर्वं तद्भिन्नमात्मनः ॥ १२९ ॥ मूत्रास्रक्लेदजम्बालपूरितं च कलेवरम् । तदत्रात्यन्त"वीभत्से, शुचिगन्धो न विद्यते ॥ १३० ॥ माता भूत्वा पुनर्भार्या, भवत्यत्र भवोदधौ । कर्मास्रवो भवत्येव, पापानुष्ठानकारिणाम् "॥ १३१ ॥ निवृत्तानां सदाचाराज्जायते वरसंवरः । तपसा तु भवत्येव, सततं कर्मनिर्जरा ॥ १३२ ॥ मृता जाताश्च सर्वेषु, लोको"देशेषु जन्तवः । भक्षितानि च सर्वेषु, रूपिद्रव्याणि जन्तुना ॥ १३३ ॥ संसारसागरोत्तारकारकश्च जिनोदितः । धर्मः सुदुर्लभा चात्र, "बोधिः सर्वज्ञदर्शने ॥ १३४ ॥ अष्टभिः कुलकम् ।" ये चैवं भावयन्त्यत्र, श्रद्धासंशुद्धबुद्धयः । आदेशं वदनस्यास्य, ते धन्यास्ते मनस्विनः ॥ १३५ ॥ चारित्रधर्मराजस्य, वदनं चारुदर्शनम् । इदं वत्स! प्रकृत्यैव, सर्वसौख्यकरं परम् ॥ १३६ ॥ तदेष वदनैर्वत्स!, चतुर्भिः पुरवासिनाम् । एषां निःशेषसौख्यानि, करोत्येव महानृपः ॥ १३७ ॥ किं च—सर्वेषामेव सुखदो, भुवनोदरचारिणाम् । वत्स!

चारित्रधर्मराजवर्णनं दानादीनि वक्त्राणि

शिखरं तदुदाहृतम् ॥ १०० ॥ चतुर्वर्णमहासङ्घप्रमोदपरकारणम् । द्वादशाङ्गं पुनर्जैनं, वचनं पुरमुच्यते ॥ १०१ ॥ वास्तव्यका जनास्तत्र, ये तदादेशकारिणः । त एव च चतुर्वर्णा, यथोक्तगुणभूषणाः ॥ १०२ ॥ एष एव च सारोऽत्र, यथार्थो वरमण्डपः । यतः—विना चित्तसमाधानं, पुरमेतन्न शोभते ॥ १०३ ॥ वेदिका चासनं चेदं, कथितं प्रकटाक्षरैः । यथार्थमेव विज्ञेयमिदं द्वितयमञ्जसा ॥ १०४ ॥ ततो येन मया सर्वमिदं भावार्थसंयुतम् । बुद्धं सोऽहं नृपं सैन्यं, भोत्स्ये नास्त्यत्र संशयः ॥ १०५ ॥ ततश्च—बोधावष्टम्भतुष्टात्मा, स प्राह निजमातुलम् । माम! वर्णय राजानं, येनाहमवधारये ॥ १०६ ॥ ततस्तन्मातुलेनोक्तं, वत्स! योऽयं नराधिपः । लोके चारित्रधर्मोऽयं, प्रसिद्धोऽत्यन्तसुन्दरः ॥ १०७ ॥ अनन्तवीर्यो विख्यातः, प्रगुणो जगते हितः । समृद्धः कोशदण्डाभ्यां, ज्ञेयः सर्वगुणाकरः ॥ १०८ ॥ यान्यस्य वत्स! दृश्यन्ते, चत्वारि वदनानि भोः! । तेषां नामानि ते वक्ष्ये, वीर्याणि च निबोध मे ॥ १०९ ॥—दानं शीलं तपस्तात!, चतुर्थं शुद्धभावनम् । एतानि ननु वक्त्राणां, नामान्येषां यथाक्रमम् ॥ ११० ॥ तत्राद्यं दापयत्यत्र, पात्रेभ्यो जैनसत्पुरे । सज्ज्ञानं मोहनाशार्थमभयं जगतः प्रियम् ॥ १११ ॥ तथा—सद्धर्माधारदेहानां, यदुपग्रहकारणम् । आहारवस्त्रपात्रादि, दीयतामिति भाषते ॥ ११२ ॥ दीनान्धकृपणेभ्यश्च, दीयमानं कृपापरैः । आहारादिकमेतद्भो!, वदनं न निषेधति ॥ ११३ ॥ गवाश्वभूमिहेमानि, यच्चान्यदपि तादृशम् । तन्नेच्छति गुणाभावाद्दीयमानमिदं मुखम् ॥ ११४ ॥ अन्यच्च—सदाशयकरं वक्त्रमाग्रहच्छेदकारकम् । इदं जगति लोकानामनुकम्पाप्रवर्तकम् ॥ ११५ ॥ दानाख्यं तदिदं भद्र!, वर्णितं प्रथमं मुखम् । भूपतेरस्य शीलाख्यं, द्वितीयमधुना शृणु ॥ ११६ ॥—य एते साधवो वत्स!, वर्तन्ते जैनसत्पुरे । यदिदं भाषते वक्त्रं, तत्ते सर्वं प्रकुर्वते ॥ ११७ ॥ अष्टादश सहस्राणि, नियमानां नरोत्तमाः । अस्यादेशेन कुर्वन्ति, सदैते वत्स! साधवः ॥ ११८ ॥ इदमेव हि सर्वस्वमिदमेव विभूषणम् । इदमालम्बनं

चारित्रधर्मराजवर्णनं दानादीनि वक्त्राणि

ला सदा । निःसङ्गं वहिरन्तश्च, मुनीनां कुरुते मनः ॥ १५७ ॥ तपोयोग इति ख्यातः, संशुद्धः पञ्चमो नरः । युक्तो द्वादशभिर्वत्स!, स्वाङ्गिकैर्वरमानुषैः ॥ १५८ ॥ एतेषां च प्रभावेण, मानुषाणां नरोत्तमः । यदेष कुरुते जैने, पुरे तत्ते निवेदये ॥ ११९ ॥ सर्वाहारपरित्यागान्निःस्पृहं कुरुते जनम् । वीर्यं च वर्धयत्येष, कारयन्न्यूनभोजनम् ॥ १६० ॥ अस्यादेशेन कुर्वन्ति, नानाऽभिग्रहसुन्दरम् । मुनयो वृत्तिसङ्क्षेपं, शमसातविवर्धनम् ॥ १६१ ॥ तथा—रसभोगं न कुर्वन्ति, मोहोद्रेकादिकारणम् । अस्यादेशान्निषेवन्ते, कायक्लेशं सुखावहम् ॥ १६२ ॥ कपायेन्द्रिययोगैश्च, संलीनास्तात! साधवः । विविक्तचर्यया नित्यमासते तेन चोदिताः ॥ १६३ ॥ प्रायश्चित्तं च दशधा, विनयं च चतुर्विधम् । वैयावृत्यं च कुर्वन्ति, दशधैवास्य वीर्यतः ॥ १६४ ॥ पञ्चप्रकारं स्वाध्यायं, द्वेधा ध्यानं च सत्तमम् । सततं कारयत्येष, मुनिलोकं नरोत्तमः ॥ १६५ ॥ गणोपधिशरीराणामाहारस्य च निःस्पृहाः । प्राप्ते काले प्रकुर्वन्ति, त्यागमेतेन चोदिताः ॥ १६६ ॥ लेशोद्देशादिदं वत्स!, तपोयोगविचेष्टितम् । वर्णितं विस्तरेणास्य, वर्णने नास्ति निष्ठितिः ॥ १६७ ॥ यस्त्वयं दृश्यते वत्स!, षष्ठोऽमीषां मनोरमः । वल्लभो मुनिलोकस्य, संयमाख्यो नरोत्तमः ॥ १६८ ॥ स सप्तदशभिर्युक्तो, मानुषैर्जिनसत्पुरे । यथा विजृम्भते तात!, तत्ते सर्वं निवेदये ॥ १६९ ॥ पापास्रवपिधानेन, शान्तबोधनिराकुलम्[1] । पञ्चेन्द्रियविरोधेन, संतुष्टं विगतस्पृहम् ॥ १७० ॥ कपायतापप्रशमाच्चित्तनिर्वाणबन्धुरम् । मनोवाक्काययोगानां, नियमेन मनोहरम् ॥ १७१ ॥ सततं धारयत्येष, मुनिलोकं नरोत्तमः । संयमाह्वः स्ववीर्येण, निमग्नं धृतिसागरे ॥ १७२ ॥ अथवा—इलाजलानलैर्गतामनिलाखिलशाखिनाम्[2] । हिंसां द्वित्रिचतुष्पञ्चरूपीकाणां निषेधति ॥ १७३ ॥ अचित्तमपि यद्वस्तु, हिंसाकरमसुन्दरम् । ग्रहणं तस्य यत्नेन, वारयत्येष संयमः ॥ १७४ ॥ प्रेक्षणं स्थण्डिला-

१ शान्तावाधा० (प्र.) २ तेषु स्थितानां.

चारित्रधर्मोऽयममृतं कस्य दुःखदम्? ॥ १३८ ॥ तथापि पापिनः सत्त्वा, भवचक्रनिवासिनः । एके नैनं विजानन्ति, निन्दन्त्यन्ये विपुण्यकाः ॥ १३९ ॥ तदेष ते महाराजश्चतुर्वदनसुन्दरः । वर्णितः साम्प्रतं वक्ष्ये, परिवारमथाधुना ॥ १४० ॥ यैषा विलोक्यते वत्स!, शुद्धस्फटिकनिर्मला । अर्धासने निविष्टाऽस्य, नारी सर्वाङ्गसुन्दरा ॥ १४१ ॥ इयं हि विरतिर्नाम, भार्याऽस्य वरभूपतेः । समानगुणवीर्या च, भूभुजाऽनेन वर्तते ॥ १४२ ॥ तथाहि—आह्लादजननी लोके, निर्वृतेर्मार्गदेशिका । गता तादात्म्यमेतेन, न भिन्नेयं प्रतीयते ॥ १४३ ॥ य एते पञ्च दृश्यन्ते, राजानोऽभ्यर्णवर्तिनः । एतस्यैव नरेन्द्रस्य, स्वाङ्गभूता वयस्यकाः ॥ १४४ ॥ तत्र च—आद्यः सामायिकाख्योऽयं, भूपतिर्जैनसत्पुरे । निःशेषपापविरतिं, वत्स! कारयते सदा ॥ १४५ ॥ छेदोपस्थापनो नाम, द्वितीयो वत्स! भूपतिः । पापानुष्ठानसङ्घातं, विशेषेण निषेधति ॥ १४६ ॥ परिहारविशुद्धीयस्तृतीयस्तु नरेश्वरः । साधूनां दर्शयत्युग्रं, तपोऽष्टादशमासिकम् ॥ १४७ ॥ यस्त्वेष दृश्यते वत्स!, चतुर्थो वरभूपतिः । स सूक्ष्मसंपरायाख्यः, सूक्ष्मपापाणुनाशकः ॥ १४८ ॥ अत्यन्तनिर्मलो वत्स!, निर्धूताशेषकल्मषः । एष सारो यथाख्यातः, पञ्चमो वरभूपतिः ॥ १४९ ॥ शरीरं जीवितं प्राणाः, सर्वस्वं तत्त्वमुत्तमम् । चारित्रधर्मराजस्य, पञ्चाप्येते वयस्यकाः ॥ १५० ॥ यस्त्वेष निकटे वत्स!, दृश्यते मूलभूपतेः । सोऽस्यैव यतिधर्माख्यः, सुतो राज्यधरः परः ॥ १५१ ॥ बहिर्विलोकिता भद्र!, ये त्वया मुनिपुङ्गवाः । अत्यन्तवल्लभस्तेषामेष राजसुतः सदा ॥ १५२ ॥ यैरेष दशभिर्वत्स!, परिवारितविग्रहः । मानुषाणि प्रकुर्वन्ति, तानि यत्तन्निबोध मे ॥ १५३ ॥ योषिदाद्या क्षमा नाम, मुनीनामपि वल्लभा । तेषामुपदिशत्येषा, सदा रोषनिवारणम् ॥ १५४ ॥ डिम्भरूपमिदं तात!, द्वितीयमिह मार्दवम् । करोति निजवीर्येण, साधूनामतिनम्रताम् ॥ १५५ ॥ तृतीयमार्जवं नाम, डिम्भरूपमिदं सदा । सर्वत्र सरलं भावं, विधत्ते वत्स! सत्क्रियाम् ॥ १५६ ॥ एषा तु मुक्तता तात!, चतुर्थी ल-

चारित्र-पञ्चकं

दशधा यतिधर्मः

अत्यन्तस्थूलहिंसायाः कचिद्विरतिसुन्दरम् । स्थूलालीकनिवृत्तं च, करोत्येष पुरे जनम् ॥ १९३ ॥ स्थूलस्तेयनिवृत्तं च, परदारपराङ्मुखम् । कचित्संक्षिप्तमानं च, सकलेऽपि परिग्रहे ॥ १९४ ॥ परित्यक्तनिशाभक्तं, कृतमानं च संवरे । युक्तोपभोगसम्भोगं, कर्मानुष्ठानकारकम् ॥ १९५ ॥ अनर्थदण्डविरतं, सामायिकरतं सदा । देशावकाशिके सक्तं, पौषधे कृतनिश्चयम् ॥ १९६ ॥ अतिथेः संविभागेन, परिपूतमनोमलम् । करोत्येष जनं वत्स!, गृहिधर्मोऽत्र सत्पुरे ॥ १९७ ॥ किं च—यो यावन्तं करोत्यत्र, निर्देशं शक्तितो जनः । तस्य तावत्करोत्येष, फलं नास्त्यत्र संशयः ॥ १९८ ॥ या त्वेषा बालिका वत्स!, विस्फारितवरेक्षणा । दृश्यतेऽस्यैव भार्येयं, नाम्ना सद्गुणरक्तता ॥ १९९ ॥ वत्सला मुनिलोकस्य, गुरूणां विनयोद्यता । भर्तरि स्नेहबद्धेयं, वत्स! सद्गुणरक्तता ॥ २०० ॥ तदेतौ जैनलोकानां, राजपुत्रौ सभार्यकौ । विज्ञातव्यौ प्रकृत्यैव, सततानन्दकारकौ ॥ २०१ ॥ अनयोश्च सदा पित्रा, विहितः परिपालकः । अयं महत्तमो वत्स!, सम्यग्दर्शननामकः ॥ २०२ ॥ अनेन रहितावेतौ, दृश्येते न कदाचन । एतौ हि वर्धयत्येष, निकटस्थोऽतिवत्सलः ॥ २०३ ॥ अन्यच्च—यानि ते कथितान्यत्र, सप्त तत्त्वानि सत्पुरे । दृढनिश्चयमेतेषु, भवचक्रपराङ्मुखम् ॥ २०४ ॥ शमसंवेगनिर्वेदकृपाऽऽस्तिक्यविराजितम् । मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यैर्भावितात्मकम् ॥ २०५ ॥ सदा प्रयाणकारूढं, निर्वृतौ गमनेच्छया । करोत्येष जनं वत्स!, सम्यग्दर्शननामकः ॥ २०६ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । या त्वेषा दृश्यते वत्स!, शुभवर्णा मनोहरा । इयमस्यैव सद्भार्या, सुदृष्टिर्नाम विश्रुता ॥ २०७ ॥ इयं हि जैनलोकानां, सन्मार्गे वीर्यशालिनी । चित्तस्थैर्यकरी ज्ञेया, विधिना पर्युपासिता ॥ २०८ ॥ एवं च स्थिते—योऽसौ निवेदितस्तुभ्यं, कुदृष्टिसहितः पुरा । विचित्रचरितस्तात!, महामोहमहत्तमः ॥ २०९ ॥ तदाचारविरुद्धं हि, सर्वमस्य विचेष्टितम् । विज्ञेयं जगदानन्दं, सुविचारितसुन्दरम् ॥ २१० ॥ स तन्त्रयति यत्नेन, महामोहबलं सदा । चारित्रधर्मराजस्य, बलमेष महत्तमः

सद्गुणरक्तता

सम्यग्दर्शनसुदृष्टी

दीनां, गृहस्थानामुपेक्षणम् । स्थानादिकरणे सम्यक्, तद्भूमीनां प्रमार्जनम् ॥ १७५ ॥ आहारोपधिशय्यानामशुद्धाविकभावतः[1] । परिष्ठापनमन्तश्च, मनोवाक्काययन्त्रणम् ॥ १७६ ॥ विमुक्तभवकर्तव्यैः, सततं सुसमाहितैः । मुनिभिः कारयत्येष, सर्वमेतन्नरोत्तमः ॥ १७७ ॥ तदिदं लेशतो वत्स!, चरितं परिकीर्तितम् । नरस्य संयमाख्यस्य, शेषाणां शृणु साम्प्रतम् ॥ १७८ ॥ य एष सप्तमो वत्स!, दृश्यते पुरुषोत्तमः । यतिधर्मपरीवारे, सत्यनामातिसुन्दरः ॥ १७९ ॥ हितं मिताक्षरं काले, जगदाह्लादकारणम् । अस्यादेशेन भाषन्ते, वचनं मुनिपुङ्गवाः ॥ १८० ॥ शौचाभिधानो यो वत्स!, वर्तते चाष्टमो नरः । द्रव्यभावात्मिकां शुद्धिमस्यादेशेन कुर्वते ॥ १८१ ॥ यदिदं नवमं तात!, डिम्भरूपं मनोहरम् । आकिञ्चन्यमिदं नाम, मुनीनामतिवल्लभम् ॥ १८२ ॥ अवाप्तसौष्ठवं वत्स!, बाह्यान्तरपरिग्रहम् । मुनिभिर्मोचयत्येतच्छुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥१८३॥ इदं तु दशमं तात!, गर्भ(डिम्भ)रूपं मनोहरम् । ब्रह्मचर्यमिति ख्यातं, मुनीनां हृदयप्रियम् ॥ १८४ ॥ दिव्यौदारिकसम्बन्धं, मनोवाक्काययोगतः । अब्रह्म वारयत्येतत्कृतकारणमोदनैः ॥ १८५ ॥ तदेष दशभिर्वत्स!, मानुषैः परिवारितः । पुरेऽत्र विलसत्येवं, यतिधर्मः स्वलीलया ॥ १८६ ॥ एषाऽत्र विलसद्दीप्तिर्बालिकाऽमललोचना । सद्भावसारता नाम, भार्याऽस्य मुनिवल्लभा ॥ १८७ ॥ अस्यां जीवति जीवन्त्यां, मरणेऽस्या न जीवति । अत्यर्थं रतचित्तोऽस्यां, राजसूनुरयं सदा ॥ १८८ ॥ किं चेह बहुनोक्तेन?, दाम्पत्यमिदमीदृशम् । निर्मिथ्यस्नेहगर्भार्थं, न दृष्टं कुत्रचिन्मया ॥ १८९ ॥ यः पुनर्दृश्यते तात!, द्वितीयोऽयं कुमारकः । गृहिधर्माभिधानोऽसौ, कनिष्ठोऽस्य सहोदरः ॥ १९० ॥ यदेष कुरुते वत्स!, युक्तो द्वादशमानुषैः । जैनेन्द्रसत्पुरे चित्तं, लसन्नुदामलीलया ॥ १९१ ॥ तदहं वर्णयिष्यामि, पुरतस्ते वरेक्षण! । चेतः समाहितं कृत्वा, तच्च वत्सावधारय ॥१९२॥ (युग्मम्)—

[1] आधाकर्मादिदोषात् अविरिक्तसद्भावाद्वा.

दशधा यतिधर्मः

सद्भाव-सारता

ऽनेन हेतुना ॥ २३० ॥ तृतीयोऽवधिनामायं, सद्बोधस्य वयस्यकः । अनेकरूपविस्तारकारकोऽयमुदाहृतः ॥ २३१ ॥ कचिद्दीर्घं कचिद्ध्रस्वं, क्वचित् स्तोकं कचिद्बहु । वस्तुजातं जगत्यत्र, विलोकयति लीलया ॥ २३२ ॥ चतुर्थः पुरुषो वत्स!, मनःपर्यायनामकः । साक्षात्करोति वीर्येण, परेषां यन्मनोगतम् ॥ २३३ ॥ मनुष्यलोके नास्त्यत्र, चित्तं तत्तात! किञ्चन । अनेन यन्न दृश्येत, धीमता भाववेदिना ॥ २३४ ॥ पञ्चमः पुरुषो वत्स!, केवलो नाम विश्रुतः । निःशेषज्ञेयविस्तारमेष पश्यति सर्वदा ॥ २३५ ॥ निर्वृतिं नगरीं यान्ति, ये जना जैनसत्पुरात् । तेषामेष प्रकृत्यैव, नायकः पुरुषोत्तमः ॥ २३६ ॥ तदेष पञ्चभिर्वत्स!, वयस्यैः परिवारितः । सद्बोधसचिवो लोके, साक्षादिव दिवाकरः ॥ २३७ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, स सन्तोषमहीपतिः । न दर्शितस्त्वयाऽद्यापि, यत्र मेऽस्त्यन्तकौतुकम् ॥ २३८ ॥ ततस्तन्मातुलेनोक्तं, वत्स! योऽयं पुरः स्थितः । संयमस्य स विज्ञेयः, सन्तोषो नात्र संशयः ॥ २३९ ॥ प्रकर्षेणोक्तम्—यस्योपरि समायाता, महामोहादिभूभुजः । विक्षेपेण स सन्तोषो, नैष किं मूलनायकः? ॥ २४० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, नैवायं मूलनायकः । चारित्रधर्मराजस्य, पदातिरिति गृह्यताम् ॥ २४१ ॥ शूरो नीतिपरो दक्षः, सन्धिविग्रहवेदकः । तेनैष तन्त्रपालत्वे, नियुक्तो मूलभूभुजा ॥ २४२ ॥ संपूर्णबलसामग्र्या, भ्रमतोद्दामलीलया । अनेन स्पर्शनादीनि, तानि दृष्टानि कुत्रचित् ॥ २४३ ॥ ततोऽभिभूय तान्येष, स्वमाहात्म्येन निर्वृतौ । नयति स जनं कञ्चिद्बलेनैषां महीभुजाम् ॥ २४४ ॥ ततो विज्ञाय वृत्तान्तमेनं ते जनवार्तया । महामोहादिभूपालाश्चलिता रणकाम्यया ॥ २४५ ॥ ततस्तैः स्वधिया वत्स!, कल्पितो मूलनायकः । पदातिरपि सन्तोषस्तत्रेदं हन्त कारणम् ॥ २४६ ॥ तावन्मात्रं जनो वेत्ति, यावन्मात्रं किलेक्षते । यतः सितोदरोऽपीह, कृष्णः सर्पोऽभिधीयते ॥ २४७ ॥ अनेन स्पर्शनादीनि, निहतानीति वार्तया । अस्योपरि यथा रोषस्तेषां शेषेषु नो तथा ॥ २४८ ॥ सन्तोषमुररीकृत्य, ततो विग्रहवाञ्छया ।

संतोषवर्णनं

॥ २११ ॥ सम्यग्दर्शनसंज्ञस्य, तस्मादत्र व्यवस्थितः । स एव शत्रुः परमो, मिथ्यादर्शननामकः ॥ २१२ ॥ एवं च स्थिते—त्रिरूपश्च भवत्येष, किञ्चिदासाद्य कारणम् । क्षयेण प्रतिपक्षस्य, प्रशमेनोभयेन वा ॥ २१३ ॥ तच्च रूपत्रयं वत्स!, जायेतास्य स्वभावतः । यद्वा संपादयत्येष, मन्त्री सद्बोधनामकः ॥ २१४ ॥ अयं हि सचिवो वत्स!, सद्बोधो भुवनोदरे । तन्नास्ति यन्न जानीते, पुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ २१५ ॥ भवद्भूतभविष्यत्सु, भावेषु भवभाविषु । विज्ञातुं प्रभवत्येष, सूक्ष्मव्यवहितेषु च ॥ २१६ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, जगदेष चराचरम् । अनन्तद्रव्यपर्यायं, वीक्षते विमलेक्षणः ॥ २१७ ॥ निपुणो नीतिमार्गेषु, वत्सलश्च महीपतेः । चिन्तको राज्यकार्याणां, चले च विहितादरः ॥ २१८ ॥ प्रियो महत्तमस्योच्चैस्तस्य च स्थिरताकरः । सकलेऽपि जगत्यत्र, सचिवो नास्त्यमूदृशः ॥ २१९ ॥ किं च —ज्ञानसंवरणस्यायं, प्रतिपक्षतया स्थितः । क्षयोपशमतस्तस्य, क्षयाच्च द्विविधो मतः ॥ २२० ॥ इयं तु निकटे वत्स!, निर्मलाङ्गी सुलोचना । मन्त्रिणोऽवगतिर्नाम, भार्याऽस्यैव वरानना ॥ २२१ ॥ स्वरूपं जीवितं प्राणाः, सर्वस्वं वर्ततेऽनघा । इयमस्य सदा पत्नी, शरीराव्यतिरेकिणी ॥ २२२ ॥ तथा—य एते पञ्च दृश्यन्ते, त इमे पुरुषोत्तमाः । अस्यैव तु सद्बोधस्य, स्वाङ्गीभूता वयस्यकाः ॥२२३॥ आद्योऽत्राभिनिबोधोऽयं, वयस्यः पुरवासिनाम् । इन्द्रियानिन्द्रियज्ञानं, जनानां जनयत्यलम् ॥ २२४ ॥ द्वितीयः पुरुषो भद्र!, प्रसिद्धोऽयं सदागमः । यस्यादेशे स्थितं सर्वं, पुरमेतन्न संशयः ॥ २२५ ॥ कार्याणि मन्त्रयत्येष, निखिलान्यपि भूभुजाम् । वचःपाटवयुक्तोऽयं, मूकाः शेषा मनुष्यकाः ॥ २२६ ॥ यतः सदागमस्यास्य, दृष्ट्वा वचनकौशलम् । सद्बोधोऽनेन भूपेन, मन्त्रित्वे स्थापितः पुरा ॥ २२७ ॥ अयं सदागमोऽमीषां, सर्वेषां वत्स! भूभुजाम् । बहिश्च जैनलोकानां, ज्ञेयः परमकारणम् ॥ २२८ ॥ अनेन रहितं वत्स!, न कदाचिदिदं बलम् । पुरं चेदं जगत्यत्र, स्वरूपेण प्रकाशते ॥ २२९ ॥ तदेष सर्वकार्याणामुपदेष्टा सदागमः । द्वितीयः पुरुषो वत्स!, प्रधानो-

ऽनेन हेतुना ॥ २३० ॥ तृतीयोऽवधिनामायं, सद्बोधस्य वयस्यकः । अनेकरूपविस्तारकारकोऽयमुदाहृतः ॥ २३१ ॥ कचिद्दीर्घं कचिद्ध्रस्वं, कचित् स्तोकं कचिद्बहु । वस्तुजातं जगत्यत्र, विलोकयति लीलया ॥ २३२ ॥ चतुर्थः पुरुषो वत्स!, मनःपर्यायनामकः । साक्षात्करोति वीर्येण, परेषां यन्मनोगतम् ॥ २३३ ॥ मनुष्यलोके नास्त्यत्र, चित्तं तत्तात! किञ्चन । अनेन यन्न दृश्येत, धीमता भाववेदिना ॥ २३४ ॥ पञ्चमः पुरुषो वत्स!, केवलो नाम विश्रुतः । निःशेषज्ञेयविस्तारमेष पश्यति सर्वदा ॥ २३५ ॥ निर्वृतिं नगरीं यान्ति, ये जना जैनसत्पुरात् । तेषामेष प्रकृत्यैव, नायकः पुरुषोत्तमः ॥ २३६ ॥ तदेष पञ्चभिर्वत्स!, वयस्यैः परिवारितः । सद्बोधसचिवो लोके, साक्षादिव दिवाकरः ॥ २३७ ॥ प्रकर्षेणोदितं माम!, स सन्तोषमहीपतिः । न दर्शितस्त्वयाऽद्यापि, यत्र मेऽत्यन्तकौतुकम् ॥ २३८ ॥ ततस्तन्मातुलेनोक्तं, वत्स! योऽयं पुरः स्थितः । संयमस्य स विज्ञेयः, सन्तोषो नात्र संशयः ॥ २३९ ॥ प्रकर्षेणोक्तम्——यस्योपरि समायाता, महामोहादिभूभुजः । विक्षेपेण स सन्तोषो, नैष किं मूलनायकः? ॥ २४० ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, नैवायं मूलनायकः । चारित्रधर्मराजस्य, पदातिरिति गृह्यताम् ॥ २४१ ॥ शूरो नीतिपरो दक्षः, सन्धिविग्रहवेदकः । तेनैष तन्त्रपालत्वे, नियुक्तो मूलभूभुजा ॥ २४२ ॥ संपूर्णबलसामग्र्या, भ्रमतोद्दामलीलया । अनेन स्पर्शनादीनि, तानि दृष्टानि कुत्रचित् ॥ २४३ ॥ ततोऽभिभूय तान्येष, स्वमाहात्म्येन निर्वृतौ । नयति स्म जनं कञ्चिद्बलेनैषां महीभुजाम् ॥ २४४ ॥ ततो विज्ञाय वृत्तान्तमेनं ते जनवार्तया । महामोहादिभूपालाश्चलिता रणकाम्यया ॥ २४५ ॥ ततस्तैः स्वधिया वत्स!, कल्पितो मूलनायकः । पदातिरपि सन्तोषस्तत्रेदं हन्त कारणम् ॥ २४६ ॥ तावन्मात्रं जनो वेत्ति, यावन्मात्रं किलेक्षते । यतः सितोदरोऽपीह, कृष्णः सर्पोऽभिधीयते ॥ २४७ ॥ अनेन स्पर्शनादीनि, निहतानीति वार्तया । अस्योपरि यथा रोषस्तेषां शेषेषु नो तथा ॥ २४८ ॥ सन्तोषमुररीकृत्य, ततो विग्रहवाञ्छया ।

सद्बोधागतौ

संतोषवर्णनं

॥ २११ ॥ सम्यग्दर्शनसंज्ञस्य, तस्मादत्र व्यवस्थितः । स एव शत्रुः परमो, मिथ्यादर्शननामकः ॥ २१२ ॥ एवं च स्थिते—त्रिरूपश्च भवत्येष, किञ्चिदासाद्य कारणम् । क्षयेण प्रतिपक्षस्य, प्रशमेनोभयेन वा ॥ २१३ ॥ तच्च रूपत्रयं वत्स!, जायेतास्य स्वभावतः । यद्वा संपादयत्येष, मन्त्री सद्बोधनामकः ॥ २१४ ॥ अयं हि सचिवो वत्स!, सद्बोधो भुवनोदरे । तन्नास्ति यन्न जानीते, पुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ २१५ ॥ भवद्भूतभविष्यत्सु, भावेषु भवभाविषु । विज्ञातुं प्रभवत्येष, सूक्ष्मव्यवहितेषु च ॥ २१६ ॥ किं चात्र बहुनोक्तेन?, जगदेष चराचरम् । अनन्तद्रव्यपर्यायं, वीक्षते विमलेक्षणः ॥ २१७ ॥ निपुणो नीतिमार्गेषु, वत्सलश्च महीपतेः । चिन्तको राज्यकार्याणां, बले च विहितादरः ॥ २१८ ॥ प्रियो महत्तमस्योच्चैस्तस्य च स्थिरताकरः । सकलेऽपि जगत्यत्र, सचिवो नास्त्यमूदृशः ॥ २१९ ॥ किं च—ज्ञानसंवरणस्यायं, प्रतिपक्षतया स्थितः । क्षयोपशमतस्तस्य, क्षयाच्च द्विविधो मतः ॥ २२० ॥ इयं तु निकटे वत्स!, निर्मलाङ्गी सुलोचना । मन्त्रिणोऽवगतिर्नाम, भार्याऽस्यैव वरानना ॥ २२१ ॥ स्वरूपं जीवितं प्राणाः, सर्वस्वं वर्ततेऽनघा । इयमस्य सदा पत्नी, शरीराव्यतिरेकिणी ॥ २२२ ॥ तथा—य एते पञ्च दृश्यन्ते, त इमे पुरुषोत्तमाः । अस्यैव तु सद्बोधस्य, स्वाङ्गीभूता वयस्यकाः ॥२२३॥ आद्योऽत्राभिनिबोधोऽयं, वयस्यः पुरवासिनाम् । इन्द्रियानिन्द्रियज्ञानं, जनानां जनयत्यलम् ॥ २२४ ॥ द्वितीयः पुरुषो भद्र!, प्रसिद्धोऽयं सदागमः । यस्यादेशे स्थितं सर्वं, पुरमेतन्न संशयः ॥ २२५ ॥ कार्याणि मन्त्रयत्येष, निखिलान्यपि भूभुजाम् । वचःपाटवयुक्तोऽयं, मूकाः शेषा मनुष्यकाः ॥ २२६ ॥ यतः सदागमस्यास्य, दृष्ट्वा वचनकौशलम् । सद्बोधोऽनेन भूपेन, मन्त्रित्वे स्थापितः पुरा ॥ २२७ ॥ अयं सदागमोऽमीषां, सर्वेषां वत्स! भूभुजाम् । वहिश्च जैनलोकानां, ज्ञेयः परमकारणम् ॥ २२८ ॥ अनेन रहितं वत्स!, न कदाचिदिदं बलम् । पुरं चेदं जगत्यत्र, स्वरूपेण प्रकाशते ॥ २२९ ॥ तदेष सर्वकार्याणामुपदेष्टा सदागमः । द्वितीयः पुरुषो वत्स!, प्रधानो-

ऽमीपां महीभुजाम् ॥ २६७ ॥ ततश्च—असंख्यातजनं वत्स!, पूरितं भूरिभूमिपैः । निःशेषमिदमास्थानं, को हि वर्णयितुं क्षमः ? ॥ २६८ ॥ ततो मयेदं ते वत्स!, समासेन निवेदितम् । गच्छावः साम्प्रतं द्वारे, यदि पूर्णं कुतूहलम् ॥ २६९ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, विनिर्गत्य विलोकितम् । चतुरङ्गं वलं ताभ्यां, तदीयं तच्च कीदृशम् ॥ २७० ॥—गाम्भीर्यौदार्यशौर्यादिनामभिः स्यन्दनैः सदा । प्रेङ्खद्घणघणारावपूरिताशेषदिक्पथम् ॥ २७१ ॥ यशःसौष्ठवसौजन्यप्रश्रयादिमहागजैः । विलसत्कण्ठनिर्घोषसंरुद्धभुवनोदरम् ॥ २७२ ॥ वुद्धिपाटववाग्मित्वनैपुण्यादितुरङ्गमैः । महाहेषारवापूर्णसत्प्रजाकर्णकोटरम् ॥ २७३ ॥ अचापलमनस्वित्वदाक्षिण्यादिपदातिभिः । अलब्धगाधविस्तीर्णस्तिमितोदधिविभ्रमम् ॥ २७४ ॥ चतुर्भिः कलापकम् । ततश्चैवंविधं वीक्ष्य, चतुरङ्गं महावलम् । प्रकर्षश्चेतसा तुष्टः, प्रोवाच निजमातुलम् ॥ २७५ ॥ यथेष्टमधुना माम!, पूरितं मे कुतूहलम् । यदत्र किञ्चिद्द्रष्टव्यं, तत्सर्वं दर्शितं त्वया ॥ २७६ ॥ तथाहि—दर्शितं भवचक्रं मे, नानावृत्तान्तसङ्कुलम् । महामोहादिवीर्यं च, कारणैरपरापरैः ॥ २७७ ॥ विवेकपर्वतश्चायं, दर्शितो मे मनोहरः । निवेदितं च सश्लोकैः, पूर्णं सात्त्विकमानसम् ॥ २७८ ॥ शिखरं चाप्रमत्तत्वं, जैनं चेदं महापुरम् । युक्तं महात्मभिर्लोकैर्दर्शितं मम सुन्दरम् ॥ २७९ ॥ तथा चित्तसमाधानो, मण्डपो वेदिका च मे । त्वया निःस्पृहताऽऽख्याता, जीववीर्यं च विष्टरम् ॥ २८० ॥ वर्णितश्च महाराजः, साक्षात्करणपूर्वकम् । प्रत्येकं वर्णिताः सर्वे, भूपालास्तस्य सेवकाः ॥ २८१ ॥ इदं च दर्शितं रम्यं, चतुरङ्गं महावलम् । एवं च कुर्वता माम!, नास्ति तद्यन्न मे कृतम् ॥ २८२ ॥ जनितः पूतपापोऽहं, कृतो वृहदनुग्रहः । कृपापरीतचित्तेन, पूरिता मे मनोरथाः ॥ २८३ ॥ तथापि रमणीयेऽत्र, वस्तुमिच्छामि साम्प्रतम् । दिनानि कतिचिन्माम!, लीलया जैनसत्पुरे ॥ २८४ ॥ किं च—स्थितो मासद्वयं यावत्, सद्विचारपरायणः । पुरे तथा तथा प्राज्ञो, जायेऽहं त्वत्प्रसादतः ॥ २८५ ॥ अहं च परमां काष्ठां, नेयो

महामोहादयो वत्स!, स्वपुरेभ्यो विनिर्गताः ॥ २४९ ॥ चित्तवृत्तिमहाटव्यां, रणमेपालनेकशः । संजातं न च संजातौ, मध्ये जयपराजयौ ॥ २५० ॥ यतः—कचिज्जयति सन्तोषस्तत्रपालोऽरिसंहतिम् । प्रभवन्ति कचित्तेऽपि, महामोहादिभूभुजः ॥ २५१ ॥ एवं च स्थिते—सदा सैन्यद्वयस्यास्य, रुपाऽन्योऽन्यं जिगीषतः । कालो गच्छति पद्माक्ष!, न जाने किं भविष्यति? ॥ २५२ ॥ स एष दर्शितस्तुभ्यं, मया सन्तोषतन्त्रपः । आख्यातश्चास्य वृत्तान्तो, यत्र तेऽत्यन्तकौतुकम् ॥ २५३ ॥ या त्वस्य पार्श्वे पद्माक्षी, दृश्यते वत्स! बालिका । सा निष्पिपासिता नाम, भार्याऽस्यैव वरानना ॥ २५४ ॥ शब्दरूपरसस्पर्शगन्धेषु सुधियां मनः । निःस्पृहकं करोत्येषा, रागद्वेषविवर्जितम् ॥ २५५ ॥ लाभालाभे सुखे दुःखे, सुन्दरेऽसुन्दरेऽपि च । तथाऽऽहारादिके जाते, सन्तुष्टिं जनयत्यलम् ॥ २५६ ॥ तदेवं वत्स! बुध्यस्व, निर्विकल्पेन चेतसा । चारित्रधर्मराजोऽत्र, नायकः परमार्थतः ॥ २५७ ॥ अस्य च—यतिधर्मः सुतो ज्यायान्, गृहिधर्मः कनिष्ठकः । मन्त्री सद्बोधनामायं, निविष्टो राज्यचिन्तकः ॥ २५८ ॥ महत्तमस्तु विज्ञेयः, सम्यग्दर्शननामकः । सन्तोषस्तन्त्रपालोऽयमेवं वत्सावधारय ॥ २५९ ॥ महामोहादयः सर्वे, यथा भुवनतापकाः । तथैते वत्स! विज्ञेया, भुवनाह्लादकारिणः ॥ २६० ॥ एते हि जगदालम्बा, एते हितविधायकाः । एते समस्तजन्तूनां पारमार्थिकबान्धवाः ॥ २६१ ॥ एते निरन्तसंसारसागरोत्तारकारकाः । अनन्ताह्लादसन्दोहदायका जगतो मताः ॥ २६२ ॥ चारित्रधर्मराजाद्याः, सर्वेऽप्येते नरेश्वराः । सुखहेतव एवात्र, सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ २६३ ॥ तदेते स्वाङ्गिकास्तात!, तावदित्थं मयाऽखिलाः । चारित्रधर्मराजस्य, बान्धवास्ते निवेदिताः ॥ २६४ ॥ ये त्वमी वेदिकाऽभ्यर्णे, वर्तन्ते मण्डपस्थिताः । शुभाशयादयस्तात!, तेऽप्यस्यैव पदातयः ॥ २६५ ॥ अस्यादेशेन कुर्वन्ति, सुन्दराणि सदा जने । एते कार्याणि भूपाला, निर्मिथ्यममृतोपमाः ॥२६६॥ किं च—मनुष्या योषितो डिम्भा, ये लोकाः सुखहेतवः । विवर्तन्ते समस्तास्ते, मध्ये-

निष्पिपासिता

ज्वलविद्युदलङ्करणा । कृतसन्ततगर्जितधीररवा, दृढगोपितभास्करजाररता ॥ २९९ ॥ रटदुद्भटदर्दुरखिन्ननरा, चलशुभ्रबलाहकहासपरा । गिरिकोटरनृत्तशिखण्डिवरा, बहुलोकमनोहररूपधरा ॥ ३०० ॥ सुसुगन्धिकदम्बपरागवहा, विटकोटिविदारणमोदसहा । इति रूपविलासलसत्कपटा, भुवनेऽत्र रराज यथा कुलटा ॥ ३०१ ॥ अथ तां तादृशीं वीक्ष्य, प्रावृषं हृष्टमानसः । प्रकर्षो गमनोद्युक्तः, प्रोवाच निजमातुलम् ॥ ३०२ ॥—गम्यतामधुना माम!, त्वरितं तातसन्निधौ । यतोऽमी शीतलीभूता, वर्तन्ते सुगमाः पथाः ॥ ३०३ ॥ विमर्शेनोदितं वत्स!, मैवं वोचः कदाचन । यतोऽधुना व्यवच्छिन्नौ, विशेषेण गमागमौ ॥ ३०४ ॥ तथाहि—सुच्छन्नगृहमध्यस्थाः, स्वाधीनदयिताननाः । वर्षासु धन्या गण्यन्ते, जनैर्ये न प्रवासिनः ॥ ३०५ ॥ तथाहि—पश्यतु वत्स!—जलपूरितमार्गेषु, पङ्कक्लिन्नेषु गच्छतः । स्खलित्वा पतितानेते, हसन्ति कुटजोत्कराः ॥ ३०६ ॥ निपतद्वारिधारौघहता ये यान्ति पापिनः । देशान्तरेषु तान्मेघो, मारयामीति गर्जति ॥ ३०७ ॥ एवं व्यवस्थिते तात!, मुच्यतां गमनादरः । यथेयन्तं स्थितः कालं, तिष्ठात्रैव तथाऽधुना ॥ ३०८ ॥

किं च—गच्छन्नत्र बहुः कालो, न दोषाय गुणावहः । यतः सोऽनुक्षणं वत्स!, जायते तव वृद्धये ॥ ३०९ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, पुनर्मासचतुष्टयम् । स्थित्वा समागतौ गेहे, हृष्टौ स्वस्त्रीयमातुलौ ॥ ३१० ॥ अथ प्रविष्टौ तौ गेहे, दत्तास्थाने शुभोदये । भार्यायुक्ते च तस्यैव, निकटस्थे विचक्षणे ॥ ३११ ॥ ततो विधाय सद्भक्त्या, प्रणामं विहिताञ्जली । तेषां पुरो निविष्टौ तौ, विनयाच्छुद्धभूतले ॥ ३१२ ॥ बलादुत्थाप्य बुद्ध्याऽसौ, विमर्शः स्निग्धचेतसा । आलिङ्गितः प्रयत्नेन, तद्भर्त्रा च पुनः पुनः ॥ ३१३ ॥ प्रकर्षोऽपि समालिङ्ग्य, स्नेहनिर्भरमानसैः । निजाङ्के स्थापितः सर्वैः, परिपाट्याऽतिवल्लभः ॥ ३१४ ॥ आघ्रातो मूर्धदेशे च, कुशलं च मुहुर्मुहुः । आनन्दोदकपूर्णाक्षैः, पृष्टः सर्वैः समातुलः ॥ ३१५ ॥ ततो यथा विनिर्गत्य, गेहाद्बाह्येषु हिण्डितौ । ततोऽन्तरङ्गदेशेषु, यथा पर्यटितौ पुनः

ग्रीष्मवर्णनं

गामेन सर्वथा । अतो जैनपुरे तावदत्र त्वं वस्तुमर्हसि ॥ २८६ ॥ ततस्तन्मातुलेनोक्तं, या तवेच्छा प्रवर्तते । तामेष त्वत्सुखाकाङ्क्षी, किं
भनक्ति वशो जनः ? ॥ २८७ ॥ महाप्रसाद इत्युक्त्वा, ततस्तत्रैव सत्पुरे । स्थितो मासद्वयं यावत्स प्रकर्षः समातुलः ॥ २८८ ॥ इतश्च
गानवावासे, वसन्तो लङ्घितस्तदा । आदेशेन महादेव्याः, प्राप्तो ग्रीष्मः सुदारुणः ॥ २८९ ॥ यत्र ग्रीष्मे—जगत्कोष्ठकमध्यस्थो, लोह-
गोलकसन्निभः । ध्मायते चण्डवातेन, जगद्दाहकरो रविः ॥ २९० ॥ जायते पत्रशाटस्तरूणामलं हीयते देहिनां यत्र देहे बलं, पीयते
प्राणिभिर्भूरिधाराजलं शुष्यते चास्यमेषां तृषाऽत्यर्गलम् । दह्यते तीव्रतापेन सर्वो जनः खिद्यते खेदनिर्वेदितं तन्मनो, वान्ति वाताः स-
तप्ता जगत्तापिनः शुष्कपत्रावलीमर्मराराविणः ॥ २९१ ॥ अपि च—भानोरिव प्रतापेन, संतुष्टं वर्धितं दिनम् । स्वामिनोऽभ्युदये सर्वः,
सन्तोषादभिवर्धते॥ २९२ ॥ यत्र च विदलिता मल्लिकाः विकसिता जात्यपाटलाः श्यामलितं कुसुमभरेण शिरीषवनं सुभगीभूताश्चन्द्र-
किरणाः हृदयदयिता जलाशयाः मनोऽभिरुचिता मौक्तिकहारयष्टयः अतिवल्लभानि विमलहर्म्यतलानि प्रियतमानि चन्दनविलेपनानि
अमृतायन्ते तालवृन्तव्यजनकानि सुखायन्ते शिशिरकिसलयकुसुमस्रस्तराः लगन्ति बहिःशरीरनिहिता अपि जनानामन्तर्मानसे चन्दन-

प्रावृड्-
वर्णनं

जलार्द्रा इति । ततश्चैवंविधे काले, भागिनेयमभापत । गच्छावः साम्प्रतं वत्स !, स्वस्थानमिति मातुलः ॥ २९३ ॥ प्रकर्षः प्राह ग-
मने, दारुणोऽवसरोऽधुना । तन्नाहं माम ! शक्नोमि, गन्तुमेवंविधेऽध्वनि ॥ २९४ ॥ ततो मासद्वयं तिष्ठ, माम ! सन्तापदारुणम् । ये-
नाहं शीतलीभूते, दिक्चक्रे यामि सत्वरम् ॥ २९५ ॥ किं च—विचारपरयोः स्थानमावयोर्गुणकारणम् । अत्र जैनपुरे माम !, मा
मंस्था निष्प्रयोजनम् ॥ २९६ ॥ यतः—मम स्थैर्यं भवेदेवं, पुरस्यास्य गुणोत्करे । ततस्तातोऽपि जायेत, मद्गुणादत्र बद्धधीः ॥ २९७ ॥
एवं भवतु तेनोक्ते, ततस्तत्रैव सत्पुरे । तिष्ठतोः प्रावृडायाता, तयोः सा हन्त कीदृशी ॥ २९८ ॥—घनतुङ्गपयोधरभारधरा, लसदु-

प्रावृड्-वर्णनं

ज्वलविद्युदलङ्करणा । कृतसन्ततगर्जितधीररवा, दृढगोपितभास्करजाररता ॥ २९९ ॥ रटदुद्भटदर्दुरखिन्ननरा, चलशुभ्रवलाहकहासपरा ।
गिरिकोटरनृत्तशिखण्डिवरा, बहुलोकमनोहररूपधरा ॥ ३०० ॥ सुसुगन्धिकदम्बपरागवहा, विटकोटिविदारणमोदसहा । इति रूपविला-
सलसत्कपटा, भुवनेऽत्र रराज यथा कुलटा ॥ ३०१ ॥ अथ तां तादृशीं वीक्ष्य, प्रावृषं हृष्टमानसः । प्रकर्षो गमनोद्युक्तः, प्रोवाच
निजमातुलम् ॥ ३०२ ॥—गम्यतामधुना माम!, त्वरितं तातसन्निधौ । यतोऽमी शीतलीभूता, वर्तन्ते सुगमाः पथाः ॥ ३०३ ॥
विमर्शेनोदितं वत्स!, मैवं वोचः कदाचन । यतोऽधुना व्यवच्छिन्नौ, विशेषेण गमागमौ ॥ ३०४ ॥ तथाहि—सुच्छन्नगृहमध्यस्थाः,
स्वाधीनदयिताननाः । वर्षासु धन्या गण्यन्ते, जनैर्ये न प्रवासिनः ॥ ३०५ ॥ तथाहि—पश्यतु वत्स!—जलपूरितमार्गेषु, पङ्कक्लिन्नेषु
गच्छतः । स्खलित्वा पतितानेते, हसन्ति कुटजोत्कराः ॥ ३०६ ॥ निपतद्वारिधारौघहता ये यान्ति पापिनः । देशान्तरेषु तान्मेघो,
मारयामीति गर्जति ॥ ३०७ ॥ एवं व्यवस्थिते तात!, मुच्यतां गमनादरः । यथेयन्तं स्थितः कालं, तिष्ठात्रैव तथाऽधुना ॥ ३०८ ॥

स्वदेशा-गमः

किं च—गच्छन्नत्र बहुः कालो, न दोषाय गुणावहः । यतः सोऽनुक्षणं वत्स!, आयते तव वृद्धये ॥ ३०९ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते,
पुनर्मासचतुष्टयम् । स्थित्वा समागतौ गेहे, हृष्टौ स्वस्रीयमातुलौ ॥ ३१० ॥ अथ प्रविष्टौ तौ गेहे, दत्तास्थाने शुभोदये । भार्यायुक्ते च
तस्यैव, निकटस्थे विचक्षणे ॥ ३११ ॥ ततो विधाय सद्भक्त्या, प्रणामं विहिताञ्जली । तेषां पुरो निविष्टौ तौ, विनयाच्छुद्धभूतले
॥ ३१२ ॥ बलादुत्थाप्य बुद्ध्याऽसौ, विमर्शः स्निग्धचेतसा । आलिङ्गितः प्रयत्नेन, तद्भर्त्रा च पुनः पुनः ॥ ३१३ ॥ प्रकर्षोऽपि समा-
लिङ्ग्य, स्नेहनिर्भरमानसैः । निजाङ्के स्थापितः सर्वैः, परिपाट्याऽतिवल्लभः ॥ ३१४ ॥ आघ्रातो मूर्धदेशे च, कुशलं च मुहुर्मुहुः । आ-
नन्दोदकपूर्णाक्षैः, पृष्टः सर्वैः समातुलः ॥ ३१५ ॥ ततो यथा विनिर्गत्य, गेहाद्बाह्येषु हिण्डितौ । ततोऽन्तरङ्गदेशेषु, यथा पर्यटितौ पुनः

॥ ३१६ ॥ यथा पुरद्वयं दृष्टं, यथा दृष्टा महाटवी । विलोकितं यथा स्थानं, महामोहादिभूभुजाम् ॥ ३१७ ॥ रसनामूलशुद्धिश्च, यथा सम्यग्विनिश्चिता । यथेयं वर्तते पुत्री, रागकेसरिमन्त्रिणः ॥ ३१८ ॥ कुतूहलवशेनैव, भवचक्रं यथा गतौ । निरीक्षितं च तत्सर्वं, नानावृत्तान्तसङ्कुलम् ॥ ३१९ ॥ यथा दृष्टा महात्मानो, विवेकवरपर्वते । चारित्रधर्मराजस्य, यथा स्थानं विलोकितम् ॥ ३२० ॥ यथा दृष्टः स सन्तोषो, यच्च तेन विचेष्टितम् । यच्च कारणमुद्दिश्य, भूरिकालोऽतिवाहितः ॥ ३२१ ॥ तदिदं तेन निःशेषं, विमर्शेन परिस्फुटम् । पुरो विचक्षणादीनां, विस्तरेण निवेदितम् ॥ ३२२ ॥ सप्तभिः कुलकम् । इतश्च मांसमद्याद्यैर्लोलयंस्तामसौ जडः । रसनां लोलतावाक्यैर्न चेतयति किञ्चन ॥ ३२३ ॥ स तस्या लालने सक्तः, कुर्वाणः कर्म गर्हितम् । न पश्यति महापापं, न लज्जां न कुलक्रमम् ॥ ३२४ ॥ अन्यदा लोलतावाक्यैर्मद्यविह्वलचेतसा । महाजं मारयामीति, मारितः पशुपालकः ॥ ३२५ ॥ ततश्च तमजारक्षं, पशुभ्रान्त्या निपातितम् । निरीक्ष्य लोलतादुःखाज्जडेनेदं विचिन्तितम् ॥ ३२६ ॥ लालिता रसना नूनं, मांसैर्नानाविधैर्मया । इदं तु मानुषं मांसं, नैव दत्तं कदाचन ॥ ३२७ ॥ ततोऽधुना ददामीदमस्यै पश्यामि यादृशः । अनेन जायते तोषो, रसनायाः सुखावहः ॥ ३२८ ॥ ततः संस्कृत्य तद्दत्तं, तेन जाता प्रमोदिता । रसना लोलता तुष्टा, सोऽपि हर्षमुपागतः ॥ ३२९ ॥ भूयश्च लोलतावाक्यैरपरापरमानुषान् । निहत्य भार्यया सार्धं, खादन् जातः स राक्षसः ॥ ३३० ॥ ततो बालजनेनापि, निन्दितो बन्धुवर्जितः । लोकेन परिभूतश्च, स जातः पापकर्मणा ॥ ३३१ ॥ अन्यदा लोलतायुक्तो, मनुष्याणां जिघांसया । प्रविष्टश्चौरवद्रात्रौ, गृहे शूरकुटुम्बिनः ॥ ३३२ ॥ ततः प्रसुप्तं तत्सूनुं, गृहीत्वा निःसरन् बहिः । स दृष्टस्तेन शूरेण, जडः क्रोधान्धचेतसा ॥ ३३३ ॥ ततः कलकलारावं, कुर्वता सह बान्धवैः । तेनास्फोट्य निबद्धोऽसौ, मारितो यातनाशतैः ॥ ३३४ ॥ प्रभाते च स वृत्तान्तः, संजातः प्रकटो जने । तथापि किञ्चिच्छूरस्य, न कृतं जडव-

जडे रसनालोलतामहिमा

न्धुभिः ॥ ३३५ ॥ किं तर्हि?, प्रत्युत तैश्चिन्तितं, यदुत—शूरेण विहितं चारु, यदसौ कुलदूषणः। अस्माकं लाघवोत्पादी, जडः पापो निपातितः ॥ ३३६ ॥ अमुं च जडवृत्तान्तं, निरीक्ष्य स विचक्षणः । ततश्च चिन्तयत्येवं, निर्मलीमसमानसः ॥ ३३७ ॥ अये!—इह लोके जडस्येदं, रसनालालने फलम्। संजातं परलोके तु, दुर्गतिः संजनिष्यति ॥ ३३८ ॥ ततोऽत्यर्थं विरक्तोऽसौ, रसनालालनं प्रति। स्थितो विचक्षणस्तावत्, यावत्तौ समुपागतौ ॥ ३३९ ॥ ततश्च—कथितायां विमर्शेन, मूलशुद्धौ सविस्तरम्। रसनां त्यक्तुकामोऽसौ, पितरं प्रत्यभाषत ॥ ३४० ॥ तात! दृष्टविपाकेयं, रसना साम्प्रतं जडे । दुहिता दोषपुञ्जस्य, रागकेसरिमन्त्रिणः ॥ ३४१ ॥ तदेनामधुना दुष्टां, भार्यां दुष्टकुलोद्भवाम्। सर्वथा त्यक्तुमिच्छामि, ताताहं त्वदनुज्ञया ॥ ३४२ ॥ ततः शुभोदयेनोक्तं, भार्येति प्रथिता जने। तवेयं रसना तस्मान्नाकाण्डे त्यागमर्हति ॥ ३४३ ॥ अतः क्रमेण मोक्तव्या, त्वयेयं वत्स! सर्वथा । तदत्र प्राप्तकालं ते, तदाकर्णय साम्प्रतम् ॥ ३४४ ॥ ये ते तुभ्यं महात्मानो, विमर्शेन निवेदिताः। विवेकपर्वतारूढा, महामोहादिसूदनाः ॥ ३४५ ॥ तेषां मध्ये स्थितस्त्वेयं, तदाचारेण तिष्ठतः । दुष्टापि रसना वत्स!, न ते किंचित्करिष्यति ॥ ३४६ ॥ तस्मादारुह्य यत्नेन, तं विवेकमहागिरिम्। रसनादोषनिर्मुक्तस्तिष्ठ त्वं सकुटुम्बकः ॥ ३४७ ॥ ततो विचक्षणेनोक्तं, तात! दूरे स पर्वतः। कथं कुटुम्बसहितस्तत्राहं गन्तुमुत्सहे? ॥ ३४८ ॥ शुभोदयोऽब्रवीद्वत्स!, न कार्यं भवता भयम् । विमर्शो यस्य ते बन्धुश्चिन्तामणिरिवातुलः ॥ ३४९ ॥ यतोऽस्य विद्यते वत्स!, विमर्शस्य वराञ्जनम्। तद्बलाद्दर्शयत्येष, तमिहैव महागिरिम् ॥ ३५० ॥ प्रकर्षेणोदितं तात!, सत्यमेतन्न संशयः। अनुभूतं मयाऽप्यस्य, योगाञ्जनविजृम्भितम् ॥ ३५१ ॥ किं बहुना?—यावदेष महावीर्य, न प्रयुङ्क्ते वराञ्जनम् । तावदेव न दृश्यन्ते, ते पर्वतपुरादयः ॥ ३५२ ॥ यदा तु विमलालोकमयं युङ्क्ते तदञ्जनम्। तदा सर्वत्र भासन्ते, ते पर्वतपुरादयः ॥ ३५३ ॥ ततो विचक्ष-

विचक्षण-विचारः

॥ ३१६ ॥ यथा पुरद्वयं दृष्टं, यथा दृष्टा महाटवी । विलोकितं यथा स्थानं, महामोहादिभूभुजाम् ॥ ३१७ ॥ रसनामूलशुद्धिश्च, यथा
सम्यग्विनिश्चिता । यथेयं वर्तते पुत्री, रागकेसरिमन्त्रिणः ॥ ३१८ ॥ कुतूहलवशेनैव, भवचक्रं यथा गतौ । निरीक्षितं च तत्सर्वं, नाना-
वृत्तान्तसङ्कुलम् ॥ ३१९ ॥ यथा दृष्टा महात्मानो, विवेकवरपर्वते । चारित्रधर्मराजस्य, यथा स्थानं विलोकितम् ॥ ३२० ॥ यथा दृष्टः
स सन्तोषो, यच्च तेन विचेष्टितम् । यच्च कारणमुद्दिश्य, भूरिकालोऽतिवाहितः ॥ ३२१ ॥ तदिदं तेन निःशेषं, विमर्शेन परिस्फुटम् ।
पुरो विचक्षणादीनां, विस्तरेण निवेदितम् ॥ ३२२ ॥ सप्तभिः कुलकम् । इतश्च मांसमद्याद्यैर्लालयंस्तामसौ जडः । रसनां लोलतावाक्यैर्न
चेतयति किञ्चन ॥ ३२३ ॥ स तस्या लालने सक्तः, कुर्वाणः कर्म गर्हितम् । न पश्यति महापापं, न लज्जां न कुलक्रमम् ॥ ३२४ ॥
अन्यदा लोलतावाक्यैर्मद्यविह्वलचेतसा । महाजं मारयामीति, मारितः पशुपालकः ॥ ३२५ ॥ ततश्च तमजारक्षं, पशुभ्रान्त्या निपातितम् ।
निरीक्ष्य लोलतादुःखाज्जडेनेदं विचिन्तितम् ॥ ३२६ ॥ लालिता रसना नूनं, मांसैर्नानाविधैर्मया । इदं तु मानुषं मांसं, नैव दत्तं कदाचन
॥ ३२७ ॥ ततोऽधुना ददामीदमस्यै पश्यामि यादृशः । अनेन जायते तोषो, रसनायाः सुखावहः ॥ ३२८ ॥ ततः संस्कृत्य तद्दत्तं,
तेन जाता प्रमोदिता । रसना लोलता तुष्टा, सोऽपि हर्षमुपागतः ॥ ३२९ ॥ भूयश्च लोलतावाक्यैरपरापरमानुषान् । निहत्य भार्यया
सार्धं, खादन् जातः स राक्षसः ॥ ३३० ॥ ततो बालजनेनापि, निन्दितो बन्धुवर्जितः । लोकेन परिभूतश्च, स जातः पापकर्मणा
॥ ३३१ ॥ अन्यदा लोलतायुक्तो, मनुष्याणां जिघांसया । प्रविष्टश्चौरवद्रात्रौ, गृहे शूरकुटुम्बिनः ॥ ३३२ ॥ ततः प्रसुप्तं तत्सूनुं, गृ-
हीत्वा निःसरन् बहिः । स दृष्टस्तेन शूरेण, जडः क्रोधान्धचेतसा ॥ ३३३ ॥ ततः कलकलारावं, कुर्वता सह बान्धवैः । तेनास्फोट्य
नियद्धोऽसौ, मारितो यातनाशतैः ॥ ३३४ ॥ प्रभाते च स वृत्तान्तः, संजातः प्रकटो जने । तथापि किञ्चिच्छूरस्य, न कृतं जडब-

जडे रसनालोलतामहिना

दृशी मदीया प्रव्रज्येति । एवं च व्यवस्थिते—भार्यादोषेण यो नाम, प्रव्रज्यां समुपागतः । न च साऽपि परित्यक्ता, सर्वथा येन पापिनी
॥ ३६३ ॥ यश्च पालयतेऽद्यापि, कुटुम्बं तदवस्थितम् । तस्य मे कीदृशी नाम, प्रव्रज्या भूप! कथ्यताम् ? ॥ ३६४ ॥ तथापि ते महा-
राज!, यन्ममोपरि गौरवम् । तर्कयन्नपि तत्राहं, न जाने बत कारणम् ॥ ३६५ ॥ यतः—सदोषेऽपि गुणारोपी, जगदाह्लादकारकः ।
किमेषोऽचिन्त्यसौन्दर्यः, सज्जनप्रकृतेर्गुणः ॥ ३६६ ॥ तथाहि—नूनमेषा सतां दृष्टिश्चापयष्टिरपूर्विका । अकारणेऽपि या नित्यं, गुणा-
रोपपरायणा ॥ ३६७ ॥ किंवा भुवनवन्द्यस्य, गुणोऽयं हतविद्विषः । अस्यैव जैनलिङ्गस्य, यत्रैते संस्थिता वयम् ॥ ३६८ ॥ तथाहि—
सुरेन्द्रा अपि वन्दन्ते, तं भक्तिभरपूरिताः । करस्थं यस्य पश्यन्ति, जैनेन्द्रं लिङ्गमञ्जसा ॥ ३६९ ॥ किं चान्यत्कारणं किञ्चिद्गृहस्थाचा-
रधारकः । येनेदृशोऽपि ते राजन्नहं दुष्करकारकः ॥ ३७० ॥ एवं च वदति भगवति विगलितमदचेतसि विचक्षणसूरौ नरवाहनराजेन
चिन्तितं—अहो निजचरितकथनेन भगवता जनितो मे मोहविलयः अहो भगवतां वचनविन्यासः अहो विवेकित्वं अहो मय्यनुग्रह-
परता अहो दृष्टपरमार्थतेति, विज्ञातश्च मया सर्वस्यास्य भगवज्ज्ञापितस्य गर्भार्थः, ततोऽभिहितमनेन—भदन्त! यादृशं लोके, संपन्नं
ते कुटुम्बकम् । अधन्यास्तादृशं नूनं, प्राप्नुवन्ति न मादृशाः ॥ ३७१ ॥ इदं च पोषयन्नत्र, जैनलिङ्गे च संस्थितः । भदन्त! भगवा-
नेव, गृहस्थो भवतीदृशः ॥ ३७२ ॥ अन्यच्च—कृताऽकिञ्चित्करी येन, रसनाऽपि महात्मना । अत्यन्तदुर्जया लोके, लोलता च निरा-
कृता ॥ ३७३ ॥ महामोहादिवर्गं च, जित्वा यो जैनसत्पुरे । स्थितोऽसि साधुमध्यस्थः, कुटुम्बसहितो मुने! ॥ ३७४ ॥ स चेत्त्वं न
भवस्यत्र, हन्त दुष्करकारकः । कीदृशास्ते भवन्त्यन्ये, ब्रूहि दुष्करकारकाः? ॥ ३७५ ॥ यश्चायं तव संपन्नो, वृत्तान्तो जगदद्भुतः । एत-
द्वृत्तान्तयुक्ता ये, ते वन्द्याः प्रतिभान्ति मे ॥ ३७६ ॥ तद्भदन्त! किमेतेषां, साधूनामयमीदृशः । संपन्न एव वृत्तान्तः, किंवा नेति

णेनोक्तो, विमर्शो भद्र! दीयताम्। मह्यं तदञ्जनं तूर्णं, यद्यस्ति तव तादृशम् ॥ ३५४ ॥ ततोऽनुग्रहबुद्ध्यैव, सादरं प्रतिपादितम्। विचक्षणाय निःशेषं, विमर्शेन तदञ्जनम् ॥ ३५५ ॥ ततस्तदुपयोगेन, क्षणादेव पुरःस्थितम्। विचक्षणेन यद्दृष्टं, तदिदानीं निबोधत ॥ ३५६ ॥ यत्तल्लोकशताकीर्णं, पुरं सात्त्विकमानसम्। यश्चासौ विमलस्तुङ्गो, विवेको नाम पर्वतः ॥ ३५७ ॥ यच्च तच्छिखरं रम्यमप्रमत्तत्वनामकम्। यच्चोपरिष्टात्तस्यैव, निविष्टं जैनसत्पुरम् ॥ ३५८ ॥ ये च लोका महात्मानः, साधवस्तन्निवासिनः। यश्च चित्तसमाधानो, मण्डपस्तत्र मण्डपः ॥ ३५९ ॥ या च निःस्पृहता नाम, वेदिका तत्र संस्थिता। तस्याश्चोपरि यच्चारु, जीववीर्यं महासनम् ॥ ३६० ॥ चारित्रधर्मराजश्च, परिवारविवेष्टितः। ये च तस्य गुणाः शुभ्रा, ये च तेषां महीभुजाम् ॥ ३६१ ॥ तदिदं भो महाराज!, तदानीं नरवाहन!। विचक्षणेन निःशेषं, साक्षादेवावलोकितम् ॥३६२॥ पञ्चभिः कुलकम्। ततश्च भो भो महानरेन्द्र नरवाहन! स विचक्षणः सहैव तेन शुभोदयेन पित्रा युक्त एव तया निजचारुतया मात्रा आलिङ्गित एव तया प्रियभार्यया बुद्ध्या सहित एव तेन श्वशुर्येण विमर्शेन अन्वित एव वक्षःस्थलशायिना तेन प्रकर्षेण प्रियतमतनयेन समुपेत एव वदनकोटरवने वर्तमानया रसनाभार्यया सर्वथा सकुटुम्बक एव केवलं तामेकां लोलतां दासचेटीं परित्यज्य निराकृत्य च परुषक्रियया संप्राप्य गुणधरनामानमाचार्यं प्रव्रजितः, तेन स्थितस्तेषां जैनपुरनिवासिनां भगवतां साधूनां मध्ये किलाहं प्रव्रजित इति मन्यमानः, ततः शिक्षितः समस्तोऽपि तेन तेषामाचारो निषेवितः परमभक्त्या विसर्जिता सा रसना सर्वथा विहिताऽत्यर्थमकिञ्चित्करी, ततः स्थापितस्तेन गुरुणा निजपदे स विचक्षणः, स चान्यत्रापि दृश्यमानः परमार्थतस्तत्रैव विवेकगिरिशिखरवासिनि जैनपुरे द्रष्टव्यः। यतो भो महाराज नरवाहन! स विचक्षणोऽहमेव विज्ञेयः, एते च ते महात्मानः साधवो मन्तव्याः, ततो महाराज! यद्भवद्भिरभ्यधायि यदुत—किं ते वैराग्यकारणमिति तदिदं मम वैराग्यकारणं, इयं चे-

पूर्वजैः । विशेषतो गृहायातः, साम्प्रतं मानमर्हति ॥ ४३३ ॥ अहं तु शैलराजेन, विधुरीकृतचेतनः । आध्मातस्तब्धसर्वाङ्गस्तानाभाषे तदेदृशम् ॥ ४३४ ॥ यदुत—अरे विमूढाः! को नाम, तपनोऽयं ममाग्रतः ? । येनास्य पूजनं कुर्यामहं न पुनरेष मे ॥ ४३५ ॥ तदाकर्ण्य मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! मा मैवं वदतु देवः, अस्य हि पूजनमकुर्वता देवेन लङ्घितः पूर्वपुरुषक्रमः परित्यक्ता राजनीतिः प्रलयं नीताः प्रकृतयः समुज्झितं राज्यसुखं परिहापितो विनयः अपकर्णितमस्मद्वचनं भवति, तन्नैवं वदितुमर्हति देवः, क्रियतामस्माकमनुरोधेन तपनराजस्याभ्युद्गमनं देवेनेति वदन्तः पतिताः सर्वेऽपि मम चरणयोः, ततो मृदूभूतो मनाङ् मे शैलराजीयहृदयावलेपनावष्टम्भः, केवलं संज्ञितोऽहं मृषावादेन, ततो मयाऽभिहितं—न ममात्र क्षणे चित्तोत्साहः तद्गच्छत यूयं कुरुत यथोचितं अहं तु पश्चादागमिष्यामि, दत्तास्थाने राजनि प्रवेक्ष्यामीति। ततो यदाज्ञापयति देव इति वदन्तो निर्गतास्तपनाभिमुखं मन्त्रिमहत्तमा राजलोकश्च, सन्ति च तस्य तपननृपतेर्विविधदेशभाषावेषवर्णस्वरभेदविज्ञानान्तर्धानविज्ञातारो वहवश्चरविशेषाः, ततः केनचिच्चरेण विदितोऽयं वृत्तान्तो निवेदितस्तपनाय । इतश्च मन्त्रिमहत्तमैर्विहिता तपनराजस्य प्रतिपत्तिरुपस्थापितानि महार्हप्राभृतानि समावर्जितं हृदयं दत्तं चास्थानं तपननरेन्द्रेण, पृष्टा रिपुदारणवार्ता, मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! देवपादप्रसादेन कुशली रिपुदारणः, समागच्छति चैष देवपादमूलमिति । ततो दत्ता ममाह्वायकाः, विजृम्भितौ शैलराजमृषावादौ, ततस्ते मयाऽभिहिताः यदुत—अरे वदत तान् गत्वा, सर्वान्मन्त्रिमहत्तमान् । यथा—केनात्र प्रहिता यूयं, दुरात्मानो नराधमाः ॥ ४३६ ॥ ततो मया नागन्तव्यमेव, तूर्णमागच्छत यूयं, इतरथा नास्ति भवतां जीवितमिति । तदाकर्ण्य गतास्तत्समीपमाह्वायकाः, निवेदितं मन्त्रिमहत्तमानां मदीयवचनं, ततस्ते तत्रास्थाने सर्वे लोकाः सत्रासाः सोद्वेगा नष्टजीविताशाः परस्पराभिमुखमीक्षमाणा अहो रिपुदारणस्य मर्यादेति चिन्तयन्तः किमधुना कर्तव्यमिति विमूढाः सर्वेऽपि मदीयम-

द्वे भार्ये, वरतावर्यते किल ॥ ४१४ ॥ मृदुतासत्यते नाम, तस्य द्वे कन्यके शुभे । विद्येते भुवनानन्दकारिके चारुदर्शने ॥ ४१५ ॥ साक्षादमृतरूपे ते, ते सर्वसुखदायिके । अत्यन्तदुर्लभे भूप!, मृदुतासत्यते जनैः ॥ ४१६ ॥ एवं च स्थिते—कदाचिदेष ते कन्ये, लप्स्यते रिपुदारणः । तल्लाभे च वयस्याभ्यामाभ्यामेष वियोक्ष्यते ॥ ४१७ ॥ यतः—गुणसन्दोहभूते ते, तथेमौ दोषपुञ्जकौ । तस्मात्ताभ्यां सहावस्था, नानयोर्भूप! पापयोः ॥ ४१८ ॥ ततः प्रयोजनस्यास्य, कश्चिदन्यो विचिन्तकः । यत्तु तेऽभिमतं भूप!, तदेवाचर साम्प्रतम् ॥ ४१९ ॥ तच्छ्रुत्वाचिन्तयद्राजा, स तदा नरवाहनः । अहो कष्टमहो कष्टं, सूनोर्मम तपस्विनः ॥ ४२० ॥ यस्येदृशौ रिपू मित्रे, पार्श्वस्थौ दुःखदायिनौ । अहो वराको नैवासौ, यथार्थो रिपुदारणः ॥ ४२१ ॥ ततः किं क्रियतामत्र?, नैवास्त्यस्य प्रतिक्रिया । लब्धसङ्गोऽधुनाऽहं तत्करोमि हितमात्मने ॥ ४२२ ॥ ततोऽभिषिच्य मां राज्ये, कृत्वा सर्वं यथोचितम् । विचक्षणगुरोः पार्श्वे, निष्क्रान्तो नरवाहनः ॥ ४२३ ॥ ततश्च—विवेकशिखरस्थोऽपि, स विचक्षणसूरिणा । सार्धं बाह्येषु देशेषु,विजहार महामतिः ॥ ४२४ ॥ ममापि राज्ये संपन्ने, लब्धावसरसौष्ठवौ । शैलराजमृषावादौ, नितरामभिवर्धितौ ॥ ४२५ ॥ तृणतुल्यं जगत्सर्वं, पश्यामि सुतरां ततः । जलगण्डूपसंकाशमनृतं प्रतिभाति मे ॥ ४२६ ॥ एवं च—खिन्नैरुपास्यमानस्य, निन्द्यमानस्य पण्डितैः । तुष्टस्य धूर्तवचनैरलीकैश्चाटुकर्मभिः ॥ ४२७ ॥ पुण्योदयस्य माहात्म्याद्राज्यं पालयतो मम । गतानि कतिचिद्भद्रे!, वर्षाणि किल लीलया ॥ ४२८ ॥ इतश्चोग्रप्रतापाढ्यः, सार्वभौमो द्विषंतपः । चक्रवर्ती तदा लोके, तपनो नाम भूपतिः ॥ ४२९ ॥ स सर्वबलसामग्र्या, महीदर्शनलीलया । भ्रमंस्तत्र समायातः, पुरे सिद्धार्थनामके ॥ ४३० ॥ ततो विदिततद्वार्तैरहं मन्त्रिमहत्तमैः । हितकारितया प्रोक्तो, विज्ञातनृपनीतिभिः ॥ ४३१ ॥ यदुत—चक्रवर्ती जगज्ज्येष्ठस्तपनोऽयं महीपतिः । तदस्य क्रियतां देव!, गत्वा सन्मानपूजनम् ॥ ४३२ ॥ पूज्योऽयं सर्वभूपानामर्चितस्तव

मृदुतासत्यते कन्ये

नरवाहनदीक्षा

तपनचक्र्यागमः

पूर्वजैः । विशेषतो गृहायातः, साम्प्रतं मानमर्हति ॥ ४३३ ॥ अहं तु शैलराजेन, विधुरीकृतचेतनः । आध्मातस्तब्धसर्वाङ्गस्तानाभाषे तदेदृशम् ॥ ४३४ ॥ यदुत—अरे विमूढाः! को नाम, तपनोऽयं ममाग्रतः? । येनास्य पूजनं कुर्यामहं न पुनरेष मे ॥ ४३५ ॥ तदाकर्ण्य मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! मा मैवं वदतु देवः, अस्य हि पूजनमकुर्वता देवेन लङ्घितः पूर्वपुरुषक्रमः परित्यक्ता राजनीतिः प्रलयं नीताः प्रकृतयः समुज्झितं राज्यसुखं परिहापितो विनयः अपकर्णितमस्मद्वचनं भवति, तन्नैवं वदितुमर्हति देवः, क्रियतामस्माकमनुरोधेन तपनराजस्याभ्युद्गमनं देवेनेति वदन्तः पतिताः सर्वेऽपि मम चरणयोः, ततो मृदूभूतो मनाङ् मे शैलराजीयहृदयावलेपनावष्टम्भः, केवलं संज्ञितोऽहं मृषावादेन, ततो मयाऽभिहितं—न ममात्र क्षणे चित्तोत्साहः तद्गच्छत यूयं कुरुत यथोचितं अहं तु पश्चादागमिष्यामि, दत्तास्थाने राजनि प्रवेक्ष्यामीति। ततो यदाज्ञापयति देव इति वदन्तो निर्गतास्तपनाभिमुखं मन्त्रिमहत्तमा राजलोकश्च, सन्ति च तस्य तपननृपतेर्विविधदेशभाषावेषवर्णस्वरभेदविज्ञानान्तर्धानविज्ञातारो बहवश्चरविशेषाः, ततः केनचिच्चरेण विदितोऽयं वृत्तान्तो निवेदितस्तपनाय। इतश्च मन्त्रिमहत्तमैर्विहिता तपनराजस्य प्रतिपत्तिरुपस्थापितानि महार्हप्राभृतानि समावर्जितं हृदयं दत्तं चास्थानं तपननरेन्द्रेण, पृष्टा रिपुदारणवार्ता, मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! देवपादप्रसादेन कुशली रिपुदारणः, समागच्छति चैष देवपादमूलमिति । ततो दत्ता माह्वायकाः, विजृम्भितौ शैलराजमृषावादौ, ततस्ते मयाऽभिहिताः यदुत—अरे वदत तान् गत्वा, सर्वान्मन्त्रिमहत्तमान् । यथा—केनात्र प्रहिता यूयं, दुरात्मानो नराधमाः ॥ ४३६ ॥ ततो मया नागन्तव्यमेव, तूर्णमागच्छत यूयं, इतरथा नास्ति भवतां जीवितमिति । तदाकर्ण्य गतास्तत्समीपमाह्वायकाः, निवेदितं मन्त्रिमहत्तमानां मदीयवचनं, ततस्ते तत्रास्थाने सर्वे लोकाः सत्रासाः सोद्वेगा नष्टजीविताशाः परस्पराभिमुखमीक्षमाणा अहो रिपुदारणस्य मर्यादेति चिन्तयन्तः किमधुना कर्तव्यमिति विमूढाः सर्वेऽपि मदीयम-

मृदुतासत्यते कन्ये

द्वे भार्ये, वरतावर्यते किल ॥ ४१४ ॥ मृदुतासत्यते नाम, तस्य द्वे कन्यके शुभे । विद्येते भुवनानन्दकारिके चारुदर्शने ॥ ४१५ ॥
साक्षादमृतरूपे ते, ते सर्वसुखदायिके । अत्यन्तदुर्लभे भूप!, मृदुतासत्यते जनैः ॥ ४१६ ॥ एवं च स्थिते—कदाचिदेष ते कन्ये, ल-
प्स्यते रिपुदारणः । तल्लाभे च वयस्याभ्यामाभ्यामेष वियोक्ष्यते ॥ ४१७ ॥ यतः—गुणसन्दोहभूते ते, तथेमौ दोषपुञ्जकौ । तस्मा-
त्ताभ्यां सहावस्था, नानयोर्भूप! पापयोः ॥ ४१८ ॥ ततः प्रयोजनस्यास्य, कश्चिदन्यो विचिन्तकः । यत्तु तेऽभिमतं भूप!, तदेवाचर
साम्प्रतम् ॥ ४१९ ॥ तच्छ्रुत्वाचिन्तयद्राजा, स तदा नरवाहनः । अहो कष्टमहो कष्टं, सूनोर्मम तपस्विनः ॥ ४२० ॥ यस्येदृशौ रिपू
नित्यं, पार्श्वस्थौ दुःखदायिनौ । अहो वराको नैवासौ, यथार्थो रिपुदारणः ॥ ४२१ ॥ ततः किं क्रियतामत्र?, नैवास्त्यस्य प्रतिक्रिया ।
त्यक्तसङ्गोऽधुनाऽहं तत्करोमि हितमात्मने ॥ ४२२॥ ततोऽभिषिच्य मां राज्ये, कृत्वा सर्वं यथोचितम् । विचक्षणगुरोः पार्श्वे, निष्क्रान्तो

नरवाहनदीक्षा

नरवाहनः ॥ ४२३ ॥ ततश्च—विवेकशिखरस्थोऽपि, स विचक्षणसूरिणा । सार्धं बाह्येषु देशेषु, विजहार महामतिः ॥ ४२४॥ ममापि
राज्ये संपन्ने, लब्धावसरसौष्ठवौ । शैलराजमृषावादौ, नितरामभिवर्धितौ ॥ ४२५ ॥ तृणतुल्यं जगत्सर्वं, पश्यामि सुतरां ततः । जलग-
ण्डूषसंकाशमनृतं प्रतिभाति मे ॥ ४२६ ॥ एवं च—खिङ्गैरुत्प्रास्यमानस्य, निन्द्यमानस्य पण्डितैः । तुष्टस्य धूर्त्तवचनैरलीकैश्चाटुकर्मभिः

तपनचक्र्यागमः

॥ ४२७ ॥ पुण्योदयस्य माहात्म्याद्राज्यं पालयतो मम । गतानि कतिचिद्भद्रे!, वर्षाणि किल लीलया ॥ ४२८ ॥ इतश्चोग्रप्रतापाढ्यः,
सार्वभौमो द्विषंतपः । चक्रवर्ती तदा लोके, तपनो नाम भूपतिः ॥ ४२९ ॥ स सर्वबलसामग्र्या, महीदर्शनलीलया । भ्रमंस्तत्र समा-
यातः, पुरे सिद्धार्थनामके ॥ ४३० ॥ ततो विदिततद्वार्तैरहं मन्त्रिमहत्तमैः । हितकारितया प्रोक्तो, विज्ञातनृपनीतिभिः ॥ ४३१ ॥ य-
दुत—चक्रवर्ती जगज्ज्येष्ठस्तपनोऽयं महीपतिः । तदस्य क्रियतां देव!, गत्वा सन्मानपूजनम् ॥ ४३२ ॥ पूज्योऽयं सर्वभूपानामर्चितस्तव

उपमितौ च. ४-प्र. ॥ ४६५ ॥

पूर्वजैः । विशेषतो गृहायातः, साम्प्रतं मानमर्हति ॥ ४३३ ॥ अहं तु शैलराजेन, विधुरीकृतचेतनः । आध्मातस्तब्धसर्वाङ्गस्तानाभापे तद्दृशम् ॥ ४३४ ॥ यदुत—अरे विमूढाः! को नाम, तपनोऽयं समागतः? । येनास्य पूजनं कुर्यामहं न पुनरेष मे ॥ ४३५ ॥ तदा-कर्ण्य मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! मा मैवं वदतु देवः, अस्य हि पूजनमकुर्वता देवेन लङ्घितः पूर्वपुरुषक्रमः परित्यक्ता राजनीतिः प्रलयं नीताः प्रकृतयः समुज्झितं राज्यसुखं परिहापितो विनयः अपकर्णितमसद्वचनं भवति, तन्नैवं वदितुमर्हति देवः, क्रियतामस्माकमनुरोधेन तपनराजस्याभ्युद्गमनं देवेनेति वदन्तः पतिताः सर्वेऽपि मम चरणयोः, ततो मृदूभूतो मनाङ् मे शैलराजीयहृदयावलेपनावष्टम्भः, केवलं संज्ञितोऽहं मृषावादेन, ततो मयाऽभिहितं—न ममात्र क्षणे चित्तोत्साहः तद्गच्छत यूयं कुरुत यथोचितं अहं तु पश्चादागमिष्यामि, दत्तास्थाने राजनि प्रवेक्ष्यामीति। ततो यदाज्ञापयति देव इति वदन्तो निर्गतास्तपनाभिमुखं मन्त्रिमहत्तमा राजलोकश्च, सन्ति च तस्य तपननृपतेर्विविधदेशभाषावेषवर्णस्वरभेदविज्ञानान्तर्धानविद्याचारो बहवश्चरविशेषाः, ततः केनचिच्चरेण विदितोऽयं वृत्तान्तो निवेदितस्तपनाय। इतश्च मन्त्रिमहत्तमैर्विहिता तपनराजस्य प्रतिपत्तिरुपस्थापितानि महार्हप्राभृतानि समावर्जितं हृदयं दत्तं चास्थानं तपननरेन्द्रेण, पृष्टा रिपुदारणवार्ता, मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! देवपादप्रसादेन कुशली रिपुदारणः, समागच्छति चैव देवपादमूलमिति । ततो दत्ता म-नावसरः. विजृम्भितौ शैलराजमृषावादौ, ततस्ते मयाऽभिहिताः यदुत—अरे वदत तान् गत्वा, सर्वान्मन्त्रिमहत्तमान् । यथा—केनचित् [illegible] यूयं, [illegible] ॥ ४३६ ॥ ततो मया [illegible], तूर्णमागच्छत यूयं, इतरथा नास्ति भवतां जीवि-तव्यमिति । [illegible] ततस्ते तत्रास्थाने सर्वे लोकाः सत्रासाः सोद्विग्ना [illegible] कर्तव्यमिति विमूढाः सर्वेऽपि मदीयम-[illegible]

रिपुदारणाक्रोश ॥ ४९५ ॥

द्वे भार्ये, वरतावर्यते किल ॥ ४१४ ॥ मृदुतासत्यते नाम, तस्य द्वे कन्यके शुभे । विद्येते भुवनानन्दकारिके चारुदर्शने ॥ ४१५ ॥ साक्षादमृतरूपे ते, ते सर्वसुखदायिके । अत्यन्तदुर्लभे भूप!, मृदुतासत्यते जनैः ॥ ४१६ ॥ एवं च स्थिते—कदाचिदेष ते कन्ये, लप्स्यते रिपुदारणः । तल्लाभे च वयस्याभ्यामाभ्यामेष वियोक्ष्यते ॥ ४१७ ॥ यतः—गुणसन्दोहभूते ते, तथेमौ दोषपुञ्जकौ । तस्मात्ताभ्यां सहावस्था, नानयोर्भूप! पापयोः ॥ ४१८ ॥ ततः प्रयोजनस्यास्य, कश्चिदन्यो विचिन्तकः । यत्तु तेऽभिमतं भूप!, तदेवाचर साम्प्रतम् ॥ ४१९ ॥ तच्छ्रुत्वाचिन्तयद्राजा, स तदा नरवाहनः । अहो कष्टमहो कष्टं, सूनोर्मम तपस्विनः ॥ ४२० ॥ यस्येदृशौ रिपू नित्यं, पार्श्वस्थौ दुःखदायिनौ । अहो वराको नैवासौ, यथार्थो रिपुदारणः ॥ ४२१ ॥ ततः किं क्रियतामत्र?, नैवास्त्यस्य प्रतिक्रिया । त्यक्तसङ्गोऽधुनाऽहं तत्करोमि हितमात्मने ॥ ४२२ ॥ ततोऽभिषिच्य मां राज्ये, कृत्वा सर्वं यथोचितम् । विचक्षणगुरोः पार्श्वे, निष्क्रान्तो नरवाहनः ॥ ४२३ ॥ ततश्च—विवेकशिखरस्थोऽपि, स विचक्षणसूरिणा । सार्धं बाह्येषु देशेषु, विजहार महामतिः ॥ ४२४ ॥ ममापि राज्ये संपन्ने, लब्धावसरसौष्ठवौ । शैलराजमृषावादौ, नितरामभिवर्धितौ ॥ ४२५ ॥ तृणतुल्यं जगत्सर्वं, पश्यामि सुतरां ततः । जलगण्डूपसंकाशमनृतं प्रतिभाति मे ॥ ४२६ ॥ एवं च—खिन्नैरुत्प्रास्यमानस्य, निन्द्यमानस्य पण्डितैः । तुष्टस्य धूर्तवचनैरलीकैश्चाटुकर्मभिः ॥ ४२७ ॥ पुण्योदयस्य माहात्म्याद्राज्यं पालयतो मम । गतानि कतिचिद्भद्रे!, वर्षाणि किल लीलया ॥ ४२८ ॥ इतश्चोग्रप्रतापाढ्यः, सार्वभौमो द्विषंतपः । चक्रवर्ती तदा लोके, तपनो नाम भूपतिः ॥ ४२९ ॥ स सर्वबलसामग्र्या, महीदर्शनलीलया । भ्रमंस्तत्र समायातः, पुरे सिद्धार्थनामके ॥ ४३० ॥ ततो विदिततद्वार्तैरहं मन्त्रिमहत्तमैः । हितकारितया प्रोक्तो, विज्ञातनृपनीतिभिः ॥ ४३१ ॥ यदुत—चक्रवर्ती जगज्ज्येष्ठस्तपनोऽयं महीपतिः । तदस्य क्रियतां देव!, गत्वा सन्मानपूजनम् ॥ ४३२ ॥ पूज्योऽयं सर्वभूपानामर्चितस्तव

पूर्वजैः । विशेपतो गृहायातः, साम्प्रतं मानमर्हति ॥ ४३३ ॥ अहं तु शैलराजेन, विधुरीकृतचेतनः । आध्मातस्तब्धसर्वाङ्गस्तानाभाषे
तदेदृशम् ॥ ४३४ ॥ यदुत—अरे विमूढाः! को नाम, तपनोऽयं ममाग्रतः? । येनास्य पूजनं कुर्यामहं न पुनरेप मे ॥ ४३५ ॥ तदा-
कर्ण्य मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! मा मैवं वदतु देवः, अस्य हि पूजनमकुर्वता देवेन लङ्घितः पूर्वपुरुपक्रमः परित्यक्ता राजनीतिः प्रलयं
नीताः प्रकृतयः समुज्झितं राज्यसुखं परिहापितो विनयः अपकर्णितमस्मद्वचनं भवति, तन्नैवं वदितुमर्हति देवः, क्रियतामस्माकमनुरोधेन
तपनराजस्याभ्युद्गमनं देवेनेति वदन्तः पतिताः सर्वेऽपि मम चरणयोः, ततो मृदूभूतो मनाङ् मे शैलराजीयहृदयावलेपनावष्टम्भः, केवलं
संज्ञितोऽहं मृपावादेन, ततो मयाऽभिहितं—न ममात्र क्षणे चित्तोत्साहः तद्गच्छत यूयं कुरुत यथोचितं अहं तु पश्चादागमिष्यामि,
दत्तास्थाने राजनि प्रवेक्ष्यामीति। ततो यदाज्ञापयति देव इति वदन्तो निर्गतास्तपनाभिमुखं मन्त्रिमहत्तमा राजलोकश्च, सन्ति च तस्य तप-
ननृपतेर्विविधदेशभापावेपवर्णस्वरभेदविज्ञानान्तर्धानविज्ञातारो वहवश्चरविशेपाः, ततः केनचिच्चरेण विदितोऽयं वृत्तान्तो निवेदितस्तप-
नाय । इतश्च मन्त्रिमहत्तमैर्विहिता तपनराजस्य प्रतिपत्तिरुपस्थापितानि महार्हप्राभृतानि समावर्जितं हृदयं दत्तं चास्थानं तपननरेन्द्रेण,
पृष्टा रिपुदारणवार्ता, मन्त्रिमहत्तमैरुक्तं—देव! देवपादप्रसादेन कुशली रिपुदारणः, समागच्छति चैप देवपादमूलमिति । ततो दत्ता म-
माह्वायकाः, विजृम्भितौ शैलराजमृपावादौ, ततस्ते मयाऽभिहिताः यदुत—अरे वदत तान् गत्वा, सर्वान्मन्त्रिमहत्तमान् । यथा—
केनात्र प्रहिता यूयं, दुरात्मानो नराधमाः ॥ ४३६ ॥ ततो मया नागन्तव्यमेव, तूर्णमागच्छत यूयं, इतरथा नास्ति भवतां जीवि-
तमिति । तदाकर्ण्य गतास्तत्समीपमाह्वायकाः, निवेदितं मन्त्रिमहत्तमानां मदीयवचनं, ततस्ते तत्रास्थाने सर्वे लोकाः सत्रासाः सोद्वेगा
नष्टजीविताशाः परस्पराभिमुखमीक्षमाणा अहो रिपुदारणस्य मर्यादेति चिन्तयन्तः किमधुना कर्तव्यमिति विमूढाः सर्वेऽपि मदीयम-

द्वे भार्ये, वरतावर्यते किल ॥ ४१४ ॥ मृदुतासत्यते नाम, तस्य द्वे कन्यके शुभे । विद्येते भुवनानन्दकारिके चारुदर्शने ॥ ४१५ ॥ साक्षादमृतरूपे ते, ते सर्वसुखदायिके । अत्यन्तदुर्लभे भूप!, मृदुतासत्यते जनैः ॥ ४१६ ॥ एवं च स्थिते—कदाचिदेष ते कन्ये, लप्स्यते रिपुदारणः । तल्लाभे च वयस्याभ्यामाभ्यामेष वियोक्ष्यते ॥ ४१७ ॥ यतः—गुणसन्दोहभूते ते, तथेमौ दोषपुञ्जकौ । तस्माताभ्यां सहावस्था, नानयोर्भूप! पापयोः ॥ ४१८ ॥ ततः प्रयोजनस्यास्य, कश्चिदन्यो विचिन्तकः । यत्तु तेऽभिमतं भूप!, तदेवाचर साम्प्रतम् ॥ ४१९ ॥ तच्छ्रुत्वाचिन्तयद्राजा, स तदा नरवाहनः । अहो कष्टमहो कष्टं, सूनोर्मम तपस्विनः ॥ ४२० ॥ यस्येदृशौ रिपू नित्यं, पार्श्वस्थौ दुःखदायिनौ । अहो वराको नैवासौ, यथार्थो रिपुदारणः ॥ ४२१ ॥ ततः किं क्रियतामत्र?, नैवास्त्यस्य प्रतिक्रिया । त्यक्तसङ्गोऽधुनाऽहं तत्करोमि हितमात्मने ॥ ४२२ ॥ ततोऽभिषिच्य मां राज्ये, कृत्वा सर्वं यथोचितम् । विचक्षणगुरोः पार्श्वे, निष्क्रान्तो नरवाहनः ॥ ४२३ ॥ ततश्च—विवेकशिखरस्थोऽपि, स विचक्षणसूरिणा । सार्धं बाह्येषु देशेषु,विजहार महामतिः ॥ ४२४ ॥ ममापि राज्ये संपन्ने, लब्धावसरसौष्ठवौ । शैलराजमृषावादौ, नितरामभिवर्धितौ ॥ ४२५ ॥ तृणतुल्यं जगत्सर्वं, पश्यामि सुतरां ततः । जलगण्डूषसंकाशमनृतं प्रविभाति मे ॥ ४२६ ॥ एवं च—खिङ्गैरुत्प्रास्यमानस्य, निन्द्यमानस्य पण्डितैः । तुष्टस्य धूर्त्तवचनैरलीकैश्चाटुकर्मभिः ॥ ४२७ ॥ पुण्योदयस्य माहात्म्याद्राज्यं पालयतो मम । गतानि कतिचिद्भद्रे!, वर्षाणि किल लीलया ॥ ४२८ ॥ इतश्चोग्रप्रतापाग्निः, सार्वभौमो द्विषंतपः । चक्रवर्ती तदा लोके, तपनो नाम भूपतिः ॥ ४२९ ॥ स सर्वबलसामग्र्या, महीदर्शनलीलया । भ्रमंस्तत्र समायातः, पुरे सिद्धार्थनामके ॥ ४३० ॥ ततो विदिततद्वार्तैरहं मन्त्रिमहत्तमैः । हितकारितया प्रोक्तो, विज्ञातनृपनीतिभिः ॥ ४३१ ॥ यदुत—चक्रवर्ती जगज्ज्येष्ठस्तपनोऽयं महीपतिः । तदस्य क्रियतां देव!, गत्वा सन्मानपूजनम् ॥ ४३२ ॥ पूज्योऽयं सर्वभूपानामर्चितस्तव

मृदुतासत्यते कन्ये

नरवाहनदीक्षा

तपनचक्र्यागमः

॥ ४६४ ॥

वीत निजपापभरेण भृशं जनः ॥ ४३८ ॥ ध्रुवकः ॥ एवं च सोल्लासमुद्गायन्तस्ते वलगमानाः कुण्डकमध्ये मां कृत्वा विजृम्भितुं प्रवृत्ताः, ततोऽहं पतामि तेषां प्रत्येकं पादेषु नृत्यामि हास्यकरं जनानां समुल्लसामि तेषूल्लसमानेषु ददामि च तालाः, ततस्तैरभिहितं—पश्यतेह भव एव जनाः कुतूहलं, शैलराजवरमित्रविलासकृतं फलम् । यः पुरैष गुरुदेवगणानपि नो नतः, सोऽद्य दासचरणेषु नतो रिपुदारणः ॥ ४३९ ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततो ममापि मुखं स्फुटितेदमागतं । यदुत—शैलराजवशवर्तितया निखिले जने, हिण्डितोऽहमनृतेन वृथा किल पण्डितः । मारिता च जननी हि तथा नरसुन्दरी, तेन पापचरितस्य ममात्र विडम्बनम् ॥ ४४० ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततो रासदायकाः प्रोक्ता विदितपूर्ववृत्तान्तेन योगेश्वरेण—अरे रे एवं गायत, इदं च कुरुत—योऽत्र जन्ममतिदायिगुरूनवमन्यते, सोऽत्र दासचरणाग्रतलैरपि हन्यते । यस्त्वलीकवचनेन जनानुपतापयेत्, तस्य तपननृप इत्युचितानि विधापयेत् ॥४४१॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्व'मित्यादि । ततश्चेदं गायन्तस्ते गाढं पार्ष्णिप्रहारैर्मां निर्दयं चूर्णयितुं प्रवृत्ताः, ततो निविडलोहपिण्डैरिव समकालं निपतद्भिरेतावद्भिः पादैर्दलितं मे शरीरं विमूढा गाढतरं मे चेतना, तथापि ते राजपुरुषा नरकपाला इव मम कुण्डकान्निःसारमयच्छन्तस्तथैवोल्लमाना मां बलादाखेटयन्तस्त्रितालकं रासं ददमाना एव प्राप्तास्तपननरेन्द्रास्थानं, दर्शितं तत्र विशेषतस्तत्प्रेक्षणकं, प्रवृत्तं प्रहसनं, ईदृशस्यैव योग्योऽयं दुरात्मेति संजातो जनवादः । ततो योगेश्वरेण रासकदायकमध्ये स्थित्वाऽभिहितम् यथा—नो नतोऽसि पितृदेवगणं न च मातरं, किं हतोऽसि ? रिपुदारण! पश्यसि कातरम् । नृत्य विहिताहति देवपुरोऽधुना, निपत निपत चरणेषु च सर्वमहीभुजाम् ॥ ४४२ ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततोऽहमुन्मादवशेन जीवितभयेन च दैन्यमुररीकृत्य नाटितोऽनेकधा, पतितोऽन्त्यजानामपि चरणेषु, संजातश्चावस्तुभूतः,

ध्रिमद्त्तमाः लक्षितास्तपननरेन्द्रेण, ततोऽभिहितमनेन—भो भो लोका धीरा! भवत मा भैषुर्न दोषोऽयं भवतां वर्तते मे रिपुदारणस्य शीलं, ततोऽहं स्वयमेव तेन भलिष्यामि, केवलं भवद्भिरवस्तुनिर्बन्धपरैर्न भाव्यं योऽस्माकमधुनापि स्वामितयाभिमतः सो- चितोऽसौ राजलक्ष्म्याः न योग्यो युष्मद्विधपदातीनाम् । तथाहि शुभ्ररूपाणां, रतानां शुद्धमानसे । न जातु राजहंसानां, काको भवति नायकः ॥ ४३७ ॥ तन्मुञ्चत सर्वथा तस्योपरि स्नेहभावं, ततो मयि विरक्तत्वात्तेनाभिहितं मदीयैः—यदाज्ञापयति देव इति । ततोऽभिहितस्तपनराजेन योगेश्वरनामा तन्त्रवादी कर्णे यदुत—गत्वा तस्येदमिदं कुरुष्वेति, योगेश्वरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देवः, ततः समागतो मत्समीपे सह भूरिराजपुरुषैर्योगेश्वरः, दृष्टोऽहं कृतावष्टम्भः शैलराजेन समालिङ्गितो मृषावादेन परिवेष्टितश्चो- त्मासनपरैर्बहिरङ्गैः खिन्नलोकैः, ततः पुरतः स्थित्वा तेन योगेश्वरेण तन्त्रवादिना प्रहतोऽहं मुखे योगचूर्णमुष्टया, ततोऽचिन्त्यतया मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावस्य तस्मिन्नेव क्षणे संजातो मे प्रकृतिविपर्ययः संपन्नं शून्यमिव हृदयं प्रतिभान्ति विपरीता इवेन्द्रियार्थाः क्षिप्त इव महागह्वरे न जानाम्यात्मस्वरूपं, तपनसत्कोऽयं योगेश्वर इति भीतो मदीयः परिवारः स्थितः किंकर्तव्यतामूढो मोहितश्च तेन योगशक्त्या, ततो विहितभृकुटिना आः पाप! दुरात्मन्नागच्छसि त्वं देवपादमूलमितिवदता ताडितोऽहं वेत्रलतया योगेश्वरेण संपन्नं मे भयं गतो दैन्यं पतितस्तच्चरणयोः, अत्रान्तरे नष्टोऽसौ मद्वयस्यः पुण्योदयः तिरोभूतौ शैलराजमृषावादौ, ततः संज्ञिता यो- गेश्वरेणात्ममनुष्यकाः, ततोऽहं क्षणेनैव संजातोन्मादो वेदयमानस्तीव्रमन्तस्तापं विहितस्तैः पुरुषैः यथाजातः कृतः पञ्चजटो विलिप्तो भूत्वा चर्चितो माषपुण्ड्रकैः, प्रवृत्तास्ते तालारवं कर्तुं, समवतारितोऽहं रासमध्ये । ततो मां नाटयन्तः प्रारब्धास्ते मनुष्याखितालकं रासं दातुं, कथम्?—यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते, बाधकं च जगतामनृतं च वदिष्यते । नूनमत्र भव एव स तीव्रविडम्बनां, प्राप्नु-

योगेश्वर-गमनं

रिपुदारणविडम्बना

वीत निजपापभरेण भृशं जनः ॥ ४३८ ॥ ध्रुवकः ॥ एवं च सोल्लासमुद्गायन्तस्ते वल्गमानाः कुण्डकमध्ये मां कृत्वा विजृम्भितुं प्रवृत्ताः, ततोऽहं पतामि तेषां प्रत्येकं पादेषु नृत्यामि हास्यकरं जनानां समुल्लसामि तेषूल्लसमानेषु ददामि च तालाः, ततस्तैरभिहितं—पश्यतेह भव एव जनाः कुतूहलं, शैलराजवरमित्रविलासकृतं फलम् । यः पुरैष गुरुदेवगणानपि नो नतः, सोऽद्य दासचरणेषु नतो रिपुदारणः ॥ ४३९ ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततो ममापि मुखं स्फुटित्वेदमागतं । यदुत—शैलराजवशवर्तितया निखिले जने, हिण्डितोऽहमनृतेन वृथा किल पण्डितः । मारिता च जननी हि तथा नरसुन्दरी, तेन पापचरितस्य ममात्र विडम्बनम् ॥ ४४० ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततो रासदायकाः प्रोक्ता विदितपूर्ववृत्तान्तेन योगेश्वरेण—अरे रे एवं गायत, इदं च कुरुत—योऽत्र जन्ममतिदायिगुरूनवमन्यते, सोऽत्र दासचरणाग्रतलैरपि हन्यते । यस्त्वलीकवचनेन जनानुपतापयेत्, तस्य तपननृप इत्युचितानि विधापयेत् ॥४४१॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्व'मित्यादि । ततश्चेदं गायन्तस्ते गाढं पार्ष्णिप्रहारैर्मां निर्दयं चूर्णयितुं प्रवृत्ताः, ततो निबिडलोहपिण्डैरिव समकालं निपतद्भिरेतावद्भिः पादैर्दलितं मे शरीरं विमूढा गाढतरं मे चेतना, तथापि ते राजपुरुषा नरकपाला इव मम कुण्डकान्निःसारमयच्छन्तस्तथैवोल्ललमाना मां बलादाखेटयन्तस्त्रितालकं रासं ददमाना एव प्राप्तास्तपननरेन्द्रास्थानं, दर्शितं तत्र विशेषतस्तत्प्रेक्षणकं, प्रवृत्तं प्रहसनं, ईदृशस्यैव योग्योऽयं दुरात्मेति संजातो जनवादः । ततो योगेश्वरेण रासकदायकमध्ये स्थित्वाऽभिहितम् यथा—नो नतोऽसि पितृदेवगणं न च मातरं, किं हतोऽसि ? रिपुदारण! पश्यसि कातरम् । नृत्य नृत्य विहिताहति देवपुरोऽधुना, निपत निपत चरणेषु च सर्वमहीभुजाम् ॥ ४४२ ॥ पुनर्ध्रुवकः—'यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यत' इत्यादि । ततोऽहमुन्मादवशेन जीवितभयेन च दैन्यमुररीकृत्य नाटितोऽनेकधा, पतितोऽन्त्यजानामपि चरणेषु, संजातश्चावस्तुभूतः,

त्रिसद्दत्तमाः लक्षितास्तपननरेन्द्रेण, ततोऽभिहितमनेन—भो भो लोका धीरा! भवत मा भैपुर्न दोषोऽयं भवतां प्रतीतं मे रिपुदारणस्य शीलं, ततोऽहं स्वयमेव तेन भलिष्यामि, केवलं भवद्भिरवस्तुनिर्बन्धपरैर्न भाव्यं मोक्तव्यस्तस्योपरि स्वामिबहुमानः नोचितोऽसौ राजलक्ष्म्याः न योग्यो युष्मद्विधपदातीनाम् । तथाहि शुभ्ररूपाणां, रतानां शुद्धमानसे । न जातु राजहंसानां, काको भवति नायकः ॥ ४३७ ॥ तन्मुञ्चत सर्वथा तस्योपरि स्नेहभावं, ततो मयि विरक्तत्वात्तेषामभिहितं सर्वैरपि—यदाज्ञापयति देव इति । ततोऽभिहितस्तपनराजेन योगेश्वरनामा तन्त्रवादी कर्णे यदुत—गत्वा तस्येदमिदं कुरुष्वेति, योगेश्वरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देवः, ततः समागतो मत्समीपे सह भूरिराजपुरुषैर्योगेश्वरः, दृष्टोऽहं कृतावष्टम्भः शैलराजेन समालिङ्गितो मृषावादेन परिवेष्टितश्चोदासनपरैर्बहिरङ्गैः खिन्नलोकैः, ततः पुरतः स्थित्वा तेन योगेश्वरेण तन्त्रवादिना प्रहतोऽहं मुखे योगचूर्णमुष्ट्या, ततोऽचिन्त्यतया मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावस्य तस्मिन्नेव क्षणे संजातो मे प्रकृतिविपर्ययः संपन्नं शून्यमिव हृदयं प्रतिभान्ति विपरीता इवेन्द्रियार्थाः क्षिप्त इव महागह्वरे न जानाम्यात्मस्वरूपं, तपनसत्कोऽयं योगेश्वर इति भीतो मदीयः परिवारः स्थितः किंकर्तव्यतामूढो मोहितश्च तेन योगशक्त्या, ततो विहितभृकुटिना आः पाप! दुरात्मन्नागच्छसि त्वं देवपादमूलमितिवदता ताडितोऽहं वेत्रलतया योगेश्वरेण संपन्नं मे भयं गतो दैन्यं पतितस्तच्चरणयोः, अत्रान्तरे नष्टोऽसौ मद्वयस्यः पुण्योदयः तिरोभूतौ शैलराजमृषावादौ, ततः संज्ञिता योगेश्वरेणात्ममनुष्यकाः, ततोऽहं क्षणेनैव संजातोन्मादो वेदयमानस्तीव्रमन्तस्तापं विहितस्तैः पुरुषैः यथाजातः कृतः पञ्चजटो विलिप्तो भूत्वा चर्चितो माषपुण्ड्कैः, प्रवृत्तास्ते तालारवं कर्तुं, समवतारितोऽहं रासमध्ये । ततो मां नाटयन्तः प्रारब्धास्ते मनुष्याक्षितालकं रासं दातुं, कथम्?—यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते, बाधकं च जगतामनृतं च वदिष्यते । नूनमत्र भव एव स तीव्रविडम्बनां, प्राप्नु-

योगेश्वरगमनं रिपुदारणविडम्बना ॥ ४६६ ॥

व्यता, आविर्भावितस्तया पुनरपि स सहचरो मे पुण्योदयः, ततोऽभिहितमनया—आर्यपुत्र! गन्तव्यं मनुजगतौ भवता वर्धमानपुरे,
स्थातव्यं तत्र यथासुखासिकया, अयं च तवानुचरः पुण्योदयो भविष्यति, मयाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवी, ततो जीर्णायां प्राची-
नगुटिकायां दत्ता पुनरेकभववेद्या सा ममापरा गुटिका भवितव्यतयेति ॥ भवगहनमनन्तं पर्यटद्भिः कथञ्चिन्नरभवमतिरम्यं प्राप्य भो
भो मनुष्याः! । निरुपमसुखहेतावादरः संविधेयो, न पुनरिह भवद्भिर्मानजिह्वाऽनृतेषु ॥ ४४३ ॥ इतरथा बहुदुःखशतैर्हता, मनुजभूमिषु
लब्धविडम्बनाः । मदरसानृतगृद्धिपरायणा, ननु भविष्यथ दुर्गतिगामुकाः ॥ ४४४ ॥ एतन्निवेदितमिह प्रकटं मया भो!, मध्यस्थभावम-
वलम्ब्य विशुद्धचित्ताः । मानानृते रसनया सह संविहाय, तस्माज्जिनेन्द्रमतलम्पटतां कुरुध्वम् ॥ ४४४ ॥ इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां
कथायां मानमृषावादरसनेन्द्रियविपाकवर्णनस्तुरीयः प्रस्तावः समाप्तः ॥ ४ ॥

इति श्रीमत्सिद्धर्षिसाधुविरचितायामुपमितिभवप्रपञ्चकथायां
चतुर्थः प्रस्तावः समाप्तः ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ४६.

तपननरेन्द्रेण तु मदीय एव कनिष्ठो भ्राता कुलभूषणो नामाभिषेचितः सिद्धार्थपुरे राज्ये। ततो भद्रेऽगृहीतसङ्केते! तथा वैगाढपार्ष्णिप्रहारैर्जर्जरितशरीरस्य मे निपतितमुदरे रक्तं संजातः सन्तापातिरेकः ततो जीर्णा मे सैकभववेद्या गुटिका दत्ता च ममान्या गुटिका भवितव्यतया, तन्माहात्म्येन गतोऽहं तस्यां पापिष्ठनिवासायां नगर्यां महातमःप्रभाभिधाने पाटके, समुत्पन्नः पापिष्ठकुलपुत्रकरूपः, स्थितस्तत्रैव त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि कन्दुकवदुच्छलमानोऽधस्तादुपरि च वज्रकण्टकैस्तुद्यमानः, तदित्थमवगाहितो मयाऽतितीव्रतरदुःखभरसागरः। ततस्तत्पर्यन्ते जीर्णायां पूर्वदत्तगुटिकायां दत्ता ममान्या गुटिका भवितव्यतया, तत्तेजसा समागतोऽहं पञ्चाक्षपशुसंस्थाने नगरे। दर्शितस्तत्र जम्बुकाकारधारको भवितव्यतया। एवं च भद्रेऽगृहीतसङ्केते! केलिपरतया तया निजभार्यया भवितव्यतया तस्यां पापिष्ठनिवासायां नगर्यामुपर्युपरि स्थितेषु सप्तसु पाटकेषु तथा पञ्चाक्षपशुसंस्थाने विकलाक्षनिवासे एकाक्षनिवासे मनुजगतौ, किं बहुना?, तदसंव्यवहारनगरं विहायापरेषु प्रायेण सर्वस्थानेषु जीर्णायां जीर्णायां तस्यामेकभववेद्याभिधानायां कर्मपरिणाममहाराजसमर्पितायां गुटिकायां पुनरपरापरां गुटिकां योजयन्त्या अरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन भ्रामितोऽहमनन्तं कालं प्रतिस्थानमनन्तवाराः, सर्वस्थानेषु च पर्यटतो मे जघन्या जातिर्निन्दितं कुलं अत्यन्तहीनं बलं गर्हितं रूपं निन्द्यं तपश्चरणं आजन्म दारिद्र्यं सततं च मूर्खता अलाभसन्तापदारुणं याचकत्वं सकलजनानिष्टत्वं च गुटिकाप्रयोगेणैव प्रकटितं भवितव्यतया, तथा जिह्वोत्पाटनं तप्तताम्रपानं मूकत्वं मन्मनत्वं जिह्वोच्छेदमित्यादि च विधापितवती। एवं च वदति संसारिजीवे प्रज्ञाविशालया चिन्तितं—अहो मानमृषावादयोर्दारुणता, तथाहि—तद्वशवर्तिनाऽनेन संसारिजीवेन हारितो मनुष्यभवः प्राप्तास्तत्रैव नानाविडम्बनाः अवगाहितोऽनन्तः संसारसागरोऽनुभूतानि विविधदुःखानि प्राप्तानि गर्हितानि जात्यादीनीति। संसारिजीवः प्राह—ततोऽन्यदा दर्शितोऽहं भवचक्रपुरे मनुष्यरूपतया संजाता मे तत्र मध्यमगुणता ततस्तुष्टा ममोपरि भवित-

व्यता, आविर्भावितस्तया पुनरपि स सहचरो मे पुण्योदयः, ततोऽभिहितमनया—आर्यपुत्र! गन्तव्यं मनुजगतौ भवता वर्धमानपुरे, स्थातव्यं तत्र यथासुखासिकया, अयं च तवानुचरः पुण्योदयो भविष्यति, मयाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवी, ततो जीर्णायां प्राचीनगुटिकायां दत्ता पुनरेकभववेद्या सा ममापरा गुटिका भवितव्यतयेति ॥ भवगहनमनन्तं पर्यटद्भिः कथञ्चिन्नरभवमतिरम्यं प्राप्य भो भो मनुष्याः! । निरुपमसुखहेतावादरः संविधेयो, न पुनरिह भवद्भिर्मानजिह्वाऽनृतेषु ॥ ४४३ ॥ इतरथा वहुदुःखशतैर्हता, मनुजभूमिषु लब्धविडम्बनाः । मदरसानृतगृद्धिपरायणा, ननु भविष्यथ दुर्गतिगामुकाः ॥ ४४४ ॥ एतन्निवेदितमिह प्रकटं मया भो!, मध्यस्थभावमवलम्ब्य विशुद्धचित्ताः । मानानृते रसनया सह संविहाय, तस्माज्जिनेन्द्रमतलम्पटतां कुरुध्वम् ॥ ४४४ ॥ इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां मानमृषावादरसनेन्द्रियविपाकवर्णनस्तुरीयः प्रस्तावः समाप्तः ॥ ४ ॥

इति श्रीमत्सिद्धर्षिसाधुविरचितायामुपमितिभवप्रपञ्चकथायां
चतुर्थः प्रस्तावः समाप्तः ॥

॥ इति श्रीमत्सिद्धर्षिसाधुविरचितायामुपमितिभव-
प्रपञ्चकथायां चतुर्थः प्रस्तावः समाप्तः ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ४६.